

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DR

letnik **XXI** številka **48** april **2005**

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

DR

letnik **XXI** številka **48** april **2005**

Slovensko sociološko društvo, Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
ISSN 0352-3608 UDK 3

DRUŽBOSLOVNE RAZPRAVE

Izdajata Slovensko sociološko društvo in Fakulteta za družbene vede Univerze v Ljubljani
Edited by Slovenian Sociological Association and Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana
Revija od XVII. letnika (2001) dalje izhaja trikrat letno: aprila, avgusta in decembra
Journal is published (since 2001) 3 times annually: April, August, December

Uredniki / Editors:

Anton Kramberger, Univerza v Ljubljani (glavni in odgovorni urednik / editor in chief)
Boštjan Šaver, Univerza v Ljubljani (recenzije knjig / books review)
Monika Kalin Golob, Univerza v Ljubljani (jezik in družba / language and society)
Janez Jug, Univerza v Ljubljani (bibliografska obdelava / bibliographic analysis)

Uredniški odbor / Editorial Board:

Nevenka Černigoj Sadar, Univerza v Ljubljani
Andrej Fištravec, Univerza v Mariboru
Sergej Flere, Univerza v Mariboru
Maca Jogan, Univerza v Ljubljani
Drago Kos, Univerza v Ljubljani
Tomaž Krpič, Univerza v Ljubljani
Franc Mali, Univerza v Ljubljani
Miroslav Stanojevič, Univerza v Ljubljani
Ivan Svetlik, Univerza v Ljubljani
Martina Tribanc, Univerza v Ljubljani
Boštjan Zalar, Univerza v Ljubljani

Pridruženi svetovalni uredniki / Associate Advisory Editors:

Harry B. G. Ganzeboom, Free University, Amsterdam
Sue Lewis, The Manchester Metropolitan University
Thomas Luckmann, University of Konstanz
Ilja Srubar, University of Erlangen
Loïc Wacquant, University of California - Berkeley, Collège de France
Zlatko Skrbiš, University of Queensland

Oblikovanje naslovnice: Amir Muratović

Prelom: Polona Mesec - Kurdija

Tisk: Birografika BORI, Ljubljana

Naklada: 200 izvodo

Naslovi / Addresses: Družboslovne razprave, Fakulteta za družbene vede,
pp. / p.o.box 2547, SI-1000 Ljubljana, Slovenija
tel: (+386) (1) 5805-200 (tajnica / secretary) in 5805-218 (urednik / editor); fax: 5805-213
urednikov e-naslov / editor's email: anton.kramberger@uni-lj.si
spletni naslov / internet: <http://odkw.fdv.uni-lj.si/revijadr/>

Revijo financirajo / Financed by: naročniki, sofinancerji (FDV, Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport) in donatorji ter sponzorji. Člani Slovenskega sociološkega društva s plačilom letne članarine 10.000 SIT avtomatsko postanejo tudi naročniki revije. Enoletna naročnina revije za nečlane SSD pa je: institucije 10.000 SIT, za posameznike 8.000 SIT, za študente 4.000 SIT. Plačilo nakažete na transakcijski račun društva (NLB): 02031-0011253168, sklic 01.

Kazalo

Urednikov uvod: zgolj tranzit ali tudi predelava in izvoz uvoženih konceptov?

Anton Kramberger 7

ČLANKI

Kaj se je zgodilo z zgodbo o uspehu?

Franček Drenovec 13

Implementacija habitatne direktive v Sloveniji: primer vplivanja EU politik na nacionalno državo v procesu prilagajanja

Tomaž Boh 27

Promocijska borba za preboj na boljše pozicije v javni sferi: je vloga dialoga ob tem sekundarna?

Peter Sekloča 47

Miti, tabuji, hipokrizije in drugi problemi v znanstveni politiki in v družbenem statusu znanosti v Sloveniji: prispevek k antropologiji zablodelega sveta

Vlado Kotnik 65

Kulturna konstrukcija gorskega sveta: religiozni simboli in koncept svetega

Boštjan Šaver 93

Kakovost življenja: med novimi blaginjskimi koncepti in družbenimi izzivi

Srna Mandič 111

TEMATSKI SKLOP: »KAKOVOST ŽIVLJENJA«

(ur. Mojca Novak)

Družbena kakovost: priložnost za razmislek o novih možnostih uporabe znanih socioloških konceptov

Mojca Novak, Ružica Boškić, Maša Filipović 135

Evropska perspektiva načasni in trajni izstop s trga dela: reformiranje zavarovanja za brezposelnost in pokojninskega zavarovanja v Sloveniji

Mojca Novak 141

Analiza koncepta družbena kohezija skozi prizmo ločitve vsakdanjega sveta in sistema	
Maša Filipović.....	159
Krepitev moči: kritična presoja koncepta	
Ružica Boškić.....	177

JEZIK IN DRUŽBA

(ur. Monika Kalin Golob)

Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika	
Vojko Gorjanc.....	197
Norma v slovarju sodobne slovenščine: zloženke in kratice	
Nataša Logar	211

ODMEVI

Še enkrat o zaupanju (<i>replika</i>)	
Frane Adam	229
Odgovor na komentar: Še enkrat o zaupanju	
Hajdeja Iglič	233

RECENZIJE KNJIG

(ur. Boštjan Šaver, Lucija Mulej, Dejan Jontes)

ur. Niko Toš, Ivan Bernik: Demokracija v Sloveniji – prvo desetletje. Ljubljana: Založba FDV, IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja, zbirka Dokumenti SJM, 2002 (<i>Tina Kogovšek</i>)	237
Pierre Bourdieu: Praktični čut. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2002 (1./2. zvezek) / prevod Jelka Kernev Štrajn, spremna beseda Darko Štrajn (<i>Franc Trček</i>)	238
John Fiske: Uvod v komunikacijske študije. Ljubljana: Založba FDV, zbirka Maklen, 2004 / prevod Maja Dimc (<i>Dejan Jontes</i>)	241
Matjaž Uršič: Urbani prostori potrošnje. Ljubljana: Založba FDV, zbirka Teorija in praksa, 2003 / spremna beseda Breda Luthar (<i>Blaž Lenarčič</i>).....	243
Marko Milosavljevič: Novinarska zgodba. Ljubljana: Založba FDV, zbirka Media, 2003 (<i>Vesna Laban</i>)	245

Dimitrina Mihaylova: Social Capital in Central and Eastern Europe – A Critical Assessment and Literature Review. Budapest: Central European University Press, 2004 (<i>Mateja Rek</i>).....	247
Marjan Svetličič: Globalizacija in neenakomeren razvoj v svetu. Založba FDV, 2004 (<i>Lucija Mulej</i>)	249
Mali Franc: Razvoj moderne znanosti – socialni mehanizmi. Ljubljana: Založba FDV, zbirka Teorija in praksa, 2002 (<i>Barbara Tomšič</i>)	251
ur. Jurij Fikfak, Frane Adam, Detlef Garz: Qualitative Research – Different Perspectives, Emerging Trends. Ljubljana: Založba ZRC, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 2004 (<i>Tina Kogovšek</i>)	254
Gareth Morgan: Podobe organizacij. Ljubljana: Založba FDV, 2004 / prevod Dana Mesner Andolšek, Jana Nadoh (<i>Jana Nadoh</i>)	256
Benjamin Flander: Pozitivna diskriminacija. Ljubljana: Založba FDV, 2004 (<i>Barbara Rajgelj</i>).....	258
Darja Kobal Grum, Janez Kolec, Nada Lebarič, Bojan Žalec: Samopodoba med motivacijo in tekmovalnostjo – interdisciplinarni pristop. Ljubljana: Študentska založba, zbirka Scripta, 2004 (<i>Roman Vodeb</i>).....	260
ur. Niko Toš, Brina Malnar: Družbeni vidiki zdravja – sociološka raziskovanja odnosa do zdravja in zdravstva. Ljubljana: Založba FDV, IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, zbirka Dokumenti SJM, 2002 (<i>Milan Hosta</i>).....	261
Bojana Kunst: Nevarne povezave – Telo, filozofija in razmerje do umetnega. Ljubljana: Maska, zbirka Transformacije, 2003 (<i>Maruša Perat</i>).....	263
Mojca Doupona Topič: Ženske in šport. Ljubljana: Fakulteta za šport, 2004 (<i>Joca Zurc</i>).....	265
Mojca Doupona Topič: Ženske in šport. Ljubljana: Fakulteta za šport, 2004 (<i>Roman Vodeb</i>).....	268
Ovidie: Pornomanifest. Tržič: Učila International, zbirka Žepna knjiga, 2004 / prevod Bratko Restif, spremna beseda Max Modic (<i>Lucija Mulej</i>)	271

Claudio Magris: Mikrokozmosi. Ljubljana: Slovenska matica, 2003 / prevod Vasja Bratina, Rada Lečič (<i>Tomaž Kaštrun</i>).....	273
Sigmund Freud: Vic in njegov odnos do nezavednega. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, zbirka Analecta, 2003 / prevod Simon Hajdini, Samo Tomšič, urednik Mladen Dolar (<i>Roman Vodeb</i>).....	275
Novosti na knjižnem trgu, namenjene recenziji (do aprila 2005).....	279
ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS	283

Urednikov uvod: zgolj tranzit ali tudi predelava in izvoz uvoženih konceptov?

Prva številka enaindvajsetega letnika revije Družboslovne razprave prinaša bralcem trinajst člankov. Prvih šest člankov je iz sprotno prebranega priliva avtorskih prispevkov. Temu sledi še tematski sklop štirih člankov na temo "kakovost življenja", ki ga je za revijo skrbno (so)uredila Mojca Novak. V rubriki Jezik in družba pa se nahajata dva članka. Repliko na članek iz prejšnje številke je poslal Frane Adam, objavljamo jo skupaj z odzivom Hajdeje Igljč nanjo, v rubriki Odmevi. Gledano od daleč, se izbrani članki na ta ali oni način intenzivno ukvarjajo z interpretacijo uvoženih konceptov in projektov, kar je posledica odpiranja slovenske družbe v novejšem času. Pri lastnem razumevanju, kako te koncepte in projekte kalibrirati na naše razmere, seveda prihaja do samospraševanja in poskusov njihovega poglobljenega razumevanja.. Naj članke le na kratko preletim.

Uvodni avtor je tokrat ugledni makroekonomski analitik Franček Drenovec, ki sicer svoja dela objavlja pretežno v ekonomskih ekspertnih krogih, a je zaradi svoje političnoekonomske pronicljivosti dobrodošel gost tudi v slovenskih medijih. Ko je letos spomladi poslal kolegom svoj zaokrožen razmislek o dolgoročnih posledicah razvojnega vzpona po letu 1965, pa o zgoščenih problemih in alternativah danes, sem ga naprosil za objavo tega poglobljenega, izvirnega prispevka v naši reviji. Vesel sem bil njegovega pristanka, saj zaradi nakopičenih aktualnih razvojnih dilem Slovenije sodim, da bo ta članek izjemno zanimiv za sociologe, ekonomiste in tudi širše. V naslednjem članku Tomaž Boh piše o (pre)naglem sprejemanju obvezujočih evropskih direktiv glede okoljske politike, določeneje, o projektu NATURA. Latentni konflikti med slovenskimi akterji lahko izbruhnejo tudi po sprejetju te evropske zakonodaje, v fazi implementacije, ker zgolj tehnokratska odprava pravnih neskladij še ne odpravlja vseh družbenih tenzij okrog rabe slovenskega prostora, pa tudi komunikacijska struktura v času sprejemanja te direktive je dokaj izključevala nevladne akterje. Sledi teoretski, a izjemno aktualen članek Petra Sekloče, kjer avtor ugotavlja, da sfero javnega razpravljanja prvenstveno zaseda, vzpostavlja in oblikuje proces širjenje vpliva, v kateri zmagujejo močnejši. Šele zatem sledi javni dialog, kjer naj bi imeli igralci navidez zgolj komunikativne namene.

Naslednja dva članka se bolj ukvarjata s slovensko kulturo oziroma njeno vpetostjo v širši kulturni prostor. V prvem avtor Vlado Kotnik navaja partikularne primere iz naših akademskih logov, sledeč Foucaultovi ideji, da kaže probleme družbenih fenomenov zajeti na njihovih robovih, ne v centru. Slikovito opozarja na neznosnost poskusov homogenizacije akademske kulture, v katerih prednjačijo birokratske, upravljalске mentalitete ter hipokrizije nosilcev slovenske znanstvene politike, s čimer in zaradi česar imajo številni (mladi) znanstveni kadri, zlasti humanisti, vedno večje težave v snovanju svojih objav, karier in urejanju osnovnih pogojev lastnega dela. Ob drugem

članku, kjer Boštjan Šaver skuša na zelo širok, morda presplošen način vmestiti mističen, zamaknjen odnos ljudi do gora v širše časovne, kulturne, mitološke in religiozne razsežnosti oziroma primerjave, se nam lahko porajajo številna vprašanja: je avtorjev oris “nahajanja bogov” v gorah (in še kje) opis ohranitve tradicionalne mentalitete, ali pa, narobe, splošno znamenje sekularizacije, ali pa celo odsev zatona najbolj neučakane ideje prosvetljenstva, da je religija že mimo.

Pred zaokroženim tematskim sklopom o kakovosti življenja, a izven njega, se posebej nahaja članek Srne Mandič, s sorodno vsebino, kot jo ima sam sklop. Pomensko bi ta članek bržčas sodil vanj, a je zaradi raznih, po mojem tudi odvečnih profanih razlogov pač nastajal izven njega in je tudi objavljen tako. Sklop tako formalno pričanja skupen uvodni razmislek urednice Mojce Novak s kolegicama Mašo Filipović in Ružico Boškić, v katerem avtorice podajajo koristen pogled na to, kako novi koncepti o kakovosti življenja večkrat nenačelno pozabljajo nauke istorodnih, a starejših socioloških konceptov. Nato Mojca Novak primerjalno zariše bistvo, pa podobnosti in razlike, evropskih reform dveh močnih tveganj za aktivno prebivalstvo: zavarovanja za primer brezposlenosti in upokojevanja. V zadnjih dveh člankih tega sklopa se najprej Maša Filipović spopade z izmuzljivim pojmom “družbena kohezija”, z namenom, da bi ujela njegovo pomensko težišče, temu pa sledi še članek Ružice Boškić, ki upravičeno kritično presoja nedorečenost koncepta “krepitve moči uporabnikov”.

Kaže, da so konceptualna razhajanja in razčiščevanja v družboslovnih strokah, natančnejše, v vse bolj interdisciplinarni sociologiji, hvaležna stvarina, ker spodbujajo poglobljen premislek o tem, s čim se pravzaprav ukvarjamo, kdo so naši naročniki in kaj svojega, izvirnega lahko dodamo v “nove”, uvožene korpuse temeljnega in uporabljivega znanja. Namreč, vse manj domišljeno, prek politično konjunkturne tujine implantirano družboslovje, ki ga v nov vrtiljak kroženja znanja pehajo okrepljeni cilji močnih akterjev raznih “globalizacij” in integracij”, neusmiljeno spremlja dokaj plehko, kvaziprofesionalno izrazje, ki se zadnja leta razrašča tudi na Slovenskem. Tudi z ne povsem razumljivo težnjo po večanju števila “naših objav v tujini” za vsako ceno. Nekateri pravijo temu, navidez obojstranskemu, v resnici pa pretežno enostranskemu nivelizacijskemu dogajanju preprosto kar “prilagajanje slovenskih družbenih ved na mednarodne razmere”, oziroma “nujno čezmejno usklajevanje pomenov, znanja, vednosti, resnic”. Ker takšno početje očitno razgrajuje staro, hkrati pa utrjuje novo znanstveno hierarhijo in njene korpuse znanja pri nas (le kaj je tu res novega, kaj pa starega?), naj opozorim na glavno distanco, na katero želijo biti pozorni občutljivejši avtorji. Da ne bi “prepoceni” prišlo do politikom tako ljube, a povsem neustrezne konvergence dveh sicer docela divergentnih retorik: politične in profesionalne. Zdi se mi, da kvečjemu določena odpornost proti praznim političnim “novorekom” in njihovi institucionalni moči lahko vrača del smisla, avtonomije in konsistentnosti družboslovnim strokam, če pa že tem ne v celoti, pa vsaj profesionalnim gibanjem znotraj njih, tistim delom strok torej, ki se zavzemajo za heterarhično, ne pa avtoritarno družbeno sporazumevanje.

V rubriki Jezik in družba, ki jo ureja Monika Kalin Golob, gre gornja zgodba o čiščenju pomenov v sporazumevanju dalje. Najprej Vojko Gorjanc piše o žaljivem govoru v slovenskih jezikovnih priročnikih. Analitsko razkriva transmisijo robatega,

diskriminatornega diskurza iz splošne slovenske kulture v področje slovarjev slovenskega jezika. Nato Nataša Logar podaja članek o jezikovni normi glede kratic in zloženek v slovarju sodobne slovenščine. Ugotavlja, da živo besedotvorje ponašuje predvsem angleške zloženke in kratice.

Končno, med knjižnimi recenzijami boste tokrat našli skrbno spisane kolegialne ocene devetnajstih knjižnih del domačih in tujih avtorjev, pretežno izpod peresa mlajših avtorjev (uredili Boštjan Šaver, Lucija Mulej in Dejan Jontes). Na koncu tega bloka recenzij boste lahko opazili še izjemno dolg seznam knjig iz domačih in tujih založb, ki si želijo vaše profesionalne presoje in ocene. Naj se torej vprašamo naslednje. Ali je ta vidno rastoči "trg knjižnih recenzij" v naši reviji lahko zametek nove profesionalne revije na Slovenskem, podobno kot se je zgodila v ZDA sredi tridesetih let? Nova revija *American Review of Sociology* se je tedaj, zaradi kvantitativne rasti recenzij in omejenega objavnega prostora za mlajše avtorje, preprosto odcepila od *American Journal of Sociology*.

Anton Kramberger, urednik

ČLANKI

Kaj se je zgodilo z zgodbo o uspehu?

POVZETEK: Slovensko izhodišče pred tranzicijo je bil že dolgo trajajoč, zelo učinkovit »reformni« proces. Zato je bila v tranziciji naslonitev na to dediščino nadvse uspešna. Izognili smo se velikim lomom in propadu večine produktivnega kapitala, kot drugje v regiji, zaradi visoke kakovosti te dediščine (v ekonomiji in politiki) pa smo vseskozi vzdrževali tudi izrazito nadpovprečne tekoče performanse gospodarstva in države nasploh. V ekonomiji, tj. v podjetniškem sektorju, je tranzicija že bolj ali manj opravljena. Približno sočasno s tem prebojem (v letih 1997-2000) se je izčrpala – kot se je prej ko slej morala – tudi »kontinuiteta«, tj. naslanjanje na dediščino v politični sferi. Le-tej pa je tukaj sledil samo odložen tipičen »tranzicijski šok«, z mnogimi posledicami za normalno funkcioniranje družbe. Vendar je to dogajanje sedaj le »nadgrajeno« na že solidno delujočo ekonomsko »bazo«; in morda se lahko nadejamo tudi kaj pozitivnega vplivanja v tej spregi.

1. Nužen uvod: razvojni cikel po letu 1965

V prvem obdobju komunizma so močni voditelji revolucije hodili naokrog po Sloveniji in ustanavljali podjetja bodočega razvoja, Litostroj, Gorenje, Tomos idr. Ta dejanja so bila verjetno pomembna, a je bil temeljni kontekst tistega obdobja le nek drug, namreč vseobsežno *zatrte* ekonomije. Dotedanji podjetniški razred, navzdol do najnižje ravni, do obrti in kmetijstva, je bil sistematično izločen iz aktivnosti, nov sistem je v celoti zaprl prostor individualne iniciative. V kakšnih drugih okoljih tistega časa, recimo na bolj oddaljenem obrobju Evrope, je lahko zagotavljala dobro organizirana mreža strankarskih kadrov tudi boljši gospodarski razvoj, kot bi ga samonikli zgodnji uvoženi kapitalizem. V Sloveniji pa je bilo v tem prvem obdobju po letu 1945 zagotovljeno predvsem veliko uničenje že obstoječih produktivnih in drugih potencialov družbe, ter veliko opustošenje dotlej ustvarjene kmetijske, industrijske in druge ekonomske baze.

Okrog leta 1965 je sledil preobrat. V naslednjih dveh desetletjih se je opravila temeljita preobrazba podjetniške, panožne in tehnološke strukture industrije, v znatni meri je bilo vsaj sanirano kmetijstvo, vzpostavljene so bile vse glavne storitvene panoge in zgrajena potrebna pripadajoča infrastruktura. Za podporo tehnološkega in ekonomskega preskoka je država investirala v izobraževanje in znanost, vključno z ustanovitvijo druge slovenske univerze.

Skoraj vse, kar imamo v Sloveniji v gospodarstvu danes, *je bilo ustvarjeno v dobrih dveh desetletjih pred osamosvojitvijo*. Od tedaj je še vedno skoraj celotna današnja mreža podjetij (razen v drobnem sektorju), značilna panožna sestava gospodarstva ter njegov

prevladujoč tehnološki in produktni asortiman, in skoraj vsa infrastruktura (razen cest in telekomunikacij).

Tedaj je bila ustvarjena *značilna faktorska struktura*, tisti zaokrožen, medsebojno določujoč in medsebojno odvisen sklop »proizvodnih faktorjev«, ki opredeljuje še *današnjo raven produktivne učinkovitosti Slovencev – domet* našega ustvarjanja dodane vrednosti, plač in profitov, osebne in kolektivnega standarda:

- (a) *prevladujoča izobrazbena raven* se reproducira v okviru (in dometu) izobraževalnih in raziskovalnih institucij, postavljenih v predhodnih desetletjih, na podlagi aktivnih politik tistega časa (po osamosvojitvi se ukvarjajo politike izobraževanja samo še z osnovno šolo);
- (b) *managerska znanja in spretnosti*, s katerimi se upravljajo slovenska podjetja danes, so nastajala najintenzivneje v desetletju pred letom 1991; in se razvijajo še naprej, a pretežno v okviru značilnosti in omejitev podedovane *top-heavy* tržne in podjetniške strukture;
- (c) *zunaj-podjetniško okolje* - institucije in običaji, ki so pretežno v delokrogu vlade oziroma politike, so se pa po letu 1991 precej spremenili.

Obravnavani *razvojni cikel* predhodnega obdobja je imel dobro materialno podlago. Že sredi šestdesetih let so začeli teči v Jugoslavijo obsežni prilivi iz tujine, najprej od turizma, potem še od zdomcev in na koncu (po letu 1975) vse bolj od zadolževanja. V tem času se je na veliko uvažalo in investiralo ter gradilo podjetja za zaščiten in naglo rastoč jugoslovanski trg. V začetku osemdesetih je potem država bankrotirala in domač trg se je sesedel. V Sloveniji je bil tedaj novi podjetniški sektor že ravno dovolj zrel, da je bil sposoben še zahtevnega učenja izvažanja na zahod (s pomočjo močne deprecije po bankrotu). To obdobje usposabljanja je bilo odločilno, bolj kot obdobje investiranja; investiralo se je ogromno povsod po komunizmu, pa kaj je ostalo od tega. *Finance* so manj pomembna razvojna omejitev (še toliko bolj danes, ko je kredit zgodovinsko poceni in ima Slovenija kreditni rating A). Ali nek »investicijski cikel« bo ali ne bo, je odvisno od drugih dejavnikov. (V Sloveniji bo tekel ekonomski razvoj odslej *nasploh vse manj kapitalsko intenzivno*. Naša investicijska stopnja je že sedaj, že skoraj deset let, dokaj stabilno na precej visokih 24% BDP, med najvišjimi v Evropi; finska stopnja je okrog 20% itd.)

Glavni vzvod obravnavanega slovenskega razvojnega poskoka je bila *liberalizacija*, sproščanje avtonomije in iniciative podjetniških vodstev. Podpirale in osmišljevale so jo politike *izobraževanja*, usmerjene k tedaj manjkajočim ekonomskim, finančnim in poslovnim znanjem. *Brez teh* sprememb se nove proizvodne kapacitete, na višji stopnji tehnološke in komercialne zahtevnosti, ne bi realizirale. Domet deregulacije je bil seveda omejen, ni segel do vsega tistega, kar terjata privatno lastnino. Vseeno je ta sklop politik tedaj le ustvaril nov, zadosti usposobljen *podjetniški sloj* vsaj na ravni srednjih in malo večjih podjetij.

Slovenske »reform« se pogosto povezujejo predvsem s kratkim obdobjem, ko je predsedoval vladi Stane Kavčič. Ampak to »gibanje« je bilo že zelo kmalu zatrto; in glavni procesi v ekonomski preobrazbi Slovenije, vključno s ponovno liberalizacijo, so se le zgodili kasneje. Kavčičeva vlada še ni imela konsistentnega razvojnega koncepta. Kavčič je želel graditi avtoceste, CK ZKS je potem raje zgradil mariborsko univerzo, nenavadno primerljivo s tem, kako so se odločili o isti alternativni deset let kasneje na Irskem. Kavčičev

nastop je bil preobremenjen s »finančnimi trgi«, »vrednostnimi papirji« itd., s še precej površinskim dojetanjem vzrokov ekonomske učinkovitosti trga. To obdobje je krepko premetalo politične parametre svojega časa, in zakoličilo prve zglede. V ekonomiji je bilo manj pomembno, tu so se zgodile pomembne stvari večinoma kasneje in drugače.

2. Ekonomski razvoj po letu 1991

(a) Samo nadaljevanje in dovršitev starega cikla

*V ekonomiji se ni zgodilo v dosednji tranziciji, po letu 1991, nič posebnega. V gospodarstvu je prišel nov sunek konkurence, zunanje in notranje. Zaradi zunanjega šoka in močne apreciacije je nastopila huda uvodna kriza, ki pa so jo podjetja v zadostni večini čez čas le presegla. V zadostni večini so jo znala absorbirati predvsem kot spodbudo za spremembe; dejansko je namreč manjkala samo še ta druga »polovica« liberalizacije, da je prišlo do bolj ali manj polne uveljavitve sposobnosti in znanj, s katerimi so v *podjetjih* tedaj že razpolagali.*

Ekonomske politike v tranziciji so bile večinoma omejene zgolj na »pokrivanje« tega avtonomnega, v podjetjih potekajočega procesa. Sestavljale so jih predvsem t. im. makroekonomske politike (denarna in fiskalna, delno dohodkovna), ki so bile vodene vrhunsko in so odločilno prispevale k temu, da je gospodarstvo v Sloveniji preživelo uvodni šok, in da se je hkrati vseskozi vzdrževalo ravnovesje med kratkoročnimi željami po porabi produkta in dolgoročno vzdržnostjo, kar je zagotovilo državi maksimalno »evropeiziranje«, vse do – kot še kaže v trenutku pisanja – skorajšnjega sprejema v območje skupne evropske valute.

In bistvena je bila seveda odločitev politikov, v samem začetku tranzicije, da bodo sploh šli v to smer, tj. v podporo podedovanega razvojnega toka ter v izpeljavo privatizacije tako, da je pristalo vodenje podjetij – nadpovprečno – v rokah v tistem času najbolj usposobljenih ljudi v državi. Velik del politike si je tedaj prizadeval za prelom s preteklostjo in za začetek z ničle. Opcija za »zgodbo o uspehu«, namesto za gospodarsko katastrofo je v tistih časih in tistih razmerah komaj prevagala.

Drugih pomembnih dogajanj pa v gospodarstvu v obdobju tranzicije ni bilo, nič pretresov v sestavi proizvodnih faktorjev itd.; postopen nadaljnji napredek, nič prelomnega. »Zgodba o uspehu« se nanaša samo na *zadnje poglavje in dovršitev razvojnega cikla*, ki je bil pred tem v teku, vodeno in usmerjeno, predhodnih petindvajset let. V obdobju tranzicije je produktivni ustroj, zasnovan in zgrajen v prejšnjem obdobju, samo pokazal, da je bil zgrajen zadosti dobro tudi za delovanje v kapitalizmu in v Evropi.

(b) Doseženo stanje: zelo dobro

Današnje stanje v gospodarstvu, po opisanem preteklem razvoju, je *zelo dobro*. Gospodarska rast že deset let prehiteva povprečno evropsko za okrog 2 odstotka. Vzorec rasti je stabilen in vzdržan, »makroekonomija« je bila zares dobra, ni večjih primanjkljajev in zadolževanja, na podlagi katerih bi lahko sklepali o potrebi po blokiranju dohodkov in porabe velikih skupin prebivalstva v bodoče.

To je rezultat preteklega 30-letnega cikla preobrazbe. *Ta izraziti razvojni val je bil po intenzivnosti povsem primerljiv z nedavno zaključenima irskim in finskim. Jasno,*

treba je upoštevati razlike v dometu. Naše izhodišče je bilo praktično pogorišče po dveh desetletjih povojnega revolucionarnega pustošenja v ekonomiji. Prijazna pa nam ni bila niti malo bolj pretekla zgodovina. Na Slovenskem smo izgubili dobršen del domačega ustvarjalnega podjetniškega, profesionalnega in političnega sloja že po prvi svetovni vojni, in potem še desetkrat toliko po drugi. Kar dvakrat v kratkem zaporedju je bila družba znatno osiromašena in pahnjena na nižje izhodišče.

In nekajkrat zaporedoma se nam je zožil *prostor* in smo se še *bolj provincializirali* - zrahljali kriterije konkurenčnosti in profesionalnosti, znižali merila uveljavljanja v družbi, znižali pragove kvalitete, ki jih je treba doseči za stopanje na položaje z močjo in oblastjo. Identifikacija in promocija kvalitete in talentov sta pri nas danes morda kar sistematično negativni že od osnovne šole naprej.

Izjema so v glavnem tisti poklici, dejavnosti in področja, na katerih se je treba potrjevati *mednarodno*. Ta sektor je, po deležu v BDP in podobnih merilih že dokaj močan, a je še vedno samo sektor, enklava (do nedavnega tudi osovraženi »lobi«). Še zelo oddaljeni smo od razmer, v katerih pravila obnašanja v tem posebnem okolju prodrejo med prevladujoče družbene norme in ko se, torej, majhne države *deprovincializirajo*.

Po taki zgodovini in pri takem stanju stvari je današnje stanje v *gospodarstvu* zares dobro, po svoje kar čudežno.

Lahko naredimo primerjavo s stanjem v sosednjih tranzicijskih državah. Raven ekonomske učinkovitosti v Sloveniji je danes krepko nad madžarsko in še vedno precej nad češko, dinamične kazalce tj. stopnje rasti imamo približno enake, kazalce vzdržnosti pa izrazito boljše. Glavna razlika pa je ta, da ustvarja navedene madžarske in češke rezultate v veliki meri podjetniški sloj iz tujine, ljudje od zunaj, ki prihajajo in odhajajo. Izkazani podatki ne opisujejo dosežene ravni produktivne usposobljenosti prebivalcev teh držav, ne indicirajo dosežene stopnje ekonomske, socialne, politične in druge kompleksnosti družb, ki je normalno povezana s takšno produkcijo BDP. V Sloveniji večinoma jo. Rezultat preteklega razvoja v Sloveniji je prav *ta stopnja kompleksnosti, celovitosti in strukturiranosti družbe*, zaradi katere zna proizvajati tak BDP.

In za to gre, vedno. Saj ni cilj razvojnih politik »ustvarjanje delovnih mest«, ustvarjanje nacij odvisnih mezdnih delavcev. (Kakor za koga, seveda. V obeh državah, ki sta nam poslužili za primerjavo, so se odločili za strategije rasti prek tujih neposrednih naložb šele po neuspehu normalnih strategij, podobnih slovenski, na Češkem šele po bankrotu »domačega« scenarija leta 1997, na Madžarskem se je to zgodilo že prej. Nenormalno opcijo izbereš, *vsaj v normalni državi*, šele potem, ko ti ne preostane nič drugega.)

(c) Vendar: cikel se je že iztek

Obravnavani razvojni cikel je v glavnem že dovršen in zaključen. Tehnološki in ekonomski sklop, ki se je gradil preteklih 30 let je, z nekaj pomembnimi, a ne odločilnimi izjemami, zgrajen. Raven ustvarjanja BDP, za katero smo sedaj usposobljeni, je približno tista, ki jo ta sklop še dopušča. Gospodarstvo je *zrelo*, sedaj prehajamo počasi v *stacionarno (steady-state)* stanje – na doseženi ravni.

Trenutek dozorelosti je mogoče locirati skoraj natančno v *leto 1997*, okrog tega termina

so skoncentrirani indikatorji konca uvodnega šoka. Že kakšno leto prej je bila uspešno zaključena zahtevna sanacija finančnega sektorja ter odstranjena preteča grožnja finančnega zloma. V začetku leta 1998 se je zaustavilo dotedanje veliko krčenje zaposlenosti, v letu 1997 pa je izkazalo gospodarstvo prvič v seštevku neto profit in ne več, kot dotlej, neto izgubo. In šele leta 1997 je začel gospodarsko rast spet poganjati izvoz, kar je za Slovenijo edino vzdržno (sedaj pretežno izvoz v EU, pred krizo pretežno v Jugoslavijo; med krizo pa, neizogibno zgolj prehodno, domača poraba).

Okrog tega leta so tudi glavni indikatorji tega, da smo izšli iz uvodne krize že na ravni dozorelosti in »ostarelosti«; ekonomija je prenesla šok ravno zaradi visoke zrelosti že ob nastopu šoka. Leto 1997 je bilo zadnje leto z zelo visoko dinamiko rasti *produktivnosti dela* (dotlej okrog 5%, potem okrog 3%, v industriji dotlej okrog 9%, potem okrog 6%; sedaj ugodne konjunkturne razmere doma ali v Evropi že potegnejo tudi zaposlovanje, ni več občutnih rezerv v produktivnosti). Uvodni razcvet *drobnega sektorja*, zelo pomemben po petdesetih letih zatiranja, je trajal samo do leta 1995, po letu 2000 pa se zaposlenost v tem sektorju celo ponovno zmanjšuje.

Leto 1996 je bilo *zadnje leto z zelo visoko rastjo plač*. Med letoma 1992 in 1996 – še v času globoke krize – so porasle povprečne plače realno za 35%, v povprečju za 8% letno! V izvoznem sektorju tj. v industriji je to dopustil sočasen prav takšen porast produktivnosti, ki je bil dosežen v veliki meri z zmanjševanjem predhodno prenapihnjene zaposlenosti; ta potencial hitrega povečanja produktivnosti je bil v podjetjih – v tistih, ki so preživela – v glavnem že podedovan. V drugih panogah, v katerih se je visoka (še višja) rast plač inicirala, pa je bila le-ta pokrita iz državnega proračuna (z zmanjševanjem izhodiščnega velikega presežka proračuna, nastalega po prenehanju transferjev v preostalo Jugoslavijo) ali na trgu prek inflacije. *Realno* se je v obeh primerih angažiral tisti del BDP, ki je bil do leta 1991 angažiran kot izvozni tj. plačilnobilančni presežek, predvsem s preostalo Jugoslavijo; a samo do izravnanja plačilne bilance (v letu 1995), naprej v primanjkljaj nič več.

Po letu 1996 rastejo povprečne plače, realno, merjeno v slovenski ali evropski kupni moči, dokaj enakomerno po okrog 2-3% letno, to se pravi »normalno«. A če odstranimo vpliv strukturnega spreminjanja na ta podatek o povprečni rasti dobimo, da je znašala dejanska rast realnih plač za zelo velik del zaposlenega prebivalstva velik del tega časa *okrog nič* (pokojinine, na primer, so rasle precej bolj). Z uveljavitvijo tržnega vrednotenja dela, znanja, podjetništva itd. ter z vključitvijo na svetovni trg so se opravile velike prerazporeditve v delitvi dohodka. Nižje kvalificirano delo je vse manj »zaslužno« za ustvarjanje produkta, še posebej v primerjavi z njegovim prekomernim vrednotenjem v prejšnjem sistemu. Proizvodnje z nadpovprečnim deležem nižje kvalificiranega dela že pri tej ravni plač postopoma propadajo ali pa se selijo ven iz države.

Te slovenske razmere niso primerljive s tistimi v sosednjih tranzicijskih državah. Njihova gospodarstva danes pretežno šele gradijo tisto, kar je bilo pri nas že zgrajeno (in imamo zato že toliko višji BDP na prebivalca in že toliko višje plače). Njihove tehnološke in ekonomske strukture so v tem smislu še mlade. Novi proizvodni sektorji, ki jih postavljajo pri njih predvsem tuji podjetniki in njihove ekipe, so približno na ravni slovenske industrije (gotovo tudi na nekoliko višji), zatečena raven plač pa za to stopnjo učinkovitosti še krepko zaostaja, je še precej nižja od slovenske, ter lahko računajo investitorji še nekaj časa na odlične profite. V takih gospodarstvih so zato investicijske možnosti še dobre, in vsaj v industriji je še precej prostora tudi za bodočo rast plač. V Sloveniji je drugače. Raven plač je že »skladna« s prevladujočo ravniyo produktivnosti,

le-ta pa raste, kolikor raste. Ni velikih profitov, ni obilnih investicijskih možnosti in ni prostora za večjo rast plač.

V Evropi je po teh parametrih (produktivnost, BDP na prebivalca, raven plač) slovenska ekonomija še najbolj primerljiva z grško in portugalsko. V teh dveh državah pa je gospodarska rast v preteklem desetletju komaj prehitela povprečno rast v EU, portugalska rast v zadnjih letih celo že zaostaja (pa sta obe državi, mimogrede, povsem »odprti za tuje naložbe«). Pri nas še ni tako slabo, na vidiku je, kot kaže, še nekaj let solidne rasti. Za nadaljnje razpletanje, morda že v srednjem roku, pa sta za nas relevantna grški in portugalski zglede, ne zgledi drugih tranzicijskih držav.

V Sloveniji je dosežena *raven faktorskih cen (plač, davkov)* že na meji znosnosti v odnosu do *ravni produktivnosti*, kakršno ustvarjajo (a) dosežene tehnološke razmere, kar se nanaša predvsem na izobrazbeno strukturo, (b) dosežena povprečna raven managerskih znanj in spretnosti ter (c) dana kakovost storitev zunaj-podjetniškega okolja, kar se nanaša predvsem na vlado oziroma politiko. *Proizvodni faktorji*, ustvarjeni v iztekajočem se razvojnem ciklu, pretežno pred letom 1991, ki opredeljujejo raven in domet produktivne učinkovitosti gospodarstva, so v glavnem že angažirani in producirajo to, kar producirajo. Prav veliko več ne bodo nikoli.

3. Tranzicijski šok v zunaj-podjetniškem okolju

Predhodni opis velja za tiste sredine, ki so izšle iz tranzicije kot naš novi privatni sektor, za vodstva podjetij in za njihove zaposlene. Ta sektor ustvarja slabi dve tretjini slovenskega BDP in daje delo kakšnim trem četrtinam vseh zaposlenih. Leta 1991 je nenadoma izgubil svoj najpomembnejši zunanji trg, in se hkrati na široko odprl za konkurenco iz razvitih držav. Vendar, podedovana osnova je bila dobra, šok ni omrtvil, kot v večini drugih držav, temveč povzročil spremembe in prilagoditev. Po zaključku tega obdobja – po letu 1997 – dobimo v Sloveniji *dokaj dobro delujoč in v veliki meri že »normalen«* privatni sektor; čeprav, žal, tudi že precej »postaran«. V tem sektorju je bila tranzicija dejansko že v glavnem opravljena.

V večini drugih delov družbe so bili procesi v tranziciji drugačni.

V državnih službah, panogah in dejavnostih *pritiskov k tovrstnemu spreminjanju ni bilo, objektivno, ker niso na trgu*. Na teh področjih določa načine dela in obnašanja vlada oziroma širše, politika. V *politični sferi* pa je bil tranzicijski šok prav tako hud, a drugačen.

V parlamentarni demokraciji so pravila igre kompleksna in sofisticirana, sistem je učinkovit šele na neki točki zrelosti, volivcev in politikov. Dokler te ni je končni produkt politike – vodenje države, kaj šele resnično »državništvo« – še neizogibno skromen. Navedeno označuje procese v vsej regiji. Tranzicija je bila povsod hitra, precej nesamnikla in naslonjena na nereflaktiran uvoz institucij v okolja, v katerih je bil pred tem normalen razvoj družbenih struktur in demokracije prekinjen najmanj petdeset let. V nekaterih državah bolj vzhodno od nas so posledice naravnost katastrofalne.

Pri nas je bila ta plat tranzicijskega šoka *odložena*, ker smo imeli tudi v tej sferi neko zadosti dobro dediščino. Slovenska politika v komunizmu je bila v okviru Jugoslavije

po sili razmer v veliki meri konkurirajoča in aktivna. Doma je postopno liberaliziranje krepilo vpliv medijskega in drugega javnega nadzora, ob odsotnosti strank je osvajala prostor civilna družba. S temi motivacijami in pod temi pritiski se je transformirala komunistična oblast skozi čas že v dokaj profesionalen in učinkovit političen in administrativni aparat.

»Tranzicijska bolezen« je seveda okužila tudi slovensko politiko. Novo strankarsko prizorišče je izvrglo na plano vsakovrstne relikte preteklosti, visoko stopnjo zanemarjanja znova pridobljene demokracije, in seveda pohlep po družbeni lastnini v odpravljanju. Na tej sceni pa je le zbral okrog sebe zadostno politično maso del starih elit, izrasel iz dotedanje politične prakse in zato z *izstopajočo* referenco, da ima vizijo in cilj, in da ima operativno sposobnost. Oboje se je nanašalo predvsem na zaščito in preobrazbo podedovane – po prevladujočem javnem mnenju očitno dobre - ekonomske baze.

To je drugi člen razvpite slovenske »kontinuitete«. Izraz je bil skovan z drugo utemeljivijo, dejansko pa pojasnjuje še najbolj našo posebnost, da smo se po padcu berlinskega zidu *izognili značilnemu tranzicijskemu kolapsu* tako v gospodarstvu kot v politiki. Izognili smo se najhujšim deformacijam nenadnega neovladanega zgodnjega kapitalizma. V daljšem prvem, najbolj kritičnem obdobju tranzicije ni bilo znatne *onesposobitve oblasti* s privatnim bogatenjem in korupcijo in ni bilo znatnega prodajanja nacionalnih interesov. V najbolj kritičnem obdobju preobračanja in lomljenja je bila država *zadosti dobro vodena*. Pomen tega, v takem zgodovinskem trenutku, je *ogromen*.

Ta »frakcija« slovenske tranzicijske scene je začela po konsolidaciji gospodarstva po letu 1997 izgubljati tla pod nogami. Prvi razlog za to je bilo preprosto napredovanje kapitalizma. Politiki »kontinuitete« so bili na koncu koncev predvsem odlični *reformisti*, spreminjevalci in modernizatorji starega sistema, ne resnični otroci kapitalizma, izrasli so večinoma iz birokratskih aparatov in ne s trga, nič manj kot drugi segmenti tranzicijske politike. Ta omejitvev dometa je pač omejitvev »kontinuitete«.

Drugi razlog je bil v tem, da je potreboval podjetniški sektor po letu 1997 vse manj zaščite in podpore ter da se je sedaj, nasprotno, že vzpostavljaj kot nov avtonomen center bogastva in moči. Kriza je minila, strahov in negotovosti ni več, *vse glavno delo je opravljeno*. Tisto, kar je utemeljevalo pomen in vpliv »kontinuitete«, je postajalo za dotlej tihe in pohlevne partnerje in prisklednike počasi brezpredmetno, in še toliko bolj za konkurente. Tedaj so začela »nova«, bolj »tipično« *tranzicijska* motiviranja in obnašanja preplavljati močnejše tudi vladni pol politike.

Na oblasti se kažejo te značilnosti kot navadno *slabo vladanje* in kot *parazitizem*. Prek kadrovanja itd. se širi vzorec po vsem državnem sektorju ter v institucije in dejavnosti – v izobraževanje, zdravstvo, pravosodje, policijo, vojsko itd. - ki so nosilne za normalno funkcioniranje in napredovanje družb. Spremembe, nujne za njihovo učinkovito delovanje v novem tržnem in večstrankarskem okolju, so še neopravljene. Tranzicijski šok jih je zaenkrat bolj kot ne samo *deformiral*, ne pa še *preobrazil*.

Verjetno je bil prelomni termin v tranzicijskem nazadovanju *leto 2000*. Tedanji polletni intermezzo s t.im. Bajukovo vlado je bil že vrhunska manifestacija nesposobnosti vladanja, na bistveno nižji ravni kot nekoč pa je delovala potem tudi obnovljena vlada LDS.

Po prenehanju uvodne krize je ohranjala vlada vsaj še en minimalističen, a bistven model ekonomske politike: prepuščanje (vsaj) ministrstva za finance profesionalnim in odgovornim osebam, z aktivno podporo predsednika vlade, za vsaj učinkovit »makro-ekonomski nadzor« (skupaj z Banko Slovenije). *Sredi leta 2000 je razpadel tudi ta minimum.* Do spomladi leta 2002 je progresivno razkranjanje fiskalne discipline spet obrnilo inflacijo navzgor in pognalo javni primanjkljaj do roba 3% BDP, tako da je bil kar naenkrat ogrožen veliki projekt vstopanja v EU. Sredi leta 2002 so se te stvari potem uredile in celo krepko izboljšale; na prehodu v leto 2005 pa se obrača vladna makroekonomija spet naglo navzdol.

Na zadnjih državnozborskih volitvah so tudi v Sloveniji vse stranke nastopale samo še z manj ali bolj naštudirano demagogijo. Mesec ali dva pred volitvami so na hitro zbonkale skupaj nekakšne programe, strategije, vlade v senci itd., kakor so jim pač sve-tovali piarovci. Očitna naraščajoča zbežanost in brezvsebinskost političnega prostora je spodbudila pravi naval vsakovrstnih odrešiteljev in modrecev v smeri etabliranih strank, ter prigrasitev male množice novih strank. Nobene stvarne ponudbe ni več, samo še izrabljanje splošnih ideoloških in psiholoških profilov volilnega telesa, ljudje nekoga pač morajo voliti.

4. Iztekanje 30-letnega cikla: dodatne razsežnosti

(a) Socialna kohezija

Problem *stacionarnega stanja*, v katerega vstopamo, ima kar široke razsežnosti. V iztekajočem se razvojnem ciklu – v preteklih 30 letih – se je vzpostavil, in ga so-oblikoval poseben model *socialne kohezije*, katerega vsebina je daleč presegala zgolj *socialo* (zgolj sociala itak ne krepi družbenih vezi). Sovpadle so, s sinergijami, splošna gospodarska rast, vsevprek razpršena rast osebnega standarda in močna psihološka komponenta, naraščajoča individualna in kolektivna samozavest.

Več desetletij so se trošile znatne energije dela političnega razreda in dela na novo (žal) nastajajočega podjetniškega. Večinski sloji prebivalstva so bili udeleženi z več kot eno generacijo trajajočo (občasno prekinjeno) močno rastjo realnih plač in življenjskega standarda. Prav nenormalen delež hiš, posejanih vsenaokrog po Sloveniji, je bil zgrajen v sedemdesetih. V kolektivno zavest je vstopal ponos ob tem napredku, sprva ob naraščajočem izstopanju Slovenije v okviru Jugoslavije in zatem ob osamosvojitvi in priznanju zrelosti za Evropo. Štirideset let zapored se je krepila samozavest in krepili so se občutki pripadanja, vzdrževala se je visoka stopnja nacionalnega konsenza.

Ta model sedaj – že nekaj let – nehuje delovati. Nadomestnega pa ni.

Dolgo preteklo obdobje so avtonomni mehanizmi v sistemu, ki jih je poganjal v veliki meri tehnološki in ekonomski razvoj, delovali kohezivno in opogumljajoče. Sedaj začenjajo delovati avtonomni mehanizmi vse manj motivirajoče in vse bolj konfliktno. Imamo novo polariziranje med delom in kapitalom ter velike spremembe v samem razredu zaposlenih. Psihologija in sociologija kapitalizma sta hudo drugačni od tistih prej. Podedovani formalni instrumenti kohezije – delovna zakonodaja, družbeno dogovarjanje o plačah, sociala itd. – delujejo sedaj drugače, kot so nekoč. Praktično ne delujejo za zaposlene v slabo stoječih panogah in še manj za nov velik segment delovne sile v drobnem sektorju.

Nekakšno »samoupravljanje«, podprto z bogatimi in vplivnimi sindikati, se ohranja samo še v državnih panogah, kjer pa samo podpira monopole, zaniknost in koruptivnost.

Po prelomu newyorške borze v letu 2000 in vsem, kar se je začelo po tem kotaliti, sodelujemo tudi Slovenci v kar globoki »krizi zahoda«. Mnogi izvori naraščajočega občutenja negotovosti, strahu in malodušja so uvoženi. *Mnogi so pa naši lastni, domači.* Polzeča stacionarnost – v provincialni Sloveniji polzeče *zamočvirjanje* – ne zadeva zgolj kakšnih ekonomskih statistik, ki jih itak nihče ne razume; zadeva mnoge temeljne parametre »stanja duha« v državi.

(b) Vodenje, elite

Ali je provincialna omrtvičenost *normalno* stanje Slovencev? Je mesto Slovenije v Evropi res tisto, ki ga je imela Kranjska v stari Avstriji; je res v naši naravi, da je lahko država Slovencev le od nekoga, ali več njih, *kolonija*?

V preteklih tridesetih letih smo že imeli v Sloveniji neko *drugačno* gibanje in dinamiko. Tudi zato, ker smo imeli v tem času učinkovito *vodenje*, zadosti zrele in odgovorne *elite* družbe, v politiki, gospodarstvu, strokah itd., ki so znale zaznati izziv časa ter odgovoriti nanj z nekim skupnim ciljem in s sposobnostjo, da ga dosežejo. V tem času je bila Slovenija dobro vodena, njeni najbolj izpostavljeni sloji – tisti najbolj kvalificirani in najbolj vplivni – *so upravičili svoje visoke položaje v družbi*. To obdobje je trajalo približno do let 1997-2000.

Neko zelo podobno obdobje smo imeli že enkrat prej, po letu 1918. Danes nam ta čas priključuje v spomin veliko recesijo tridesetih, a nam že bežen sprehod po širšem centru Ljubljane razkrije tudi znamenja velikega razcveta. Tudi tedaj je bilo »nekaj v zraku«, da so bili na mestu dobri umetniki, inženirji in podjetniki, ter da so se našli tudi financerji in politiki, ki so znali dati od sebe, vsi skupaj, svoje najboljše. In zanesljivo je bila še mobilizacijska sila tega obdobja kriva za večinski odpor Slovencev do zatrtja svobode v letih 1941-45, značilno drugače kot v prav vsej okolici. To obdobje se je izteklo, evidentno, v letu 1945.

Nazaj v naš čas. »*Tranzicijska bolezen*« označuje *kolaps elit, odsotnost vodenja*. V Sloveniji so položaji aktivnih in so-delujočih družbenih elit najkasneje od leta 2000 naprej dejansko *nezasedeni*. Vizije in strategije in operativne prakse, pripete na *stari* model ekonomske in širše družbene dinamike, ne dajejo več rezultatov. *Novih*, za upravljanje ekonomije in družbe v novih razmerah, pa ni. Ni vodenja, ni zgledov, samo še počasno iztekanje starega toka.

* * *

Če se primerjamo z drugimi tranzicijskimi državami, imamo veliko »srečo«, da že imamo en zadosti širok lasten, doma baziran segment družbe – v podjetniškem sektorju, predvsem izvoznem - v veliki meri že povsem pripet v tekoče evropske (ekonomske) strukture in procese, in v katerem že veljajo zelo resna, na odprtem trgu določena pravila igre. Drugače kot v večini tranzicijskih držav *imamo svojo vzgajalnico vodij podjetij, vodij ekonomije, kakršna je v vsaki (kapitalistični) državi njena primarna in najbolj izvorna baza učenja vodenja, za širjenje vzorcev in oseb navzven, na še druge ravni nacionalnega vodenja*.

Vendar imamo v Sloveniji hkrati »nesrečo«, da je domač podjetniški sektor, in še najbolj prav izvozni, naraščajoče neintegriran v svoje domače okolje, da se načini obnašanja in razmišljanja v njem ne reproducirajo v druge domače panoge in poklice, praktično nič v naše nove politične stranke in njihovo okolico. Če bi samo »ekstrapolirali trend« zadnjih let, bi dobili za *domačo politiko* v naslednjih letih naraščajoče naslanjanje na tuj kapital in na tuje politike, vizije in strategije. To je za neko zelo razprostranjeno skupino držav na svetu povsem običajen vzorec; za Slovenijo pa le ne bi smel biti.

Visoka oziroma normalna komunikacija ali integriranost na relaciji ekonomija – politika v obdobju »zgodbe o uspehu«, v primerjavi z progresivnim lomljenjem te zveze po letu 1997, pojasnjuje velik del siceršnje razlike med obema obdobjema. Integriranost je bila podedovana s »kontinuiteto«. V Jugoslaviji je bila Slovenija njena specifično produktivna enklava, ter so se v tem okviru tudi slovenski politični interesi uveljavljali in realizirali še najbolj z naslanjanjem na produktivnostno in izvozno naravnano ekonomijo (fiskalni in drugi mehanizmi retransferiranja dohodka s politično silo so bili pa pretežno v »Beogradu«). Po pristanku v kapitalizmu je postal stari model »integracije« seveda neuporaben. Treba bi ga bilo temeljito redefinirati, namesto tega pa se je začela komunikacija preprosto lomiti (in usmerjati drugam).

Dokler bo tako, bo slovenska politična sfera – tako kot je bila nekoč beograjska - neizogibno šibka, neorientirana in begajoča. Razvidna je visoka stopnja nerazumevanja novega ekonomskega in drugega okolja, ki ga ustvarjata novi privatni podjetniški sektor in na hitro »uvožena« institucionalna ureditev; ter preobremenjenost politikov s skrbjo za lastno preživetje v njem.

V zadnjih letih so se začeli politiki množično obdajati z ekonomisti (po lastnem izboru pač). A dokler iščejo komunikacijo z ekonomijo – boječe in s figo v žepu – samo prek vselej ustrežljivih *teoretikov* podjetništva in kapitalizma, ne pa tudi in predvsem prek *resničnih* slovenskih podjetnikov in kapitalistov, ostaja neizpolnjeno prav bistveno, namreč *učenje vodenja, vnašanje v politično sfero vzorcev in pravil obnašanja v sodobnem evropskem kapitalizmu*. Namesto tega pa se zadnja leta tudi pri nas, tako kot v najbolj tipičnih »mladovevropskih« državah, ideologije političnih strank preprosto krčijo in zožujejo v siromašen in nereflaktiran ekonomistični »liberalizem« - v prekrivanje nerazumevanja in neobvladovanja razmer z vsaj površinsko, *navidezno modernostjo*. Na tej ravni je danes vse manj razlik med Slovenijo in, recimo, Ukrajino ali Guatelmo; pa bi lahko bile, še pred časom so bile.

Jedro problema je verjetno v preostanku mnogih mehanizmov, ki so v pred-kapitalističnem obdobju vzdrževali v ekonomiji vpliv politike. »Kontinuiteta« je znala zadržati v sistemu vzvode, ki so bistveno prispevali k preživetju in preobrazbi gospodarstva v uvodnih šokih tranzicije. Ko so šoki prešli, bi jih bilo treba demontirati, saj so v novoustanavljenem sistemu kontraproduktivni, a se to ni zgodilo. Po letu 1997 je dobilo zato njihovo obvladovanje neko *čisto drugo, nasprotno vsebino*. Postal je izvor možnosti velike *avtonomije* političnih (strankarskih) in administrativnih aparatov, velike *neodvisnosti* od novega privatnega, že dokaj evropeiziranega in učinkovitega kapitalističnega gospodarstva.

Doslej so še vse oblasti zvesto obnavljale obsežno zakonodajo, ki služi predvsem vsiljevanju nepogrešljivosti in nadmoči državne in strankarske administracije na vseh mogočih področjih aktivnosti (in zato njene nemoči v resnih zadevah). Konsistentno in

po vseh strankah se vzdržuje praksa političnega obvladovanja pravosodja in različnih sistemskih nadzornih institucij. In krepi se, iz leta v leto, zlorabljanje obsežnih državnih lastniških deležev v podjetniškem sektorju, prek »upravljanja« ali »privatiziranja«.

Na ta način se zagotavljajo političnim strankam vzvodi ekonomske moči *mimo* »normalnega« domačega gospodarstva. Zagotavlja se jim posebna in, očitno, zadosti prijetna eksistenca *izven* večinskih struktur in procesov v družbi. *Seveda je pa s take pozicije potem težko voditi kaj dosti več kot samo samega sebe.*

5. Povzetki in zaključki

Slovensko izhodišče pred tranzicijo je bil že dolgo trajajoč, zelo učinkovit »reformni« proces. Zato je bila v tranziciji naslonitev na to dediščino nadvse uspešna. Izgnili smo se velikim lomom in propadu večine produktivnega kapitala, kot drugje v regiji, zaradi visoke kakovosti te dediščine (v ekonomiji in politiki) pa smo vseskozi vzdrževali tudi izrazito nadpovprečne tekoče performanse gospodarstva in države nasploh.

V ekonomiji, tj. v podjetniškem sektorju, je tranzicija že bolj ali manj opravljena. Približno sočasno s tem prebojem (v letih 1997-2000) se je izčrpala – kot se je prej ko slej morala – tudi »kontinuiteta«, tj. naslanjanje na dediščino v politični sferi. Le-tej pa je tukaj sledil samo odložen tipičen »tranzicijski šok«, z mnogimi posledicami za normalno funkcioniranje družbe. Vendar je to dogajanje sedaj le »nadgrajeno« na že solidno delujočo ekonomsko »bazo«; in morda se lahko nadejamo tudi kaj pozitivnega vplivanja v tej spregi.

* * *

Današnje stanje slovenske *ekonomije* je zelo dobro. Nismo še v bližini tendenčne stagnacije, kot Portugalska in Grčija, temveč zaenkrat še rastemo celo tako dobro, kot rasteta »mladi« Madžarska in Češka, ki se odganjata z bistveno nižjega izhodišča in z masovnim angažiranjem tujih virov vseh vrst.

Če je v očeh prevladujočega javnega mnenja »zgodba o uspehu« že nekaj let vse manj prepričljiva, so za to krive predvsem spremembe *izven ekonomije*, kot smo jih poskusili (hudo amatersko) začrtati zgoraj. V ekonomiji smo dosegli uspešen pristanek v dokaj dobro delujoč kapitalizem. To pa, seveda, za velik del prebivalstva ni nujno prav posebno privlačen in navdušujoč dosežek. In spremlja ga še razkrajanje institucij družbene kohezije ter, po demobilizacijski moči verjetno na prvem mestu, v oči bodeča kriza vodenja, izpad sposobnosti slovenske družbe, po vstopu v kapitalizem, za ustvarjanje *vodenja*.

Ni dobro mešati nivojev, naši glavni trenutni problemi *niso v ekonomiji*. Stanje ekonomije je naravnost idilično v primerjavi s katastrofalnim stanjem na področjih, ki jih pokrivajo različne državne panoge in dejavnosti – pravni red, policija, visoko šolstvo, zdravstvo itd. - ki so večinoma direktno pod nadzorom politikov, in prav zato, ker so pod nadzorom politikov. Tudi inventura po problemih »ožje« ekonomije bi pokazala, da izvirajo le-ti še najbolj iz disfunkcionalnosti, včasih kar sovražnosti, njenega neekonomskega okolja. Odkar so prenehali uvodni tranzicijski šoki – ki so preobrazili

ekonomijo in deformirali neekonomijo – je večji del obširnega ukvarjanja politikov z »ekonomskimi problemi« predvsem dobrodošla priložnost za prikrivanje vsega tistega, s čemer se *nočejo* ukvarjati, pa bi se morali.

* * *

V *ekonomiji* so naši glavni problemi šele v dolgoročnem, razvojnem horizontu, natančneje v evidentni odsotnosti nastajanja vizij in zbiranja energij za začetek *prebijanja ven iz današnjega sorazmerno omejenega kroga opcij*, ki jih nudi gospodarstvo, že dokaj »ostarelo«, na doseženi ravni učinkovitosti.

»Razvojne« teme so seveda hudo popularne v vsem tranzicijskem svetu, od Češke do Uzbekistana, in tako tudi v Sloveniji. Vendar je pri nas problem tudi dokaj stvaren. Na ravni tehnološkega sklopa, ki ga obvlada slovenska družba danes, se nam dinamično približujejo množice novih konkurentov, tudi iz tranzicijske Evrope. Dolgoročno ali »zgodovinsko« gledano izgubljam, vsako leto, v katerem še naprej zamujamo z *razvojnimi politikami*. Prej ko slej se bo dosežena stacionarnost ekonomije spet močnejše odrazila v dejanskih stopnjah gospodarske rasti, morda že kmalu po letu 2005. *Odlogi* na račun zadolževanja ali »privatiziranja« (po katerem bodo tedaj verjetno posegle politične stranke za vzdrževanje svojih pozicij v sistemu) pa so lahko v slovenski ekonomiji samo zelo kratkotrajni.

Vizija, ki je motivirala slovensko »meščanstvo« po letu 1918, je izšla iz razpada dotedanje kolonialne metropole. Nenadoma je nastala neka lastna, »svoja« Slovenija, zaščitena navzven, odprl se je prostor za dokazovanje samega sebe. Ker so bili glavni vzvodi politične moči spet zunaj, tudi ni bilo večje okužbe poslovnih in profesionalnih okolij s preveliko začetniško dozo politike, nasprotno, zdi se, da so se visoki standardi, naučeni v stoletjih v Avstriji, obdržali še zelo dolgo. Zgledi so bili še živi, ljudje že naučeni. Izziv je bil jasen in cilji dosegljivi.

Zgodba obdobja 1965-2000 ni bistveno drugačna. Komunistični režim na ravni Jugoslavije se je začel rahljati že v začetku šestdesetih let, ter se je v delu države z več industrijske tradicije, ob zagotovljeni zaščiti navzven, hitro nabral še dodaten lasten vzgon. V veliki meri je bilo treba samo obnavljati tisto, kar je bilo šele pred 20 leti odstranjeno. Velja vseeno omeniti močno potezo tedanjih oblasti, da so šle ustvarjati čisto nov domač – sebi konkurenčen - družbeni sloj, podjetnike oziroma ekonomiste, ki jih tedaj praktično ni bilo (več). Tisti Slovenci pred skoraj sto leti pa so si tudi takoj na začetku postavili Univerzo, vzgajalnico bodočih domačih elit. Tako se to dela.

Danes se nam spet odpira nov prostor in se nam kaže nov nedvoumen izziv – *vendar je zelo zahteven*. Sedaj smo po slabih sto letih spet v Evropi, sedaj se je treba spet potrjevati, biti enakovreden in samozavesten, brez varstva, v svetu Nemcev, Italijanov itd. Zadnjič, ko smo bili v takih pogojih, je segel naš domet le do ravni *kolonije*.

Problem in izziv sta *globoka*; ne tehnična, ne operativna, in samo delno ekonomska. Razvojni recepti, ki krožijo po regiji, se nanašajo samo na tanke vrhnje plasti problema. V atmosferi, kakršna vlada v teh časih v Sloveniji, pa se že celo resni ljudje zatekajo k verovanju v čudežne rešitve in v nekakšne nove, groteskno modernizirane kraljeviče ali maršale. Kakšne so tedaj resnične možnosti in perspektive?

Verjetno prav vsem tranzicijskim državam še manjka bistveno: zrela in samozavestna politična elita, trdno vpeta v življenje domače družbe, sposobna dobre ocene

njenih problemov in potencialov in z visoko stopnjo potrebne akcijske sposobnosti. Učinkoviti razvojni preboji predpostavljajo *model »dobro vodene države«*. V Sloveniji se novi, v kaosu zgodnje tranzicije vznikli politični sloji vodenja šele učijo, mučno in počasi.

Razvojni projekti so generacijski, delajo se, praktično, za naslednjo generacijo, ne zase. Nedavni irski in finski razmah sta trajala od »zagona« do »realizacije« 10-15 let, zadnji slovenski še več. To je popolnoma drugačen časovni horizont od tistega, v katerem dojema svoj položaj in svojo vlogo v družbi politični *establishment* današnjih tranzicijskih držav.

V Sloveniji pa imamo, kar manjka v večini drugih tranzicijskih držav: dokaj *normalno ekonomijo*, lasten nacionalni podjetniški sektor, katerega znaten del je že tesno vpet v sodobne evropske tehnološke in poslovne strukture. V tej »bazi« živi, z nogami trdno na tleh, tri četrtine aktivnega prebivalstva države, in v *njej so*, danes, praktično vsa uporabna znanja in praktično vse vodstvene kapacitete družbe.

Vendar, problem, s katerim se ukvarjamo je prav ta, da je ta sektor že »utrujen«, da sta se v njem ravnokar zaključila naporen *pretekli* razvoj in prestrukturiranje. V največjem delu tega sektorja danes ni ne znatnih presežnih energij, ne znatne kapacitete za pogled naprej, in verjetno tudi ne večjih želja po spet novih spremembah in izzivih.

Pa vseeno. Prav to, da je ekonomija v takem stanju, pojasnjuje v veliki meri tudi stanje politike. V *power-playu* kapitalizma vodi igro ekonomija, za boljše ali za slabše. Pred enim desetletjem, ko je bila kriza, je dobro vodena politika porivala potrebno preobrazbo ekonomije. Ta čas je že vrsto let mimo; sedaj so stvari na nek način prav obrnjene.

Avtorjev naslov:

Franček Drenovec,
Gradišče 6, 1000 Ljubljana
fd@siol.net

Implementacija habitatne direktive v Sloveniji: primer vplivanja EU politik na nacionalno državo v procesu prilagajanja

POVZETEK: Članek se loteva preučevanja okoljskih politik, ene najuspešnejših skupnih evropskih politik, skozi prizmo odpravljanja neskladij med nacionalno ureditvijo in zahtevami EU. Po uvodni konceptualizaciji treh vrst neskladja se članek osredotoči na proces določanja območij Nature 2000, kjer z uporabo konceptov neskladnosti in prilagoditvenega pritiska ugotavlja njihovo prisotnost ter analizira način razreševanja. Kompleksnost tematike ter na določenih točkah pomanjkljivo znanje, potrebno za izpolnitev zahteve EU po strokovnem utemeljevanju območij, je vodilo v tehnokratski način odločanja, s poudarjeno vlogo strokovnih skupnosti. Postavlja pa se vprašanje, ali lahko strokovno utemeljene odločitve ter komunikacijske strategije nadomestijo demokratičen postopek in pripomorejo k zmanjševanju konfliktnosti implementacije? Članek analizira formalno in neformalno omrežje, ki se je vzpostavilo v primeru Nature 2000 in osvetljuje vloge posameznih akterjev ter poskuša identificirati razloge za razlike med omrežjema.

KLJUČNE BESEDE: EU, okoljske politike, Natura 2000, neskladje, prilagoditveni pritisk

1. Uvod

Oblikovanje vse večjega števila politik na nadnacionalni, EU ravni, postavlja vlogo nacionalne države v povsem novo luč. S poglobljanjem evropske integracije se je razmerje med nacionalnimi državami, vključenimi v proces, in nastajajočo nadnacionalno politično tvorbo spremenilo. Razlike niso razvidne zgolj v različnih časovnih točkah, nasprotno, še večjo raznolikost lahko najdemo med posameznimi politikami. Radaelli ugotavlja, da je raven javnih politik za preučevanje EU primerna zaradi dejstva, ker so najzanimivejše spremembe povzročene s procesom evropeizacije, vidne na ravni javnih politik, tudi v primerih, ko na makro ravni sicer ni opaznih sprememb (Radaelli, 2003: 48).

V obdobju po letu 1972, še posebej intenzivno pa po sprejetju Enotne evropske listine leta 1987, se je v Evropi oblikoval sistem okoljskega upravljanja (Hilldebrand 2002: 13-27).¹ Tovrsten sistem predpostavlja več kot zgolj mednarodno dogovorjene okoljske ukrepe in politike, saj določa tudi institucionalno ureditev za njihovo oblikovanje, razvoj in implementacijo. Hkrati pa pomeni prenos dela nacionalne suverenosti navzdol, na sub-nacionalno raven, kar je povzročilo pojav nemonopolistične oblike urejanja

okoljskih vprašanj (Weale et al., 2003: 1). Okoljevarstveni okvir EU se je intenzivno razvijal v obdobju zadnjih treh desetletij in je rezultat medsebojnega prilagajanja različnim nacionalnim preferencam, pri čemer pa so bile nove članice primorane prilagoditi svoje nacionalne strukture že v času pred polnopravnim članstvom (Fink Hafner, Lajh, 2003). Glede na to, da so okoljske politike tipičen primer pozitivne integracije (Scharpf 1996), so države članice izpostavljene močnemu prilagoditvenemu pritisku s strani EU, hkrati pa to zanje pomeni znatne materialne obremenitve. Implementacija okoljskih politik EU je kompleksen proces, ki ga dodatno otežuje odsotnost zavedanja o nujnosti ohranjanja narave v mnogih družbah, še posebno v tistih z nižjo stopnjo ekonomskega razvoja (Boh 2003: 497).

Kljub dejstvu, da v Sloveniji obstaja tradicija ohranjanja narave, se le-ta razlikuje od zahtev EU. Za pravilno razumevanje pomembnosti tematike v slovenskem kontekstu je potrebno poznati nekaj osnovnih dejstev o biotski raznovrstnosti v Sloveniji. Delež zemeljske površine, ki ga zavzema Slovenija, je 0,004% zemeljskega površja in 0,014% kopnega. Hkrati pa v Sloveniji živi prek 1% vseh poznanih vrst in več kot 2% poznanih kopenskih vrst (Sovinc 2004). Zato relativno dobro ohranjena narava, brez ekstremno problematičnih žarišč, izvirajočih iz preteklih ravnanj, pomeni veliko odgovornost s stališča ohranjanja narave. Zaradi teh značilnosti je implementacija »Ptičje« in »Habitatne«² direktive, ter iz njiju izhajajoča vzpostavitev območij Natura 2000, še posebno pomembna. Slovenija je enako kot vse nove pristopnice sprejela dolžnost, določitev *posebnih območij varstva* (SPA) v skladu z direktivo o pticah in predlagati državni seznam *potencialnih območij narave pomembnih za Evropsko skupnost* (pSCI), skladno s Habitatno direktivo, ki skupaj tvorijo podlago za dokončno določitev območij Natura 2000, do dne vstopa v EU. Kot rezultat te zaščite je vlada določila 26 posebnih območij varstva, upoštevajoč določila »Ptičje« direktive, v skupnem obsegu 25% slovenskega ozemlja. Po Habitatni direktivi pa je bilo predlaganih 260 območij, pomembnih za skupnost, ki pokrivajo okrog 32% celotnega slovenskega teritorija. Vendar se območja med seboj v veliki meri prekrivajo, tako da je končni skupni delež območij, določenih za območja Natura 2000, nekaj čez 35% celotnega teritorija (MOPE 2004d).³ Okoli 20% teh območij se nahaja znotraj že obstoječih zavarovanih območij, bolj problematičnih pa je okoli 27% območij ki se prekrivajo z območji gospodarske uporabe. Določila varstva narave namreč predstavljajo potencialno omejitev njihovi ekonomski izrabi (MOPE 2004a: 20). Določitev področij Natura 2000 tako spreminja razvojne možnosti posameznih lokalnih skupnosti, saj na eni strani pomeni resne ovire netrajnostni izrabi naravnih virov, hkrati pa ponuja nove razvojne priložnosti ekonomskega razvoja. Glede na to, da je določitev področij Natura 2000 neizogibna dolžnost nacionalne države, ključno politično vprašanje ni vezano na to, ali pozitivni učinki določitve prevladajo nad negativnimi, ampak je lahko le ožje: kako izkoristiti priložnosti, ki jih ponujajo nove okoliščine (MOPE 2004a: 20).

Članek se začne s konceptualizacijo *prilagoditvenega pritiska in stopnje skladnosti*. Proces določanja območij Natura 2000 vključuje zahteve, opredeljene v Habitatni in Ptičji direktivi, in ga opazujemo skozi prizmo treh tipov neskladja (institucionalno, pravno in policy). Članek analizira izhodiščno stanje in razreševanje vseh treh tipov

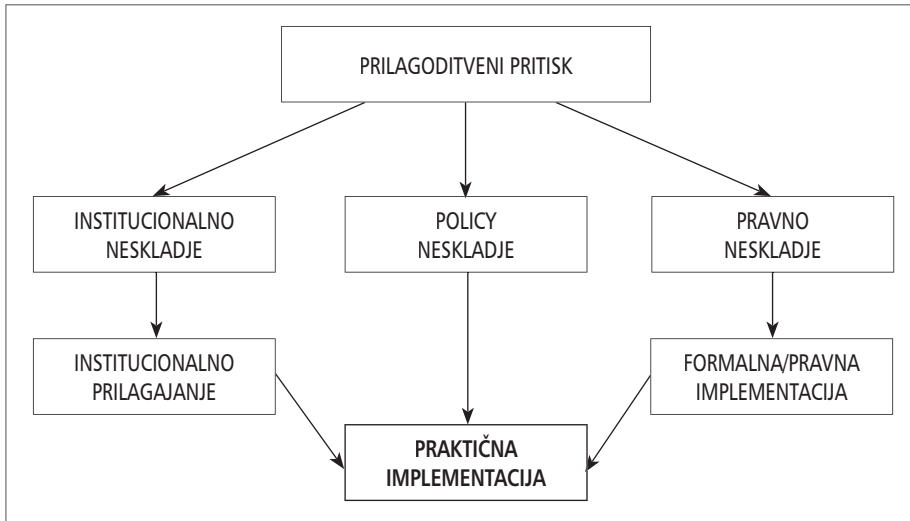
neskladij na primeru Nature 2000. Sledi točka o pogajalskem procesu za področje obeh direktiv. Zdi se, da je bil pogajalski proces zaznamovan s prevladujočo »enosmerno harmonizacijo« slovenske zakonodaje in postopkov. Kljub omejeni možnosti vplivanja na obstoječi EU pravni red - *acquis communautaire*, so bili nekateri slovenski predlogi le sprejeti kot tehnične prilagoditve in dodani k prilogam direktiv. Ta točka prinaša pregled predlaganih in odobrenih tehničnih prilagoditev. Transpozicijsko obdobje se je nadaljevalo v fazo uresničevanja (application stage), v katerem je bila Slovenija obvezana določiti potencialna območja Natura 2000. Ta faza je izjemnega pomena, potencialno konfliktna, hkrati pa zaznamovana s potrebo po ekspertnem znanju. Članek analizira institucionalno strukturo, postopek ter značilnosti procesa določanja območij. V procesu določanja sta se oblikovali na eni strani formalno ter na drugi neformalno policy omrežje, kar je predstavljeno v predzadnji točki. Članek zaključuje sintetični prikaz ugotovitev, ki presegajo zgolj področje študije primera in velja o njih premisliti tudi v širšem kontekstu vplivanja EU politik na nacionalno državo.

2. Izhodiščno stanje – skladnost, prilagoditveni pritiski in pogajalski proces

2.1 Institucionalno, pravno in policy neskladje

Nacionalne države zahodne Evrope so od sedemdesetih let dalje soočene z naraščajočim vplivom EU, zaradi česar so bile primorane vedno večji del svojih regulativnih in promocijskih funkcij deliti z EU ravnijo (Goetz 1995: 214). Kljub Olsnovim ugotovitvam, da so domače institucionalne strukture, vključno z vrednotami, normami, interesi in razdelitvijo moči rezultat zgodovinskih »bojev«, tradicije skupnega reševanja problemov in mirnega razreševanja konfliktov (Olsen 2002: 944), je proces evropeizacije⁴ skoraj v vseh primerih vodil do konkretnih in zaznavnih sprememb institucionalnih struktur na ravni nacionalnih držav (Cowles et al. 2001: 1). Manjša kot je kompatibilnost domačih in EU postopkov, politik in institucij (stopnja skladnosti), večji je prilagoditveni pritisk (Laffan, O'Mahoney 2003: 5). Le-ta je potreben predpogoj za spremembe na ravni nacionalne države, kljub temu pa ne zadostni razlog zanje. Govorimo lahko o treh medsebojno povezanih ravneh (ne)skladnosti, katerih rezultat je prilagoditveni pritisk na nacionalno raven (Slika 1). O *pravnem neskladju* govorimo v primerih, ko je ključna *formalna/pravna* komponenta neskladja (Falkner 2003: 4). To je bilo še posebno pomembno za države pristopnice, njihov prvi korak je bil namreč prenos evropskega pravnega reda v domači sistem. Druga vrsta neskladja je *institucionalno neskladje*,⁵ ki zadeva institucije in procese na ravni nacionalne države ter z njimi povezano kolektivno razumevanje (Börzel, Risse 2000: 5; Knill 2001). Država, katere institucije bi bile popolnoma skladne z evropskimi zahtevami, ne bi bila podvržena prilagoditvenim pritiskom na svojo institucionalno strukturo in bi bila zaradi tega imuna na institucionalne spremembe (Cowles et al. 2001: 1). Odprava institucionalnega neskladja je povezana s prilagajanjem nacionalnih institucij. Kot tretja vrsta neskladja pa se pojavlja *policy neskladje*. Nanaša se na vsebino in ključno vprašanje tu je, ali so določene vsebine politik prisotne v nacionalnem sistemu ali ne (Falkner 2003: 3). Policy neskladje se nanaša na

obstoječe paradigme in praktično implementacijo določenih politik na nacionalni ravni. Odpravljanje policy neskladja, kot najkompleksnejšega in najdalgotrajnejšega med tremi omenjenimi, je odvisno od institucionalnega prilagajanja in pravne implementacije (transpozicije). Zato gre odprava policy neskladja korak dlje od prejšnjih dveh, saj se nanaša na »praktične učinke« določene javne politike.

Slika 1: prilagoditveni pritisk in tri vrste neskladja

Domači pravnoadministrativni sistem držav kandidat za članstvo v EU se je ponavadi razlikoval od zahtevanega s strani EU, zato smo lahko pričakovali, da se bo učinkovitost implementacije povečevala s prilagajanjem nacionalnih struktur zahtevam EU (Knull 2001: 17). Zato je policy neskladje ter obveza nacionalnih držav, da implementirajo skupne evropske politike, vodilo k spremembam domačih institucij in postopkov. Prioritetna naloga novih članic EU je bila odprava institucionalnih in pravnih neskladij, medtem ko je praktična implementacija (odpravljanje policy neskladja) dalgotrajnejši proces, katerega dokončanje je predstavljeno v čas po polnopravnem članstvu.

2.2 Tri vrste neskladja ter njihovo razreševanje v Sloveniji

Evropske okoljske politike so ene najuspešnejših skupnih politik, saj okrog 80% pripadajoče zakonodaje oblikuje nadnacionalna EU raven (McCormick 2001). Zato so nacionalne države soočene s prilagoditvenim pritiskom, ki ga povzroča prenos le-te v nacionalne pravne sisteme. Pritisk na države, ki so postale članice v zadnjem krogu širitve (1. maj 2004), je bil v času prilagajanja še znatno večji, saj so morale države harmonizirati svoje ureditve celo pred polnopravnim članstvom v uniji (Fink Hafner, Lajh 2003: 20). Na področju ohranjanja narave in določitve območij Natura 2000, je bila tako Slovenija »izpostavljena« velikemu prilagoditvenemu pritisku, saj se je slovenski sistem ohranjanja narave v izhodišču močno razlikoval od EU sistema (tako glede institucionalnega ustroja kakor tudi pravne ureditve). Evropska komisija je v začetku

procesa določila, da za to področje ni moč pričakovati kakršnihkoli izjem, prehodnih obdobj ali odstopanj od določb. Naslednji dejavnik visokega prilagoditvenega pritiska je bila obveznost, določiti območja Natura 2000 do dneva polnopravnega članstva. Glede na to, da je določitev območij zahtevno in kompleksno delo, hkrati pa je bilo za pripravo in določitev na voljo relativno malo časa, je postavljen časovni rok (do maja 2004) predstavljal pomemben dejavnik prilagoditvenega pritiska.

Kljub dejstvu, da je bilo prizadevanje za ohranjanje narave v Sloveniji na sistemski ravni na nek način prisotno že od poznih sedemdesetih let prejšnjega stoletja dalje, je bil razkorak med obstoječim Slovenskim sistemom in zahtevami EU vseeno velik. Integralni okoljski pravni akt, *Zakon o varstvu okolja*, je bil sprejet leta 1993 in je postavil osnovo nove okoljske zakonodaje in pravno osnovo varovanja okolja v novih ekonomskih in političnih okoliščinah. Zakon določa splošna načela, ki jih konkretizirajo vladne uredbe, določila in druga sekundarna zakonodaja (Pogajalska izhodišča 1999: 2). V pogajalskih izhodiščih, kot ključnem pristopnem dokumentu, je bilo ugotovljeno, da je obstoječa zakonodaja s področja okolja delno usklajena s pravnim redom EU. Kljub temu so bile za transpozicijo »Habitatne« in »Ptičje« direktive v slovenski pravni red potrebne obsežne spremembe zakonodaje.

Določila obeh direktiv so bila prenešana v slovenski pravni red prek *Zakona o ohranjanju narave* (1999), ki predstavlja široko platformo nadaljnjemu urejanju področja. Ta zakon predvideva tudi sodelovanje lokalnih oblasti v procesu določanja in upravljanja s področji Natura 2000. Na tej osnovi je bila postopno sprejeta sekundarna zakonodaja, ki predstavlja operacionalizacijo Zakona o ohranjanju narave. Celoten »paket« zakonodaje pa predstavlja pravni okvir varstva narave in je usklajen z zahtevami EU. Zato lahko rečemo, da je pravno neskladje do danes praktično v celoti odpravljeno, določila obeh direktiv pa so že prenešana v slovenski pravni red. S transpozicijo je Slovenija izpolnila svoje pravne obveznosti, vendar, kot že rečeno, prenos direktiv v domači pravni red predstavlja zgolj temelj za praktično implementacijo, ki pa je daljši in mnogo kompleksnejši proces.

V skladu s klasifikacijo institucionalnega neskladja, ki jo je oblikovala Falknerjeva, lahko skladnost slovenske institucionalne ureditve z Evropskimi zahtevami na začetku pridružitvenega procesa ocenimo kot nizko, kajti potrebno je bilo preoblikovati pogloblitve domače institucije in postopke (Falkner 2003: 5). Način odprave tega neskladja pa je blizu inkrementalno-transformacijskemu tipu institucionalnih sprememb (Fink Hafner, Lajh 2003: 21), kajti nekatere institucije so obstajale že prej, vendar je bila večina preoblikovanih, združenih in kadrovsko ter tehnično okrepljenih. Vsa redna letna poročila Komisije o napredku Slovenije pri vključevanju v EU (za leta 1998, 1999, 2000, 2001, 2002) poudarjajo pomembno pomanjkanje kadrov, ki bi morale biti odpravljene, če naj bi Slovenija učinkovito implementira prevzete okoljske politike. Kot strokovna institucija znotraj okoljskega ministrstva je bila oblikovana Agencija RS za okolje (ARSO), katere organiziranost je v veliki meri prevzeta po zahtevah Evropske okoljske agencije (EEA) - ena pogloblitvenih nalog novoustanovljene agencije je namreč ravno strokovno sodelovanje z EEA. Leta 1999 je bil na podlagi Zakona o ohranjanju narave ustanovljen Zavod RS za varstvo narave (ZRSVN), ki pa je z delovanjem začel

šele v letu 2002 (ZRSVN 2004). Je strokovna institucija, katere namen je spremljanje stanja narave, priprava ekspertiz in zagotavljanje drugih strokovnih informacij o naravi v Sloveniji. Institucionalno neskladje je bilo z oblikovanjem Agencije in Zavoda ter potrebnimi kadrovskimi krepitevami v veliki meri odpravljeno, vzpostavljene so potrebne institucije, ki tudi učinkovito delujejo. Na ravni okoljskega ministrstva je za področje Nature 2000 zadolžena posebna skupina strokovnjakov, ki jo vodi državni podsekretar.⁶

Policy neskladje je najkompleksnejše od vseh treh vrst neskladja. V primerjavi s pravnim in institucionalnim neskladjem, katerih odpravo je relativno enostavno izmeriti z analiziranjem sprejete zakonodaje ter (pre)oblikovanjem predvidenih institucij, je odprava policy neskladja dolgotrajnejša in težje merljiva. Stopnja policy neskladja na začetku pridružitvenega procesa je bila visoka, menjala se je namreč paradigma ohranjanja narave. Če lahko za predhodni sistem ohranjanja narave trdimo, da je bil pretežno »konzervatorsko naravnano«, se novi sistem osredotoča predvsem na trajnostno rabo virov in simbiozo med ekonomskimi in okoljskimi dejavniki. Sprememba je vidna tudi v deležu ozemlja, ki se ga dotikajo ukrepi. Predhodno je sistem ohranjanja narave obsegal okrog 10% državnega ozemlja (MOPE 2004b: 1), pretežno lociranega v alpski regiji (ARSO 2003:10), medtem ko je bil novi sistem zasnovan bolj široko in skuša upoštevati tudi razvojne interese, saj naj bi Natura 2000 prinesla nove razvojne priložnosti lokalnim oblastem v smeri trajnostnega razvoja. Zaradi potrebe po prilaganju nacionalnega sistema ohranjanja narave evropskim zahtevam, je bil tako predhodni, pretežno konzervatorsko usmerjeni sistem, nadgrajen v bolj razvojno naravnano sistem ohranjanja narave. Glede na to, da so za odpravljanje policy neskladja potrebne obsežne spremembe, pa njegovo razreševanje še ni končano in se nadaljuje v obdobje po pridobitvi polnopravnega članstva Slovenije v EU.

2.3 Pogajalski proces

Pogajalski proces je pretežno enosmerni proces prevzemanja zahtev in pravnega reda EU v domači pravni sistem (Fink Hafner, Lajh 2003: 20). To velja tudi za okoljsko področje, kjer so bile možnosti vplivanja novih članic na obstoječi *acquis* dokaj majhne. Pogajalski prostor je bil na področju ohranjanja narave še dodatno zmanjšan zaradi stališča Komisije o nedopustnosti izjem in prehodnih obdobj. Kljub temu pa je na področju ohranjanja narave, zaradi svoje izjemne biotske raznolikosti in še zlasti zaradi dejstva, da je prek Slovenije v EU vključena nova regija z mnogimi specifikami (dinarsko-kraška regija), Slovenija uspela prenesti svoje specifikke v pravni red EU in nanj vplivati prek tehničnih prilagoditev, podanih v prilogah obeh direktiv (Tabela 1).

Iz tabele 1 vidimo, da so bili v pogajalskem procesu sprejeti argumenti Slovenije za vse predloge, ki so se nanašali na »Ptičjo« direktivo, poleg tega pa je bil sprejet tudi pretežni del predlogov za dopolnitev prilog »Habitatne« direktive. Zmožnost dopolnjevanja tehničnih prilagoditev je bila ena redkih možnosti vplivanja novih članic na *acquis* okoljskega področja med procesom pogajanj. Za Slovenijo lahko rečemo, da je to možnost dobro izkoristila in da je obstoječe priloge k direktivam obogatila s precejšnjim številom svojih predlogov.

Tabela 1: Predlagani in sprejeti predlogi tehničnih prilagoditev

	79/409/EEC		92/43/EEC	
	predlagano	sprejeto	predlagano	sprejeto
Priloga I – zaščitene vrste	1	1		
Priloga II/2 – izjeme	4	4		
Priloga I - habitati			5	5
Priloga II			28	16
Priloga IV			16	10

Vir: Skoberne (2002: 324), Skoberne (2001: 102-104)

3. Uresničevanje direktive – določitev območij NATURE 2000

Proces določanja območij Natura 2000 je kompleksen proces, za uresničevanje katerega je bila s strani okoljskega ministrstva oblikovana kompleksna, notranje razčlenjena institucionalna struktura z jasno opredeljenimi pristojnostmi posameznih organizacijskih delov.⁷ Osrednje mesto v strukturi zavzema Ministrstvo za okolje prostor in energijo (MOPE), ki je zadolženo za pripravo predlogov ter koordinacijo procesa. Naloga opredelitve območij je bila zaupana posebnemu oddelku znotraj ministrstva, sektorju za okolje, načeloval pa ji je državni sekretar. Zaradi delitve operativnih nalog je celotna institucionalna struktura temeljila na treh delovnih skupinah. Njihovo delo je bilo koordinirano s strani operativnega koordinatorja, ki spada pod okoljsko ministrstvo. Najvišjo raven političnega sodelovanja predstavlja *medresorska delovna skupina*, v kateri so poleg okoljskega ministrstva sodelovali tudi Ministrstvo za kmetijstvo, Ministrstvo za transport ter Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport (Kolar-Planinšič 2004: 29). Njihova poglobljena naloga je bila harmonizacija interesov posameznih vpletenih ministrstev glede predlogov območij ter uskladitev predlogov na najvišji medresorski ravni pred uradno, dokončno objavo. Drugi dve delovni skupini sta bili bolj operativno naravnani. *Strokovno – tehnična delovna skupina* (delovna skupina I) je predstavljala jedro strokovnega dela, sestavljena je bila namreč iz strokovnjakov ministrstva, ARSO in ZRSVN. Odgovorna je bila za strokovno pripravo predlogov območij, avtonomna je bila pri sodelovanju z zunanji strokovnjaki. Poleg tega je bila odgovorna tudi za naročanje strokovnih izvedenskih mnenj, ki so jih prispevale različne institucije ter specializirane nevladne organizacije in so bile podlaga končni določitvi Natura 2000 območij (Skoberne 2003c: 40). Ob zaključku procesa določitve je pomembno končno kontrolo nad določenimi področji opravil *strokovni svet*, sestavljen iz predstavnikov akademske sfere, Prirodoslovnega muzeja, Akademije znanosti in umetnosti in Gozdarskega inštituta (Kolar-Planinšič 2004: 16). Strokovni svet je poleg zunanje končne kontrole hkrati prispeval tudi k *strokovni legitimnosti* celotnega procesa.

Tretja delovna skupina, ki zaokroža institucionalno strukturo projekta, je *komunikacijska delovna skupina* (delovna skupina II), delujoča znotraj okoljskega ministrstva. Njena vloga je bila komuniciranje z različnimi javnostmi, priprava komunikacijske

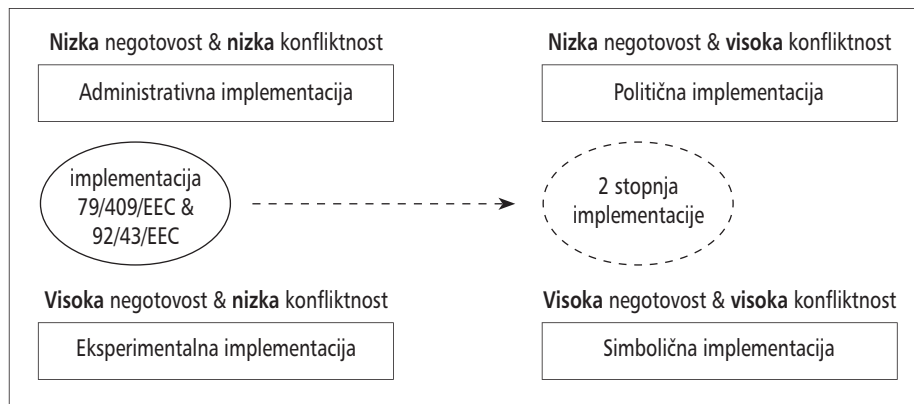
strategije ter izobraževanje udeležencev ter širše javnosti. Glede na to, da je proces določanja področij Natura 2000 projekt, pri katerem izrazito pomembno vlogo igra okoljevarstvena stroka, so socioekonomski dejavniki odrinjeni na obrobje, zaradi česar je vloga komunikacijske skupine še toliko večja. Glede na izkušnje drugih držav dobro usmerjena komunikacijska strategija pripomore k zmanjševanju napetosti glede te, potencialno zelo konfliktna tematike. Posebna pozornost je bila namenjena še lokalnim komunikacijskim skupinam, katerih naloga je bila delovanje na lokalni ravni in komuniciranje s specifičnimi lokalnimi skupnostmi ter deležniki (Kolar Planinšič, 2004).

Vključenost javnega posvetovanja pri oblikovanju Natura 2000 območij sicer ni bila urejena na enak način v vseh državah članicah EU. Direktivi, ki predstavljata pravno osnovo, ne določata pravil posvetovalnega procesa (Laffan, O'Mahoney 2003: 10). Odločitev o tem je bila prepuščena posameznim državam, ki so se odločale na podlagi lastne upravne tradicije (MOPE 2004c: 3). Jasno pa je bila izražena zahteva po strokovno podprti proceduri, ki je bila podkrepjena tudi s sodbami Sodišča evropskih skupnosti; te jasno določajo, da socioekonomski dejavniki pri določanju območij nimajo teže.⁸ Specifika okoljskih politik, še posebno pa določanja območij Natura 2000, je potreba po obširnem ekspertnem znanju, ki pa je dobrina, monopolizirana s strani relativno ozkega kroga znanstvenikov in strokovnjakov. Zato se strokovne skupnosti, »*epistemic communities*«⁹, pojavljajo kot pomemben akter. Evropski zakonodajni postopek pogosto temelji na strokovnih presojah in idejah (Winn 1998: 125). Nevarnost takšnih procesov je v tem, da je politični sistem označen kot sistem, ki ga obvladujejo tehnokrati, ki (običajno) ignorirajo ključne postulate demokracije (Radaelli 1999: 1). Medtem ko demokracija temelji na legitimnosti konsenza, svobodnih volitvah in participaciji, tehnokracija priznava strokovnost kot izključni temelj avtoritete in moči (Radaelli 1999: 1). Gledano s tega zornega kota je EU bolj tehnokratski kot pa demokratičen sistem, saj v njej politična prevlada ne more biti vzpostavljena s pomočjo ideoloških bojev v politični areni, moč pa je ponavadi funkcija sredstev, ki pomagajo pri reševanju problemov: ekspertnega znanja, političnega vpogleda in pogajalskih izkušenj (Kohler-Koch v Peterson, Bomberg 1999: 23).

Postopek določanja območij Natura 2000 je na eni strani zaznamovan z *veliko nejasnostjo*, politični akterji so namreč zaradi kompleksnosti področja odvisni od ekspertnega znanja strokovnjakov. Nejasnost zato zvišuje zahteve po ekspertnem in tehničnem znanju (Richardson 2001: 16). Kompleksnost tematike, specifično znanje, ki je potrebno za določitev območij, ter jasno sporočilo Komisije, da morajo biti vsi predlogi izključno znanstveno utemeljeni, povečuje pomen strokovnjakov, ki so bili v proces na področju Nature 2000 vključeni prek dveh kanalov. Prvič, nekateri strokovnjaki s področja ohranjanja narave so bili vključeni v strukturo ministrstva kot vodilni v odgovarjajočih sektorjih in drugič, okoljsko ministrstvo je pri zunanjih strokovnjakih naročilo ekspertne študije, z namenom pridobitve potrebnih strokovnih podlag za določanje območij. Druga oblika je bila zaradi izjemne biotske raznovrstnosti v Sloveniji ter pomanjkljivega poznavanja določenih segmentov izjemno pomembna in razširjena. Skozi ta kanal je bila v pripravo predlogov vključena večina relevantnih strokovnjakov,

kar se je na eni strani odražalo v znatnem zmanjšanju nejasnosti, hkrati pa je to celotnemu procesu zagotovilo visoko stopnjo strokovne legitimnosti.

Proces določanja območij pa je zaznamovan tudi z nizko stopnjo *negotovosti*. Področje je »zrelo« polycy področje, z dobro razvitim *acquis communautaire*, ki se je postopno izoblikoval skozi zadnja tri desetletja in se v državah članicah že tudi implementira. Zato je dnevni red jasno načrtan, posamezna odstopanja so mogoča zgolj pri časovnih terminih, ravno tako pa so jasno načrtane naloge, podprte s trdno pravno osnovo ter jasno vzpostavljeno sodno prakso (Grabbe 2003: 319, Laffan, O'Mahoney 2003: 7). Nizka stopnja institucionalne diskrecije na nacionalni ravni je tudi posledica dejstva, da EU na splošno predpisuje določene institucionalne zahteve za doseganje skladnosti (Knill, Lenschow 2000: 17). Proces določanja Natura 2000 območij je bil zaznamovan z nizko stopnjo politizacije¹⁰, nizko konfliktnostjo in vključitvijo relativno velikega števila nevladnih akterjev, vendar so bili le-ti v proces vključeni predvsem kot vir specializiranega znanja, potrebnega za določitev območij. V času poteka določanja območij podatki o predvidenih območjih Natura 2000 niso bili dostopni potencialnim deležnikom in zato le-ti niso bili seznanjeni z vključitvijo njihovega ozemlja v območja Nature 2000 vse do konca postopka. Zaradi tega v procesu priprave širši *nasprotni* interesi niso bili jasno artikulirani, zaradi česar je bil tudi proces zaznamovan z nizko stopnjo konfliktnosti. Glede na navedene značilnosti lahko transpozicijo in določitev Natura 2000 območij uvrstimo v kategorijo *administrativne implementacije*, kot jo je opredelil Matland (Slika 2). Tovrstna implementacija predstavlja idealni primer vertikalnega modela. Njegova značilnost sta nizka stopnja negotovosti in konfliktnosti, kar vodi v uspešno implementacijo.

Vir: Privrejeno po Matland v Hill & Hupe 2002, 76

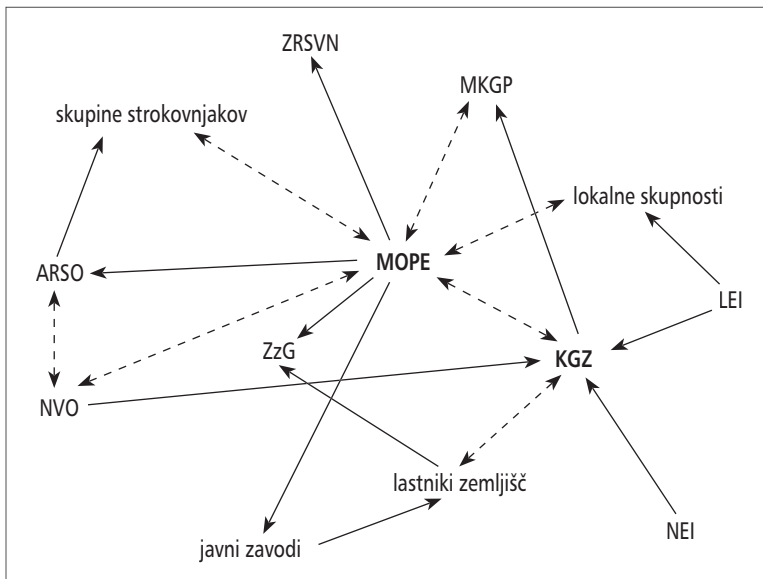
Slika2: Vpliv negotovosti in konfliktnosti na implementacijo

Zaradi izredno visoke biotske raznolikosti bi bilo, upoštevajoč najstrožje strokovne zahteve, v območja Natura 2000 vključenih okrog 60% celotnega slovenskega ozemlja. Predlog je bil po intenzivnem usklajevanju zmanjšan skoraj za polovico, vendar to zmanjševanje obsega območij še vedno temelji na minimalno strokovno sprejemlji-

vih kriterijih. Za tem so bili narejeni še naknadni manjši popravki (izseki področij), za katere ni bilo strokovno utemeljene podlage in so bili pretežno ekonomsko in/ali politično osnovani, tako da je končni predlog področij Natura 2000 pokrival nekaj čez 35% celotnega slovenskega ozemlja. Kljub zagotovitom praktično do konca, da je bila v procesu dosledno upoštevana zahteva EU po upoštevanju izključno strokovnih argumentov, so bili omenjeni izseki značilen primer odstopanja od strokovno utemeljenega delovanja.

4. Javnopolitično omrežje NATURE 2000

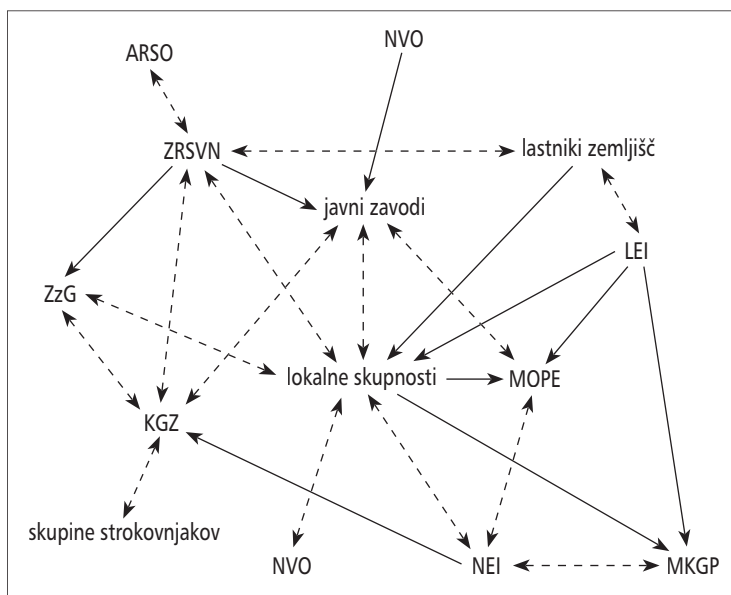
Natura 2000 je projekt, katerega posledice so izrazito dolgoročne, saj postavlja nove razvojne pogoje določenim območjem, hkrati pa jim na dolgi rok ponuja nove, inovativne razvojne priložnosti. Kot smo že ugotovili, je bil proces določanja Natura 2000 področij zaznamovan z visoko stopnjo centraliziranosti ter tehnokratsko usmerjenim postopkom določanja. Kljub osrednji vlogi okoljskega ministrstva je v procesu sodelovalo precejšnje število drugih akterjev, tako na formalni kot tudi na neformalni ravni. Na slikah 3 in 4 sta prikazana formalno in neformalno omrežje določanja področij Nature 2000 v Sloveniji.¹¹

Slika 3: Formalno omrežje Natura 2000

V formalnem omrežju Natura 2000 (Slika 3) okoljsko ministrstvo zavzema osrednje mesto. Ministrstvo je enosmerno (nadrejeno) povezano z institucijami, ki delujejo pod njegovim okriljem ali pa v njegovem imenu opravljajo posebne strokovne naloge (ARSO, ZRSVN, Zavod za gozdove (ZzG), javni zavodi). Dvosmerne povezave okoljskega ministrstva v formalnem omrežju temeljijo na dveh osnovah, a) v povezovanju z viri

znanja, s katerimi je MOPE v pogodbenem razmerju (skupine strokovnjakov in specializirani okoljski NVO) ter b) v povezovanju z institucijami, katerih delovno področje se prekriva z Naturo 2000 (kmetijsko ministrstvo, kmetijsko gozdarska zbornica in lokalne skupnosti). Kmetijsko ministrstvo je eno najpomembnejših, saj je z MOPE v primeru ohranjanja narave v potencialno največjem konfliktu. Intenzivno kmetijstvo in izraba kmetijskih zemljišč je namreč ena izmed največjih groženj ohranjanju narave. Podobno je tudi v primeru Kmetijsko gozdarske zbornice (KGZ). Le-ta namreč združuje in predstavlja interese lastnikov gozdov in kmetijskih zemljišč, kot ene izmed potencialno najbolj »prizadetih« skupin. Kot zadnji akter, ki je z MOPE v dvosmernem odnosu, so lokalne skupnosti. Vendar je njihovo sodelovanje vezano na zaključno mnenje o območjih, na drugi strani pa so »tarča« komunikacijske strategije ministrstva. Drugo vozlišče povezav med akterji predstavlja KGZ, ki je - za razliko od MOPE - predvsem (podrejena) »tarča« enosmernih povezav, povezana je predvsem s predstavniki različnih interesov (lokalni in državni ekonomski interesi, lastniki zemljišč...). Dvosmerno je povezana zgolj z ministrstvom in lastniki zemljišč, ki tvorijo članstvo te zbornice. V formalnem omrežju lokalne skupnosti igrajo le marginalno vlogo. Izpostavljene so namreč vplivu lokalnih ekonomskih interesov (prek lokalnih organov).

Slika 4: Neformalno omrežje Natura 2000

Slika neformalnega omrežja se drastično razlikuje od slike formalnega omrežja. V prvem omrežju so se lokalne skupnosti pojavile kot marginalni akter, z relativno majhnim številom povezav. V nasprotju s tem omrežjem pa zavzemajo v neformalnem omrežju osrednje mesto. Izpostavljene so pritiskom lokalnih ekonomskih interesov ter interesom lastnikov zemljišč, hkrati pa vršijo pritisk na obe ministrstvi (MOPE, MKGP);

vse ostale povezave pa so po svoji naravi dvosmerne. Iz Slike 4 je tudi razvidno, da je v neformalnem omrežju v primerjavi s formalnim močno oslABLJENA vloga MOPE, ki je izpostavljeno nacionalnim in lokalnim ekonomskim interesom, in pritisku s strani lokalnih skupnosti. Javni zavodi, kot institucije, ki vsakodnevno delujejo na področju ohranjanja narave ter ZRSVN kot ena osrednjih strokovnih institucij, ravno tako predstavljajo pomembni vozlišči odnosov. ZRSVN je podobno kot lokalne skupnosti mnogo pomembnejši akter v neformalnem kot v formalnem omrežju. S svojo organizacijsko strukturo (območne enote) dobro pokriva tudi lokalne ravni zaradi česar je dostopen za akterje, ki jim je formalno omrežje, enako kot akterji na centralni ravni, nedostopno. Zato je ZRSVN v neformalnem odnosu z mnogimi akterji, tako strokovnimi, kot lokalnimi. ZRSVN ima enosmerno povezavo zgolj z javnimi zavodi in ZzG, medtem, ko so vse ostale njegove relacije v neformalnem omrežju dvosmerne.

Kaj lahko zaključimo z analiziranjem formalnega in neformalnega omrežja Natura 2000? Na eni strani lahko potrdimo naše prejšnje ugotovitve o dominantni vlogi MOPE na ravni formalnega procesa. Hkrati je to ministrstvo najpomembnejši izvor formalnih enosmernih relacij v sistemu, saj je tisto, ki določa pravila igre in izbira potencialne partnerje za sodelovanje. V istem omrežju so lokalne skupnosti zgolj periferni akter z omejeno možnostjo vplivanja. Na neformalni strani pa je slika zelo drugačna, saj sta vlogi MOPE in lokalnih skupnosti zamenjani. Dejstvo je namreč, da bodo spremembe, ki jih prinaša vključitev v območja Natura 2000, najbolj zadele ravno razvojne načrte lokalnih skupnosti. Zato so le-te poskušale - zaradi omejene možnosti vplivanja na formalni ravni - svoje interese uveljaviti prek intenzivnega povezovanja in delovanja na neformalni ravni. Vloga posrednika za prenos interesov iz neformalnega v formalno omrežje se v primeru vzpostavljanja območij Natura 2000 v Sloveniji ni dobro razvila. Formalno in neformalno omrežje sta namreč soobstajala, vendar je bil prenos interesov iz neformalnega v formalno omrežje omejen. Ključni akter formalnega omrežja (okoljsko ministrstvo) je namreč zagovarjalo tehokratski način določanja področij, ki temelji na strokovnih podlagah, pripravljenih s strani kompetentnih strokovnjakov in znanstvenikov, potencialno prizadeti deležniki pa so bili vključeni pretežno le kot »tarče« komunikacijske strategije. Neke vrste posrednika pa je vendarle odigrala Kmetijsko gozdarska zbornica. Le-ta je zastopnica interesov svojega članstva (potencialno prizadeti lastniki zemljišč) hkrati pa je sodelovala tudi z akterji, ki so pripravljali strokovne podlage ter okoljskim ministrstvom, kot ključnim akterjem. Vendar tudi v tem primeru interesi lokalnih skupnosti niso bili zastopani, zaradi česar so poskušale občine uresničiti svoje interese nasproti okoljskemu ministrstvu posamično, (nekatero občine, npr. kraške, so se samoiniciativno povezale in poskušale na ta način okrepiti svojo pozicijo) ter z intenzivnim delovanjem na neformalni ravni.

Razlika med omrežjema je tudi v razmerju med enosmernimi in obojesmernimi relacijami. V formalnem omrežju prevladujejo enosmerne povezave, medtem ko so na neformalni ravni dvosmerne povezave pogostejše, kar je odraz bolj interaktivnih in kooperativnih odnosov znotraj neformalnega omrežja. Relativno obrobna vloga MOPE v neformalnem omrežju je lahko odraz njihove prevlade na formalni ravni, zaradi česar je njihova zainteresiranost za aktivno sodelovanje v neformalnem omrežju manjša. For-

malno omrežje je namreč vzpostavljeno v skladu z vladno strategijo pristopa k tematiki, ki je bila v primeru Nature 2000 precej centralizirana, medtem ko pa je neformalno omrežje rezultat interesa in aktivnosti različnih deležnikov, ki se v proces vključujejo precej neodvisno od vladne strategije.

5. ... In kaj se lahko naučimo iz študije primera?

Proces določanja območij Nature 2000 v Sloveniji lahko razdelimo na več faz. Prva je bila faza pravne implementacije oz. transpozicije »Ptičje« in »Habitatne« direktive v slovenski pravni red. Ta faza je bila zaznamovana z nizko stopnjo politizacije, in nizko negotovostjo. Transpozicija pravnega reda je bila slovenska obveznost, s sprejemom zakonodaje pa je bilo odpravljeno pravno neskladje ter zagotovljen pravni okvir za nadaljnje delo. V tej fazi so sodelovali pretežno strokovnjaki s strani MOPE ter nekateri vplivni zunanji strokovnjaki, končni rezultat pa je bil odraz zahtev EU ter domače upravne kulture in tradicije na področju ohranjanja narave. Drugo fazo predstavlja določitev območij Natura 2000 na podlagi obeh direktiv. Zaradi specifičnosti tematike ter obširnosti potrebnega znanja so bile v drugi fazi vključene skupine strokovnjakov, ki so postavili temelje za določitev območij Natura 2000. Vključene so bile prek raziskav in projektov, ki jih je naročilo ministrstvo. Najpomembnejše so izhajale z akademske sfere (univerzi v Ljubljani in Mariboru) ter nevladnih organizacij, specializiranih za določeno ozko področje (npr. Društvo za opazovanje in preučevanje ptic). Toda vloga teh skupin je bila pretežno omejena na zagotavljanje znanja, potrebnega za strokovno argumentiranje predlaganih področij. Zaradi jasnih zahtev z EU ravni je bila država primorana v kar največji meri upoštevati strokovne predloge in končna slika je bila v veliki meri v skladu z vsaj minimalnimi zahtevami strokovnjakov. Odmik od tovrstne prakse pa pomenijo naknadni izrezi nekaterih manjših delov strokovno določenih območij, v katerih se odraža prevlada političnih in ekonomskih argumentov nad strokovnimi. Zaradi kompleksnosti raziskovalnega področja ter zelo omejenega časa za pripravo predlogov, so bile odločitve o predlogih območij Nature 2000 sprejete prej, preden so bile končane čisto vse naročene raziskave.

Za proces določanja območij Natura 2000 je značilna jasna organizacijska struktura ter dostopnost večine strokovnih študij, ki so služile kot ekspertna podlaga za njihovo določanje. Hkrati pa je bilo samo določanje območij oz. določanje njihovih meja praktično zaprto za zunanje »nepoklicane«. Namesto sodelovanja oz. vključitve posameznih deležnikov v proces se je MOPE odločilo za komunikacijsko strategijo, ki je bila v domeni posebne delovne skupine znotraj MOPE. S pomočjo komuniciranja in informiranja so sodelujoči predstavljali prednosti in tudi slabosti ter predvsem nove razvojne možnosti območij, ki so bila predvidena za vključevanje.

Končna podoba Natura 2000 je bila javno prvič objavljena v začetku aprila 2004, lokalne skupnosti, v katerih interesno področje Natura 2000 najbolj posega, so imele na voljo le 11 dni za pripravo strokovno argumentiranih predlogov za spremembe območij. Poleg izjemno kratkega časa, ki so ga imele lokalne skupnosti na voljo, pa se je pojavil še en problem. Samo v 14% slovenskih občin je zaposlen človek, specializiran

za okoljska vprašanja, v 60% občin pa te naloge opravlja uskluzbenec, ki je hkrati zadolžen tudi za druga področja (Šot-Pavlovič 2000: 278). Zaradi tega so bile lokalne skupnosti nezmožne za oblikovanje jasnega lastnega interesa, podkrepjenega s strokovnimi argumenti. Kljub temu, da v Sloveniji delujeta kar dve združenji občini, nobeno od njiju ni prevzelo v tem procesu aktivne vloge, zaradi česar so se bile občine primorane z državo pogajati posamič, kar je njihovo realno moč *vis-a-vis* države še zmanjšalo. Kljub temu, da je poudarek Nature 2000 na sožitju vseh vpletenih, določitev območja pomeni določene omejitve ekonomskemu razvoju. Toda ob času objave meja območij ni bilo jasno, katere omejitve so to in še posebej ne, kdo bo kril morebitno škodo, kdo bo preskrbel nadomestilo zaradi omejitve izkoriščanja imetja. Vlada tudi ni pripravila finančnih instrumentov, s katerimi bi ravnala v primeru predvidenih omejitev.

Druga faza določanja območij Natura 2000 je bila zaznamovana z veliko stopnjo nejasnosti. K razrešitvi so največ pripomogli strokovnjaki s svojim ekspertnim znanjem, ki so na predloge območij s tega stališča tudi močno vplivali. Toda ostaja jasno, še posebej v primeru izrezov, da je bila ključna vloga strokovnjakov posredovanje informacij, saj je bilo v primeru izrezov njihovo mnenje preseženo s političnimi in ekonomskimi argumenti. Zato je nepravilna ocena, da so strokovne skupnosti z monopolom nad znanjem tisti akter, ki je dominiral v fazi določanja območij.

6. Zaključek

V čem lahko študija primera Natura 2000 v Sloveniji prispeva k razumevanju procesa evropeizacije v Sloveniji in v čem lahko prispeva k razumevanju spreminjanja nacionalnih struktur kot posledice vključevanja v EU? Implementacija Nature 2000 je, podobno kot domala vse okoljsko področje, kompleksno. Zato je mogoče zaznati in napovedati pojav strokovnih skupnosti, ki imajo monopol nad ekspertnim znanjem. Ključna dilema pa ostaja, kako v proces vključiti lokalne akterje, kot tiste, ki bodo na izvedbeni ravni soočeni z največjimi spremembami. Ali je dovolj, da se jih vključi v komunikacijsko strategijo, kjer se jih prek načrtovanih komunikacijskih akcij ozavešča in informira o prednostih in potencialnih slabostih področij Nature 2000, ali pa bi jih bilo potrebno vključiti že v sam proces priprave kot enakovredne partnerje? Proces določitve območij Nature 2000 je bil skoraj do konca zaznamovan z majhno stopnjo politizacije, natančnejše informacije o predvidenih območjih so bile namreč širši javnosti nedostopne.

Po ocenah različnih deležnikov je imel proces dve ključni pomanjkljivosti. Kot prvo, NVO so kot ključno pomanjkljivost identificirali vladni pristop, ki je zgolj specializiranim nevladnim organizacijam, ki so v proces prinesli ekspertno znanje, dovoljeval sodelovanje v pripravi. Splošne nevladne organizacije (okoljevarstvene organizacije, ki se integralno ukvarjajo z varstvom narave v najširšem smislu) pa niso bile povabljene in v procesu niti niso imele možnosti sodelovati. Drugo pomanjkljivost pa so identificirale lokalne skupnosti; po njihovem prepričanju namreč stanje, v katerem so izključene iz procesa odločanja, ter nedefiniranost razvojnih omejitev in predvsem nejasnost glede morebitnih finančnih nadomestil za omejeno možnost razvoja in izkoriščanja

premoženja, prebivalce teh občin postavlja v diskriminatoren položaj, v primerjavi z drugimi prebivalci Slovenije. Zaradi tega so nekatere občine razmišljale celo o pritožbi na ustavno sodišče. Njihovi očitki se dotikajo predvsem nedemokratičnosti postopka določanja področij ter negiranja pomena lokalne samouprave.

Ugotovimo lahko, da prevlada tehnokratskega načina odločanja, kot smo mu bili priča v procesu določanja področij Nature 2000, ne odpravlja konflikta. Le-ta ostaja nerazrešen in se prenaša v prihodnost, v naslednjo fazo, ko bodo omejitve tudi neposredno trčile ob ekonomske interese.¹² Tehnokratsko odločanje in izrazita vloga ekspertnih skupin je zagotovo dobra podlaga za implementacijo, toda ne tudi zadosten pogoj za učinkovitost. Še posebno v občutljivih primerih, kjer so lahko prizadeti interesi določenih skupin, se zdi zaradi izogibanja konfliktnosti nujno upoštevati tudi socioekonomske dejavnike. Tehnokratski postopek (pretežno prevzet z EU ravni) ne ponuja zadovoljivega nadomestila demokratičnim postopkom, ki jih ne more nadomestiti niti intenzivna komunikacija. Politizacija se je povečala takoj po objavi predlogov območij, zaradi česar se je pomaknila proti polju politične implementacije (glej sliko 2). Na primeru Nature 2000 vidimo, da je odpravljanje institucionalnega in pravnega neskladja lahko učinkovito opravljeno s tehnokratskim postopkom, ki je zaradi nizke negotovosti in konfliktnosti blizu administrativnemu tipu implementacije. Pri odpravljanju policy neskladja, ki je faza, v kateri so lahko prizadeti tudi konkretni interesi potencialnih deležnikov, pa se povečuje stopnja konfliktnosti, zaradi česar se implementacija premakne proti politični implementaciji. V tej fazi se zdi nujno tehnokratski postopek nadgraditi z demokratičnimi elementi, saj se je v nasprotnem primeru težko izogniti konfliktnosti, ki v zgodnejših fazah ni bila presežena, temveč zgolj odložena v prihodnost. Kljub vključenosti različnih akterjev se je na primeru Natura 2000 pokazalo, da nacionalna država še vedno ostaja v središču, tisti akter, ki določa, kdo bodo partnerji v procesu, kakšna bo njihova vloga in v kolikšni meri bodo njihova mnenja upoštevana tudi v praksi. Lahko bi celo nekoliko na hitro rekli, da je bilo prevzemanje evropskih direktiv zanimiv politični proces, v katerem se je krepila predvsem nacionalna izvršilna oblast, pri čemer so tudi strokovnjaki, v glavnem pa zakonodajna in deliberativna telesa in postopki privzemali nevhvaležno vlogo prinašalcev podatkov (strokovnjaki) ali naknadnih potrjevalcev že uvedenih dejstev (drugi deležniki).

Zahvala

Članek je nastal kot rezultat dela na projektu 5. okvirnega programa EU 'Organising for EU Enlargement: A Challenge for Member States and Candidate Countries' (HPSE-CT-2001-00083). Na tem mestu bi se rad zahvalil prof. Brigid Laffan, prof. Danici Fink Hafner in Damjanu Lajhu za njihove dragocene komentarje na zgodnejše različice pričujočega članka. Odgovornost za vsebino članka pa seveda v celoti nosim sam.

Opombe

1. Termin *upravljanje* je slovenski prevod angleškega izvornika *governance*, ki ga nekateri avtorji prevajajo tudi kot vladanje. Že angleški izvornik *governance* nam ponuja predstavo o vladi (government) kot viru upravljanja (governance), čemur se z uporabo izraza vladanje v slovenščini še bolj približamo. Upoštevati pa moramo horizontalno delitev moči v samem EU policy procesu, kakor tudi participacijo različnih interesov v EU policy omrežjih (Weale, 2003: 26). V prispevku bomo uporabljali termin upravljanje, kajti izraz vladanje, kot alternativna možnost, v mnogočem temelji na kognitivni predstavi vladanja kot koncepta, povezanega z delovanjem nacionalne države v weberianskem smislu pomena besede, ki predpostavlja hierarhične odnose, suverenost nacionalne države, monopol nad sredstvi prisile in racionalno birokracijo (Caporaso 1996: 34). Fenomen, ki pa ga želimo poimenovati v prispevku, pa je odločno drugačen od naštetega. Gre namreč za preplet akterjev z različnih ravni (subnacionalni, nacionalni, nadnacionalni), ki kljub asimetrični alokaciji resursov nastopajo v dokaj enakovrednih vlogah.
2. Council Directive 79/409/EEC of 2 April 1979 on the conservation of wild birds, OJ. L103, ter Council Directive 92/43/EEC of 21 May on the Conservation of Nature Habitats and of wild Fauna and Flora, OJ. L206.
3. Delež je za EU razmere izjemno velik, saj je EU15 povprečje okrog 18%.
4. Različni avtorji evropeizacijo definirajo na različne načine, vendar jo v članku pojmujejo kot vpliv EU ravni na nacionalne postopke, institucije in politike. Več o različnih opredelitvah glej npr. Olsen 2002, Radaelli 2000, Featherstone et al. 2003.
5. Falknerjeva ga zaradi različnih definicij institucij poimenuje *politics/polity* neskladje (Falkner 2003: 4).
6. Skupina, zadolžena za področje Nature 2000, deluje v okviru Direktorata za okolje – Sektor za okolje.
7. Za natančno institucionalno strukturo glej: Skoberne, Peter (2003) in Kolar-Plananič, Vesna (2004).
8. Sodba ECJ, ki kaže na to, da socioekonomski dejavniki ne morejo biti dejavnik pri določanju področij (Commission vs. the Kingdom of the Netherlands, case C-3/96, 19 May 1998, Commission vs. Ireland - C-67/99, Commission vs. Germany – C-71/99, Commission vs. France C220/99).
9. Izraz 'epistemic community' se nanaša na skupnost strokovnjakov (ekspertov) in poimenuje omrežje strokovnjakov, ki jim je priznana strokovnost in kompetentnost na določenem področju in si lastijo avtoritativno pravico nad ekspertnim znanjem znotraj določenega polja ali tematike (Hass 1992 v Radaelli 1999: 41). Več o *epistemic communities* glej v Boh (2004).
10. Tematika, ki je politizirana, ima naslednje karakteristike: a) pojav na političnem dnevnem redu, b) konfliktnost in spornost, c) pozornost s strani interesnih organizacij, d) "povzdignjenost" na vladno raven in e) zgolj zadeva uradnikov in e) pozornost s strani parlamenta in medijev (Laffan, O'Mahoney 2003).
11. Omrežje je bilo oblikovano na podlagi omrežnega vprašalnika, izpolnjenega s strani visokega uradnika na MOPE, odgovornega za področje Nature 2000. Na podlagi rezultatov je bila uporabljena večdimenzionalna analiza, s katero so prikazane povezave posameznih akterjev v omrežju. V vprašalniku smo spraševali po naravi povezave (formalno / neformalno) in smer vpliva (enosmerno / obojesmerno). V modelu nismo spraševali po moči povezave, zato v omrežju le-ta tudi ni prikazana. Zavedajoč se te pomanjkljivosti smo diagrame uporabili predvsem kot ilustracijo in dopolnitev ugotovitvam, pridobljenim z drugimi metodami. Na

tem mestu bi se rad zahvalil dr. Diane Pain z Dublin European institute za obdelavo podatkov in izris omrežij.

12. Implementacija Nature 2000 se je za izjemno težavno izkazala tudi v večini "starih" držav članic. Na primer na Finskem, ki velja za okoljsko napredno državo (Liefverink, Andersen 2002: 63), je bil process zaznamovan z ostrimi protesti in več kot 14.000 pritožbami na Evropsko komisijo (Kinnunen 2004: 12). Podobno reakcijo je Natura 2000 doživela tudi na Irskem (Laffan, O'Mahony 2003).

Viri in literatura

- ARSO (2003): Okolje v Sloveniji: predlog poročila o stanju okolja 2002-povzetek, URL: http://www.arso.gov.si/poro-cila/Poro-cila_o_stanju_okolja_v_Sloveniji/povzetek.pdf: oktober, 2004
- Boh, Tomaž. (2003): Varstvo okolja – privilegij bogatih?!. V M. Klajnshek (ur.): Raziskovalno delo podiplomskih študentov v Sloveniji – ena znanost: 488-498. Ljubljana: Društvo mladih raziskovalcev Slovenije.
- Boh, Tomaž. (2004): 'Charardrius alexandrinus', Experts and the European Union. Central European Political Science Review, 5(15): 115-135.
- Börzel, Tanja, Risse, Thomas (2000): When Europe Hits Home: Europeanization and Domestic Change. European Integration Online Papers. 4(15), URL: <http://olymp.wu-wien.ac.at/eiop/pdf/2000-015.pdf>: april, 2004.
- Cowles, M. Green et al. (ur.) (2001): Transforming Europe: Europeanization and Domestic Change. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Falkner, Gerda (2003): Comparing Europeanisation Effects: From Metaphor to Operationalisation. Paper for the ECPR General Conference, Marburg 18-21 September, 2003.
- Fink Hafner, Danica, Lajh, Damjan (2003): Managing Europe from Home: the Europeanisation of the Slovenian Core Executive. Ljubljana: FDV.
- Grabbe, Heather (2003): Europeanisation Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process. V K. Featherstone and C. Radaelli (ur.): The Politics of Europeanisation: 303-330. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Goetz, Klaus H. (1995): National Governance and European Integration: Intergovernmental Relations in Germany, Journal of Common Market Studies, 33(1): 91-116.
- Hildebrand, P. M. (2002): The European Community's Environmental Policy, 1957 to 1992': From Incidental Measures to an International Regime? V A. Jordan (ur.): Environmental Policy in the European Union: Actors, Institutions & Processes: 13-36. London: Earthscan.
- Hill, Michael, Hupe, Peter (2002): Implementing Public Policy: Governance in Theory and in Practice. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Kinnunen, Jussi (2004): 14.000 Complaints, Farmers on Hunger Strike and Flying Squirrels: the Implementation of the Habitats Directive in Finland, OEUE report.
- Knill, Christoph (2001): The Europeanisation of National Administrations: Patterns of Institutional Change and Persistence. Cambridge: Cambridge University Press.
- Knill, Christoph, Lenschow, Aandrea (ur.) (2000): Implementing EU Environmental Policies: New Directions and New Problems. Manchester: Manchester University Press.
- Kolar-Planinšič, Vesna (2004): Institucionalni vidik Nature 2000, predstavitev na okrogli mizi deležnikov, Ljubljana 15.6.2004, MOPE, Ljubljana.

- Laffan, Brigid, O'Mahoney, Jane (2003): A Cocktail of Mis-fit and Politicisation: The Torturous Implementation of the Habitats Directive in Ireland. rokopis.
- Lifferink, Duncan., Andersen, Mikael S. (2002): Strategies of the 'Green' Member States in EU Environmental Policy Making. V A. Jordan (ur.): Environmental Policy in the European Union: Actors, Institutions & Processes: 63-80. London: Earthscan.
- McCormick, John (2001): Environmental Policy in the European Union. London, New York: Palgrave.
- MOPE (2004a): Načrt ugotavljanja posledic vpliva območij Nature 2000 in določitve razvojnih ukrepov. Ljubljana: MOPE.
- MOPE (2004b): Natura 2000 – seznam potencialnih območij evropskega pomena (pSPA), mejnik B (20. marec 2004). Ljubljana: MOPE.
- MOPE (2004c): Informacija o Naturi 2000. Ljubljana: MOPE.
- MOPE (2004d): Območja natura 2000, URL: http://www.sigov.si/mop/podrocja/uradzaokolje_sektorvarstvonarave/projekti/natura2000/obmocja.htm, oktober 2004
- Olsen, Johan P. (2002): The Many Faces of Europeanization. Journal of Common Market Studies, 40 (5): 921-52.
- Peterson, John, Bomberg, Elizabeth (1999): Policy-making in the European Union. New York: Macmillan Press.
- Radaelli, Claudio (1999): Technocracy in the European Union, Political Dynamics of the European Union. London, New York: Longman.
- Radaelli, Claudio (2003): The Europeanization of Public Policy. V K. Featherstone, C. Radaelli (ur.): The Politics of Europeanization: 27-56. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Richardson, Jeremy (2001): European Union: Power and Policy-making, 2nd edition. London, New York: Routledge.
- Scharpf, Fritz W. (1996): Negative and Positive integration in the Political Economy of European Welfare States. V G. Marks et al. (ur.): Governance in the European Union: 15-39. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE.
- Skoberne, Peter (2001): Pregled mednarodnih organizacij in predpisov s področja varstva narave 2002. Ljubljana: ARSO. URL: http://www.arso.gov.si/podrocja/narava/poro-cila_in_publicacije/organiz81.pdf, februar, 2004.
- Skoberne, Peter (2002): Slovenija, Evropska Unija in varstvo narave. Proteus, 64(7): 320–325.
- Skoberne, Peter (2003): Metoda opredeljevanja potencialnih območij narave ekološkega omrežja Natura 2000 v Sloveniji, Inačica 2.1. Ljubljana: ARSO.
- Sovinc, Andrej (2004): Biotska in krajinska raznovrstnost Slovenije: vloga NGOjev pri osveščanju javnosti. URL: <http://www.ljudmila.org/retina/eungo/sovinc.html>, januar, 2004.
- Šot-Pavlovič, Leonida (2000): Varstvo okolja v lokalni skupnosti. V B. Flajšman (ur.): Naprej k naravi II : zbornik referatov strokovnega posveta Ekološkega foruma Liberalne demokracije Slovenije in dokumenti foruma. Ljubljana: Liberalna akademija, Ekološki forum.
- Weale, Albert et al. (2003): Environmental Governance in Europe: An Ever Closer Ecological Union?. Oxford, New York: Oxford University Press.
- Winn, Neil (1998): Who Gets What, When and How? The Contested Conceptual and Disciplinary Nature of Governance and Policy-Making in the European Union. Politics, 18(2): 119-132.
- ZRSVN (2004): O zavodu, URL: <http://www.zrsvn.si/slo/osre/osre.asp> oktober. 2004.

Pravni viri

(1993): Zakon o varstvu okolja, Ur. l. RS 32/93, 1/96, Ljubljana.

(1998): Okoljska pristopna strategija Slovenije za vključitev v Evropsko unijo priloga k državnemu programu za prevzem pravnega reda evropske unije, URL: http://www.sigov.si/mop/podrocja/uradzaokolje_sektorokolje/strategije/pristopna_strategija.pdf, januar.2004

(1999): Pogajalsko izhodišče Republike Slovenije za področje 22 okolje, URL: <http://www.sigov.si/ops/datoteke/pi/slo/22.doc>, september.2004.

(1999): Zakon o ohranjanju narave, Ur. l. RS 56/99, 31/00, 119/02 in 41/04.

Drugi viri

Občina Ilirska Bistrica: Delovno gradivo za izredno sejo občinskega sveta o Naturi 2000.

“Stakeholders’ meeting”, organiziran 15.6.2004 na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani.

Intervjuji:

- Anton Šenkinc; župan občine Ilirska Bistrica, junij 2004;
- Barbara Zupanc; MOL, marec 2004;
- Franc Potočnik; MKGP, april 2004.
- Mateja Nose; Društvo za opazovanje in preučevanje ptic Slovenije, maj 2004;
- Mladen Berginc; Vodja projekta, junij 2004;
- Peter Skoberne; Vodja delovne skupine I, april 2004;
- Slavica Andoljšek Pucihar; Odbor za infrastrukturo in okolje, Državni zbor Republike Slovenije, junij 2004;
- Vesna Kolar-Planinšič; Operativni koordinator projekta Natura 2000, MOPE, april 2004.

Avtorjev naslov:

Tomaž Boh, dipl. politolog, doktorand,
Mladi raziskovalec v Centru za politološke raziskave
Fakulteta za družbene vede
Kardeljeva pl. 5
SI-1000 Ljubljana, Slovenija
email: tomaz.boh@fdv.uni-lj.si

Prejeto oktobra 2004 in sprejeto za objavo januarja 2005.

Po mnenju uredništva je prispevek uvrščen kot izvorni znanstveni članek (s kvalitativno argumentacijo).

Promocijska borba za preboj na boljše pozicije v javni sferi: je vloga dialoga ob tem sekundarna?

POVZETEK: Avtor skozi teorijo okvirjanja in kritiko institucionaliziranega sistema novinarstva analizira proces pridobivanja vpliva v javni razpravi. Raziskovanje racionaliziranega prepričevanja odkrije, da strategija izpodbijanja odmevnosti konkurenčnih diskurzov najprej zahteva širjenje področja vpliva in šele naknadno njegovo utemeljitev, kar pomeni, da so tudi akterji s komunikativnimi nameni v uporabi sredstev prepričevanja izenačeni s strateškimi igralci.

KLJUČNE BESEDE: okvirjanje, družbena razpoznavnost, vpliv, novinarstvo.

1. Uvod

Kako si predstavljamo družbeno okolje, je odvisno od tega, kako interpretiramo signale, ki jih prejmemo o tem okolju. Posameznike in skupine o dogodkih, ki jih ne morejo dojeti z neposredno osebno izkušnjo, v veliki meri obveščajo klasični in elektronski množični mediji, poleg tega pa jim ravno ti mediji dajo tudi možnost vstopanja v javno sfero. Zato ne preseneča, da se politični akterji trudijo javno razpravo zamejiti v svojo korist, problematično zadevo pa definirati tako, kot najbolj ustreza njihovim interesom. Ni daleč zaključek, da se v javni sferi razvije strateški boj, v katerem se uporabljajo vsa razpoložljiva sredstva, da bi določena ponujena interpretacija zadeve kar najbolj pozitivno odmevala v javnosti (Pan in Kosicki 2001). Z roko v roki s takim razumevanjem strateškega boja gre tudi dihotomno razmišljanje o naravi zadev in razprav: ni zadeve brez nasprotne zadeve in ni pozitivnega odmeva v javnosti brez neuspešnih nasprotnih tematizacij. Tako Miller in Riechert (2001) ugotavljata, da se akterji v tekmovanju za podporo javnosti poskušajo uveljaviti eden čez drugega in niti nimajo namena stopati v dialog eden z drugim. Vsak drugače "uokvirni" zadevo ter "poudarja druga dejstva, ista pa interpretira drugače" (Miller in Riechert 2001: 110). Ko protagonisti poskušajo svoje komunikacijske aktivnosti prilagoditi tako, da bodo njihova sporočila kar najbolj pozitivno odmevala v javnosti, se kot kaže nasprotja ohranjajo in postajajo samo še bolj pereča, kar po eni strani vodi do vedno večje nepripravljenosti za dialog, po drugi strani pa do popolne osamitve zagovornika s strani javnosti zavrnjenega sporočila – v primeru da ena interpretacija problema nadvlada vse ostale.

Omenjene prakse, s katerimi se poskuša pridobiti podpora brez neposredne konfrontacije argumentov, so podobne oglaševalskim kampanjam za blago široke potrošnje. V njih zasledimo samo povzdigovanje karakteristik oglaševanega produkta brez primerjave le-tega s konkurenčnimi izdelki. Glede na povedano je pričakovati, da povečana aktivnost v prepričevanju vodi do vedno večjih razhajanj v mnenjih, ta razhajanja pa se konec koncev lahko umirijo samo s prevlado mnenja ene strani nad mnenjem ostalih.

Teorija okvirjanja s poudarkom na okvirjanju javne razprave (Pan in Kosicki 2001; Miller in Riechert 2001) in analiza učinkovitega pridobivanja in izrabe virov prepričevanja, ki jo je mogoče še najbolj lucidno predstavil Gandy (1981) v svoji politično-ekonomski teoriji pakiranja in subvencioniranja informacij, javno sfero razume kot domeno boja in sklepanja zavezništev vsakega proti vsakomur, v kateri vlada velika strukturna asimetrija med producenti simbolnih vsebin na eni in množičnim občinstvom na drugi strani. Taka oblika komuniciranja je po Thompsonovi (1995) označitvi izrazito "monološka", enosmerna in horizontalna, saj množični mediji prenehajo biti glasilo javnosti kot publike, temveč naj bi z "novo vrsto publicitete" prevzeli tudi primat v "produkciji" javnega mnenja. Vendar tukaj obravnavani pogled na borbo za zakoličenje javne razprave seže še dlje, saj predvideva uspevanje ene zgodbe na račun druge, torej uspeh z izključevanjem nasprotnih zgodb, brez tega, da bi se okvirji razprave zbliževali ali sčasoma začeli prekrivati, kar bi lahko vodilo do zbliževanja ponujenih interpretacij problemov. Podobno razumevanje javnosti je značilno tudi za Mayhewja (1997), ki smatra, da je uporaba marketinških tehnik in kapitala v sistematičnem prepričevanju javnosti povzročila popolno inflacijo (utemeljenega) vpliva, ki jo še najbolj odraža izpraznjena "retorika predstavljanja". V njej so simbolne forme uporabljene brez namena, da bi bile na zahtevo tudi utemeljene ali dodatno razložene, kar pripelje do tega, da v kolikor predstavitev v javnosti ne odmeva zadosti pozitivno, se retorika spremeni tako, da enostavno zamenja prepričevalne simbole, stare pa niti ne poskuša argumentirati ali odgovoriti na zahteve po njihovi argumentaciji.

O srednji argument omenjenih konceptualizacij racionaliziranega prepričevanja je odsotnost dialoga, ki bi strateško borbo za uspeh podredil komunikativnemu delovanju. Da je izogibanje soočenjem stalna praksa političnega življenja, je možno pokazati na primerih, ko akterji načrtno ne odgovarjajo na zahteve po argumentaciji, vztrajajo na dominantnem diskurzu ali svojo moč uporabijo zato, da že v kali zatrejo konflikte in/ali da poskrbijo zato, da trenja sploh ne pridejo v javnost. Pogled na javno sfero razkrije promocijske aktivnosti posameznih taborov, ki nikakor ne najdejo modusa interpretacijskih kontekstov problematičnih zadev – kaj šele modusa argumentov –, vendar pa bi bilo kar preveč enostavno trditi, da so dialog, dokazovanje in utemeljevanje, skratka, jezikovna sredstva za doseg sporazuma, povsem podrejeni promocijskim praksam in nereferenčni reklami. Mimobežnost simbolnih vsebin v določenih razmerah vendarle izpodrine recipročno prepričevanje oziroma dialog, in to le tedaj – kar je osnovna teza pričujoče analize – ko akterji zaznajo, da nasprotni okvirji prevzemajo pozornost in naklonjenost javnosti, administrativnega kompleksa države ter množičnih medijev.

Nekaj kredibilnosti tezi, da razprava le ni popolnoma izrinjena iz javne sfere, daje tudi teorija družbenega vpliva, ki tolmači, da inovativne manjšine sčasoma lahko

ogrozijo privilegirano "resnico" večine s tem, da v večini vzbudijo negotovost v njej lastna prepričanja (Moscovici 1976). Potemtakem se strategija okvirjanja v določenih razmerah mora podrediti komunikativnemu delovanju ali vsaj pripeljati do njega. Če že ne javno, posamezniki, ki sestavljajo večino, vsaj v notranjem dialogu začno premlevati nova dejstva in jih primerjajo z dotlej domačimi jim interpretacijami starejših dejstev, kar lahko pripelje do spremembe večinskega mnenja oziroma do priznanja manjšine.

In v tem boju za naklonjenost igrajo osrednjo vlogo tudi množični mediji kot podeljevalci pomembnosti ter novinarji kot vratarji in odbiralci vsebin. Smernice kodiranja družbenih izkušenj, ki se jih držijo množični mediji – dominantni akterji v javni sferi pa jih samo še krepijo –, omogočajo ohranjanje obstoječih "normativnih" interpretacij, v isti sapi pa te smernice pomenijo tudi edino pot do družbene razpoznavnosti in pridobitve vpliva, ki omogočata uspešno javno tematizacijo "nasprotno" zgodbe. Tak konformizem omogoča ohranjanje stabilne slike sveta. Kritika inflacije vpliva in same prakse novinarstva, ki se napaja iz vplivnih in pozornost pritegujočih akterjev, bo zato poskušala dati možnost za razmislek, kaj sposobnost podeljevanja pomembnosti, ki jo imajo množični mediji, pomeni za samo konstrukcijo realnosti v glavah ljudi in kaj zahteva od akterjev, da bi bili v javni razpravi sploh obravnavani kot upoštevanja vredni partnerji v dialogu.

Načrtovani prispevek bo zasledoval enako konceptualno smer kot jo vzpostavlja teorija okvirjanja, vendar se ne bo ustavil pri analizi uporabe strateških povezav in socioekonomskih virov, temveč bo poskušal pojasniti tudi, kdaj in zakaj se zgodi preobrat v okvirjanju, ki strateške akterje prisili v soočenje in dialog. Analiza bo gradila na konceptualizaciji vpliva kot simbolne forme (Habermas 1989a, 1996; Parsons 1967), ki deluje dvosmerno (Moscovici, 1976), ter tudi na kritiki institucionaliziranega sistema novinarstva (Gandy 1982; Katz in Dayan 1986), kar naj bi odprlo pot za pojasnjevanje vzpostavljanja javne razprave preko in s pomočjo množičnih medijev.

2. Tradicionalni koncepti dirigirane integracije in strateškega okvirjanja javne razprave

Mogoče Habermasov koncept refevalizacije javnosti, ki ga je podal v svojem delu *Strukturne spremembe javnosti* (1989b), nudi še najbolj oprijemljiv konceptualni aparat za razumevanje razmaha publicitete v pomenu promocije, odnosov z javnostmi in propagande. Ta premik v pomenu zaznamuje oddaljevanje od klasičnega načela kritične publicitete¹, ki predvideva integracijo družbe na temelju javne razprave. Z razvojem kapitalizma je načelo kritične publicitete vse bolj izgubljalo svojo vlogo in v spremenjenem pomenu "javnost postane atribut dejavnosti, ki pridobiva podporo v javnem mnenju oz. javnosti za nosilce politične in ekonomske oblasti in zmanjšuje kritično funkcijo javnosti kot nosilca javnega mnenja" (Splichal 1997: 39). Tako razumevanje zatona načela javnosti nudi pot za razčlenjevanje dejanj akterjev v spremenjeni javni sferi, ki postane prostor strateškega boja za vpliv na javno oblast in na samo javnost, ki se vse manj konstituira v razmerju do prve in vedno bolj postaja samo še javnost množičnih medijev. Razumevanje strateškega delovanja kot delovanja usmerjenega na uspeh, na

poti do katerega se uporabljajo nagrade in sankcije, omogoča razdelitev akterjev v javni sferi na bolj in manj uspešne, torej na tiste, ki so si uspeli izgraditi dobro ime, in na tiste, ki z aktiviranjem vseh razpoložljivih virov ta cilj šele poskušajo izpolniti. Ta razdelitev odkrije, kateri akterji so uspeli doseči, da njihova predstavitev v javnosti odmeva pozitivno, kar obenem pomeni tudi, da so uspeli vplivati na interpretacijske strategije občinstva. Eno od osrednjih vprašanj, ki bo omogočilo nadaljnjo razčlenjevanje praks akterjev, je, kako poteka to tekmovanje in od česa je odvisen uspeh v njem.

V različnih analizah so si avtorji edini (Pan in Kosicki 2001; Reese 2001), da akterji poskušajo z določitvijo pravil sporazumevanja, področja sporazumevanja in konstrukcije teksta razpravo zamejiti tako, da bodo skupaj z občinstvom izgradili čim močnejšo in trdno diskurzivno skupnost, ki bo tako postala tudi temelj in izvor bodoče kolektivne akcije. To tekmovanje predstavlja strateško participacijo v javnem posvetovanju, tako za izgradnjo lastnega dobrega imena kot tudi za izrivanje in prevlado nad naprežanjem in poskusi okvirjanja razprave s strani konkurenčnih akterjev. Potenciali uspešnega okvirjanja zadev naj bi bili zato posledica dostopa do materialnih virov, strateških povezav, znanja in spretnosti ter ideološkega ujemanja interpretacijskih okvirjev med viri "novic" in njihovimi posredovalci, torej med akterji in množičnimi mediji. S kombiniranjem vseh teh virov politični akterji spletejo "mrežo subvencij", ki jim omogoči transmisijo in subvencioniranje informacij v lastno korist (Pan in Kosicki 2001).

Različni akterji imajo različne vire, ki jih uporabijo za promocijo svojega položaja; tako denimo izvoljenim predstavnikom ljudstva že izvolitev podeli dodatno avtoriteto, poleg tega pa jim že sama pozicija zagotavlja dostop do komunikacijskih kanalov, za kar se morajo ostali še dodatno boriti, na primer različne civilno-družbene skupine. Vsi pa se trudijo svoje sporočilo posredovati na način, da bo njegova oblika in vsebina kar najbolj privlačna za občinstvo. In če bo odmev pozitiven, bodo akterji nadaljevali s svojo strategijo prepričevanja, če pa bo odziv negativen, se bodo celo umaknili iz razprave. Miller in Riechert (2001) ta pojav poimenujeta kot "spiralo priložnosti", ki je ravno nasprotna "spirali molka", za katero je značilno, da se je akterji poslužujejo v primeru, ko morajo zaradi negodovanja občinstva svojo retoriko spremeniti tako, da med občinstvom povzroča čim manj negodovanja. Za oba modela spiral pa je značilno, da akterji v razpravi ne izboljšujejo pozicij z navajanjem novih dejstev, temveč bolj s spremembami interpretacijskih okvirjev, s katerimi so dejstva lahko ocenjena (Miller in Riechert 2001: 107). Ko akterji tekmujejo za podporo, torej ko poskušajo pod svojo zastavo interesov pritegniti čim uglednejše in/ali številčno članstvo, obenem pa čim manj vznemirjati tiste, ki jim nasprotujejo, ali pa tiste, za katere je najbolj verjetno, da bodo negodovali in razpihovali plamene nasprotnih tabornih ognjev, se na boljše pozicije prebijajo na račun ostalih akterjev. Vsaka uspešna predstavitev in pozitivna interpretacija določenega pogleda na problematično zadevo svoj uspeh namreč dolguje neuspeli promociji, ponesrečenemu spletu informacijskih subvencij ter spodleteli uporabi socioekonomskih virov nasprotne skupine.

Iz analize okvirjanja omenjenih pristopov je mogoče razbrati dihotomno naravo celotnega procesa, zato se je potrebno vprašati, kaj pomeni prevlada teh racionaliziranih praks prepričevanja za samo javno komuniciranje ter koliko prostora taki pristopi puščajo

drugačnim interpretacijam realnosti in modificiranju okvirjev. Potreba po odgovoru se pojavi, ko ugotovimo, da v teoriji okvirjanja nikjer pozornost ni posvečena pomenom, ki ne preživijo kot okvirji. Mar ob porazu nasprotni okvirji popolnoma izginejo, se mogoče transformirajo ali pa celo transformirajo bolj uspešne okvirje? In seveda, velja se vprašati, kdaj in v kakšnih pogojih se to zgodi.

Nekateri avtorji, primer je lahko Durham (2001), poskušajo na ta vprašanja odgovoriti s poudarjanjem, da je mogoče zamejitev javnega diskurza videti kot vodenega z unitarnimi ideologijami, ki prisilijo množične medije k poudarjanju ene in edine dominantne ideologije. Tudi Miller in Riechert se strinjata s takim zaključkom, saj opažata, da je "hegemonija samo končno stanje procesa, v katerem je ena perspektiva izpodrinila vse ostale" (2001: 109). Omenjeni vidik poudarja, da prevladujoči pogledi na družbeno realnost ležijo na izključenih zgodbah, ne pojasni pa, kako močno so od njih odvisni in ali so se morali zaradi njih mogoče tudi modificirati. Če je odgovor na zadnje vprašanje pritrديلen, potem je vpliv dvosmeren in mogoče celoten proces vendarle ni tako skrajno izključujoč.

Korak naprej v razumevanju javnosti predstavljajo novejšje ali postmoderne teorije javnosti in javnega mnenja, od katerih tekmovalje med akterji še najboljše pojasni Mayhewjeva konceptualizacija "Nove javnosti" (1997), ki odseva razmah racionaliziranega prepričevanja, vodenega s strani profesionalcev za delo z javnostjo in oglaševalcev, njihove prakse pa temeljijo na uporabi najraznovrstnejših socioekonomskih virov. Tehnike prepričevanja naj bi se zrcalile v "retoriki predstavljanja", v načinu "prepričevanja, ki za *reprezentacijo* sveta namesto dejstev in argumentov uporablja neposredno *predstavitev* dražljajev, ki stojijo sami zase kot učinkoviti prepričevalci" (1997: 269). Razumevanje Nove javnosti je zgrajeno na enosmernem komuniciranju, ki ga zaznamuje ločitev komunicirajočih na dva tabora, na voditelje in vodene: na potencialne zagovornike javnosti, ki se trudijo na svoje limanice ujeti prosto lebdečo lojalnost občinstva, ter na drugi strani na občinstvo, ki lahko samo opazuje in sprejema spektakelsko bleščeče kampanje. Osnovna značilnost odnosa med obema taboroma je, da med njima ne prihaja do komuniciranja, saj zaradi različne količine socioekonomskih virov javni akterji skoraj nikoli ne govorijo z enako pomembnih pozicij, kar implicira tudi različno prepričevalno moč. Ali z drugimi besedami, problem predstavlja odsotnost diskurzivnih forumov, ki se vzpostavijo takoj, ko so zadeve naslovljene z različnih medijskih platform (Mayhew 1997). Srž problema zato Mayhew ne vidi toliko v univerzalnem dostopu do javne sfere, temveč v tem, "ali ima javnost v posameznem trenutku dostop do avtentične razprave preko dvostranske (ali večstranske) predstavitve javnih zadev z enako prestižnih platform" (1997: 258). S svojo postavitvijo problema Mayhew že nakaže na možnost, da si govorci prizadevajo zasesti vsaj toliko prestižne platforme kot jih zasedajo ostali konkurenčni akterji, s čimer bi potem pridobili zmožnost vstopa v razpravo. Vendar naj bi slednja vedno znova spodletela zaradi nepripravljenosti voditeljev svojo retoriko dodatno utemeljiti in argumentirati pred občinstvom.

Konceptualizacijo "Nove javnosti" ravno zaradi domnevne odsotnosti diskurzivnih forumov preveva črnogledost, saj je videti, da so tako javni akterji kot tudi mediji klonili pod inflacijo retorike, ki nima več trdnih argumentov oziroma si niti ne prizadeva, da

bi jih priskrbela. Izgleda, da se je eden od temeljev, ki definirajo javnost, torej odgovor na objavljeno mnenje (Mills, 1965: 302), popolnoma razblinil v poplavi predstavljanj, ki ignorirajo zahteve po soočenju.

Vendar je težko sprejeti Mayhewjevo tezo o popolni prevladi Nove javnosti, saj kot ugotavlja Vreg (2000: 42), še vedno obstajajo "ugledni časniki in elektronski mediji, ki ne dovoljujejo, da bi prevladali profesionalni oglasniški izvedenci". Elektronski mediji in nove tehnike oglaševanja so samo izpopolnile prepričevanje množic in njihovo manipulacijo, nekateri diskurzivni forumi pa so vseeno preživeli in se zadev lotevajo z dobršno mero kritičnosti. Poleg uglednih časnikov in elektronskih medijev je mogoče navesti tudi številne primere iz elektronske javne sfere, ki jo omogoča razcvet računalniško posredovanega komuniciranja, in vedno nove aplikacije za srečevanje v kiber prostoru, kot tudi primere alternativnih javnih sfer, ki jih vzpostavljajo skupnostni mediji. Vsaj pri obravnavi posameznih primerov je zato mogoče reči, da imajo udeleženci javne razprave dostop do enako prestižnih platform, s katerih lahko izražajo svoje poglede. Na svetovnem spletu je najti številne forume, katerih člane povezuje zanimanje za določen problem, kar je mogoče trditi tudi za občinstvo skupnostnih medijev.

Površen zaključek bi potemtakem utemeljeval vzporedno eksistenco različno prestižnih diskurzivnih forumov, z vidika uspešnosti postavljanja zadev na dnevni red pa vzporedno eksistenco nediferenciranih javnih sfer, v katerih se v dialog spustijo samo goreči zagovorniki ene in iste rešitve določenega problema ali akterji, ki imajo že od vsega začetka primerljivo količino vpliva. Toda nemogoče je obiti prispevke analiz strateškega okvirjanja in subvencioniranja informacij, ki kažejo tudi na okvirjanje družbenih skupin, kar vodi k njihovi reprodukciji ali spremembi pozicij (Pan in Kosicki 2001: 44). Potemtakem tudi skupine tekmujejo med seboj in poskušajo zakoličiti meje svoje diskurzivne skupnosti, kar posledično vodi do tekmovanja med diskurzi nediferenciranih javnih sfer. Ravno zaradi tega antagonizma in obstoja nekaterih uglednih množičnih medijev, kot tudi primerov soočenj različnih pogledov na konferencah ali srečanjih civilno-družbenih skupin s političnimi elitami je mogoče reči, da se tekmovanje med posameznimi predstavitevami zadev ne konča v čisti hegemoniji ene interpretacije ali družbene skupine nad drugo, ampak vodi do soočenja z uporabo lingvističnih sredstev. Diskurzivni forumi potemtakem le popolnoma ne pokleknejo pod težo neargumentirane promocije, saj se strateško naprezanje pri postavljanju okvirjev razprave kdaj pa kdaj še vedno umakne komunikativnemu delovanju. Kdaj torej?

3. Ko začetna zavezanost komunikativnemu delovanju ne obrodi sadov

S tezo o obstoju diskurzivnih forumov se spoznavni problem prestavlja od tekmovanja interpretacij in izrivanja zgodb z dnevnega reda k pogojem, ki ustvarjajo razmere za razpravo. Predlagam pogled, da ravno neomajna odločenost akterjev, ki za vsako ceno poskušajo izriniti teme nasprotnikov iz javne sfere, povzroči soočenje teh akterjev. Ta vidik je ravno nasproten obravnavanim prispevkom avtorjev, ki priznavajo le dihotomno naravo procesa okvirjanja in borbe za vpliv v javni sferi. V teh razumevanjih posamezne

odmevne zgodbe živijo svoje življenje povsem neodvisno od izključenih zgodb, akterji pa niti ne stopajo v dialog, temveč vsak s svojo strategijo poskušajo javnost pripraviti k strinjanju. Videti je, kot da si v teh razumevanjih igralci neodvisno drug od drugega prizadevajo predstaviti svojo interpretacijo zadeve, občinstvo pa izbere tisto, ki mu najbolj ustreza in kar najbolje povzema njegova prepričanja in nagnjenja.

Predlagani pogled dialektičnega dopolnjevanja posameznih zgodb ali okvirjev, za katerega je nujno spoznanje o možnosti komuniciranja med akterji, najde svoje temelje tudi v Habermasovem ambivalentnem pojmovanju javnosti, v katerem se avtoritarne oblike komuniciranja srečajo z emancipatoričnim potencialom javnosti, ki ga udejanji "nasprotovanje odgovornih akterjev" (1989a: 390). Četudi se za izgrajevanje ustrezne mnenjske klime in prepričevanje občinstva spletajo čim učinkovitejše mreže subvencij, kritična sporočila vseeno najdejo pot, pa najsi ta drži skozi eter množičnih medijev, prek grafitov, besedil skupin popularne glasbe, interneta, medosebnega komuniciranja v primarnih skupinah... Množični mediji imajo v tem Habermasovem razumevanju javnosti prav toliko ambivalenten položaj kot sama javnost, saj poleg manipulativnih teženj, ki zrcalijo vedno večjo uporabo kapitala za kampanje in promoviranje, v določenih kriznih trenutkih z veseljem pograbi vroče novice in tako soočijo akterje, v tem primeru oblast in ekonomske elite s - kot jo poimenuje Habermas - "periferno" javnostjo (1996). Poleg soočenja pa se seveda razkrije tudi tekmovalna narava celotnega procesa, v katerem si akterji prizadevajo za vpliv na javnost, množični mediji pa krmarijo med njimi in poskušajo kompenzirati manipulativne težnje s kritičnimi motrenjem družbenega sveta.

Ravno zato ni mogoče ločiti javne razprave od strateškega kultiviranju materialnih, družbenih in ekonomskih virov, ki govorcem in njihovim sporočilom pomagajo doseči razpoznavnost in odmevnost. Možnost golega publiciranja ne pove veliko o odmevnosti sporočila v javnosti, saj je od objave sporočila pa do njegovega vpliva na javno razpravo prav tako dolga pot kot od postavitve lastne spletne strani do množičnega zanimanja zanjo. Prav tako ima mnenje, objavljeno v obskurnem lokalnem tisku mnogo nižjo prepričevalno moč, kot če je transmitirano preko prestižne televizijske mreže ali kot če bi ga izrazila družbeno že razpoznana oseba. Že Blumer je opazil, da izraziti mnenje ni isto kot pa uspeti prepričati ostale, da delujejo in mislijo kot si nekdo želi: "Javno mnenje, ki bi bilo golo razkazovanje, ali ki bi s svojim izrazom obenem že zamrlo, ali ki nikoli ne bi pritegnilo pozornosti tistih, ki ga morajo upoštevati, bi bilo impotentno in nepomembno, v kolikor gledamo njegovo učinkovanje na delovanje družbe" (Blumer 1969: 201). Tu pride do izraza učinkovita tematizacija in predstavitev javne zadeve, pokaže pa se tudi razlika med tistimi, ki "izhajajo iz" javne sfere, ter tistimi, ki se samo "pojvjljajo pred" javnostjo, saj imajo slednji - za razliko od prvih - "organizacijsko moč, vire in sankcije na razpolago že *od vsega začetka*" (Habermas 1996: 375). Habermasovo razlikovanje dveh vrst akterjev je ključnega pomena za razumevanje borbe za vpliv, saj nazorno predstavi potrebo posameznikov in skupin, ki šele začenjajo javno delovati, izhajajo iz civilne družbe in še niso formalno organizirani - kot so denimo organizirane politične stranke ali velika združenja različnih funkcionalnih podsistemov politike in ekonomije -, da si pridobijo družbeno razpoznavnost oziroma da si ustvarijo dobro ime. Habermas tudi sprevidi, da razlike v količini uporabljenih socioekonomskih

virov ne nudijo popolnega kriterija za razlikovanje akterjev na tiste, ki jih vodi samo uspeh, in tiste, ki jim je važnejša integracija družbe preko komunikativnega delovanja. Celotni akterji, ki "izhajajo iz" javne sfere imajo svoje sponzorje, se sčasoma formalno organizirajo, razvijejo svoje oddelke za odnose z javnostmi in se poslužujejo promocijskih kampanj, ki so načrtovane po enakem kopitu kot kampanje za povečanje prodaje izdelkov široke potrošnje. Primer so lahko Greenpeace, Amnesty International, World Wildlife Foundation, ... Kapital, zbiranje množične in/ali vplivne podpore, profesionalci za delo z javnostjo in tržno raziskovanje so torej obvezni arzenal učinkovitega sporočanja v javni sferi, pa naj imajo akterji še tako komunikativne namene.

Učinkovita problematizacija zato skoraj vedno hodi z roko v roki z retoriko in ponudbami za reprezentiranje, ki jih govorniki ponujajo občinstvu. Celotni Habermas, v zgodnejši teoriji znan po svojem idealiziranju "avtentičnega" diskurza², je pokazal, da ni slep za institucionalno in medijsko skonstruirano realnost, v kateri javno mnenje predstavlja politični potencial, ki se "uporablja za vplivanje na volilno obnašanje prebivalstva ali na formiranje volje v parlamentarnih telesih, administrativnih agencijah in zborih" (1996: 363). Vpliv je kot simbolno formo komuniciranja, ki deluje na podlagi zaupanja, prvi predstavil Parsons (1967: 355-382), in s tem podal konceptualni aparat za razumevanje simbolnih reprezentacij javnosti, ki jih govorniki podajajo z namenom, da bi se občinstvo identificiralo z njimi ter govorce tako tudi priznalo za svoje voditelje. V tem razumevanju je sredstvo vpliva prepričevanje, ki črpa iz "prestiza, znanja (informacij in argumentov), zaupanja, karizme, retoričnih veščin in dostopa do komunikacijskih omrežij", ne pa tudi iz moči in bogastva (Mayhew 1997: 51). S tem, ko govorec poskuša prepričati občinstvo, naj mu verjame na podlagi zaupanja, se poslužuje pomenskih bližnjic in v javnosti nastopa kot nadomestek, simbol množine trditev, za katere v danem trenutku ni potrebe ali možnosti, da bi bile temeljito predstavljene. Prepričljivost njegove ponudbe s tem postane odvisna od njegove kredibilnosti, ki si jo je pridobil z dejanji in iskrenostjo v preteklosti, v sedanjosti pa mora na zahteve svoj vpliv utemeljiti, če naj pričakuje, da mu bo javnost še zaupala. V zadnji instanci (utemeljen) vpliv temelji na argumentih in oblike prepričevanja, ki prek dobrega imena poskušajo igrati na karte lojalnosti, v tem primeru niso nikakršna izjema.

Slogani, gesla, vizualne predstavitve, znaki, retorika, skratka vsa simbolika, ki deluje na čutila občinstva, so torej potencialni kondenzirani argumenti, s katerimi akterji poskušajo pridobiti privržence. Posamezniki in skupine brez socio-ekonomskih virov okvirjanja in prepričevanja so v tem tekmovanju za naklonjenost občinstva v bistveno slabšem položaju od tistih, ki te vire že posedujejo. To poudarja tudi Habermas in rešuje problem kredibilnosti reprezentiranja z ugotovitvijo, da mora politični vpliv konec koncev vedno temeljiti na strinjanju laične javnosti (1996: 364), s tem pa svoj zgodnji pesimistični pogled na refevdalizacijo javnosti sooči z emancipatoričnim potencialom javnosti, katera si v kriznih situacijah izbere dostop do dovolj prestižnih platform oziroma množičnih medijev, s katerih strateške akterje prisili v razpravo. Kot razširitev take interpretacije javnosti bi dodal, da so pred predstavitvijo svojih razlogov tudi akterji, ki "izhajajo iz" javnosti prisiljeni v promocijo, igrivost v napeljevanju, reklamo, estetske predstavitve, skratka, v spletnje mreže subvencij, ki postanejo osrednjega pomena za

vstop v javno sfero. Krizo javnosti zato ne gre razumeti samo kot tisti pozitivni moment, ki v Habermasovi teoriji pripelje do odziva sistema, temveč tudi tisti negativni moment obsojenosti na parodijo in inercijo, v kateri tudi akterji iz periferije, prevzamejo držo infantilnosti in absolutne reklame, da bi postali center komunikacijskih naporov elit moči, katere poskušajo poklicati k utemeljitvi njihove izpraznjene retorike. Kar zopet potrjuje tezo, da taktika izpodbijanja konkurenčnih diskurzov najprej zahteva širjenje področja vpliva in šele naknadno njegovo utemeljitev. S tem so tudi akterji s komunikativnimi nameni v uporabi sredstev prepričevanja izenačeni s strateškimi akterji, saj poskušajo zamejiti vdore sistema in abstratnega reda v svet življenja z natančno enakimi sredstvi, kot jih uporablja tudi sistem. Temelj razlikovanja ostane samo še goli namen.

Poskuse diriganega integriranja družbe in istočasne napore za zamejitev teh teženj, je zato mogoče videti tudi kot proces, v katerem nastopata tako vplivna večina (ne nujno večina po številu pripadnikov) kot tudi manjšina, ki si prizadeva za *recipročnost* vpliva. V tem primeru manjšino šele izenačenost v virih prepričevanja in sposobnostih subvencioniranja informacij postavi v enakovreden položaj z "že" vplivnimi. Kar tukaj združuje tako pesimističen pogled na neizprosno borbo, v kateri se promocijske prakse niti ne ukvarjajo z argumentiranjem, kot tudi bolj normativni koncept kritične javnosti, je sam proces pridobivanja strateških pozicij, ki postane pogoj za razpravo.

4. Korporativne strategije promocije kot pogoj za učinkovitost apelov po utemeljitvi vpliva: vloga množičnih medijev

Ples vplivnih, ki se dogaja na odru, je v celoti namenjen predstavljanju njihovih interesov kot občih in ravno gledalci imajo konec koncev moč odločati, kdo naj bo na koncu predstave nagrajen z aplavzom. Vedno nove interpretacije občega dobra je mogoče najučinkoviteje predstaviti ravno z medijskega odra, na katerega pa smejo stopiti samo tisti, ki so dovolj zanimivi, da jih bo občinstvo sploh pripravljeno poslušati, ter imajo dovolj igralskih izkušenj, da bodo lahko nastopali skupaj z že uveljavljenimi igralci. Zato si deprivilegirana manjšina mora najprej ustvariti sloves, postati mora razpoznavna, družbeno priznana, da jo bodo že uveljavljeni igralci in množični mediji sploh povabili k sodelovanju.

Ko borbo za vpliv analiziramo "od spodaj navzgor", velja omeniti Moscovicijevo (1976) teorijo inovativnih manjšin, v kateri si slednje prizadevajo pritegniti komunikacijske aktivnosti tistih, ki imajo sposobnost odločanja in določanja poteka dogodkov, pa naj bodo to člani parlamenta, birokrati vladnih agencij, občinstvo, ... Moscovici svojo teorijo zgradi na tezi, da je vplivanje uspešno, ko je objekt vpliva negotov, negotovost pa je posledica konflikta: "Preden poskušamo osebo prepričati, naj nam verjame, jo moramo pripraviti do tega, da postane negotova v svoja mnenje" (Moscovici 1976: 102). Konflikt je zato začetna točka vpliva in je posledica nezdržljivih reprezentacij realnosti v glavah občinstva ali v glavah akterjev, ki že izvršujejo svojo strategijo prepričevanja javnosti. Vendar je potrebno poudariti, da imajo v razmerah, ko se člani javnosti orientirajo na temelju zaupanja, mnenja že uveljavljenih akterjev večjo težo od mnenj

družbeno manj razpoznavnih. Še preden so občinstvo in elite odločanja pripravljene pozornost posvetiti “deviantnim” mnenjem, se zahteva njihova inovativna predstavitev, kar mnogokrat rezultira tudi v spektakularnosti predstavitev, pompoznosti, oziroma v praksah, ki mnenja povzdignejo na raven “novic”, govorce pa v popularne izvrševalce in nosilce teh praks. Suhoparno publiciranje mnenja zato nikoli ne bo doseglo tolikšne pozornosti, kot če je kombinirano z ustreznim stilom obnašanja akterjev. Scenografija igra tukaj vsaj enakopravno vlogo. Stil obnašanja je zato osrednji mehanizem povečevanja družbene razpoznavnosti, ki s tem postane odvisna od “organizacije obnašanja in mnenj ter časovne usklajenosti in intenzivnosti njihovega izražanja – z eno besedo, odvisna je od “retorike” obnašanja in mnenja” (Moscovici 1976: 110). Pogoj za učinkovito vplivanje je zato strategija “pridobitve, vzdrževanja ali zviševanja vidnosti” akterjev in njihovih mnenj (Moscovici 1976: 210), ki pa jo poleg samih akterjev v mnogih potezah določajo prav množični mediji. Ti imajo namreč poleg moči določanja dnevnih redov javne razprave tudi “funkcijo podeljevanja statusa” (Lazarsfeld in Merton 1948).

Akterji, ki poskušajo vzbuditi negotovost v (1) organih odločanja in (2) v javnosti, zato tudi pripravijo strategijo dostopa do (3) platforme, s katere bi radi govorili. Načrtovanje zniževanja stroškov informacij z namenom učinkovitega vplivanja je tako usmerjeno v vse tri smeri; vendar šele dostop do platform omogoča pritegnitev administrativnega kompleksa in javnosti v isto diskurzivno skupnost, saj platforme sploh omogočajo vidnost, ki v kombinaciji z že pridobljenim družbenim statusom povečuje vire prepričevanja in okvirjanja javnega diskurza. Ker se množični mediji razlikujejo po prestižu in po dosegu sporočil, akterji poskušajo pridobiti dostop do njih po kriterijih “njihove domnevne učinkovitosti v pokrivanju, poročanju in transmisiji vsebin v pravšnji obliki, ob pravem času in prek pravšnjih kanalov” (Gandy 1982: 14).

Zato ne čudi, da Mayhew možnost razprave povezuje z obstojem enako prestižnih platform, s katerih je določena zadeva lahko naslovljena (1997: 258). Prestižnost platforme povzdiguje status akterja, kot tudi v obratni smeri status akterja služi krepitvi prestiža platforme, kar posledično pomeni, da bolj kot je govorniški oder oziroma množični medij prestižen, bolj je dostop nanj pogojen z dovolj visokim družbenim statusom. Prav tako kot akterji potrebujejo pomembne medije, slednji potrebujejo pomembne ljudi in dostop do njih, ker prvič, ti ljudje vzdržujejo status medijev, in drugič – kar je mogoče pomembnejše –, ker je razglašanje dejavnosti teh ljudi osrednjega pomena za samo prakso novinarstva (Katz in Dayan 1986).

Vsebine, s katerimi si posamezniki in skupine poskušajo pridobiti podporo javnosti, morajo biti poleg zelenega učinka na občinstvo konsistentne tudi z uredniško politiko množičnih medijev ter dopustiti novinarjem, da v rokah obdržijo kontrolo nad “normativno” interpretacijo družbene realnosti. Slednje jim mora uspeli, saj bi nezmožnost okvirjanja novic razkrila, da novinarstvo ni več uspešno v vzdrževanju ideološke meje med znanim in neznanim, med “normativnim” in “deviantnim”, med spreminjajočim se svetom in sposobnostjo novinarstva svet definirati v skladu z obstoječim družbenim redom (Durham 2001: 129).

Strategija okvirjanja sporočil posameznikov ali skupin, ki poskušajo stopiti v javnost, se zato podredi okvirjem, ki omogoča novinarjem obdržati kontrolo nad ustvarjanjem

pomenov, s tem prilagajanjem pa se lahko izgubi velik del avtonomnosti akterjev, kot tudi kontroverznost vsebin. Proces medsebojnega potrjevanja prestiža vplivnih akterjev in množičnih medijev vodi do normalizacije vsebin, obramba kredibilnosti tistih, ki šele vstopajo v javno sfero – in s tem utemeljevanje njihovega vpliva - pa je podrejena privlačnosti in všečnosti, torej bližini in podobnosti sporočil z zgodbami in pomeni, ki že dominirajo. Če za primer vzamemo “anti-globalistične” proteste leta 1999 v Seattlu, je moč primerjati strategijo okvirjanja sporočil nevladnih organizacij in bolj radikalnih uličnih skupin ter ugotoviti, da je prilagajanje definicije globalizacije dominantni interpretaciji realnosti, po kateri se ravna množični mediji, sporočilom nevladnih organizacij odvzelo mnogo prvotnega naboja, kar je nekatere radikalne skupine napeljalo k obtoževanju omenjenih organizacij kolaboracije z elitami moči: “Kontroli nad svojimi sporočili so se odpovedale v upanju, da bodo bolj izpostavljene in pridobile prek medijev več podpore, vendar se zdi, da so istočasno omejile svoj doseg delovanja in sporočil” (Wall 2003: 44).

Moč novinarstva postreči samo s tistimi novicami, ki vzdržujejo prepričanje občinstva v sposobnost novinarstva ustaviti vrteči se svet in ga objektivno predstaviti, hodi z roko v roki tudi s profesionalnimi težnjami po učinkovitosti pokrivanja kar najrazličnejših področij družbenega sveta. Da je okvir predstavljene zgodbe sprejemljiv tako za odbiralce vsebin kot tudi za dremotno občinstvo, so mediji postreženi s takimi vsebinami, ki kar najbolj zmanjšajo stroške zbiranja, selekcije in objavljanja informacij, obenem pa ne odvrnejo bralcev in gledalcev, kar ne zmanjšuje dohodkov od prodaje občinstva oglaševalcem. Prizadevanja za stroškovno učinkovitost medijev in skupin, ki si prizadevajo za dostop do javne sfere s subvencioniranjem informacij, se tako prekrivajo. Izvorni viri informacij poskušajo na svoje novinarske konference pritegniti kar največ novinarjev naenkrat, razposlati poročila o svojih produktih, akcijah, mnenjih in namerah na kar največje število medijskih hiš, brez tega, da bi za vsakega naslovnika posebej pripravljali sporočilo za javnost. Zato se poročevalci zatekajo po informacije k tistim virom, za katere vedo, da nudijo najugodnejše razmerje med trudom, vloženim v iskanje “novice” in učinkovitostjo le-te. Še vedno pa se novinar lahko otrese odgovornosti za nepreverjenost informacij z navedbo vira, ki je informacije posredoval. Izjave za javnost, producirane s strani države, vplivnih političnih strank, interesnih skupin in močnih organizacij, so zato najpogostejši vir novic, saj raziskovalno novinarstvo zahteva veliko časa in denarja, domnevno kredibilni viri pa povečujejo število prispevkov in pomagajo povečati količino novic. Zato ne preseneča, da so množični mediji močno “naklonjeni tistim birokratskim virom, ki skrbijo za redne, kredibilne in končno tudi uporabne tokove informacij, za vpogled in podobe za konstrukcijo novic. (Gandy 1982: 13). Opisani odnos vzpostavlja visok vstopni prag za sodelovanje anonimnih akterjev v javni razpravi, saj potreba po medijski pozornosti od slednjih zahteva tekmovanje z birokrati administrativnega kompleksa in voditelji močnih interesnih skupin, ki imajo zaradi večje količine socioekonomskih virov tudi večje možnosti uspešnega subvencioniranja informacij za množične medije.

S poznavanjem rutin novinarskega dela naperi javnih akterjev kulminirajo v prizadevanju za dostop do vsaj toliko prestižne platforme kot jo imajo tisti, katerim so

namenjeni apeli po utemeljitvi njihove zgoščene retorike, kar je posledica relacije med konfliktom in vplivom. Ta relacija razkrije, da so dominantni akterji pripravljene prepoznati tekmece šele takrat, ko začutijo, da je tekmelec sposoben njihovo definicijo določene javne zadeve izriniti z dnevnega reda. Prizadevanje za odziv javnosti je zato strategija družbenega prepoznanja, ki služi priznavanju drugačnosti in je osrednje sredstvo za vzpostavitev razmer za dialog. V diadi dveh komunikacijskih partnerjev Prvi vzame Drugega v obzir šele takrat, ko Drugi začne vidno rušiti veljavno družbeno pogodbo, in obstaja možnost, da bo javnost Prvemu odtegnila naklonjenost. Od tu teza, da (vsaj) v teh razmerah izenačenosti akterji stopajo v dialog – če že ne neposredno, pa vsaj prek posrednega preverjanja kulturnega in družbenega ozadja, ki jim podeli kredibilnost govoriti v imenu javnosti. Na tem nivoju se akterji, ki so si pridobili primerljivo količino vpliva, srečajo kot enakovredni, kar jim omogoča recipročno vplivanje drug na drugega in na ostalo javnost. Še vedno pa velja, da pot do govorniških odrov poteka v sferi strateške promocije in krepitev lastnih pozicij brez namena aktivnosti in trditve utemeljiti na zahtevo tistih, ki imajo manj vpliva kot pa naslovniki teh apelov.

5. Razprava je vedno vsaj korak za promocijo

Očitati puhlost reklamiranja političnih strank in videti vse skupine slediti tem praksam, bi pomenilo medijskemu pompu in političnemu spektaklu pripisati veliko efektivno moč pridobivanja privržencev in volivcev že samo z ustreznim reklamiranjem, po drugi strani pa občinstvu pripisati minorne interpretacijske sposobnosti, ki jih strokovnjaki za delo z javnostjo hitro obrnejo sebi v prid. Nenazadnje se volivci popolnoma zavedajo ironičnosti volilnih bojev, v katerih sami igrajo vlogo rabsodnika brez možnosti, da bi izbiro razširili preko obstoječih kandidatov. Posledica je cinično omalovaževanje politike med državljani, zasmehovanje politične elite in zbijanje šal na račun lastne nemoči in izključenosti iz igre moči in interesov (Blumler in Gurevitch 1995; Dahlgren 1981; Wahl-Jorgensen 2002). Nedvomno je še vedno aktualna ugotovitev Herberta Schillerja (1970), da je stanje na področju množičnih medijev posledica dolgoročnega razvoja sistemskih razmerij med akterji, ter da so transmitirane vsebine izpostavljene ideološkim in tržnim pritiskom. Vendar “kulturna industrija”, če uporabimo izraze Frankfurtske šole, ni vseh zazibala v spanec, temveč je celo spodbudila njihovo nezadovoljstvo. Če ne drugega, in tukaj se mogoče še najbolje pokaže rezistenca občinstva na trivialnost vsebin, optimizem vpliva ugotovitev, da “bolj ko velike medijske korporacije izkoriščajo svoje kapacitete za pritegnitev naših duš in src, bolj sporočila množičnih medijev prevzamejo obliko hrupa v smislu praznih sporočil, ki jim niti ne zaupamo, niti jim ne namenimo pozornosti” (Torfing 1999: 223). Preveč radikalno bi bilo posplošiti tezo o popolni zaslepljenosti množic. Če bi bile množice res tako nerezistentne na poskuse manipuliranja, kako potem pojasniti neprestane napore elit, da bi množice držale v varni razdalji do mehanizmov vladanja.

Reklamiranje kot oblika politične kulture je nekaj, s čimer je volivec in član javnosti že dodobra seznanjen. Posameznik dobro ve, da ne bo nujno nagrajen z bleščečo prihodnostjo, če bo volil stranko, katere slogan je “Za lepši jutri”, “Mi smo najboljši” ali

“Ljubljana je zelena”. Ljudje vedo, da je reklama

brez vrednosti in nekaj, kar ni jemati preveč resno. Niti pretirano ne izboljša življenja, niti ne ogroža identitete – preprosto obstaja. (...) Svarjenje pred nevarnostjo tele-vizualne politike, pred tendenco reklam sprevrčati zavzete državljane v žrtve tri-minutne kulture, največkrat spregleda dejstvo, da so ljudje zelo veščji v pripisovanju in ločevanju pomenov prepričevalnih vizualnih simbolov. (Axford in Huggins 1997: 21)

V zadnji instanci zavarovanja posplošenih form komuniciranja igra glavno vlogo še vedno upravičenost in iskrenost, zato mora tisti, ki svojo motiviranost govoriti v imenu javnosti zavija v bleščeče slogane, v končni fazi svoj sloves upravičiti najprej z razlogi in na koncu še z dejanji. Reklama in simboli zato ne lebdijo prosto v javni sferi, temveč za njimi še vseeno stojijo pomeni. Vendar utemeljitev teh pomenov lahko zahtevajo samo tisti, katerih aktivnosti ne morejo biti več prezrte s strani dominantnih akterjev.

Same po sebi prakse samo-promocije za svobodo javnega delovanja niso problematične, saj soočenje akterjev testira njihov vpliv in ga s tem v zadnji instanci pretvori v argumente. Problematično pa je, da se testiranje vpliva izvrši šele takrat, ko so potenciali za konflikt zadosti grozeči oziroma ko depriviligirani pridobijo zadosti vpliva, da lahko pri dominantnih akterjih in v občinstvu vzbudijo negotovost. Neenakost v posedovanju socioekonomskih virov vodi do tega, da morajo akterji najprej pridobiti zadostno količino virov prepričevanja, da bi bila sploh zahtevana utemeljitev njihovega prepričevanja. Ta trditev je trivialna samo na prvi pogled. Povsem res je, da predmet argumentacije ne more biti nekaj, kar sploh ne obstaja, vendar brez priložnosti za postopno obrambo trditev akterji ne morejo pridobiti (utemeljenega) družbenega statusa in slovesa iskrenosti, ki omogočata vpliv.

Tudi tisti akterji, ki “izhajajo iz” javne sfere in želijo učinkovito vplivati na ostale, delujejo strateško ter s subvencioniranjem informacij in uporabo kapitala za publicistična podjetja uokvirjajo javni diskurz in atmosfero javne deliberacije. Kritični potencial javnosti tako tekmuje z manipulativnimi težnjami dominantnih akterjev, saj analiza okvirjanja pokaže, da je uspešna tematizacija kritičnega “nasprotnega” problema odvisna od sposobnosti splesti dovolj konkurenčno “mrežo subvencij”. Zdi se, da se za tematizacijo nasprotja družbeno nerazpoznani akterji poslužujejo strateškega ravnanja in prilagoditi svoje predstavitve do te mere, da slednje postanejo podobne predstavitvam, ki so jih najprej poskušale kritizirati zaradi svoje puhlosti. Ko se člani javnosti odločijo prisiliti tiste, ki so si že pridobili vpliv in družbeni status, naj ravnajo komunikativno, se v isti sapi tudi sami poslužujejo korporativnih strategij doseganja vidnosti. Tukaj se razkrije nasprotje med deklarirano namero in dejanjem, saj so moč in kapital uporabljeni v konfrontaciji s tistimi, ki so deležni kritike prav zaradi njune uporabe.

6. Zaključek

Pričujoči članek razčlenjuje pogoje, ki omogočajo soočenje promocijskih aktivnosti v javni sferi, saj edino soočenje omogoča argumentirano razpravo. Analiza se zato niti ni spuščala v razčlenitev same razprave, temveč se je osredotočila v predstavljanje in vrednotenje simbolnih form komuniciranja – kar naj bi vpliv in spremljajoča retorika

obnašanja ter argumentacije tudi bila. Simbol ali znak, zavarovan s kredibilnostjo vira (govorca), je namreč čisti *relatum*, saj njegova forma ne more biti ločena od njegove vsebine, ki jo je mogoče določiti samo v primerjavi z ostalimi simboli (Barthes 1990: 167-174). V tej luči javnost kot socialna kategorija zaživi skozi interakcijo svojih simbolnih reprezentacij, katerih nosilci (akterji) kot orientacijski znaki odsevajo veljavnost posamezne predstavitve.

Koliko je tako tolmačenje načina družbene integracije, ki se vrši v megli medijsko skonstruirane realnosti, verodostojno, je problem zornega kota. Kritični postmodernisti, denimo Baudrillard (1999), bi se zgrozili nad interpretacijami, v katerih simboli še lahko nosijo nek pomen, saj naj bi dandanes živeli v svetu, kjer so se pomeni dokončno utopili v hiperinflacijski retoriki. Osebnost bi zavzel milejšo pozicijo, s katere je v družbi mogoče razbrati dvoje tekmujočih si načinov komuniciranja, ki ju zaznamujeta izogibanje in ignoriranje apelov po utemeljivi manipulativne retorike ter na drugi strani čim bolj inovativno nasprotovanje takim praksam. Forme, ki jih omenjena načina uporabljata, so enake, vendar so pomeni in namere bistveno drugačni. Če ne drugega, se tekom časa razkrije iskrenost akterjev, na podlagi katere je mogoče določiti upravičenost sklicevanja na družbeno ali kulturno ozadje, ki ga govorniki uporabljajo v prepričevanju.

Prisotnost "avtentičnega" dialoga, ki ga označuje popolna dekonstrukcija simbolov na njihove najmanjše pomenske enote, postane ob spoznanju, da se javnost v veliki meri ravna ravno po zaupanju v akterje, vprašanje drugotnega pomena. V ospredje stopi družbeni in kulturni kontekst v katerem se preverja zaupanje, s tem pa aktualna postane analiza dolgoročnega kultiviranja in testiranja virov prepričevanja. Množični mediji v tej analizi zavzemajo vlogo govorniških odrov, s katerih se javnost lahko reprezentira pred samo seboj, in na katerih se simbolne reprezentacije soočijo. Mediji so zrcala družbe, ki obenem lahko določajo, kakšna bo družbena samopodoba, torej imajo ta zrcala sama moč določati, kakšno podobo bodo odsevala, zato v rokah nosijo odgovornost prikazovanja različnosti in podobnosti družbenih zgodb. So zrcala, ki se do neke mere lahko odločajo avtonomno. Ta avtonomnost pa se konča tam, kjer se začne nenavadnost, deviantnost, nezmožnost razlage, rušenje ustaljenih družbenih norm, skratka povsod tam, kjer zgodbe ni več mogoče uokviriti na običajen način. Upor se v tej luči kaže kot umik izpod oblasti, izpod sistema, ki na koncu izgubi objekt, katerega naj vlada ali ga usmerja, neodzivnost in krepitev konsistence marginaliziranih pa povzroči, da dominantni potrošijo vedno več energije za vzpostavitev ne-konfliktnega stanja. S tem pa marginalizirani postanejo upoštevanja vreden komunikacijski partner. Politično svobodo si torej javnost pribori ravno s tistimi spektakelskimi praksami, ki jih sistem vsiljuje javnosti, da bi jo zazibal v dremotnost in popolno odvisnost.

Prizadevanje za vidnost, družbeno razpoznavnost in priznanje drugačnosti so fenomeni sprememb, zato je tudi koncept sprememb in pridobivanja družbenega vpliva temelj za teorijo javnega mnenja. Za sam članek je bilo zato osrednjega pomena, da je zaobjel dinamiko soodvisnosti med akterji, od katerih si eni prizadevajo za stabilnost, spet drugi pa to stabilnost jemljejo kot center, napram kateremu sploh lahko izrazijo svojo različnost. Obenem z naporu ohranjanja ustaljenega družbenega reda se torej razvijajo konflikti, ki edini lahko pripeljejo do sprememb oziroma inovacij. Ravno osredotočenje

na to dialektiko med normalnim in deviantnim, družbeno priznanim in nevidnim, odpira področje za analizo odnosov in pogojev za upravičevanja retorike in prestiža akterjev, množični mediji pa v teh soočenjih opravljajo funkcijo posrednikov med neznanim in znanim, zato so tudi sami obravnavani kot akterji v borbi za prestiž in vpliv. Lahko bi rekli, da razvrstitev oblik in praks komuniciranja z analizo temeljnih sil, ki jih vodi družbeni vpliv, ponudi aparat za razumevanje pogojev, v katerih javnost lahko akterje, ki si prizadevajo za uresničitev partikularnih ciljev, prisili k utemeljevanju teh ciljev z lingvističnimi sredstvi, kar navsezadnje zahteva tudi načelo kritične publicitete.

Opombe

1. Univerzalnost načela publicitete je mogoče še najbolje izrazil Kant: »Vsi postopki, ki se tičejo pravic drugih ljudi so nepravilni, če se njihova maksima ne sklada s publiciteto« (Kant 1974: 165). Povzetek Kantovega razumevanja publicitete, ki seže na področje javnega prava, bi se tako glasil: »Publiciteta je potreben pogoj in načelo za vsa dejanja, ki zadevajo pravice ostalih ljudi: če uzakonjene odločitve in zakoni niso vsakomur dostopni, je njihova upravičenost vsaj vprašljiva, če že povsem ne izostane« (Splichal 2002: 89).
2. Pravila sporazumevanja je Habermas določil z diskurzivno etiko. Govorec poskuša svojo trditev ostalim udeležencem razprave predstaviti kot veljavno oziroma komunicira s tem namenom, da bi bila njegova trditev prepoznana kot veljavna. To se zgodi, ko trditev ustreza kriterijem razumljivosti, resničnosti, normativne pravilnosti in iskrenosti, torej, ko se utemeljeno nanaša na objektivni svet, družbo in subjektivni svet govorca, ki predstavljajo referenčno območje komuniciranja (Habermas 1984: 99-100). Glede na te tri slednje perspektive poslušalci presodijo veljavnost trditve ter jo sprejmejo oziroma zavrnejo na eni, dveh ali vseh treh ravneh.

Literatura

- Axford, Barrie in Richard Huggins (1997): *Anti-Politics or the Triumph of Postmodern Populism in Promotional Cultures?* Javnost – The Public, 4(3): 5-25.
- Baudrillard, Jean (1999): *Simulaker in simulacija*. Popoln zločin. Ljubljana: ŠOU.
- Barthes, R. (1999). *Retorika starih – Elementi semiologije*. Ljubljana: ŠKUC.
- Blumer, Herbert (1969): *Symbolic Interaction: Perspectives and Methods*. Prentice-Hall: Englewood Cliffs.
- Blumler, J. G. & Gurevitch, M. (1995). *The crisis of public communication*. London: Routledge.
- Dahlgreen, P. (1981). *TV news and suppression of reflexivity*. V E. Katz & T. Szekő (ur.): *Mass media and social change*: 101 – 113. London: Sage.
- Durham, Frank D. (2001): *Breaching Powerful Boundaries: A Postmodern Critique of Framing*. S. D. Reese, O. H. Gandy, jr. in A. E. Grant (ur.): *Framing Public Life: Perspectives on Media and our Understanding of the Social World*: 123-136. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Gandy, Oscar jr. (1982). *Beyond Agenda Setting: Information Subsidies and Public Policy*. Norwood: ALEX Publishing Corporation.
- Habermas, Jurgen (1984): *The Theory of Communicative Action. Volume one: Reason and the Rationalization of Society*. London: Heinemann.

- Habermas, Jurgen (1989a): *The Theory of Communicative Action. Volume two: Lifeworld and System: A Critique of Functionalist Reason*. Boston: Beacon Press.
- Habermas, Jurgen (1989b): *Strukturne spremembe javnosti*. Ljubljana: ŠKUC.
- Habermas, Jurgen (1996): *Between Facts and Norms: Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Kant, Immanuel (1974): "Večni mir. Filozofski nactr". V Danilo Basta (ur.): *Um i sloboda*: 135-169. Beograd: Ideje.
- Katz, Elihu in Daniel Dayan (1986): *Contests, Conquests, Coronations: On Media Events and Their Heroes*. V C. F. Graumann in S. Moscovici (ur.): *Changing Conceptions of Leadership*: 135-144. New York: Springer-Verlay.
- Lazarsfeld, Paul in Robert K. Merton (1948): *Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action*. V L. Bryson (ur.): *The Communication of Ideas*: 492-512. New York: Harper & Brothers.
- Mayhew, Leon H. (1997): *The New Public: Professional Communication and the Means of Social Influence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, Mark. M. in Bonnie Parnell Riechert (2001): *The Spiral of Opportunity and Frame Resonance: Mapping the Issue Cycle in News and Public Discourse*. V S. D. Reese, O. H. Gandy, jr. in A. E. Grant (ur.): *Framing Public Life: Perspectives on Media and our Understanding of the Social World*: 107-121. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Mills, Charles Wright (1956/1965): *Elita oblasti*. Ljubljana: DZS.
- Moscovici, Serge (1976): *Social Influence and Social Change*. London: Academic Press.
- Pan, Zhongdang in Gerald M. Kosicki (2001): *Framing as a Strategic Action in Public Deliberation*. V S. D. Reese, O. H. Gandy, jr. in A. E. Grant (ur.): *Framing Public Life: Perspectives on Media and our Understanding of the Social World*: 35-67. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Parsons, Talcott (1967): *Sociological Theory and Modern Society*. New York: The Free Press.
- Reese, Stephen D. (2001): *Prologue-Framing Public Life: A Bridging Model for Media Research*. V S. D. Reese, O. H. Gandy, jr. in A. E. Grant (ur.): *Framing Public Life: Perspectives on Media and our Understanding of the Social World*: 7-31. London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Schiller, H. I. (1970). *Mass communication and American empire*. New York: Augustus M. Kelly.
- Splichal, Slavko (1997): *Javno mnenje: teoretski razvoj in spori v 20. stoletju*. Ljubljana: FDV.
- Splichal, Slavko (2002): *Rethinking Publicness: The Precedence of the Right to Communicate*. *Javnost – The Public*, 9(3): 83-105.
- Thompson, John B. (1995): *The Media and Modernity: A Social Theory of the Media*. Stanford: Stanford University Press.
- Vreg, France (2000): *Politično komuniciranje in prepričevanje*. Ljubljana: FDV.
- Wahl-Jorgensen, K. (2002). *Coping with the meaninglessness of politics: Citizenspeak in the 2001 British general elections*. *Javnost*, 4, 9: 65 – 82.
- Wall, Melissa (2003): *NGO's vs. Street Groups' Communication in the Battle of Seattle*. *Javnost*, 10(1): 33-48.

Naslov avtorja:

Peter Sekloča, doktorski študent komunikologije
na Fakulteti za družbene vede
Spodnje Gorje 93a
4247 Zgornje Gorje
e-posta: peter.sekloca@sio.net

*Rokopis prejet marca 2003, dokončna verzija za objavo pa septembra 2004.
Članek je po mnenju uredništva uvrščen v kategorijo izvorni
znanstveni članek s kvalitativno argumentacijo.*

Miti, tabuji, hipokrizije in drugi problemi v znanstveni politiki in v družbenem statusu znanosti v Sloveniji: prispevek k antropologiji zablodelega sveta

POVZETEK: Članek obravnava skozi zgodovinskoantropološko in socialnoantropološko perspektivo nekatere aktualne razmere v slovenski znanosti (kot administrativno homogeniziranem in institucionaliziranem polju), trende v znanstveni politiki in partikularne probleme v njenem družbenem statusu, za katere se zdi, da postajajo izjema, ki potrjuje pravilo. Avtor na podlagi pisnih gradiv in terenske izkušnje poimenuje in analizira nekaj šokantnih in zaskrbljujočih ideoloških mitov, iluzij, zmot, zablod in delirijev, ki zaposlujejo ne le državno-upravljalvske mentalitete v zvezi s področjem administriranja znanosti, pač pa tudi tistih, ki družbeno domeno visokega šolstva, znanosti in akademske kulture naseljujejo.

KLJUČNE BESEDE: antropologija akademskih svetov in znanstvenih okolij, slovenska znanost, znanstvena politika, akademska kultura, antiintelektualizem

1. Uvodna opomba

Pričujoče besedilo ni niti vseobsegajoč niti mozaičen oris slovenskega znanstvenega polja in akademske kulture, ampak analitski prikaz le nekaterih partikularnih, natančneje, punktualnih primerov, torej elementov, ki naj šele služijo za študijo označenega polja. V tem smislu članek morda nima »klasične« zgradbe znanstvene razprave, menim pa, da z nekaterimi svojimi posameznimi razkritji in razjasnitvami prispeva k obelodanitvi dogajanj in razmer v polju slovenskega znanstvenega in akademskega receptakla našega časa kakor širše družbene sfere. Članek je napisan s partikularno, problemsko, ne z generalno in deskriptivno intenco, zaradi česar se zavedam nekaterih nezadostnosti, ki zadevajo zlasti eksploracijo kompleksnih zgodovinskih perspektiv in distinktivnih rab posameznih pojmov in vlog fenomenov. Hočem reči: članek ni napisan z namenom, da bi bazično pojasnjeval zgodovinske razsežnosti, katerih nasledek so nedvomno mnogi današnji trendi v znanosti in akademskem imaginariju v Sloveniji in širše, čeprav pomena njihovega zgodovinskega režima nikakor ne želi zmanjšati ali izključiti; članek tudi ni napisan z željo, da bi se prvenstveno vrtel v krogu prikazovanja tega, kako ne obstaja eno znanstveno polje, ena akademska kultura, pač pa, da so znanosti izrazito heterogene družbene prakse in da so akademske kulture heteronomno družbeno polje,

čprav tega pogleda nanje nikakor noče zanemariti.¹ Vendar bi za temeljitejšo sistematizacijo in širšo eksploracijo spoznanj bržčas bil potreben monografski tematizacijski obseg. Epistemološka skonstruiranost članka namreč sledi znani Foucaultovi ideji, da je družbene fenomene treba preučevati na njihovih mejah, na njihovem najbolj notranjem ali zunanjem robu. Spoznavno ozadje te ideje nam tu služi kot dispozitiv, skozi katerega se nam družbeni sistem znanosti in akademske kulture v okviru slovenske nacionalne družbe ne kaže kot kak center ali sklenjen univerzum; nasprotno, polje znanstvenega habitusa in akademske kulture je treba misliti in preučevati partikularno, punktualno, »lokalno«, »periferno«, disperzno, torej kot heterogeno polje sil in razmerij. Še več: treba ga je obravnavati iz zornega kota partikularnih situacij, meja, robov, zunanjih ali notranjih gub polja, margin, ki z diferenciacijo njihovih ravni in nivojskim korespondiranjem z realnostjo vsebujejo univerzalno korelacijo, ne totalizacijo ali psevdouniverzalnost.

Že zgolj bežen kritičen in nekonformen pogled v nekatere ideološke zvarke, tabuje, fragmentirane zablode in zmote, ki dominirajo polju znanstvene kulture v Sloveniji, se zdi precej zanesljiv barometer stanja v družbenem polju, o katerem teče beseda. Znanstveno, še zlasti univerzitetno polje bi bilo v resnici treba začeti sistematično in z vso refleksivno ostrino preučevati na mestih, kjer vladajo institucionalizirane, racionalizirane, naturalizirane in navidezno objektivirane forme znanstvenega sveta, kolektivne hipokrizije, internalizirani rituali, »cehovski« tabuji, misteriji »obrtiških« večšin, ezoterika »znanstvenih kartelov«, norme skupnega verovanja, ideološki miti, »scientistične hagiografije, v katerih znanstveniki, univerzitetniki, akademiki in drugi nosilci hierarhičnih diskurzov nastopajo kot junaki sodobne mitologije« (Rotar 1997: 34), idr. Akademsko kulturo bi bilo treba zagrabit na točki njene antikulture, antiakademizma, nerazumevanj, zavračanj, odporov, pozab, prekinitiv, onemogočanj, izgonov, izključevanj, akademskega kuloarja idr. Pretresti bi bilo treba prav tiste družbene procese in pridobitve znanstvenega in akademskega sveta, s katerimi je mogoče početju v znanosti nadeti povampirjene videze znanstvenosti, metodičnosti, sistematičnosti, objektivnosti, reprezentativnosti, urejenosti ipd., zaradi katerih se znanstveno delo, rezultati, dosežki, predstavljajo kot neodvisni od zgodovinskega agensa, ki jih je sproduciral, in celo od družbenih razmer nasploh, katerih produkt so. Naj rečemo z besedami Pierra Bourdieuja, sfero znanosti bi bilo treba do temelja de-objektivirati, se pravi, »objektivirati objektivacijo« (Bourdieu 2002: 51–70) same znanosti in njenega družbenega statusa. Še zlasti se to zdi nujno, ker imamo v Sloveniji opraviti z neverjetnim, tako rekoč blasfemičnim odporom zoper vsakršen poskus refleksije in problematizacije družbenega sveta tistih, ki domeno znanosti, akademizma in visokega šolstva bodisi administrirajo (ali bi jo naj administrirali: pri rabi izraza »administriranje znanosti« je namreč treba biti previden; raba in vloga, o kateri govorimo, je v Sloveniji mitološka in ideološka ali vsaj fiktivna, ne administrativna, zato se nam t.i. znanstvena politika kot reprezentacija državnega upravljanja z avtonomnimi področji družbenih dejavnosti, ki jim pravimo s skupno besedo znanost, v njih ne ponuja kot tisto, kar dejansko je), bodisi jo kot njeni »domorodci« naseljujejo.

V pravkar zarisani perspektivi se svet znanosti in akademske kulture šele odstre v svoji drugačni podobi in neizkrivljeni dejanskosti, ki ni produkt razno raznih znanstvenih

mitologij, niti spontanij ideologij administratorjev oziroma menedžerjev znanosti niti, če rečemo z Althusserjevimi besedami, »spontane filozofije znanstvenikov« (Althusser 1985: 92), ki praviloma ni sposobna problematizirati same sebe prek delovanja svoje lastne vsebine (*Ibid.*: 97–98), pač pa je rezultat refleksije in elaboracije družbenih reprezentacij elementarne, če hočete, konstitutivne vključenosti znanstvenega sveta v družbo. Pričujoče besedilo se zato ukvarja zlasti s konkretnimi problemi v družbenem statusu znanosti v Sloveniji in ne s tradicionalnimi akademskimi paberkanji po nacionalno inspiriranem in diskurzno rezerviranim in oportunem korpusu idealiziranih, estetiziranih, scientificiranih žebanj. Temu naj sledi naslednja kratka metodološka pribeležka: posvečam se nekaterim slovenskim trendom in razmeram v polju znanosti, znanstvene politike in njune kulture, da bi prikazal nekatere njene posebnosti, do katerih sem prišel s kombinacijo različnih raziskovalnih postopkov, ki obsegajo tako okvir pisnih gradiv kakor terensko izkušnjo in analizo nekaj oralnih virov, kakor je pač v navadi v antropoloških znanostih, zlasti še v zgodovinski in socialni antropologiji.

Že nekaj časa spremljam navidez spontane, disperzne in heteronomne družbene procese in trende v slovenski znanosti, ki pa bolj od blizu pokažejo nekatere šokantne in zaskrbljujoče, vsekakor škodljive homogenizirajoče, unificirajoče in totalizirajoče učinke na različnih mentalnih področjih družbenega sveta. Ni presenetljivo, da obstaja znanstveno polje skupaj z njegovimi kolateralnimi habitusi za širšo javnost v Sloveniji največkrat zgolj v obliki ideoloških mitov, torej v obliki nečesa drugega, kar naj bi bila znanost, kuriozno postane, ko znanost za same znanstvenike, univerzitetnike, raziskovalce in znanstvene administratorje ter birokrate obstaja v obliki nečesa drugega, v obliki fiktivne reprezentacije znanosti.

Etnografsko ugotavljanje, do katerega so mi odprli pot pogovori z nekaterimi akterji, ki delujejo v polju visokega šolstva, znanosti in raziskovanja v Sloveniji, da raziskovalno ukvarjanje s svetom, v katerem sami samoniklo delujejo, torej refleksija družbenih razmerij in razmer, katerih produkt in konstrukt je znanost, kajpada tudi oni sami, zbuja dvom v znanstvenost tovrstnega početja, je bržčas več kot dober razlog za pisanje pričujočega članka. Tako prepričanje oz. dvom nedvomno govori o hudem deficitu v razumevanju znanstvenega v Sloveniji. Četudi tak premislek znanstvenega in akademskega okolja ni ravno prepovedan, pa njegovi pripadniki, pripadnice, pogosto samodejno delujejo, kakor da bi spraševanje o tem področju družbenega življenja vendarle bilo nekaj nespodobnega, kajpada tudi nedobrodošlega za ta svet premnogih utvar.

2. Fantomski svet »znanstvene politike«: privilegirani in izključeni

Intelektualno življenje in refleksivna rigoroznost znanstveno-raziskovalnega dela sta v deželi provincialnega družbenega režima, kakršen je slovenski, ne le eksistencialno tvegana in praktično nevarna za tiste, ki ju hočejo izvajati, pač pa redka in že povsem nemogoča. In to tem bolj, ker se v zadnjih letih v Sloveniji na nezaslišan način dokončuje vsesplošno imaginarno sprevačanje temeljnih družbenih razmerij in močan odpor zoper prepoznavanje vsega, kar se *dejanskega* odvija v družbenih realnostih, obenem

pa se nosilci vladajočih diskurzov brez odpora vdajajo triumfalnemu »neoliberalnemu novoreku« (Bourdieu in Wacquant 2003). Homogenizirajoči ideološki vokabular tega novoreka nima veliko opraviti z dejanskostjo, ima pa – prek svojih čedalje močnejših in nasilnejših mehanizmov kulturne, ekonomske, politične, socialne, simbolne in sploh vsakršne dominacije, katere perfidni propagandni in indoktrinacijski učinki škodljivo in že usodno preprečujejo *elaboracijo sleherne dejanske realnosti* – zelo veliko opraviti s tem, da tisto *dejansko* v družbi nikoli ne bi prišlo zares do svoje prave prezenze in razpoznanje veljave. Zaradi tega smo danes priča vse večjemu mentalnemu terorju mistificiranja in predelovanja dejanskih razmer in to na različnih družbenih področjih.

Znanstveno polje in polje intelektualne dejavnosti² sta paradigmatiska primera poraznih trendov v širšem družbenem korpusu, pri katerih *sploh* ne gre za kake singularne, partikularne in punktualne posege v *intelektualni habitus*, ampak za del širše ideološke sistematizacije, homogenizacije in harmonizacije družbenega življenja, spričo katere se v Sloveniji dogaja globoko dezavuiranje realnosti in lahkomišelnost vdanje vsemu *deklariranemu* in *fiktivnemu* v krožcih reprezentacijah družbene atmosfere slovenske province, ki jo Taja Kramberger koncizno definira kot »*sprevrženo igro razmerij, v katerih vladajo strašna neravnovesja v prid nasilne unifikacije in homogenizacije ene same mentalne izbire, ki je prazna forma, videz, ritual*« (Kramberger in Šori 2004: 42).

Pri praksah javnega oziroma profesionalnega deklariranja, ki ga za potrebe javnosti izvajajo razni nosilci vladajočih ali oblastnih diskurzov v Sloveniji, naletimo običajno na specifično unificirajočo ideologijo, sicer z močno podporo v aktualnem neoliberalizmu, »postmodernemu« relativizmu in globalnemu imperializmu videzov in etiket, sestojajo se ponavadi iz veriženja številnih občil mest, praznih form, predsodkov, stereotipov, okamenelih in zaustavljenih vednosti in druge frazerske šare, toda v tej deželi dobiva ta ideologija še nekatere dodatne posebnosti: prvič, deklarirano je praviloma zgolj *videz realnosti*, zato ponavadi nastopa kot oblika simbolnega nasilja, ki ga izvršujejo razne družbene institucije, kolektivi, agende ali v njih vpeti posamezniki, in skoraj nikoli kot kako realnost resnično pojasnjujoča gesta ali reprezentacija kakršnekoli dejanskosti; drugič, deklarirano torej večinoma ne deklarira dejanskosti, pač pa deklarira nekaj, kar naj bi dejanskost zameglilo – torej nastopa z nalogo oziroma v funkciji, da bi razvrednotilo oziroma razveljavilo sleherni stik z odvijajočo se ali že dogodeno realnostjo; tretjič, edini meritorni postulat deklariranja je zakon inertnosti, ki se zanaša na oblastno in totalitarno situacijo omejevanje, reducirane recepcije družbene realnosti, da bi izsilil njeno podreditev; četrtič, končni smoter deklariranja in namen re-producentov deklariranega je običajno uzurpacija dejanskosti oziroma prilastitev *vtisa dejanskosti* na način, da deklarirano s pomočjo medijske razpečevalske mašinarije samo ubikvitetno stopi na mesto dejanskosti in se sčasoma ustali kot edina veljavna dejanskost. To družbeno strategijo in mehanizme zaposedanja, sprevrčanja, mistificiranja in fabriciranja dejanskosti so pri svojem pohodu in vzponu zaposlovale vse največje totalitarne ideologije, s fašizmom in nacizmom na čelu.

Recentne »prestižne« razprave slovenske »znanstvene«, »akademske«, »intelektualne« in »politične« *srenjske noblese* o »prihodnosti Slovenije«³, o slovenski družbi kot o

»učeči se družbi« in »na znanju temelječi družbi«, o »nacionalnih prioritetah slovenske znanosti«, o »bolonjskem procesu« idr. so tako rekoč paradigmatični primeri tega terorja s ponarejanjem in zastiranjem realnosti. Vse te ideje in pobude, celo nekateri izrazi, so bili v zadnjih nekaj letih »slovenske tranzicije« – kot ideološki dekor za izključne potrebe lokalnih oblastnih mogočnejšev in njihovih vdanih akademskih privržencev, suflerjev, protežirancev in protagonistov – uvoženi v Slovenijo zlasti iz ZDA, tudi prek Evropske unije, da bi poudarili »razvojno« teleologijo in »ciljno naravnano« ekumenizem v znanstveno-raziskovalni, univerzitetni in visokošolski izobraževalni sferi, medtem ko se v istem času – tako rekoč vzporedno z izdatno medijsko podprtim plasiranjem »lepih besed politične in intelektualne smetane« o znanosti in izobraževanju – v Sloveniji dejansko odvija kontinuiran proces uveljavljanja diletantizmov vseh vrst v znanosti, izobraževanju in znanstveni politiki, popolna kulturna atrofijska in za leporečji skrita stihija na področju sistematizacije delovnih mest, zaposlovanja in pretoka kadrov v znanstveno-raziskovalnih, univerzitetnih in visokošolskih izobraževalnih institucijah, ter nenazadnje sistemska diskriminacija na področju prijavljanja in kandidiranja na projekte (Kotnik 2004b: 18).

Kdor želi razumeti in biti obveščen o nekaterih recentnih »podvigih« slovenske znanstvene politike, mu je za to na voljo več poti. Mi bomo začeli s postopki izbora programskih skupin in temeljnih raziskovalnih projektov v letu 2004 in njihovimi dejanskimi učinki. Irena Šumi je analizirala sistemski okvir postopkov in nadejanih (še več nenadejanih) rezultatov zelo natančno.

Avtorica analize, objavljene v reviji *Monitor ISH* (sedanji *Monitor ZSA*), pride do več kot šokantnih ugotovitev, ko nazorno pokaže, da je po vsej kolobociji z recenzentskim točkovanjem in zgrešenostjo in nedorečenostjo vrednotenja raziskovalnih skupin, ki je pripeljalo do »nestrokovnega, pa tudi direktno neproduktivnega in škodljivega gledanja« nanje, bil rezultat vsega postopka v končni izvedbi prav nasproten deklariranemu namenu državnega, kajpada nacionalnega projekta programskih skupin:

Zgoraj povedanemu bi bilo malo dodati, če ne bi celotni projekt organiziranja programskih skupin, ki se je začel v letu 1999, imel izrecnega cilja: zagotoviti znanstvenikom in znanstvenicam, ki so polno zaposleni kot raziskovalci/raziskovalke primerljivo varnost in kontinuiteto dela, kot jo imajo v visokošolskem sistemu zagotovljeno polno zaposleni pedagoški delavci. Kuriozno je, da je objavljeni končni rezultat deklariranemu namenu pravzaprav natančno nasproten: raziskovalni FTE za programske skupine so zdaj *de facto* večinoma rezervoar dodatnih zaslužkov polno zaposlenih visokošolskih učiteljev. (...) Že tako z ničimer opravičljiva diskriminacija med socialno zavarovanimi, polno zaposlenimi visokošolskimi pedagogi in polno zaposlenimi raziskovalci se je tako dokončno institucionalizirala (Šumi 2003/2004: 151–152).

Iz njene analize bijeta v oči zlasti dva za naš pogled ključna podatka, ki kažeta na drastično diskrepanco med deklariranim namenom in dejanskim rezultatom: prvič, da je končni učinek ocenjevalnega postopka za financiranje programskih skupin bil predvsem ta, da raziskovalci pri pridobivanju projektov že v startni poziciji v tekmi z visokošolskimi učitelji nimajo kdove kakšnih možnosti; in drugič, da so mlajši raziskovalci in mlajši strokovnjaki v boju za projekte s seniornimi univerzitetniki in pedagoškimi delavci že vnaprej obsojeni na neuspeh, saj je »merilo« znanstvene relevance, količine

in odmevnosti dela avtomatično favoriziralo akademsko seniornost. Skratka, logika in sporočilo končnih učinkov ekspertnega sistema MŠZŠ je bila v glavnem naslednja: napolnitev žepov eksistencialno že relativno preskrbljenim pedagoškim delavcem z redno univerzitetno službo (mnogi univerzitetniki resda niso niti približno »preskrbljeni« v primerjavi s kolegi v tujini, skrajno problematično pa je, kadar se preskrbujejo na stroške raziskovalcev: okvirni razlog za anomalijo je podcenjevanje in neoliberalno razvrednotenje intelektualnega dela, tudi dela univerzitetnikov) še z dodatnim projektnim denarjem in ugonobitev raziskovalcev, ki jim konkuriranje za projekte pomeni praktično edino možnost za pridobitev temeljnih preživetvenih sredstev in so tako rekoč eksistencialno popolnoma odvisni od tega vira (Kotnik 2004a: 25).

Temu obskurantističnemu »izplenu« znanstvene politike MŠZŠ naj na rob pripišem nekaj izpričanih primerov zavrnitve prijavljenih projektov z Javnega razpisa temeljnih raziskovalnih projektov v letu 2004, ki so v evalvaciji in brezvsebinski fantazmagorični »argumentaciji« zavrnitve oziroma negativne ocene recenzentov privedeni do takega absurda, da razgali njihovo prav škandalozno pomanjkljivo poznavanje, nonšalantno sprenevedanje ali pač brezobzirno ignoriranje, ne akutne socialne problematike v partikularnosti in podrobnosti tekme prijaviteljev za državno pogačo denarja, kakor bi pričakovali, pač pa splošnih dejanskih razmer, ki nekatere ljudi, ki v Sloveniji na tak ali drugačen način participirajo v univerzumu znanosti, visokega šolstva in izobraževanja, univerze, fakultete, akademije, raziskovanja, dela na projektih ipd., pehajo v ekstremne boje za preživetje. Da sem še bolj konkreten: ker je participacija mnogih prijaviteljev v znanosti, med drugim kot mlajših strokovnjakov ali raziskovalcev z različnih področij znanosti (diapazon od naravoslovnih in tehniških do družbenih in humanističnih je v utečeni tradiciji »nevednosti« recenzentov daleč najmanj vsak sebi), odvisna izključno od pridobljenih projektov (in ne od dosmrtnega »glonsanja« univerzitetnega kabinetnega stolčka) in je v tem smislu zelo podobna številnim drugim življenjskim potem mlajše generacije slovenskih intelektualcev, intelektualk in raziskovalcev, raziskovalk, je seveda zelo normalno, če taki prijavitelji, prijaviteljice v prijavi projekta predlagajo t.i. polno pokritost na projektu (tj. FTE ali 1700 ur), saj bi jim bil pridobljeni FTE, ki omogoča polno zaposlitev raziskovalca za čas poteka projekta, edini vir zagotavljanja socialne varnosti. Neikonoklastnim recenzentom, bržčas dobro nameščenim v kakšni redni univerzitetni službi na eni od ljubljanskih fakultet in zaradi udobnega delovnega statusa in temu statusu ustrezne družbene komoditete dovolj odtujenim, nesubtilnim, neobveščenim in abotnim za soočanje z dejanskimi družbenimi razmerami, v katere je pahnenih vse več mlajših znanstvenikov, znanstvenic in raziskovalcev, raziskovalk, se je prošnja posameznih prijaviteljev za dodelitev FTE, torej za polno število ur dela na projektu, zdela naravnost nenavadna, lakomna in bogokletna, ko naj bi imeli prijavitelji po aluziji posameznih recenzentov vendarle dovolj preživetvenih sredstev že iz naslova polne pedagoške obremenitve na fakulteti. To konstruirano fikcijo bi vesten pogled v konkretne primere hitro razblinil, seveda ob predpostavki, da bi presoje recenzentov dejansko izhajale iz ocene dejanskih socialnih in delovnih karakteristik vpetosti posameznih prijaviteljev v znanstveno sfero in ne iz vase zagledane, v milni mehurček ujete »ekspertne« fantazme teh recenzentov o svetu okrog njih. Vendar ne, zgodilo se

je prav nasprotno (kako zelo značilno ironično za slovensko provincialno pamet!): presoje posameznih recenzentov so bile docela nasprotne dejanskemu stanju. Nekaterim recenzentom je očitno nezamisljiva situacija, da v Sloveniji v znanosti participirajo ljudje, ki nimajo zagotovljene niti polovične delovne zasedbe za določen čas, kaj šele stalne polne socialne varnosti, in da obstajajo ljudje, ki so prisiljeni nepretrgoma tekati od enega projekta k drugemu, da si zagotovijo vsaj delno kontinuiteto znanstvenega dela in preskrbo temeljne socialne opore. *Suma sumarum*: »hendikepiranost« teh prijaviteljev so nekateri recenzenti z »ekspertno« rošado spreobrnil v oteževalno značilnost (ne v olajševalno okoliščino, kar bi bilo najbolj razumljivo in racionalno gledanje), zaradi česar so bili ti projekti pri recenzentih, prav groteskno, slabše oziroma nižje ocenjeni, kakor bi bili sicer.⁴

Ta »znanstvena politika« je direktno udarila po tistih, katerih participacija v univerzumu produkcije znanja, znanosti, visokega šolstva in izobraževanja, univerze, fakultete, akademije, raziskovanja, dela na projektih je dandanes ne glede na njihove znanstvene kompetence najbolj ovirana.

Realnost participacije v znanstveno-raziskovalni in akademski sferi je *za nekatere* postala vsakodneven boj na življenje in smrt. Ko pravim boj na življenje in smrt, zlasti ne mislim na sentimentalne oziroma infantilne zgodbe o kruhoborstvu, o katerih lahko občasno beremo sem ter tja v dnevnem časopisju. O njih v Sloveniji, paradoksalno, fantazirajo tisti akademski »poslovneži«, ki dejanskemu družbenemu robu nikoli niso bili niti blizu. Zaradi tega eksistencialnih zgodb znanstvenikov, znanstvenic, kolegov in kolegic ne morejo ozavestiti kot objekt refleksije družbenega statusa znanstvenega polja samega. Skratka, so del neoliberalnega podjetja, v katerega »je vpisan visceralni antiintelektualizem, ki se dobro ujema z lokalno tradicijo Srednje Evrope in ki znižuje socialno vrednost intelektualnih dejavnosti in ceno intelektualnega dela (znanstvenike reducira na začasno, od projekta do projekta, zaposlene medzne delavce) v isti sapi, ko njegovi nosilci blebetajo o »na znanju temelječi družbi« (Rotar 2004: 24–25).

Nič kaj rožnata, še manj imenitna situacija, ki je nekatere znanstvenike, znanstvenice že pahnila na samo družbeno margino, pa nekatere nosilce oblastnih političnih in akademskih diskurzov v Sloveniji očitno ne moti preveč pri njihovem hvalisavem samopredstavljanju pred slovensko javnostjo in širšo evropsko neoliberalno politično družčino in pri glorificiranju njihovih prispevkov pri dejanjih »nacionalne uspešnosti«, med katera pogosto uvrščajo prav znanstveno sfero. Podatek, na katero realnost znanosti pri tem mislijo, je bržčas znan le njim, zagotovo pa je, da ne mislijo na tisto, ki je avtorju pričujočega besedila nespregledljivo in neodpravljlivo prezentna.

Udeležba v znanosti se zdi dandanes podvržena hudim neravnovesjem⁵: razkorak med tistimi, ki so nameščeni v redni univerzitetni službi na eni od slovenskih univerz, ki jim prinaša varno udobje delovnega položaja in temu položaju primerno družbeno komoditeto in pogoje dela, in tistimi, ki jim tekanje za projekti pomeni edini vir socialne varnosti v znanosti, je nezanski in se še povečuje. In nedvomno je, da največjo ceno tega neravnovesja »tranzicijske znanstvene politike« plačujejo prav mladi ljudje, ki so komajda stopili v polje znanosti in ki so – ne po svoji volji in ne po svoji krivdi – potisnjeni vsakodnevno v to, da jih dejanske razmere silijo v nehumano poniževanje,

devalvacijo njihovega dela in boje za preživetje (Kotnik 2004b: 18). Teško je spregledati, da je to neravnovesje posledica intencionalne kohabitacije systemske državne stihije in ideološkega spoja politične, birokratske in znanstvene mediokritetne lokalne klientele. In kakor da to ne bi bilo dovolj, se je MŠZŠ pred meseci polastil birokratski delirij, ki po novem degradira in devalvira doktorate, novim doktorjem s tutorji pri postdoktorskih projektih pa zmanjšuje vrednost, odreka kompetenco, konkurenčnost in avtonomijo. Ni presenetljivo, je pa nenavadno, da so na ta problem opozorili zelo redki, med njimi najbolj neposredno Drago B. Rotar (2004: 22).

Kljub naraščanju števila življenjskih poti posameznikov, ki čedalje bolj izpričujejo to kaotično, vsekakor pa tudi socialno nepravilno stanje, ostajajo ti aspekti slovenske znanosti docela zamolčani in prikriti, preživetvene strategije znanstvenikov, znanstvenic, intelektualcev, intelektualk pa tabuizirane.

Sad večine dosedanjih razprav o »vlogi in pomenu slovenske znanosti za prihodnost Slovenije« je bil, paradoksalno, pomik v popolno neoliberalno banalizacijo in aplikativno trivializacijo znanosti, ki znižuje socialno vrednost intelektualnih dejavnosti in ceno znanstveno-raziskovalnega dela. Prav te razprave so utrdile predstavo, da ni nič nenavadnega, da mnogi v znanosti nimajo zagotovljene niti polovične delovne zasedbe za določen čas, kaj šele stalno polno socialno varnost; da je nekaj povsem normalnega, če se znanstvenike reducira na začasno, od projekta do projekta tekajoče zaposlene mezdne delavce, da bi si zagotovili vsaj delno kontinuiteto znanstvenega dela in temeljno socialno oporo. Pri tem pa si ustvarjalci »tranzicijske znanstvene politike« najbrž še domišljajo, da je to produktivno. Groteskno je, da se ta segregacija dogaja istočasno, ko oblastniki in njim bližnji, vsekakor interesno slepi akademski privilegiranci v medijih v en glas blebetajo o »na znanju temelječi družbi«.

Omenjeno precej nedvoumno kaže še enkrat več, kako se v Sloveniji v polju, ki naj bi bilo namenjeno znanosti in bi zagotavljalo potrebne okvire za nemoteno produkcijo znanja, v resnici izvaja kontinuirana in institucionalizirana antiintelektualistična, tudi nekompetentna, protiznanstvena in neetična segregacija posameznih znanstvenikov, znanstvenic, raziskovalcev, raziskovalk, intelektualcev in intelektualk. Pa ne le-to: državin recenzentski sistem pri projektih je v razmerah provincialno prepredene znanstveno-raziskovalne in univerzitetne mreže postal tako rekoč centralni katalizator priložnosti za obračunavanje, izključevanje in »ekspertno« diskvalifikacijo realnih ali imaginarnih konkurentov in tekmecev, saj ne smemo pozabiti, da recenzenti (enkrat opravljajo usluge za državne institucije, drugič pa) redno nastopajo v vlogi prijaviteljev na projekte pri taistih državnih institucijah. Jasno je, da je znanstveno-raziskovalna in izobraževalna sfera, kakor vsaka družbena sfera, rečeno z Bourdieujem, tudi če ne predvsem polje bojev in družbeno skonstruiranih dejanj in razmerij, kjer se agensi, obdarjeni z različnimi viri, različno količino informacij in znanj in na različno količino in kvaliteto napetih odnosov, spopadajo za to, da bi ohranili ali preobrazili veljavno ali obstoječe razmerje sil v polju (Bourdieu 2004: 76), vendar za razliko od družbeno odprtih, diskurzivno razčlenjenih in notranje elaboriranih okolij, v provinci kot mentalno zaprtem, diskurzivno perifernem in strukturno nediferenciranem prostoru, katerega značilnost je neelaboriran režim realnosti, sprevržena hierarhija kriterijev in navznoter

usmerjena taksonomija nacionalnih kategorizacij, ta družbeni ples ne prenese vsebinsko drugačnih ritmov, drugačnih gibov, drugačnega pogleda, drugačne perspektive, drugačne vednosti, drugačnih razlag, temveč priznava in glorificira samo eno, običajno konjunktorno monopolno ideološko nacionalno naracijo o »poslanstvu in prioritetah znanosti«, »nacionalne znanosti«, pa tudi o samem pojmovanju znanosti.

Tako se upravičeno zastavlja vprašanje: ali v Sloveniji obstaja angažirani intelektualci? Obstaja kritični znanstvenik? Dvom v obstoj česa takega zbuja alarmantna odsotnost kolektivnih in individualnih mobilizacij, ki bi privedle do nujnih sprememb. Znanstveniki, med njimi še zlasti univerzitetniki, bi morali preseči mejo med kompetenco in angažmajem, ki se je usidrala v njihovih glavah. Kakor pravi Pierre Bourdieu, morali bi zapustiti akademski mikrokozmos (Bourdieu 2000: 4) univerzitetnih brlogov, kabinetov, laboratorijskih inkubatorjev, inštitutskih azilov in drugih fakultetnih konfinacij in stopiti v stik z dejanskim svetom. Za kaj takega je seveda prvi pogoj socialna senzibilnost za zahteve okolja in dogajanja v okolju, ki ga sami profesionalno naseljujejo.

Da gre v družbenih razmerjih znotraj slovenskega znanstvenega omrežja za popolno sklenjenost, predvidljivost in vsrkanost znanstveno-raziskovalnega in univerzitetnega polja v državni administrativni aparat, kaže naslednji sistemsko izključevalni ukrep ministrstva, pristojnega za znanost in znanstveno raziskovanje, pri pogojih, ki jih morajo izpolnjevati prijavitelji na razpis (tako je bilo tudi v majskem Javnem razpisu za izbiro raziskovalno-razvojnih projektov CRP »Konkurenčnost Slovenije 2001–2006« v letu 2004): na razpis se lahko prijavi pravna ali fizična oseba, ki je »vpisana v evidenco Ministrstva za šolstvo, znanost, in šport za opravljanje raziskovalne dejavnosti v Republiki Sloveniji ter izpolnjuje pogoje, predpisane z Zakonom o raziskovalni dejavnosti ...«, pri čemer mora biti vodja ali avtor projekta poleg tega, da mora »izpolnjevati pogoje za odgovornega nosilca raziskovalnega projekta, predpisane z 29. členom Zakona o raziskovalno-razvojni dejavnosti«, »zaposlen v organizaciji, ki je prijavitelj projekta«. Prav to zadnje določilo natančno izraža in reproducira birokratsko in hegemonistično prepričanje, da je za znanstveno-raziskovalno delo edino primeren oziroma spodoben okvir statične institucije, ki »zagotavlja« materialne pogoje dela. Seveda lahko pri priči ugotovimo, da je ta normativ na področju današnjih družboslovnih in humanističnih raziskav ne le neprimeren, temveč tudi neposredno škodljiv, saj produkcija znanja ne more potekati zgolj v kabinetih, tudi sicer je družboslovna produkcija redkeje vezana na laboratorijske razmere, pač pa poteka tam, kjer je raziskovalec. Prav tako je znano, da različni projekti potrebujejo zelo različne tehnične oz. instrumentalne okvire za realizacijo. Obstajajo primeri, ko so bili državni projekti realizirani tako rekoč zunaj organizacije, kjer so bili sicer formalno prijavljeni. Da sploh ne omenjam stroškov za administracijo in reproduciranje samih sebe, ki jih od nosilcev projektov terjajo organizacije kot prijaviteljice. Obstajajo privilegirani raziskovalci, ki lahko prijavijo projekt pod okriljem organizacije, kjer niso zaposleni. In obstajajo raziskovalci-avtsajderji, ki zato, ker so ostali brez zaposlitve in institucionalnega okvira, ne morejo več kandidirati na državnih razpisih, kakor da jim položaj izbriše kompetentnost in kakor da niso več državljani. »Znanstvena« administracija in njeni ustrežljivi eksperti s to sistemsko normo⁶ in njeno rigorozno uporabo nikakor ne urejajo ne znanosti ne raziskovanja:

kvečjemu narobe, pač pa to normo nosita dva poenotujoča parametra, togo in zatorej anahronistično razumevanje samega pojma institucije na eni ter totalitarizirajoči okvir (narejen po zgledu laboratorijskega naravoslovja in tehnike) razumevanja samega pojma raziskovanja⁷ na drugi strani. Normativ seveda ne bi bil vreden pozornosti, če ne bi imel neposrednih usodnih posledic za participacijo posameznih raziskovalcev in raziskovalk v znanstvenem delu in za produkcijo znanstvenih spoznanj v okviru nacionalne družbe (Kotnik 2004a: 25).

Pravzaprav je v Sloveniji praktično nemogoče delovati kot znanstvenik ali raziskovalec zunaj tradicionalno akademskih institucij, ne glede na to, za kako povezane s »prakso« se razglašajo. Irena Šumi poudari, da je nemogoče delovati kot znanstvenik *»ne le zunaj akademskega ustroja, ki ga uveljavljajo tovrstne ustanove; predvsem je nemogoče delovati kot znanstvenik brez statusov, ki jih podeljuje državna uprava: šifre raziskovalca, uvrščenosti v sistem COBISS itd.«* (Šumi 2003/2004: 154). Prav tako pa ni mogoče delovati kot intelektualec s koncepcijo Sartrovega »angažiranega intelektualca« ali Gramscijevega »organskega intelektualca«.⁸

Še za veliko bolj dramatično in škodljivo pa se zadeva pokaže v svojih širših implikacijah, ki kažejo na institucionalizirano diskriminacijo nezaposlenih ali brezposelnih ali preprosto svobodnih znanstvenikov in raziskovalcev (tudi tistih, ki so na robu institucij ali sploh izključeni iz njih) in sistemsko favoriziranje zaposlenih znanstvenikov in raziskovalcev, ki edini uživajo tudi od države zagotovljeno socialno varnost. Status samostojnega raziskovalca, ki je bolj namenjen dajatvam državi kakor pridobivanju državnih projektov, preprosto ni omembe vreden argument zoper to diskriminacijo. Za zdaj nam ostaja zgolj spoznanje, da v Sloveniji obstajajo znanstveniki in raziskovalci, ki so zaradi »uredb« državne administracije za znanost dodatno »kaznovani« za svoj neenakovreden družbeni položaj v znanosti ter institucionalno deprivilegirani in socialno stigmatizirani. Pri tem jih ne rešujejo niti pridobljeni akademski in administrativni statusi, ki jih v namen sistematizacije državnega registra raziskovalcev podeljuje državna uprava sama.

Zaradi povedanega prihaja v Sloveniji čedalje pogosteje do tega, da je brezposeln znanstvenik ali raziskovalec, ki je vpisan v register raziskovalcev MŠZŠ, ki izpolnjuje pogoje za odgovornega nosilca raziskovalnih projektov in druge pogoje za opravljanje znanstveno-raziskovalne dejavnosti, ki ima šifro raziskovalca in je inkorporiran v sistem COBISS, preprosto že vnaprej izključen iz vsakršne kandidature za »državne« projekte.

Seveda se takoj zastavi vprašanje, kako je tak človek sploh prišel do statusa raziskovalca in temu statusu ustrezno pridobljene strokovne kvalificiranosti v državi, ki mu zdaj odreka pravico do participacije pri kandidiranju na projekte. (To je paradoks znotraj birokratske pameti, sicer pa je nujno, da se ljudje odločajo za znanstveno delo mimo administrativnih želja, meril in nevroz.) Zadeva je bolj banalna, kakor bi morda mislili: ker v Sloveniji še ni bilo temeljitega prestrukturiranja tradicionalne zgradbe dominantnih državnih znanstveno-raziskovalnih in visokošolskih izobraževalnih institucij, ki imajo v veliki večini togo hierarhizirano in klientelno zaprto notranjo organizacijo, še bolj pa izrazito nerazpoznavno, srenjsko determinirano fluktuacijo⁹, ki je posledica

rekrutacije kadrov, fiktivno izvedene prek javnih razpisov, so mnogi mladi raziskovalci in mlajši znanstveniki, ki so bili že vključeni v sistem in polno angažirani v procesu znanstvenega ali raziskovalnega dela, nenadoma prišli (seveda zaradi neurejene sistematizacije delovnih mest, ki ni samo stvar teh institucij, temveč predvsem države, zaradi že opisanih zablod slovenske znanstvene politike v zvezi s projekti in zaradi še kakšnih podobnih razlogov) ob temeljna preživetvena sredstva, mnogim pa iz podobnih razlogov grozijo odpuščanja, prekinitve delovnih razmerij in celo ukinitve laboratorijev, centrov in inštitutov. Moje izkušnje govorijo, da je participacija v slovenski znanstveni, raziskovalni ali visokošolski sferi pretežno stvar klientelizma, kuloarja, dinastičnega ali družinskega nasledstva in nepotizma, vse manj pa so zanjo relevantni vsebinski kriteriji, reference in dejansko delo.¹⁰

Kakor je očitno, obravnavano diskriminacijsko pravilo nima z znanostjo več skupnega kakor to, da ga uporablja ministrstvo, ki je administrativno pristojno za znanost. Zvezano pa je z nečim drugim: z regulacijo pravice do vstopa v neko družbeno domeno, s pravico do participacije v njej in s tem s »pravico do vstopa« v samo polje znanosti. O tem, da so projekti, ki jih razpisuje ta ali ona državna administrativna instanca, danes skoraj edini način vstopa ali vrnitve v znanstveno in raziskovalno sfero (ali onemogočanja tega vstopa ali vrnitve), pa tudi pomenljivo govori o stopnji avtonomije znanstvenega polja v Sloveniji. Tak način državnega lotevanja družbenih zadev seveda v Sloveniji ni redek in ima nekatere že kar »tipične« poti: npr. uporabo birokratskih dekretov in množenje formalizmov, ki sta simptom pomanjkanja elaboriranih kriterijev in odsevata nezmožnost diferenciacije režimov realnosti.

Omenjena izključevalna paradigma nikakor ni pikolovska ali postranska reč, prav nasprotno, je izjemno poveden ekvivalent kulture, ki funkcionira na bipolarni osnovi: so horizonti, ki jih je mogoče in vredno misliti, in obstajajo zastrti, izključeni horizonti; torej imamo antagonizem med mislljivim in nemisljivim, ki se ga da zlahka prevesti v antinomije deklarirano *vs* dejansko, navidezno *vs* realno, »odrski diskurz« *vs* »zastrti diskurz« ipd. Hrbtenica province je vera v deklarirane forme in videze. Takoj ko gremo čez to, ko skušamo torej misliti dejansko in navidezno province, to nujno povzroči razbitje nekaterih njenih navideznosti, deklariranih vtisov in vpeljanih mašil. Refleksija realnega je v provinci praviloma pospremljena z obtožbo moralne transgresije.¹¹

In te podobe diskriminativnega administriranja znanosti, akademizma in visokega šolstva, zaradi katerih se zdi znanstvena politika v Sloveniji vse manj politika in vse bolj protiznanstveno početje, se prek ekonomsko-administrativnih prisil vsiljujejo kot prava merila in regulative, za katere ne vemo več, kaj regulirajo ali kaj naj bi regulirale, zdi pa se, da ne ravno znanosti in znanstvenega raziskovanja kot avtonomnega področja družbenega življenja.

Kaj torej v Sloveniji onemogoča, da bi javno obravnavali porast brezposelnih med raziskovalci, znanstveniki in intelektualci, in to prav po zaslugi neoliberalne *formæ mentis*¹² – oblastnih, z objestno logiko kapitala kontaminiranih, z vsebinsko poplitveno aplikacijsko predstavo znanosti nagačenih, s turbokapitalistično ideologijo napojenih »prinašalcev prihodnosti« –, ki se je v zadnjih desetih letih zalezla domala v vse pore družbenega življenja in katere najočitnejši socialni učinek je ta, da načrtno, nasilno,

brezobzirno in škodljivo destabilizira in paralizira, se pravi eliminira najbolj sveže, vitalne, angažirane, kritične in rezistentne intelektualne posameznike in posameznice ter jih spreminja v socialno šibke, nemočne, nezavarovane, ustrezno deklasirane, profesionalno marginalizirane in družbeno stigmatizirane inhalatorje provincialnega zraka, ki »krči prostor delovanja civiliziranim državljanom« (Kramberger 2003: 91).

Žalostno je, da imajo v tem kolektivnem početu odločilno vlogo slovenski znanstveniki ravno zato, ker se aparati države, politika, gospodarstvo in drugi, nenehno sprenevedavo sklicujejo na avtoriteto znanosti. Kdo je torej v tej državi odgovoren za nereagirane na porazne družbene trende v znanosti? Kdaj bo prišel čas, ko bodo navidezno pereči problemi, ki so razglašani za take skozi ideološke mahinacije birokracije in »poslovnežev«, nadomeščeni z dejanskimi in konkretnimi?

Po vsem povedanem nedvomno obstaja precej razlogov za pritrditev tistim, ki se jim zdi, »da je velik del znanosti na Slovenskem še v predznanstveni« (Kramberger 2003: 88) in precejšen delež znanstvene, kulturne in še kakšne druge politike še v infantilni politični fazi.

V realnosti so mnogi mladi raziskovalci, mlajši znanstveniki in mladi doktorji, ki so kariero na fakultetah, inštitutih in drugih izobraževalnih zavodih šele začeli in ki naj bi bili v normalnih razmerah ob pomoči in podpori starejših kolegov najbolj vitalna in agilna sila v procesu dela, prišli ob temeljna preživetvena sredstva in morajo – in s tem devalvirajo finančno investicijo države pri formiranju njihovega »znanstvenega kapitala« – iskati zaposlitev zunaj raziskovalne in sploh znanstvene sfere, vse bolj očitno pa tudi zunaj slovenske države. Celotni zgodbi o slovenskem uspehu »na znanju temelječe družbe« v posmeh obstajajo mladi strokovnjaki, ki z znanstveno titulo vegetirajo na zavodih za zaposlovanje, ker zanje ni ustrezne zaposlitve. Pa ne zgolj to: stanje se katastrofalno poslabšuje do te mere, da zavodi za zaposlovanje nikakor niso pripravljeni na čedalje bolj množičen prihod nadpovprečno visoko izobraženih, specialistično kvalificiranih strokovnih in znanstveno tituliranih kadrov, to še zlasti velja za profile iz družbenih in humanističnih znanosti.¹³ Za slednje se sploh zdi, da je bolje, če bi nemudoma prenehali obstajati: so družbeno šibki, in to nedvomno tem bolj, čim bolj prodorna, profilirana in kritična je njihova govorica ter čim bolj znanstvena in intelektualna je njihova misel. Prav s slednjim je zvezana bizarna situacija, v kateri postajajo ti kadri z razvitim intelektualnim potencialom in bogatim simbolnim kapitalom za slovensko družbo in državo čedalje večji problem, saj so postali domala »nezaposljivi«, češ da so *over-educated*, torej preveč izobraženi in zato čedalje manj »uporabni« in zaželeni pri slovenskih delodajalcih, za katere so zvečine značilne mediokritetna pamet, klientelna družbena povezanost, interesna slepota in pomanjkanje spoznavnih orodij za družbeno refleksijo in refleksijo lastnih početij (Kotnik 2004b: 18). Demagogija s »kar pojdite v tujino« je cinična aroganca, ki poskuša odgovornost za uničevanje prihodnosti vsega prebivalstva na državnem ozemlju zamegliti in prikriti nepripravljenost te družbene skupine za soočanje z realnimi razmerami, še zlasti s posledicami njene dejavnosti za to prebivalstvo. Za družbo, ki se ima za demokratično, bi moralo biti alarmantno, da v njej kritični intelektualci in angažirani raziskovalci nimajo prostora ne za normalno življenje in ne možnosti za delo. To je znamenje anomalije in razkroja družbenega kor-

pusa. In prav v to družbeno stanje iz dneva v dan vse bolj očitno nazaduje in vanj tone slovenska država. Vse več posameznikov, posameznic je prisiljenih v to spoznanje:

Kritične ljudi in intelektualce je tako danes treba iskati zunaj establishmenta in na robu družbenih institucij, nekatere celo zunaj Slovenije. V deželi zgodovinsko niso bili izoblikovani pogoji za kritiko kot institucijo, torej ni strukturnega mesta za kritične intelektualce, ki so prisiljeni ostati posamezniki oz. posameznice (Kramberger 2003: 88).

Vse več znakov iz družbe kaže, da se slovenska provinca »na sončni strani Alp« spreminja v totalitarno deželico, kjer je sumljivo biti refleksiven in kjer je vsakršen resen premislek družbenih razmer dojet kot znamenje ekstremizma. Če ima po vrhu vsega tak posameznik, posameznica še možnost, ki so zmožni reflektirati ideologijo etatizma, političnega, birokratskega, ekonomskega in akademskega neoliberalizma, razraščenega klientelizma, nepotizma in vse bolj v javnost prodirajoče korupcije v znanstveni in univerzitetni sferi¹⁴, ljudje na položajih že poskrbijo, da ne dobi nobene pomembne službe ali sploh nobene službe.

3. Antiintelektualne recepcije znanstvenega početja: ideologije, tabuji, zmote

Če smo v prejšnji točki skušali predstaviti nekatere probleme in zablode znanstveno-administrativne oziroma administrativno-znanstvene narave, torej probleme in zablode, ki so zvezane z administrativno konstitucijo in konstrukcijo znanstvenega področja, njegove organizacije in sistematizacije, pa v pričujočem poglavju predstavljam nekaj v tej deželi močno razpasenih imaginacij in zmot, celo blodenj, katerih ritualizirane forme puščajo morda še veliko močnejše odtise na znanosti kot taki, torej na vsebini znanosti, saj imajo ali pa bi morale imeti neposredno opraviti s samim pojmovanjem znanstvenega podjetja kot mesta produkcije specifične vrste družbenega znanja in simbolnega kapitala. Ugotavljanje, da so te imaginacije, zmote, rektifikacije, deformacije, deliriji in zablode v znanosti in o znanosti v Sloveniji stvar veliko širše, globlje, predvsem pa dolgotrajne strukturne hegemonije in kolektivne memorije slovenske mentalne pokrajine, ki bi zahtevali monografski obseg, ti pojmi in fenomeni v naši analizi težko izgubijo, kakor bi si želeli skupaj z Gastonom Bachelardom, svoj negativni vrednostni predznak in konotacijo, in sicer iz preprostega razloga: te imaginacije, zmote in zablode v Sloveniji namreč ne nastopajo kot »trenutki dialektike, ki jih je treba nujno preseči« (Bachelard 1998), ampak kot hegemonia kontinuiteta (konzervirana v časovni, tako v aktualni kakor v zgodovinski razsežnosti), ki se upira sleherni problematizaciji, zato te imaginacije in zablode težko nastopajo kot minimalni pozitivni pol, npr. da bi bile vsaj spodbude natančnejših poizvedb, sistematičnih preiskovanj ali celo »gibalni element spoznavanja« (Bachelard 1998).

Na kratko poglejmo v drobovje samo nekaj teh zmot in antiintelektualnih deformacij, saj bi naštevanje primerov lahko bila prava neskončnost.

A) Med znanostjo in mešanjem megle

Prva taka obče uveljavljena zabloda, ki močno preseva vso zunaj/znanstveno, ne-kvalificirano javnost (ki glavne impulze za vero v blodnjo, prav paradoksalno, dobiva iz »znanstvene« in celo zelo specialistično kvalificirane »strokovne« javnosti), se »v lokalnih razmerah prevaja in banalizira v nasprotje med 'pravo' in 'nepotrebno' znanostjo« (Šumi 2003/2004: 155), v paraboli vraževerja rečeno, med »resno znanostjo«, »znanostjo s ciljem« in »nesmiselno znanostjo«, »mešanjem megle«, če privedemo razmerje v še bolj poznan besednjak provincialnega vernakularija, med »trdo« in »mehko« znanostjo, prevedeno v šolsko denominacijo razmerja, med znanostjo o naravi in znanostjo o človeku, še konkretnije, med »naravoslovnimi«, »tehniškimi« znanostmi in »družboslovnimi«, »humanističnimi« znanostmi, »pri čemer advokatura prvih izvaja totalitarizacijo in monopolizacijo nad drugimi – totalitarizacija, ki ji je z vplivom »trdih« znanosti podrejena celotna znanstvena sfera« (Šumi, *ibidem*), pa dobiva pri nekateri predstavnikih »trdih« znanosti in njihovih somišljeniških indoktrinirancih v Sloveniji (rekrutiranih tako rekoč v vseh porah življenja, od državne uprave, podjetij, medijev, šolstva do samih »družboslovcev« idr.), »supersticiozne« in celo »konfesionalne« razsežnosti, zaradi katerih družboslovje in humanistika v mnogih »znanstvenih« in »strokovnih« sredinah trpita hude antiintelektualne sploščitve in protiznanstvene zastranitve, katerih vzporednice bi bilo težko najti v razvitih intelektualnih in znanstvenih okoljih.

Utečene mnenjsko-atmosferične manifestacije tega »nasprotja«, kajpak zelo primernega za nekatere »naravoslovce«, »tehnične inteligente«, »aplikatorje«, akademske »poslovneže« in razno razne priložnostne osvajalce znanstvenih teritorijev, ki načrtujejo lasten izstrel med »univerzalne«, »vsevedne«, »omnipotentne« ambasadorje nacionalne znanosti, ne da bi jim bilo treba sploh kaj vedeti o *epistemologiji, teoriji ustroja znanosti, filozofiji znanosti, zgodovini znanosti in deontologiji zgodovine znanosti* (Canguilhem 1977) nasploh, vključno z epistemologijo in zgodovino področne oziroma znanstveno specifične racionalnosti (torej z zgodovinami in teorijami ustroja posameznih disciplin (*Ibid.*: 23 – 24, 27, 28)) v znanostih, katerih denominacije si sicer izposojajo za lastno znanstveno tituliranje, kaj šele o teoriji ustroja in načina znanstvene produkcije vednosti v družboslovju in humanistiki, so v tem konkretnem provincialnem okolju zadostno »pooblastilo za to, da lahko brez zadržkov, zlasti pa brez upoštevanja epistemičnih meja, šarijo po družbenih in humanističnih znanostih in vanje vnašajo 'znanstvenost', kakor si jo slikajo v svoji nebogljeni imaginaciji« (Rotar 2004: 19), pri čemer ne morejo ozavestiti bednega dejstva, da s svojim zainteresiranim nerazumevanje, s katerim se jim družboslovci praviloma kažejo kot »mešalci megle«, družboslovje in humanistika pa kot neka nedefinirana, prosto lebdeče amorfnata gmota v zraku, namenjena za proste paradirajoče blodnje po njenem površju, kažejo predvsem to, da »sami ne dojemajo meja in narave znanosti, ki jo imajo za svojo in 'realistično'« (Rotar 2004: 35). Zaradi tega sta mnogim »naravoslovcem«, »tehnikom« in novodobnim »znanstvenim aplikatorjem« popolnoma tuja in poodsotena zgodovina in teorija ustroja njihovih znanosti, in to do te mere, da se jim praviloma kažeta »zgolj kot memoriranje znanosti, ne pa kot

epistemološki 'laboratorij'» (Canguilhem 1977: 12–13), pri katerem gre za več kakor le za tehnični ali zgodovinsko-metodološki problem, ki zadeva preteklost znanstvenih spoznanj. Pri tem »epistemološkem laboratoriju« gre dejansko za problem, ki zadeva nenehen način vzpostavljanja in interpolacij znanstvenih spoznanj v zgodovini, od katerih sedanje znanstveno-raziskovalno delo gotovo ne more biti povsem odvezano in neodvisno. S pristajanjem na to, da zgodovina njihovih znanosti nima nobene zveze s tem, kar oni danes počnejo v teh znanosti, je svojevrstna oblika *denegacijskega diskurza*, ki »*obstoj vsega tistega, česar ne razume ali na kar ni pripravljen, preprosto zanika*«¹⁵, s čimer se izpostavi idealnemu mestu za vpis ideologije, ki – če uporabimo Canguilhemovo še vedno zelo aktualno razlikovanje – pod krinko razglašanja *ideologije znanstvenikov* dejansko izvaja *znanstveno ideologijo* (Canguilhem 1987: 15) *par excellence*. Tej ideološki apropiaciji znanosti, katere družbeni učinki so sprevrženi in devalvirani standardi, je podvržena skorajda vsa slovenskega znanstvena sfera: to pomeni, da se na mesto ambasadorjev na področju znanosti najlažje povzpnejo tisti, ki iz preteklosti naredijo *tabulo raso* ali ki je preprosto ne poznajo. To je pravo nasprotje znanstvenim standardom, o katerih govori Bourdieu in ki veljajo v kozmopolitskih okoljih (Bourdieu 2004: 53).

Svojo kompetenco uporabniki tovrstnih miselnih tokov gradijo na predpostavki »naravne zgodovine« zdrave pameti¹⁶ in najbolj banalne in naturalizirane življenjske vpletenosti: da je nekdo del družbe, družbenih odnosov in v najbolj bazičnem pomenu sam družbeno bitje, je po njihovi predstavi dovolj (nekakšna »živa licenca«), da lahko »participira« že tudi v znanosti o družbi in človeku, medtem ko iz iste logike, iz življenjske odsotnosti družboslovcev »v objektih« njihovega preučevanja, zategadelj podobne izlete in križarjenja po tujih morjih znanosti družboslovcem kategorično odrekajo (kamor pa, sem prepričan, si večina družboslovcev niti ne želi, saj bi tovrstna migracija nedvomno imela hude, če ne nepopravljive posledice za njihovo vendarle še relativno sestavljeno človeško eksistenco). Za odpravo tovrstnih antiintelektualizmov bi nedvomno bila potrebna močna in večkratna doza »metodične metanoje« (Wacquant 2002: 177).

Žal pa moram poročati, da so k temu nemotenemu in čedalje bolj prilasčajočemu si antiintelektualnemu in radikalno neznanstvenemu križarjenju po družboslovnih in humanističnih sferah v Sloveniji v mnogo čem prispevali tudi predstavniki tradicionalnega lokalnega »družboslovja« in »humanistike« v veliki meri sami – pač zaradi podobnega hendikepa za razvijanje refleksivnosti, epistemologije, teoretske pertinence in spoznavnega horizonta, na kakršnega naletimo pri »naravoslovcih«, »tehnikih« in novodobnih marketinških tehnologih. Zdi se, da je ravno ta pretekla odsotnost oziroma manko resnične znanstvene rigoroznosti, pertinence in kompetence v slovenskem družboslovju in humanistiki ključna za razumevanje produkcije in reprodukcije pejorativnih predstav predstavnikov naravoslovja, tehnike in druge nekvalificirane javnosti o družboslovju in humanistiki. V zadnjem desetletju pa smo priča še enemu izdatnemu devalvirajočemu prestrukturiranju spoznavnih horizontov v slovenskem »družboslovju«, kot posledici tega, da se v neoliberalnem antiintelektualnem, protiznanstvenem triumfalizmu ugleda čedalje več področij »družboslovja«, ki se brez kakršnegakoli odpora, kritičnosti in

vsakokratnim družbenim razmeram in spremembam konformistično vdaja navidezni kvantifikaciji, matematizaciji, numerizaciji in tehnologizaciji konceptualnega aparata: npr. psihologija, dominantno temelječa na psihometriji; sociologija, v kateri prevladuje gola, brez vsebinska statistika, sociometrija in izključna kvantiteta; »ortodokсна sociologija«, novodobni neoliberalni »menedžerska sociologija« in »kadrovska sociologija«, ki svoj takojšnji družbeni uspeh dolgujejo temu, da so reducirane na dominantno zahtevo po racionalnih instrumentih za upravljanje kadrov, *human resources* in gospodovanje (Rotar 2004: 26); ekonomija s svojo trivialno sofisticirano in univerzalizirajočo implementacijo logike »dodane vrednosti« in »ideologije občega ekvivalenta, razumljenega kot načelo faktične konvertibilnosti česar koli v karkoli« (Rotar 2004: 16) idr. Pri teh transformirajočih mutantnih »disciplinarnih matricah« je treba vedeti, kaj jih generira: nikakor ne znanstvene zakonitosti in epistemološke zahteve razvijajočega se znanstvenega polja produkcije znanja, ampak dva vzajemno oplajajoča se ideološka tokova; eden temelji na »matematični« ideološki reprezentaciji znanosti (npr. adeptom scientizma se zdita matematizacija in kvantifikacija kriterija prave znanstvenosti; ideologija, da uporaba števil, meritev in izračunov naredi družboslovje bolj znanstveno (Rotar 2004: 32, 36), ali vsaj poveča videz znanstvenosti, resnosti, težavnosti oziroma zahtevnosti pa nikakor ni nekaj novega – njene odkruške lahko v zelo nesofisticiranih in rudimentarnih različicah najdemo že v ruralističnih in rustikalnih predstavah o računstvu v osnovnih in srednjih šolah), drugi pa na tehnološko-komercialistični ideologiji scientistične aplikacije (gre za ideologijo hegemonije moči, ki širi idejo, da je smisel obstoja znanosti takojšnja implementacija in aplikacija v namen maksimiranja gospodarstva, kapitala, marketinga, propagande; učinek vpliva te tehnologije na tradicionalne »disciplinarnе matrice« znanosti se zdi velikanski, saj nekatere od njih potiska docela ven iz slehernega znanstvenega diskurza; za te procese se je v nekateri literaturi uveljavil izraz »*vocational drift*«).

Vsem tem naštetim reprezentacijam znanosti in še mnogim drugim novodobnim disciplinarnim rovarjenjem, neuniverzitetnim, psevdouniverzitetnim in politehničkim sektorjem (s pretenzijo znanosti in akademskosti; za te procese je uveljavljen izraz »*academic drift*«) je skupna mentalna matrica utilitarizma, katerega prevladujoča oblika je tako rekoč izključna ekonomska ideologija ali ekonomizem. Njegov značilni dispozitiv je naslednji: »[k]ar v območju njegove hegemonije velja za relevantno, je nujno zajeto razmerje do neke koristi, izmerljive prek tržnih meril; zaradi koristi, (ekonomskega) interesa veljajo stvari, dejanja in družbene prakse za smiselne, racionalne; drugačna racionalnost je za dispozitiv nepomembna.« (Rotar 1997: 34)

Rezultat teh zunajznanstvenih, neznanstvenih, psevdoznanstvenih in protiznanstvenih početij, preurejanj in »vernakularizacij«¹⁷ v nacionalno okarakteriziranem univerzitetnem, akademskem oziroma znanstvenem getu je čedalje bolj fiktiven odnos do znanosti in akademske kulture, zaradi česar se zdi, da v Sloveniji skorajda ni mogoča integralna, resnično odprta in kultivirana debata o znanosti in njenih dejanskih problemih, ki so za mnoge intelektualne posameznike, posameznice čedalje večja izjema, ki potrjuje pravilo.

B) Tabuji kolektivne hipokrizije

Drugi primer antiintelektualizma, zdi se, da veliko bolj udomačen v polju naravoslovnih in tehniških znanosti kakor v družboslovju in humanistiki, zadeva kolektivne rituale hipokritičnega znanstvenega protokola, ki jih njihovi znanstveni udeleženci vsi po vrsti od blizu poznajo, obvladajo in se jih udeležujejo, nekoliko manj pa reflektirajo, saj gre tako rekoč za tabu vzajemne »disciplinarne matrice« slovenskega naravoslovja, tehnike in kar je še podobnega in bližnjega. V to *kolektivno hipokrizijo* (Bourdieujev pojem) izvrševanja ritualiziranega znanstvenega protokola neboleče in tako rekoč nevede zdrsne večina v znanstveno ali fakultetno življenje rekrutiranih mladih raziskovalcev in doktorantov oziroma magistrantov, bodočih doktorjev in magistrstov znanosti, saj jim ga njihovi mentorji, nadrejeni in šefi laboratorijev običajno predstavijo na izrazito neformalen način kot nekaj čisto normalnega, samoumevnega (npr. v stilu »to vsi počnejo«, »tako se dela«). Tukaj se bom omejil na omembo le dveh fenomenov te kolektivne hipokrizije. Prvi zadeva aspekt znanstveno-raziskovalnega dela raziskovalcev – doktorantov oziroma magistrantov in je v porastu med mentorji in njihovimi doktoranti oziroma magistranti zlasti v času, kot morajo ti prijaviti dispozicijo oziroma temo doktorata oziroma magisterija (vključno z »utemeljitvijo znanstvene relevantnosti predlagane teme in kaj naj bi bil izvirni prispevek k razvoju ustreznega znanstvenega področja«), zadeva, ki terja resen in dolgotrajen intelektualni napor vsaj dvočlanskega delovnega *teama*, premislek teorije ustroja lastne znanosti in epistemologije ožjega področja ter delovne teze. Za mnogo ljudi v naravoslovju in tehniki, nemotiviranih ali neveščih daljših vsebinskih traktatov, elaboracij ustroja teorije sproduciranega znanja in nekaterih celo sovražno nastrojenih do vsega, kar je videti kot eno samo neskončno veriženje enoličnih linearnih vrstic, zapletenega nizanja besed v predolghih stavkih, je lahko tovrsten aspekt znanstvenega dela huda travma. Pri lajšanju pogojev tega dela, ki ga je treba neizogibno opraviti v vsaki znanstveni skupini (tj. dela, s katerim se deklarirano opraviči njegova znanstvena upravičenost), so v nekaterih lokaliziranih raziskovalnih skupinah raziskovalci uveljavili »modelne obrazce«, ki izpričujejo spoštovanje idealnih norm znanstvenega protokola utemeljitve znanstvene relevantnosti doktoratov ali magisterijev. Glavna značilnost teh modelnih obrazcev kot nekakšnih pomagal pri utemeljevanju raziskovalnega dela leži v njihovi repetitivni funkciji, ki utemeljuje »spoznavno dediščino« preteklih znanstveno-raziskovalnih dejavnosti nekdanjih doktorantov. V realnosti stvar funkcionira tako, da mentor svojemu kandidatu za doktorski ali magistrski naziv ponavadi ponudi modelni obrazec svojih predhodnih doktorantov in kandidat potem samo vstavlja v strukturo besedila nekatere spremembe in partikularne specifike. Stopnja dedovanja obrazca je največja prav v tistem delu, ki zahteva utemeljitev znanstvene relevantnosti in izvirnosti teme. Skratka, slednje je tako reducirano na retoriko prazne forme, na reprodukcijo mašila, ki se malo ali skoraj nič ne spreminja. Rezultat te dedovajske prakse je v načelu prav nasproten tistemu, kar naj bi bil smisel znanosti in za kar naj bi v znanosti šlo: tisto, kar naj bi bilo vsebinsko najbolj vitalen, avtorsko izviren in individualno utemeljen del, je v resnici najbolj prazna forma, brezvsebinska reapropriatorska retorika. Namen vsega tega neznanstvenega in

protiznanstvenega početja je ohranitev videza znanosti. Za taka početja Bourdieu pravi, da je pri njih najpomembnejše to, da se reši pravilo, zato to kolektivno hipokrizijo odobrava in spoštuje celotna raziskovalna skupina nekega laboratorija. Je pa še en pomen prehajanje prazne forme iz generacijo na generacijo, od raziskovalca na raziskovalca: rešiti »kolektivno verovanje v znanost, zaradi česar se vsi delajo, da se vse dogaja, kakor pravijo, čeprav vsi vedo, da se ne dogaja tako« (Bourdieu 2004: 63). Slednje je tudi institucionalni smisel (zaščita znanosti kot institucije) obstoja hipokritičnega znanstvenega protokola pri uklanjanju skupnim retoričnim strategijam, ki se običajno nadaljujejo tudi po končanju doktorata, tj. pri pisanju znanstvenih člankov in publikacij. Ker so te prakse, rečeno z Bourdieujem, produkt postopne in sistematične internalizacije implantiranih kulturnih sodb, se princip generiranja obnašanja in vcepljenega gledanja, pridobljenega skozi pedagoško indoktrinacijo, in njun »habitus« ohrani tudi po končanem pedagoškem procesu (Bourdieu 1990).

Ko berem shematizacijo Antona Krambergerja o »historičnem odriu (družboslovne) znanosti od religije« in »od sledov religije v okviru same znanosti« (Kramberger 2001: 64–65), mi pride ob naši gornji eksplikaciji znanstvenega mita najprej na misel to, kako trdno so v resnici »trde znanosti« vpete v družbeni dispozitiv, ki namesto javnosti suponira rigidno verovanjsko skupnost. Učinki te verovanjske strukture, ki ima nedvomno več skupnega s kako konfesionalnostjo kakor z znanstveno racionalnostjo, morajo gotovo imeti v naravoslovju še veliko usodnejše ideološke implikacije, kakor v primeru družbenih znanosti, gledano iz zgodovinske perspektive in spoznavnih pridobitev, če samo upoštevamo to, kakšne učinke in moči ima problem ideološkega v družbenih in humanističnih znanosti, kjer vendarle obstaja neka tradicija tematizacije tega problema, medtem ko se v naravoslovnih in tehniških znanostih od njihovega nastanka do danes v Sloveniji problem ideologije tako rekoč nikoli ni postavil niti na ogled. Še več: medtem ko sta se družboslovje in humanistika v Sloveniji prisiljena boriti z zakoreninjenimi predsodki (ki pa ne prihajajo le od zunaj, kakor bi mislili, temveč – prav paradoksalno in ironično – tudi od znotraj lokalnega družboslovnega heterogenega podjetja), s katerimi se jima odreka celo njuno znanstveno konstituiranost, je lokalnemu naravoslovju in tehniki brez distinktivnih izjem pojem ideologije tuj in oddaljen kakor Zemlji kakšna tuja galaksija, svet ideologije pa očitno tako utelešen in ponotrjen, da ga naravoslovci in tehniki z veliko težavo prepoznavajo kot nekaj, kar biva kar na njihovem domačem mentalnem vrtilčku.

Sedaj smo prišli do drugega fenomena hipokrizije, ki zadeva v naravoslovnih in tehniških znanosti vsem dobro znano multiavtorsko podpisovanje in publiciranje člankov, ki pa ni kaka slovenska posebnost, še manj izum, saj ga lahko srečamo kjerkoli po svetu. Fenomen, ki ga je s kratko opredelitvijo dobro zadela Irena Šumi, ima utečeno prakso, »da je avtorstvo množično, in sicer ne po izvajalcih opisovanega postopka, temveč po hierarhiji v raziskovalni skupini, tako da je npr. predstojnik oddelka vedno prvi avtor, četudi o početju svojih sodelavcev sploh ničesar ne ve) ...« (Šumi 2003/2004: 155). Ali pa so med avtorje članka uvrščeni fiktivni avtorji, sodelavci resničnega pisca članka (pač tisti, ki nemudoma potrebujejo kako dodatno referenco), ki so del raziskovalne skupine. Vse to pa poteka po nareku šefa laboratorija, po družbenem in institucionalnem

statusu najbolj eminentnega raziskovalca. Da gre za sofisticirano »disciplinarno matrico« superiornosti in inferiornosti, to se pravi, za nekaj, kar v prvi vrsti nima opraviti z znanostjo in produkcijo spoznanj, razen tega, da se dogaja med »znanstveniki«, govorijo izpričani primeri posameznikov iz slovenskih naravoslovnih in tehniških laboratorijev, ki vsi po vrsti motiv za to početje pripisujejo seniornim raziskovalcem in znanstvenikom, katerih cilj je, da se omenjena matrica, ki določa in vzdržuje pridobljena hierarhična razmerja, vsili vsem drugim. Da se vsem, ki so praviloma prisiljeni v »solidarno« izvajanje multiavtorstva, ki ni rezultat skupinskega, pač pa posameznikovega dela, tako početje vendarle ne zdi nesporno, govorijo posamezne zgodbe o hudih sporih in uporih mlajših raziskovalcev in znanstvenikov zoper to matrico, ki pa so bili po večini, brez vsakršnih posledic za njihove varuhe (kajpada kot dediče¹⁸ matrice), tako rekoč v kali zatrti. Esencialni smoter tega početja je množenje osebnih bibliografij, s tem pa pridobivanje prednosti prijaviteljev kot posameznikov pri kandidiranju na razpisih za projekte, kjer se po referencah praviloma izkazujejo za produktivne in kompetentne prav zaradi izkrivljajočega dejstva, da njihove »kolektivne bibliografije« vse manj pripovedujejo o dejanskih posameznikovih delovnih angažmajih.

Problem je, ker se nam te kolektivne hipokrizije vsiljujejo kot samoumevna specifika disciplinanih kultur ali kot socialna obogatitev konstitutivnega oziroma elementarnega institucionalnega okvira njihovega habitusa. Nihče pa v Sloveniji ne prouči, kakor je to npr. storil Bourdieu za francosko akademsko kulturo, kakšne pomene, vloge, vplive in implikacije imajo te »zasebne« kulturne prakse in preference njihovih članov, članic, za širšo organizacijo znanstvenega polja v okviru nacionalne družbe (Bourdieu 1990), zlasti na administrativnem, pa tudi na simbolnem nivoju. Že na prvi pogled pa se zdi, da te kulturne prakse znanstvenikov in raziskovalcev ne odsevajo ali spremljajo ravno kake epistemološke spremembe v okviru posameznih spoznavnih področij in znanstvenih domen. Te kulturne prakse, ki imajo bolj malo opraviti z avtonomno produkcijo znanja in veliko z distribucijo moči in hierarhije, so seveda del »akademskega habitusa« (Bourdieu 1990), v katerega se vpenjajo še npr. miti in legende kot pomembni aspekti disciplinarne kulture in laboratorijskega življenja, ki jih mladi raziskovalci, raziskovalke nasledijo, ko postanejo člani, članice neke disciplinarne, inštitutske ali laboratorijske skupnosti. Kakor pravi Bourdieu, novinci in novinke hitro spoznavajo in črpajo folkloro in kode teh zahtevanih hipokrizij (*Ibidem*), saj se z njimi ne pogojuje le njihovega gledanja na svet, pač pa se na barikadah teh specifičnih »tihih znanj« (*tacit knowledge*) odločajo in preigravajo ritualni ritmi vključenosti ali izključenosti povsem eksistencialne narave. Moje zgolj disperzno in priložnostno etnografsko sledenje tem fenomenom v Sloveniji pritrjuje Becherjevim spoznanjem, da so te prakse del distinktivne »plemenske ureditve« posameznega znanstvenega oziroma akademskega mikro-okolja, katerih vezivo ni le nek specifičen, vendar vzajemen disciplinski, inštitutski, laboratorijski ali drugozvrstni skupinskostni *ethnos* (sem bi uvrstili njihove tradicije, tabuje, teritorije, meje, polja tekmovanja in vzorce komuniciranja, publiciranja, delitve dela, hierarhije, kariere idr.), ampak tudi prikriti »*ethos*« (sem sodi njihov skupen moralni svet, pravila obnašanja, vrednote ipd), ki pa ni skladen z normami uradnega etosa (Becher 1989). Zelo problematično zatorej je, če ta diskrepanca postane gonilo in glavna dividenda v obvladovanju

protislovnih okoliščin, v ustvarjanju, kopičenju in presoji količine »kulturnega kapitala« (Bourdieujev koncept).

C) Provincialne reprezentacije titul: »Nisem dohtar, sem samo doktor«

Tretji antiintelektulni zmoti lahko pogosto sledimo med njenim vrtoglavim vijuganjem po medijskih kanalih, s pomočjo katerih si utira pot do javnosti, njen kompas pa je usmerjen v to, da formalizirane oblike znanstvenega sveta (npr. znanstveno titulo skupaj z drugimi spremnimi priznanji za profesionalno uspešnost nekoga) spravi v sfero družbenega, natančneje, družabnega in komercialnega uveljavljanja oseb. Ta ritual skrbnega izkazovanja hierarhične pozicioniranosti in dosežkov v neki stroki ter s tem pripadnosti točno določenemu stanu oziroma strokovni javnosti imajo za namene družbene promocije zlasti zelo dodelanega predstavniki medicinske stroke in njej bližnjih ved. Tako lahko tako rekoč vsakodnevno spremljamo, kako se v časopisnih intervjujih in TV-šovah ob izpisovanju imena spredaj in zadaj bohotijo številne statusne pridobitve profesionalnega življenja (od znanstvenih naslovov, pridobljenih univerzitetnih pedagoških pozicij, insignij specializiranosti in podobnega). Tisto, kar je pri tovrstni družbeni promociji najbolj vpadljivo, ni sama k celovitosti stremeča signalizacija specifične kompetence in zaveze določenemu stanu, pač pa do pedantnosti izčrpana skrb za to, da celovita signalizacija ne bi izostala. Seveda stvar sega bolj na področje bontona in dobrega okusa (kakor pa v obnebjeh kake resnične debate o strokovnosti), ki ga v Sloveniji na mnogih področjih družbenega življenja močno primanjkuje, zaradi česar se zdi fenomen kopičenja titul in njihovega medijsko podprtega distribuiranja dovolj zanesljiv barometer provincialne mentalitete, kompenzacije. Tega početja v tako sistematični kontinuiteti in nabuhli namnožitvi zlepa ne najdemo nikjer v mentalno sofisticiranih in diskurzivno kultiviranih predelih frankofonega in anglosaksonskega sveta, pač pa ga srečamo v nemškem, zlasti avstrijskem kozmosu. Provincialna strukturacija fenomena se je nedvomno oblikovala skozi specifičen zgodovinski proces, katerega družbeno-kulturni in politični kontekst presega današnje slovenske geografske okvire, ima pa v Sloveniji svoje strukturne specifikke, ki jih tukaj ne moremo podrobno pojasnjevati, vendar pa jih vseeno lahko zelo na kratko in poenostavljeno skiciramo. Mentalni okvir družbenega dispozitiva fenomena je bržčas vpet v stoletja dolgo kreirano mišljenjsko strukturo provinc Habsburške monarhije in Avstro-Ogrskega imperija 19. stoletja in se prek splošne recepcije, prek politične regulacije in prek sistema izobraževanja naseli v vseh porah tedanjih provinc (med njimi Kranjske, Štajerske idr.), v katerih dobi podoba izobraženca (v malomeščanski in podeželski predstavi kot reprezentacija primarne triade duhovnik-zdravnik-učitelj, s sopridruženima odvetnikom in trgovcem, ponekod še notarjem) specifično verovanjsko organizirano diskurzivno normativnost. Pri naštetih profilih gre za »tradicionalne tipe«, za katere Gramsci pravi, da povezujejo malomeščansko in podeželsko prebivalstvo z državno ali krajevno administracijo (Gramsci 1974: 595): zaradi te mediatorske funkcije ima zdravnik vseskozi veliko družbenopolitično vlogo, še zlasti, ker je pri teh »tradicionalnih tipih« poklicno posredništvo težko ločiti od političnega, religioznega ali kakega drugega posredništva. Podstat fenomena ima nedvomno srednjeevropsko, natančneje, avstrijsko-nemško mentalno strukturacijo,

temelječo na *Gemeinschaft*, tj. na srenjski mentalni strukturaciji, katere dedovanje in transmisija v kasnejše jugoslovanske politične realitete poteka spontano in dobi v slovenski socialistični tradiciji tudi ustrezno institucionalizacijo, po kateri je »dohtar« že tudi doktor in ne samo zdravnik. Profil in socialno vlogo zdravnika še danes na Slovenskem vzdržuje zakoreninjena verovajska normativnost, ki ga legitimira kot neke vrste sodobnega ekspertnega »šamana« (o tem verovanju imajo nedvomno kaj povedati recentne polemike v Sloveniji o razumevanju zdravniških strokovnih »napak« in »zmot« v stilu »vrana vrani ne izkljuje oči«, srenjski nedostopnosti »svetih krav«, zaprtosti zdravstvenega sistema, privilegiranosti stroke v luči moči ortodoksne uradne medicine in vpliva zdravniške zbornice, stanovskega protekcionizma, nepripuščanja in blokiranja alternativnih pogledov medicine in metod zdravljenja v slovenski prostor idr.). Zmešnjavo z medicinskimi in zdravniškimi titulami in statusi se je sicer institucionalizirano spravilo v korektne delovno-pravne okvire (še) pred nekaj leti, ker pa ima tovrstno napačno samo/predstavljanje ter nedvomno intencionalna in stanovsko motivirana javnostna samo/promocija v Sloveniji lepo tradicijo, lahko še danes v medijih ne prav redko opazimo diletantske zdrse, ob katerih se človeku resno zastavi vprašanje ne le o temeljni kompetenci in profesionalnosti novinarjev, pač pa tudi o intencionalnosti strokovnjakov, ki jih doleti nekorektna denominacija. Najpogosteje gre pri teh medijskih diletantizmih za prilastitve znanstvenih titul, ko so diplomanti medicinskih ved samoumevno predstavljeni kot doktorji znanosti¹⁹. A nedvomno obstajajo še druge družbene (zlo)rabe titul in analitsko zanimive reprezentacije tituliranja, s katerimi se srečujemo v drugih družbenih poljih. Pričakovati je, da fenomen kopičenja titul kakor tudi prilaščanja titul seveda tem bolj učinkuje na o zadevi slabo obveščinem deležu populacije, ki jemlje take promocijske triumfe »znanstvenosti«, »strokovnosti« in sploh »intelektualnosti« kot kriterij garantirane normativnosti za presojo družbenih razmerij v nekem okolju. S strani stroke ali strok pa tudi ni bilo opaziti pri odpravi tovrstnih medijskih manipulacij s statusi in naslovi kake zaznane angažiranosti. Zadeva lahko dovolj izkrivlja realnost, da si ne bi zaslužila vsaj nekaj besed, je pa v Sloveniji tudi markantna, da kliče po kaki globlji, daljši in širši sociološki in antropološki analizi.

Zahvala: Prenekatero analitske razjasnitve »tranzicijskih« preurejanj in dogajanj v slovenskem znanstvenem polju dolgujem pogovorom s Tajo Kramberger, Dragom Bracom Rotarjem, Ireno Šumi, Sabino Mihelj in Davidom Gerbcem. Vsem iskrena hvala. Hvala tudi Antonu Krambergerju za pozorno uredniško branje. Še posebej pa se zahvaljujem Taji Kramberger in Bracotu Rotarju za njuno pozorno in kritično branje osnutkov in zgodnejših verzij članka.

Opombe

1. Za temeljitejšo seznanitev z obema omenjenima aspektoma glej pregledno zgodovinsko in empirično študijo akademske kulture Sonje Kump *Akademska kultura* (1994).
2. Za analitske razjasnitve družbenega statusa intelektualnega dela v slovenski provinci glej: Irena Šumi, »Intelektualno delo v provinci, kaj je to?«.

3. Za ponazoritev popolne neoliberalne banalizacije in aplikativne trivializacije znanosti iz teh razprav za področje znanosti glej: Drago Braco Rotar, »Kdo bo dajal naloge znanosti?«, v: Pierre Bourdieu, *Znanost o znanosti in refleksivnost*, str. 18.
4. V sled gornjega primera velja povedati, da je dokumentiranih še nekaj primerov, ki obelodanjajo podobne diletantske maneve izvedenih »ekspertiz« pod krinko recenzenstva na Ministrstvu za šolstvo, znanost in šport in Ministrstvu za kulturo. Primeri gotovo sprožajo dovolj resne in tehtne dvome v dejanski obstoj nečesa, kar se rado razglaša za institucijo oziroma organ ekspertne komisije na obeh ministrstvih, kakor tudi v ekspertnost, korektnost in nepristranskost presoj v recenzentskih ocenah in administrativnih procedurah. Ideološko komplementarna sprega državnih uradnikov, ki jih je triumfalna neoliberalistična paradigma z »zakonom ždanovstva« (Bourdieu 2004: 102–103) povzdignila v *birokratske eksperte* oziroma *uradnike-eksperte*, s psevdointelektualci, psevdoznanstveniki in psevdostrokovnjaki, torej tisto falango – državnim uradnikom všečnim ali kako drugače intimiranim – ljudi z univerz, akademij, fakultet, inštitutov in kar je še podobnega, ki se brez vsakršne kritične refleksije, distanc do realnosti, brez najmanjše odpornosti za nasilje predsodkov, demagogije in novoporajajočih ideologij, brez ustreznega spoznavnega horizonta bodisi dezorientirano bodisi iz pridobitniškega konformizma ali statusnega stremuštva sparijo z oblastniki, njihovimi kapitalskimi botri, lahkovernimi privrženci in ekscelentnimi birokratskimi mogočneži. Pri tem parjenju je bistveno to, da kriterij kohezivne navezave ni vsebinske (torej dejanske strokovne reference, neodvisnost, nepristranskost in avtsajderstvo eksperta, vzdrževanje kriterijev idr.), ampak ideološke narave (torej skupen srenjsko determiniran mentalni geto, vpetost v klientelo, insajderstvo, oportunistično spreminjanje, prilaganje ali nespoštovanje kriterijev oziroma odločanje mimo njih idr.), zaradi česar procedure ocenjevanja in postopki recenziranja pogosto ne zadostijo minimalnim pogojem tistega, za kar se produkti recenzentov potem razglašajo in nenazadnje institucionalno legitimirajo in prevedejo v pravne okvire. Ti primeri kažejo, da smo v Sloveniji še daleč od, rečeno z besedami Julie Kristeve, »zloma idile med intelektualci in politično oblastjo kot znaka zrelosti« neke družbe (Kristeva 1977: 202). Za seznanitev s tovrstnimi deliriji glej: Drago B. Rotar, »Dementia militans«, v: *Monitor ISH*, let. IV, št. 1–4: 378–395 (besedilo, ki razkriva grotesknost anketnega ustroja in izpolnjevanja recenzentskih formularjev, delovno malomarnost, nekompetentnost in srenjsko pristransko ocenjevanje »ekspertnih« komentatorjev v primeru izvedbe razpisa za projekte na MŠZŠ leta 2002); Vlado Kotnik, »Raziskovati opero ali misliti državo (Odrpto pismo Ministrstvu za kulturo RS)«, v: *Monitor ISH*, let. IV, št. 1–4: 366–377 (besedilo, ki natančno razgali klientelno simpatijo naročnika projekta in za oceno raziskave od naročnika srenjsko izbranega nekompetentnega »recenzenta« do ekscesivne absurdnosti in norosti: naročnikov edini recenzent je bil namreč nihče drug kot oseba, ki je bila zaradi svoje vodstvene pozicije v instituciji, ki jo je projekt raziskoval, tudi sama predmet »recenzirane« raziskave; skratka, oseba, ki je bila objekt raziskave, je bila potem na MK še v vlogi »neodvisnega ocenjevalca« tega projekta – idealni provincialni ples vernakularizacijske zlepitve ekspertno-birokratske mentalitete!); Drago Rotar, »Kar očitno nikogar med raziskovalci ne moti«, v: *Monitor ISH*, zima 2003/2004, str. 156–159 (kratek spis, ki zgovorno razkriva groteskno mentalno ozadje funkcioniranja in dojemanja fenomena recenzenstva v uradniških glavah na MŠZŠ); Taja Kramberger, »Od *Joining the Club* h grotesknosti slovenske adaptacije na neoliberalizem«, v: *Družboslovne razprave*, let. XIX, št. 43, 2003: 77–95 (analitični članek, ki nudi temeljne spoznavne oprimke za razumevanje in refleksijo nekaterih značilnih slovenskih provincialnih fenomenov sedanjega časa, med drugim zlasti srenjske strukturiranosti kot glavnega in edinega pogona življenja v domala vseh družbenih institucijah v Sloveniji, proti kateri ni imuna prav nobena slovenska znanstvena, akademska in kulturna ustanova).

5. Univerzalizirana in institucionalizirana »egalitarna« reprezentacija družbenega sveta znanosti in akademske sfere v resnici danes imponira podobe, zasnovane na kolektivni definiciji neenakosti. Zaradi tega imamo kar naprej opraviti s produkcijo novih neenakosti, ki izključujejo družbeno pogodbo (Nahoum-Grappe 2003: 61) ali razveljavljajo že dosežene pridobitve. Slovenska znanstvena politika je v tem smislu lep primer simptomatične (re)produkcije novih (ali novih starih) neenakosti in privilegiranja enih na račun izključevanja drugih.
6. Sam sem se zaradi orisanega problema obrnil na bivšega ministra, pristojnega za šolstvo, znanost in šport, da bi ga opozoril na sistemsko vstavljene garante diskriminacije pri opredelitvi pogojev za prijavo na državne razpise, ga seznanil z razsežnostmi dejanskih učinkov delovanja obstoječe administrativne nomenklature za profesionalno delo raziskovalcev in ga ob tem še povprašal o možnostih za odpravo tovrstnih anomalij. Bil sem nekoliko presenečen, ko sem videl, da ministrov pojasnjevanje ni v ničemer omajalo moje ocene o tej državni diskriminaciji, prav nasprotno: naravnost potrjevalo jo je. Zasebno ministrov prepričanje, da je v teh zadevah politični samoohranitveni nagon daleč močnejši, kakor resnična pripravljenost in interes za odpravo diskriminativnih normativov, mi ni ostalo skrito. Seveda je več kakor verjetno, da bi spremembe, potrebne, da bi bil odpravljen neenakopraven položaj in obstoječa nesorazmerja pri kandidiranju na projekte, spremljali hudi pritiski tistih, ki jim sedanja nesorazmerja pri tej distribuciji javnih sredstev prinašajo apriorno prednost pred drugimi. Vendar so kljub temu slej ko prej odgovornost ministra in ministrstva.
7. Čemu streže taka znanstvena politika? Zdi se, da množjenju birokratskih dekretov in formalizmov. Čemu rabijo znanstveniki znotraj te politike? Vse bolj očitno postaja, da ne znanosti. Čemu služijo raziskovalci? Zdi se, da vse manj raziskovanju in vse bolj fascinaciji nad postopki apliciranja. Čedalje manj čemu in čedalje bolj komu. To nedvomno nakazuje na zlorabo oziroma izmaličenje samega pojma in fenomena raziskovanja, še zlasti v kontekstu kandidiranja na projekte, kjer se dejavnosti (projektne) raziskovanja samoumevno pripisuje znanstveno, čisto teoretsko oziroma spoznavno vrednost, medtem ko je njen ritualni, torej ideološki aspekt gladko spregledan ali zamolčan. Za kritiko ideologije raziskovanja glej: Freitag (1995).
8. To še zlasti velja v družbi, kjer kar mrgoli psevdointelektualcev in antiintelektualcev (oboji so tako rekoč edina zgodovinsko imponirana kategorija intelektualnosti), ki si prisvajajo pojem in pozicijo intelektualca (Blanchot 1996), in kjer je Gramscijeva teza, ki ga menda najbolj legitimira, »da so vsi ljudje intelektualci, vendar vsi ljudje v družbi nimajo funkcije intelektualcev«, za provincialne »intelektualce« bolj ali manj španska vas. Seveda ima Gramsci še kako prav, ko zatrdi: »Če je že torej mogoče govoriti o intelektualcih, ni mogoče govoriti o neintelektualcih, kajti neintelektualcev ni.« (Gramsci 1974: 589) So pa zato psevdointelektualci in antiintelektualci, ki so od intelektualizma oddaljeni, in to tem bolj, čim bolj tuj jim je kontekst zgodovinske oblikovanosti pojma intelektualca; ta kontekst seveda ni habsburški, ni avstro-ogrski, ni nemško-avstrijski, niti ni srednjeevropski, še manj balkanski ali slovenski, pač pa je francoski (cf. Jean-François Sirinelli, *Génération intellectuelle* in *Les Intellectuels en France, de l'Affaire Dreyfus à nos jours*; Dider Masseau, *L'invention de l'intellectuels dans l'Europe*). Prvi pogoj za obstoj na »konfesionalnosti« temelječega provincialnega intelektualizma, torej psevdointelektualizma in antiintelektualizma je, rečeno s Sadrijem, »žrtvovanje intelekta« (Sadri 1992: 60). Podobno razvrednoteno in izkrivljeno usodo poleg pojma intelektualca v Sloveniji doživlja še nekaj drugih pojmov: npr. pojmi znanstvenika, akademika, učenjaka, raziskovalca, strokovnjaka, razumnika, izobraženca. Da te pojme ne morejo povezovati zgolj enačaji (tudi koincidence so zelo redke), pač pa predvsem veliki razkoraki v njihovih dejanskih pomenih, sta v Sloveniji v zadnjem času neposredno opozorila le Irena Šumi in Braco Rotar (Šumi, »Intelektualno delo v provinci, kaj je to?«, str. 61; Rotar, »Kdo bo dajal naloge znanosti?«, str. 22, 26). Navzkrižna tabela tipov in plasti prej omenjenih

pojmov glede na njihove posamezne funkcije, pozicije in profesije, ki jo naredi Ahmad Sadri, kaže to, da intelektualec ni nujno znanstvenik, akademik ni nujno znanstvenik, akademik ni nujno intelektualec, raziskovalec ni nujno učenjak, strokovnjak ni nujno intelektualec, razumnik pač ni intelektualec in da je med izobraženci zelo malo intelektualcev ali tistih, ki bi okrepili znanost (Ahmad Sadri, *Max Weber's Sociology of Intellectuals*, str. 109–110).

9. Za seznanitev z nekaterimi elementi družbene konstitucije in zgodovinske konstrukcije univerze v Sloveniji ne le kot »začasnega zatočišča« znanstvenega udejstvovanja, pač pa kot organizacije, ki ji je inherentna struktura moči, oblasti in institucionalne hierarhije, glej naslednje tekste: Rastko Močnik, »Ali univerza lahko nudi začasno zatočišče teoretski produkciji?« (2001); Sonja Kump, »Hierarhična razmerja moči na univerzi« (2001) in *Akademski kultura* (1994).
10. Ob teh naših opažanjih se zdijo najnovejša »spoznanja« nekaterih slovenskih »*think tank* raziskovalcev« (tako se namreč predstavljajo v medijski javnosti; torej gre za avtoreprezentacije) pravi anahronizem. Mednje lahko v prvi vrsti uvrstimo pisanje raziskovalke Alje Brglez, ki v knjigi *Znanost na trgu* v članku »Slovenske univerze pred procesom tranzicije« brez kake velike analitske presoje na več mestih članka (kakor tudi že v uvodu knjige) sugerira oziroma naredi »intuitiven« enačaj med pojmom univerze in znanosti (kar je huda poenostavitev v več smislih) ter v duhu tega naturalističnega holograma gradi domala vse svoje nadaljnje ugotovitve in domneve. Naj povem, da je prav enačenje univerze in znanosti bržčas eden historično najbolj zakoreninjenih in problematičnih ideoloških mitov, ki bi ga bilo treba razstaviti in pogledati v njegovo drobno, saj je doslej v Sloveniji onemogočal marsikatero debato in obravnavo dejanskih razmer v univerzitetnem in znanstvenem habitusu. Nekateri raziskovalci, raziskovalke v sled tega mita namreč razpolagamo z diametralno nasprotnimi izkušnjami in opažaji, in sicer, da »*univerza ni nujno nosilka intelektualizma, pa tudi znanosti ne producira avtomatično – oboje pravzaprav počne le izjemoma*« (Šumi 2004: 61) in za katera bi lahko na območju Slovenije našli precej zgodovinskih zgledov. Ker bi od nekoga, ki ima doktorat s področja zgodovinske antropologije, pričakovali vse kaj drugega kakor neoliberalno redukcioniistično in komercialistično gledanje na znanost ter golo reproduciranje nekega mita, ti epistemološki primanjkljaji zato delujejo še bolj presenetljivo in redundantno. V članku, z zelo omejeno refleksivno vsebino in po kompilacijskem principu z obilo nagnetenega normativističnega besednjaka in intenc, kako izboljšati univerzo, znanost, razvoj, gospodarstvo in nasploh življenje v okviru »religije trga« nacionalne države, pa avtorica za čuda ostane brez sape za »reševanje« družbenih in humanističnih znanosti, saj se ji njihovi problemi skozi celotno pisanje vztrajno izmikajo. Le zakaj? A ta primer v Sloveniji ni redka izjema; prav nasprotno, je del konjunkturne *formae mentis*, ki jo skorajda brez izjeme utelešajo vsa slovenska novodobna ekonomistična pisanja raziskovalcev – bolj vernikov kakor analitikov »religije trga«, tveganega kapitala, komercializacije znanja, »podjetniške univerze« in kar je še podobnih fenomenov, ki naj bi po novem služili, kakor lahko beremo, celo kot inštrumenti pospeševanja razvoja socialnega okolja univerzitetnega in znanstvenega polja (Majerhold & Pezdir 2003). Katarina Majerhold v knjigi *Ali univerza potrebuje socialno okolje?* na pričetku svojega prispevka sicer obetavno vpelje Lyotardovo kritično tezo »postmodernega stanja« in položaja znanosti in univerze, zaradi katerega številna polja znanosti čedalje bolj postajajo golo menjalno sredstvo in najbolj čaščena dodana vrednost, torej v terminih ekonomistične in utilitaristične ideologije, vendar pa mora bralec nehote opaziti, da se nadaljnji potek besedila na nekaterih mestih knjige izteče v diskurz kaj drugačne vrste. Ni torej naključno, da se raziskovalcem zastavljajo tako trivialna in z vidika spoznavnih dosežkov prenekatero družbene in humanistične znanosti bržčas nekoliko ponesrečena vprašanja, kakor npr. »ali univerza potrebuje socialno okolje«. Univerza je socialno okolje, in to precej specifično, zato bi ga bilo nedvomno vredno vsaj pobližje, če že ne kapilarno preučiti.

11. Tisto realno in navidezno v provinci so zmožni in si upajo misliti le zelo redki intelektualni posamezniki. Če parafraziramo Foucaulta iz pogovora z Deleuzeom, bi sklepali, da se »politizacija intelektualca« (Foucaultov pojem) v provinci tradicionalno vrši iz dvojega: prvič, iz njegove marginalizirane pozicije v provincialni družbi, v sistemu neoliberalnega turbokapitalizma, v ideologiji, ki jo ta proizvaja in nalaga (»zveden na bedo«, stigmatiziran, zaradi kritičnosti družbeno nadležen, »obtožen subverzije, nemoralnosti«, ekstremizma, nenehno obsojen na pozicijo družbenega prekrškarja, zoprnika in *bad guya*, itd.); drugič, iz »njegovega lastnega diskurza, v kolikor le-ta razodeva določeno resnico«, razodeva realnost province in njen razkorak z videzom province, s čimer razkriva sprevržena družbena razmerja tam, kjer se jih ni zapažalo ali se jih je zakrivalo (Foucault & Deleuze 1973: 135; povzeto in prirejeno).
12. Za podrobnejše kvalifikacije adaptacije slovenske akademske in znanstvene klientele na neoliberalno mentalno formo glej tekst Taje Kramberger, »Od *Joining the Club* h grotesknosti slovenske adaptacije na neoliberalizem«, v: *Družboslovne razprave*, XIX/43, str. 77–95, 2003, Ljubljana.
13. O strateški konstrukciji družbenega prostora poklicnih skupin, o procesih profesionalne klavzure, pa o političnih korelacijah med poklicno profilacijo, delovno mobilnostjo in segmentno strukturo trga dela glej delo Antona Krambergerja, *Poklici, trg dela in politika: poklicni problem socialne države, empirični primeri iz Slovenije* (1999).
14. Ni še dolgo tega, ko so nas številni slovenski mediji zasipali z novicami o škandalozno visokih honorarjih na kranjski Fakulteti za organizacijske vede, prav tako se lahko še spominjamo nekaterih neblogljenih nastopov različnih akterjev, neposredno vpletenih ali pristojnih za razjasnitev zadeve, od dekana omenjene fakultete do rektorja mariborske univerze. Zadeva je v medijih dobila take razsežnosti, da bi si nedvomno zaslužila primeren epilog, tako pred ustreznimi instancami kakor širšo javnostjo. Nenazadnje naj bi šlo za astronomsko visoke zasluge za fakultetne usluge, kar bi moralo v družbi sprožiti določeno zanimanje za reproducirana spoznanja in odkritja, ki so izšla iz teh uslug. Če naj bi o omenjenem primeru govorili na ravni znanstvene dejavnosti, bi bržčas od vpletenih akterjev pričakovali najmanj to, da bi tudi širšo družbeno javnost seznanili s svojimi relevantnimi spoznanji in odkritji. To bi bilo nujno še iz enega vidika, etičnega, če naj bi govorili o odgovornosti v univerzitetnem svetu. Drugi primer, javnosti tako rekoč povsem neznan in zakrit, je primer fakultete ISH – Fakultete za podiplomski humanistični študij v Ljubljani, zoper katero je bila spričo sumov o številnih nepravilnostih in nezakonitostih, zlasti finančnih pa tudi drugih, leta 2004 vložena obsežna ovadba in na njeni podlagi uvedena kriminalistična preiskava, ki je še v teku. Nekaj o dogajanjih na ISH je mogoče prebrati v reviji *Monitor ZSA – Revija za zgodovinsko, socialno in druge antropologije* (Vol. VI / No. 1-2, 2005).
15. Taja Kramberger, »Od *Joining the Club* h grotesknosti slovenske adaptacije na neoliberalizem«, str. 80–81 (izpeljano iz članka Pierra Bourdieuja in Loica Wacquanta, »On the Cunning of Imperialist Reason, v: *Theory, Culture & Society*, let. 16, št. 1, 1999, str. 41–58).
16. Scott Atran, *Cognitive Foundations of Natural History: Towards an Anthropology of Science* (1990).
17. Za seznanitev s fenomenom vernakularizacije, predvsem pa z njegovimi učinki v znanosti v Sloveniji glej: Taja Kramberger, »Grotesknost ljudske znanstvene domačnosti«, *Večer*, 2001, str. 21. Avtorica članka namreč opozarja, da so prav procesi vernakularizacije tisti, ki bistveno onemogočajo, da bi se v Sloveniji lahko pogovarjali o znanosti in njenih problemih na vsebinski ravni, ne pa v govorici, ki izpričuje fiktiven odnos do znanosti, a si jo kljub temu prilašča.
18. Za podrobnejši pogled v svet socialne funkcije instituta dedovanja v svetu znanosti glej Bourdieujevo in Passeronovo delo *The Inheritors* (1979).

19. Seveda pa ob tej izjavi nikakor ne nameravam gojiti in reproducirati kakih mitologij o nosilcih znanstvenih titul v Sloveniji. Nikakor ne mislim, da more biti znanstvena titula merilo, če sploh kako merilo, normativnosti znanstvenosti, intelektualnosti ali celo etičnosti, socialne odgovornosti in kulturnega standarda; morda je to mogoče v kakem drugem svetu, v slovenski provinci se zdi, da žal ne. To tezo tako rekoč iz dneva v dan potrjujejo medijsko eksponirane »profesionalne« dejavnosti razno raznih nosilcev znanstvene titule: od nekega tituliranega medijskega glasnika, ki v enem od svojih klobasanj v *Financah* (z dne 21. oktobra 2004) z naslovom »'Kultura' ubija! Dobesedno!« z nasilnim žargonom, dementno retoriko in tržno mitološko ter reduktivistično *formo mentis* svoje kastne univerzitetne realnosti uprizarja antiintelektualni, seveda tudi antikulturni, in to dobesedno, izbruh *par excellence*; do nekega domnevno borznega strokovnjaka s titulo znanosti, sicer pa v zadnjem času bolj poznanega kot domnevno zalotenege pri nekih borznih mahinacijah, zaradi katerih naj bi se menda (po poročanju medijev) spričo uvedenih preiskav in postopkov pristojnih institucij zoper njega raje zavihtel, ironično, naravnost na mesto predavatelja (posledica: postopki zoper njega naj bi bili zaradi tega ustavljeni), v varno naročje osrednje univerzitetne kovnice znalcev ekonomskih znanosti, namreč na ljubljansko Ekonomsko fakulteto (o tem so poročali nekateri nacionalni mediji v začetku novembra 2004); ni kaj, lep tale slovenski univerzitetni svet in njegovih akademskih stoličkarjev!!!

Reference

- Althusser, Louis (1985): *Filozofija in spontana filozofija znanstvenikov* (1967). Ljubljana: ŠKUC Filozofske fakultete & Studia humanitatis (prevedel Vojislav Likar).
- Atran, Scott (1990): *Cognitive Foundations of Natural History: Towards an Anthropology of Science*. Pariz & Cambridge: Maison des sciences de l'homme & Cambridge University Press.
- Bachelard, Gaston (1998): *Oblikovanje znanstvenega duha*. Ljubljana: Studia humanitatis (prevedel Vojislav Likar).
- Becher, Tony (1989): *Academic Tribes and Territories: Intellectual enquiry and cultures of disciplines*. Philadelphia: Open University Press.
- Blanchot, Maurice (1996): *Les intellectuels en question: Ébauche d'une réflexion*. Pariz: Fourbis.
- Bourdieu, Pierre (2000): Die Internationale der Intellektuellen. *Berliner Zeitung*, 134, 10. junij 2000, Berlin, str. 4 (nemški prevod: J. Ohnacker); cf. spletno stran: http://www.BerlinOnline.de/wissen/berliner_zeitung/archiv/2000/0610/magazin/0004/index.html
- Bourdieu, Pierre (1990): *Homo academicus*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (2002): *Praktični čut I*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Bourdieu, Pierre & J. C. Passeron (1979): *The Inheritors*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bourdieu, Pierre (2004): *Znanost o znanosti in refleksivnost*. Ljubljana: Liberalna akademija (prevedel Braco Rotar).
- Bourdieu, Pierre & Loïc Wacquant (2003): Neoliberalni novorek: zabeležke o novi planetarni vulgati (v prevodu Tine Kramberger). *Družboslovne razprave*, let. XIX, št. 43, str. 57–63, Ljubljana: SSD & FDV.
- Brglez, Alja & Patricia Kotnik & Rado Pezdir (2004): *Znanost na trgu*. Ljubljana: ICK.
- Canguilhem, Georges (1977): *Idéologie et rationalité dans l'histoire des sciences de la vie*, Pariz: Librairie philosophiques J. Vrin.

- Canguilhem, Georges (1987): Kaj je znanstvena ideologija? (v prevodu Tomaža Erzarja). *Vestnik IMŠ*, št. 2, str. 9–16, Ljubljana: Inštitut za marksistične študije ZRC SAZU.
- Foucault, Michel & Gilles Deleuze (1973): Intelektualci in oblast (v prevodu Slavoja Žižka). *Razprave-Problemi*, letnik XI, št. 128-132, avgust-december 1973, str. 135–140.
- Freitag, Michel (1995): *Le naufrage de l'université et autres essais d'épistémologie politique*. Pariz: Nuit blanche, Québec: Découverte.
- Gramsci, Antonio (1974): *Izbrana dela*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Kotnik, Vlado (2004a): Čemu služijo raziskovalci?: Znanstvena politika, ki privilegira in izključuje. *Dnevnik (Zelena pika)*, 23. oktober 2004, Ljubljana, str. 25.
- Kotnik, Vlado (2004b): Fantomski svet slovenske znanosti. *Delo (Znanost)*, 21. oktober 2004, Ljubljana, str. 18.
- Kotnik, Vlado (2002): Raziskovati opero in misliti državo. *Monitor ISH*, let. IV, št. 1–4, str. 366–377, Ljubljana: ISH.
- Kramberger, Anton (2001): Osebnostne in družbene funkcije sociološkega spoznanja. *Družboslovne razprave*, let. XVII, št. 36, str. 57–72, Ljubljana: SSD & FDV.
- Kramberger, Anton (1999): *Poklici, trg dela in politika: poklicni problem socialne države, empirični primeri iz Slovenije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kramberger, Taja & Iztok Šori (2004): Brezmejnost v neumnosti province (intervju Iztoka Šorija s Tajo Kramberger). *Večer (Sobotna priloga)*, št. 142, 19. junija 2004, Maribor, str. 42.
- Kramberger, Taja (2001): Grotesknost ljudske znanstvene domačnosti. *Večer*, 21. 5. 2001, str. 21, Maribor.
- Kramberger, Taja (2003): Od *Joining the Club* h grotesknosti slovenske adaptacije na neoliberalizem. *Družboslovne razprave*, let. XIX, št. 43, str. 77–95, Ljubljana: SSD & FDV.
- Kristeva, Julija (1977) Čemu rabijo intelektualci (v prevodu Braca Rotarja). *Razprave-Problemi*, letnik XV, št. 173-175, str. 193-202.
- Kump, Sonja (1994): *Akademski kultura*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Kump, Sonja (2001): Hierarhična razmerja moči na univerzi. *Družboslovne razprave*, let. XVII, št. 37-38, str. 109–115, Ljubljana: SSD & FDV.
- Majerhold, Katarina & Rado Pezdir (2003): *Ali univerza potrebuje socialno okolje?*. Ljubljana: ŠOU.
- Masseau, Dider (1994): *L'invention de l'intellectuels dans l'Europe*. Pariz: PUF.
- Močnik, Rastko (2001): Ali univerza lahko nudi začasno zatočišče teoretski produkciji. *Družboslovne razprave*, let. XVII, št. 37-38, str. 97–108, Ljubljana: SSD & FDV.
- Nahoum-Grappe, Véronique (2003): Anthropologie des inégalités contemporaines. Quelques réflexions. *Les scientifiques et les droits de l'Homme* (urednika zbornika: Lydie Koch-Miramon in Gérard Toulouse). str. 61–68. Pariz: Maison des sciences de l'homme.
- Rotar, Drago (2002): Dementia militans. *Monitor ISH*, let. IV, št. 1–4, str. 378–395, Ljubljana: ISH.
- Rotar, Drago (2003/2004): Kar očitno nikogar med raziskovalci ne moti. *Monitor ISH*, vol. V, št. 3–4, str. 156–159, Ljubljana: ISH & Društvo Tropos.
- Rotar, Drago B. (2004): Kdo bo dajal naloge znanosti?. spremna beseda k: Pierre Bourdieu, *Znanost o znanosti in refleksivnost*, str. 15–37, Ljubljana: Liberalna akademija.
- Rotar, Braco (1997): Znanosti in občinstvo. *Delo (Sobotna priloga)*, št. 26, 1. 2. 1997, str. 34, Ljubljana.

- Sadri, Ahmed (1992): *Max Weber's Sociology of Intellectuals*. New York: Oxford University Press.
- Sirinelli, Jean-François (1988): *Génération intellectuelle*. Pariz: Fayard.
- Sirinelli, Jean-François (1986): *Les intellectuels en France, de l'affaire Dreyfus à nos jours* (v sodelovanju s Pascalom Oryjem). Pariz: Armand Colin.
- Šumi, Irena (2004): Intelektualno delo v provinci, kaj je to?. *Emzin*, let. XIV, št. 1-2 str. 60–65, Ljubljana: Zavod za kreativno produkcijo.
- Šumi, Irena (2003/2004): Nekateri premisleki o postopkih izbora programskih skupin in temeljnih raziskovalnih projektov v letu 2004. *Monitor ISH*, vol. V, št. 3–4, str. 149–155, Ljubljana: ISH & Društvo TROPOS.
- Wacquant, Loïc (2002): An Inventive and Iconoclastic Scientist. *Berkeley Journal of Sociology*, 46, str. 177–179, Berkeley: University of California Press.

Avtorjev naslov:

Dr. Vlado Kotnik, antropolog,
štipendist MSH in gostujoči raziskovalec EHESS v Parizu
TROPOS – Društvo za zgodovinsko, socialno in druge antropologije
Elektronska pošta: vlado.kotnik@guest.arnes.si

Kulturna konstrukcija gorskega sveta: religiozni simboli in koncept svetega

POVZETEK: V članku je predstavljen in razčlenjen teoretični nastavek projekcije tradicionalnih, predvsem religioznih mitov in vrednot, v naravno okolje gorskega sveta. Poleg nekaterih klasičnih nastavkov religioloških, antropoloških in kulturnih študij vključuje sestavek izbrane primere iz vsakdanjega sveta in različnih kulturnih zakladnic, ki jih z metodo diskurzivne analize vpenja v tekst. Sestavek tako osvetljuje predvsem vidik tradicionalne konstrukcije realnosti, ki predhaja sodobne družbene in kulturne projekcije, običajno tesno povezane z različnimi sodobnimi praksami od športa do celovite nacionalne identitete in nacionalne mitologije.

KLJUČNE BESEDE: sociologija religije, sveta gora, religija, mitologija, sveto, alpska kultura, simbol, diskurzivna analiza

1. Teoretična izhodišča in metodološki nastavki

Koncept kulturne krajine je tesno povezan z oblikami biblijske oziroma religiozne krajine. Pri tem imajo gore v religijski tematizaciji naravnega prostora podobno in vzporedno vlogo, kot denimo puščava, nebo, morje, votline, vulkani in številni ostali naravni fenomeni. Sestavek v tem pogledu razčlenjuje predvsem posamezne kulturne diskurze in način povezave naravne krajine s kulturnimi kodi kolektiva. Torej predstavlja predvsem rekonstrukcijo takšne krajine, saj bi vidiki dekonstrukcije in kritične refleksije takšnih kodov v sodobnem vsakdanjem svetu terjali povsem samostojen članek. Posledično tekst tudi zato ne izpostavlja v tolikšni meri tez o parasakralnih ritualih ali načinu reprodukcije religijskih ideologij v modernem svetu. V prehajanju iz konceptualizacije religijske krajine v nacionalno opozarja bolj na diahrono načine projekcij različnih kulturnih vzorcev v naravno okolje. Na empirični ravni takšna teza zagotovo terja obsežno in sistematično raziskovalno delo – pričujoči članek v tem pogledu predstavlja izhodišče, ki ga je potrebno v prihodnosti dopolniti denimo z analizo vsebine klasičnih gorniških zapisov, dnevnikov ali pa z analizo intervjujev pohodnikov in romarjev na Triglav.

Posebno opozorilo je potrebno dodati pri konceptualizaciji *slovenskega imperializma*, ki je razčlenjen predvsem na simbolni ravni. V tem kontekstu je konceptualiziran kot proces in ne toliko kot struktura. Kljub temu, da smo bili Slovenci v zlati dobi svetovnih imperializmov neprepoznani, majhni in kolektivno ogroženi, smo tako v okviru takratnega cesarstva kot v lastnem imenu delovali na podoben način, kot so to počele velike

imperialne nacije. Pri tem smo razvijali številne proto/vzorke delovanja ali posnemanja, ki so v nekaterih pogledih dosegli globalne razsežnosti: denimo dejstvo, da je misionar Baraga ameriškim staroselcem spisal slovnico, ali pa slovenske alpinistične odprave v Himalajo, ki so z Grošljem, Humarjem in Karničarjem dosegle svetovni sloves ob boku postimperialističnih velesil. V tem pogledu je slovensko družbo in njene zgodovinske korenine težko reducirati zgolj na stereotipno predstavo o *kulturniškem* in *zaplankanem kolektivu*, temveč je tudi v luči aktualne evropske politične integracije dokončno potrebno najdehati tudi družbene kontekste in odgovornosti, ki jih ti konteksti prinašajo. Torej šele ko bodo lastni kolektivni procesi imperializma in imperializacije prepoznani – tesno povezani s številnimi družbenimi pojavi od nacionalizma do ksenofobije, šovinizma ipd. – jih bo moč docela kritično ovrednotiti in omejiti. Teoretično se v tem pogledu tekst opira predvsem na H. Arendt (2003) in njeno razdelavo ti. *kontinentalnega imperializma*, ki ga poveže s panslovanskimi gibanji.

V luči velikih tradicionalnih religioznih ideologij so se gore od nekdanj razkrivale kot prostor svetega in spiritualnega: denimo *Sinaj* in *Sion* na Bližnjem vzhodu, *Olimp* v Grčiji, *Kailas* v Tibetu, *Tai Shan* na Kitajskem, *Fudžijama* na Japonskem, *Uluru* v Avstraliji. V številnih takšnih primerih je *topos* gora opisan kot nekaj radikalno drugačnega svetu znanega: kot velika skrivnost, ki nas privlači in odbija obenem, *mysterium tremendum et fascinans*: gore prebujajo občutek svetega predvsem v obliki *neznane* (prim. Bernbaum 1998, prim. Jerris 2002). V tem oziru tudi številne religiozne tradicije postavljajo gore v *središče svojega sveta*, vendar takšna percepcija še zdaleč ni edina. Bernbaum klasificira nekaj različnih vrst pomenskih vlog gora v religioznem kontekstu: (a) gora kot *središče univerzuma*, v katerem se stikajo tri osi kozmosa – nebesa, zemlja in pekel, pri čemer gora kot os središča daje stabilnost in red svoji okolici, hkrati pa deluje kot mesto posebnih moči, kjer se božanske in demonične svete energije pretakajo v človeški svet; (b) gora kot *središče sveta*; (c) gora kot *središče lokalnih regij, dežel in pokrajin*; (d) gora kot *območje višje realnosti*, kjer se visoko nad zemeljsko površino pretakajo fluidni tokovi oblakov in neba; (e) gora kot *zemeljski raj* v tostranskem svetu; (f) gore kot *prebivališče božanstev*, vil, likov z nadnaravnimi močmi; (g) gore kot *oddaljeni svet pokopavanja mrtvih*; (h) gore kot *popularna središča romarskih aktivnosti* idr. (prim. Bernbaum 1998: 208-209). V vseh naštetih primerih se gorski svet odraža kot *odmaknjeni svet*, ki v svoji naravni obliki uteleša objekt religiozne predanosti. Vendar še danes, kljub že omenjenim številnim ideološkim posegom in instrumentalizacijam, na subjektivni ravni predstavlja takšen odmaknjeni svet utelešanje *najvišjih idealov človeštva*. Takšne in podobne zapise najdemo v številnih alpinističnih dnevnikih in potopisih, kjer na podoben način kot v številnih religioznih spisih avtorji podajajo občutek *svetega in spiritualnega* kot nedotakljive skrivnosti, ki privlači in odbija hkrati z občutki občudovanja in zavračanja (prim. Howard 1870, prim. Lovšin 1979, prim. Bernbaum 1998, prim. Otto 1993). V tem kontekstu tudi znameniti religiolog Mircea Eliade (prim. 1974) opozarja, da je *simbolni in religiozni pomen gora neskončen*. Pri tem tudi ostala razčlenjevanja takšnih pomenov podajajo, da najbolj univerzalni arhetipi goro prikazujejo kot *kozmično os, ki povezuje različne ravni eksistence* (prim. Bernbaum 1998, prim. Eliade 1974). V svoji študiji simbolov Chevalier in Gheerbrant opozarjata,

da je simbolika gore po eni strani povezana z višino, po drugi strani pa s središčem. Tako je gora *visoka, pokončna, dvigajoča se v nebo*, zato sodeluje v simboliki *transcendence*, po drugi plati pa kot središče sodeluje v simboliki *manifestacije*. Tako kot je po navpičnici gledano središče sveta, je od spodaj gledano vzpetina – *lestev, ki je cilj človeškega vzpona* in točka srečevanja *neba in zemlje* (prim. Chevalier & Gheerbrant 1993: 155). Tudi in predvsem zato deluje gora kot *agens* reprodukcije kozmičnega reda in nadnaravne moči, namreč goram je pripisana lastnost *svetega* ravno zaradi tega, ker ležijo na robu vsakdanjega sveta, v odmaknjeni skrivnostni distanci. Pri tem številni partikularni pogledi na gore, njihovo družbeno in kulturno funkcijo osvetljujejo dejstvo, da imajo v različnih kulturah različne vloge (prim. Bernbaum 1998: 208).

Kontekstualizacija teoretičnih izhodišč v slovenskem kontekstu pa opozarja, da gre kulturni in družbeni pojav, ki je v številnih pojavnih odtenkih v sodobnosti postal sestavni del nacionalnega imaginarija in *kolektivnega spomina* (Halbwachs 2001) – na kar opozarjajo številne dosedanje analize, študije in zapisi (prim. Howard 1870, prim. Lovšin 1979, prim. Kumer 1991, prim. Ovsec 1991). Novost pričujoče študije je uporaba z metodološke plati pretežno kvalitativnih metod analize (prim. Wsocki 2001), predvsem analiza primarnih virov, ki je vpeta analizo diskurza (prim. Blommaert & Bulcaen 2000, Fairclough 1995).

2. Svete gore v religijskih kontekstih

Zgodnji krščanski filozofi so povezovali goro s prostorom mistike in nepremičnosti – denimo Janez od Križa je mistično življenje opisoval kot vzpenjanje. Primerov iz drugih religioznih kontekstov najdemo ogromno: gora je sredstvo navezave stikov z božanstvi, zato so kitajski cesarji darovali žrtve na vrhu gore, Azteki na vrhu svojih piramid, prav tako je Mojzes prejel knjigo postave na vrhu gore Sinaj, taoistični nesmrtniki so se dvigali v nebo z vrha gore, Dante je postavil zemeljski raj na vrhu gore v vicah, podobno tudi pekel ipd. (prim. Bernbaum 1998). Številni pisci in misleci opisujejo goro kot prostor naseljen z groznimi bitji, kar je potrebno jemati v luči alegorije: *vzpon je nekaj duhovnega, zato je vzpon na goro spoznavanje sebe, tisto, kar se dogaja nad goro pa vodi k spoznavanju boga in samega sebe* (prim. Chevalier & Gheerbrant 1993: 156). Mitološka simbolika gore je v Stari zavezi predstavljala trdnjave, ki pomenijo varnost poslednjim *masadam duha* (prim. Velikonja 1996: 10). Šele v spisih poznega judaizma se pojavijo in razširijo teme o *božji gori, o sveti gori bogov, o gori hiše Gospodov, ki bo stala vrh gora, vzvišena nad griči*. Tako postane po mnenju Chevalierja in Gheerbranta osrednji simbol judovske religije v obliki *božje gore*: Izakova daritev na gori, bog se razodene na božji gori Horebu, Jezusova transformacija na gori, pripoved o vzponu na Oljsko goro idr. (prim. Chevalier & Gheerbrant 1993: 157). Bog se torej na gorah po eni strani razodeva, vendar jih po drugi tudi uniči in podre, ker pogosto utelešajo vidik človekovega malikovanja in ošabnosti: denimo *abilonski stolp* ali pa *zigurati*. Takšno ambivalentnost čaščenja bogov in gora pa zaznamujejo tudi številni psalmi in ostali biblični teksti, ki jih po eni strani povečujejo kot *utrdbo Boga, ki se je izkazala kot varna obramba*, po drugi plati pa svarijo in že opustošeno ponovno konstruirajo: *Ve pa,*

Izraelove gore, poganjajte svoje veje in rodite svoj sad mojemu ljudstvu Izraelu; zakaj kmalu se vrnejo. Glejte, pridem k vam, obrnem se k vam; obdelane in posejane boste. Pomnožim na vas ljudi, vso hišo Izraelovo; mesta bodo zopet obljudena in razvaline na novo pozidane (prim. Ezk 36, 8-10). Takšen urbani kontekst gore in pozidanih razvalin je še posebej navzoč v primeru znamenite *antične atenske Akropole*, ki ima templje na vrhu *svete gore*, dostopna pa je skozi slavnostna vhodna vrata Propileje (prim. Chevalier & Gheerbrant 1993: 157). V muslimanski kozmologiji je *gora Kaf* tista, ki obvladuje zemeljski svet: po nekaterih opisih gre za temno prostranstvo, po drugih za goro iz zelenega smaragda, ki prihaja od njenega odseva na nebeškem svodu. V perspektivi središča je *Kaf gora mati vseh gora* na svetu (zanimivo, da podobno ime nosi tudi najvišja gora sveta): je nedostopna za ljudi, predstavlja mejo med vidnim in nevidnim svetom, hkrati pa nihče ne ve, kaj je za njo (prim. Chevalier & Gheerbrant 1993: 157-158). Hkrati je *Kaf*, ki je pogosto navajan v arabskih pripovedkah *Tisoč in ene noči*, prebivališče bajne ptice *simorg*, ki daje modre nasvete kraljem in junakom – od tod poimenovanje *gora modrosti* ali *gora zadovoljstva*. Na ravni duhovnega lahko tako beremo *simorg* kot absolutno lastnost, ki gnezdí v *gori Kaf* kot človekovi večni resničnosti (prim. Chevalier & Gheerbrant 1993: 158). Moč vere se v islamski religiji zrcali tudi v pregovoru: *če ne gre Mohamed h gori, pride gora k Mohamedu*. Še posebej v krščanski mitologiji zaseda gora na vsebinski ravni prav posebno mesto: denimo Mojzes je odšel na *goro Sinaj* (tudi *Sinai*) za štirideset dni in noči, kjer mu je Bog podal svojo postavo in svoje zapovedi – goro je prekril oblak, iz katerega je Bog poklical Mojzesa (prim. 2 Mz: 24, 12-18). Lik Mojzesa lahko tako interpretiramo kot lik *kulturnega junaka*, ki prinaša svojemu ljudstvu novo spoznanje na dveh božjih tablah postave: gora v tem primeru služi kot prostor mističnega razodetja boga, svetega in skrivnostnega. Ravno zato so gore pogosto sveti prostor darovanja: denimo Jozue je zgradil oltar na gori Ebal, na katerem so darovali *žgalne daritve Gospodu in žrtvovali mirovne daritve* (prim. Joz 8, 30-32). Že omenjena gora Sion predstavlja osrednjo točko krščanske mitologije: sveto božjo goro, *njegovo sveto goro*, katere *prekrasna višina je veselje vse zemlje*; namreč *gora Sion, vzvišeni vrh, je mesto velikega kralja*.¹ Družbena reprodukcija prisposode *gore Sion* pa je zagotovo zanimiva tudi v današnji popularni filmski industriji, kjer denimo v filmu *The Matrix – Matrica* (1999) simbolizira tisto zadnje zatočišče človeštva, kjer se človeški rod pripravlja za poslednji boj z imperijem strojev. Sion je tako v filmu središče človeštva, podobno kot je v bibličnih tekstih središče vseh narodov², *božje mesto v svetih gorah*, čigar vrata ima *Bog rajši kot vse Jakobove šotore* (prim. Ps 87, 2-4).

Vsekakor ne smemo pozabiti, da so *svete gore* v okviru tradicionalne produkcije smisla tudi del konstrukcije *alpske kulture slovenstva*. Tako na ozemlju slovenstva in v tisočletni zgodovini slovenstva najdemo številne *božje poti* in *romarska središča*, kot so Svete gore nad Bistrico ob Sotli, cerkev Svete Hildegarde na Kamnu na Koroškem, na Šmarni gori Marijina božja pot, Crngrob pri Škofji Loki, nekoč najbolj znano romarsko središče slovenstva na svetih Višarjih, božja pot na Črni ali Ptujski gori, Marijino cerkev na Svetini nad Laškim, cerkev Svetega Primoža nad Kamnikom, cerkev Svetega Are-

ha nad Mariborom, Mirna gora v Beli krajini, Sveta gora pri Novi Gorici idr. Številni slovenski verniki danes obiskujejo osrednje romarsko središče slovenstva na Brezjah, ki kljub temu, da ni postavljeno na vrhu vzpetine ali gore, pomembno kontekstualizira *verski center v kontekstu gora*: denimo ena izmed črnobelih razglednic med obema svetovnjima vojnama prikazuje tako v levem zgornjem pasu brezjansko cerkev in vas, nad njo in nekoliko bolj proti središču razglednice pa snežno beli Triglav – na sprednji strani fotografijo dopolnjuje tekst *Marija pomagaj – Brezje*, na hrbtni strani pa napis *Brezje s Triglavom*. Nedvomno je takšno branje Brezij s Triglavom v ozadju izredno pomenljivo, saj nosi izrazito ideološko sporočilo: *romarsko središče v Brezjih je resnično sveto, saj se nahaja pod Triglavom, ki takšno svetost potrjuje in dopolnjuje*. Poleg romanj na slovenske svete gore in v romarska središča pa številni slovenski verniki obiskujejo gorsko romarsko središče *Međugorje* v Bosni in Hercegovini, v tovrstnem *balkanskem kontekstu* pa ne smemo pozabiti tudi na *črnogorske svete gore* in goro Lovčen, o kateri je Njegoš spesnil znameniti *Gorski vjenac*, ali pa v kontekstu srbske mitologije na pomen *svete Fruške Gore*, kjer se še danes nahajajo številni pravoslavni samostani, ki hranijo relikvije velikih srbskih voditeljev, hkrati pa prek religiozних vzorcev pravoslavne religiozne ideologije na ravni vsakdanjega življenja reproducirajo temeljni imaginarij srbske mitologije in nacionalne identitete.

Če parafraziramo Luckmanna, lahko zapišemo, da takšne *svete gore* danes ostajajo *otoki religioznosti v morju nevere in razuma* (prim. Luckmann 1997: 22), hkrati pa se svetost takšnih gora v pojavnih oblikah sekularnih *nevidnih religij* reproducira v *strukturi modernega svetega kozmosa kot znak nastajanja nove družbene oblike religije* (prim. Luckmann 1997) – tudi takšne, ki svoje nevidne sekularizirane religiozne vzorce čaščenja svetih gora projicira v gore, kakršna je Triglav. Torej na podoben način kot sociologi in religiologi danes razčlenjujejo pomen *novih religijskih gibanj* in vidike njihove vpetosti v vsakdanje družbene strukture (prim. Črnič 2003, prim. Smrke 2000, prim. Debeljak 1995), lahko v primeru družbenih pojavov, kot so *sto žensk na Triglav, pohod obrtnikov na Triglav, za lepše življenje vzpon šestih bolnikov z epilepsijo s spremstvom na Triglav, skoraj vsak Slovenec se vsaj enkrat poda na Triglav in s tem povezana parafraza: kdor ne – skače ni planin'c, Triglav združuje slovenski menedžment – deseti Slovenski vrh na slovenskem vrhu, partizanska pesem pod Triglavom – spominski pohod borcev in mladine na Triglav, s praporom na Triglav – vzpon veteranov vojne za Slovenijo in slovenskih častnikov na Triglav, prvi izseljenski pohod na Triglav, tradicionalni policijski pohod na Triglav, pohod športnega društva slepih in slabovidnih na Triglav, SMSov pohod na Triglav, tradicionalni pohod žensk z rakom dojke na Triglav, pohod invalidov na Triglav, pohod slovenskih železarjev na Triglav ipd.* govorimo prvič – o sekularizaciji fenomena *svetih gora*, ki tako niso plod zgolj tradicionalne produkcije smisla, drugič – o nevidni reprodukciji tradicionalnih religiozних vzorcev v širših družbenih strukturah, tretjič – o diahroni kontinuiteti konstrukcije družbenih in kulturnih struktur, ki jih v konkretnem primeru lahko opredelimo s konceptom *alpske kulture slovenstva*.

3. Konstrukcija svetega in tradicionalne aplikacije

Koncept svetega je postal predmet družboslovnih in humanističnih analiz šele ob koncu 19. stoletja, kmalu zatem pa so se oblikovale tri glavne šole analize koncepta *svetega kot svetega* (prim. Hribar 1990): prva je *psihološka* – njen temelj predstavlja Wundtovo delo *Völkerpsychologie: Eine Untersuchung der Entwicklungsgesetze von Sprache* (1906), druga je *sociološka* – njen temelj predstavlja Durkheimovo delo *Les formes elementaires de la vie religieuse* (1912), tretja pa *fenomenološka* – njen temelj predstavlja Ottovo delo *Das Heilige* (1917). Medtem ko Durkheim (prim. 1995) razčlenjuje *sveto* predvsem v družbenem kontekstu obredov, konceptov tabuja, klana, totema ipd., pa fenomenološka šola z Ottom (prim. 1993) na čelu razčlenjuje *sveto* v filozofskem kontekstu subjektivnega doživljanja. V razčlenjevanju *alpske kulture slovenstva* in pomena svetega v gorskem svetu je fenomenološki pristop analize *svetega kot svetega* ustrezen predvsem v povezavi z religioznimi dimenzijami *svetega kot božjega* – na ta način lahko rekonstruiramo kontinuiteto, ki se odraža v eni izmed poglavitnih tez pričujočega teksta: vsebine religioznih ideologij, dimenzij gora so bile v času in prostoru reproducirane, transformirane v modernistične sekularne ideologije, ki se še danes v kontekstu gorskega sveta odražajo kot skriti simboli *svetega* (denimo križ na gori, Aljažev stolp ipd.). V tem kontekstu je nedvomno zanimiva študija, v kateri Hribar (prim. 1990) sistematično in pregledno podaja zgodovino analize *svetega na Slovenskem*, kjer sicer ne najdemo neposredne kontekstualizacije *svetega v gorskem svetu*, je pa delo zanimivo predvsem z vidika razčlenjevanja percepcije *svetega kot takega* v določenem časovnem okvirju. V postmodernističnih teorijah namreč zasledimo teze, da je *svet izgubil sveto* (gre za odčaranje sveta, izgubo svete legitimacije, o čemer pišejo že sociološki klasiki Weber, Durkheim idr.). Številni družbeni pojavi, kot so marginalizacija subjektivnosti ali kulture, disfiguracija svetega, rekonceptcija svetega v nociji smrtnosti ipd. tako dajejo videz, da nas je *sveto zapustilo*, zato smo danes v nenehnem iskanju *para/svetega*, *para/sakralnega* ali nečesa, kar najdeva svoje mesto poleg svetega – nečesa, kar je prežitek alternativne moči, *alternativnega ultimativnega*, ki ga še nismo poimenovali (prim. Taylor 2000: 35). Spričo tega Taylor postavi tezo, da je v sodobnem kontekstu bolj kot *desakralizacija* očitna *parasakralizacija*, kot umeščanje svetega v številne oblike popularne in množične kulture (prim. Taylor 2000). Tako ima lahko attribute svetega tudi določen *subkulturni označevalec*: denimo podobno kot *surfarji iščejo popolni val*, ki jih bo ponesel v *nirvano* na robu *vsakdanjega vrveža* potrošniške kulture, tudi plezalci in alpinisti tvegajo življenja na *gori, ki jih je poklicala*. Vsekakor ponuja takšno branje *teksta* primerno dopolnitev klasičnih paradigem, hkrati pa opozarja na že omenjeno transformacijo religioznih vzorcev v sekularni nastavek množične kulture in institucije športa.

V luči pričujoče študije pa nas bo bolj kot takšna transformacija zanimala povezava koncepta *svetega* z gorskim okoljem. Tako že Simmel ugotavlja, da v vidni naravi ne pozna ničesar, kar bi imelo značaj takšne *zemeljske nadzemeljskosti*, kot ga ima pokrajina, *pokrita z večnim snegom*. Sodobno bivanje je nemirno, negotovo in polno nasprotij, zato toliko bolj strastno *težimo k višavam*, ki so po njegovem mnenju *onkraj*

dobrega in zla (prim. Simmel 2000, prim. Gross 2001). Poleg odmevnih študij klasičnega religiologa Mircea Eliade (prim. 1974) pomemben prispevek k znanstveni analizi svetih gora predstavlja Bernbaumovo delo *Sacred Mountains of the World* (1998), v katerem na enem mestu zbere in analizira *svete gore* tradicionalnih religiozних izročil od Himalaje, Kitajske, Japonske do bibličnih vzpetin in afriških, ameriških svetih gora. Pri konceptiji svetega se pri tem opre na tezo, da vsak pogled združuje dve ali več podob – *goro in kako na takšno goro kot objekt gledamo*. V nasprotju s prispodobno, ki zgolj primerja dve podobni ali različni stvari³, pa ju metafora – denimo v pojmovanju svetih gora predvsem kot metoda interpretacije – zbližuje na način, v katerem je prva prikazana skozi drugo ali obratno. V luči Ricourjeve filozofske *jukstapozicije* – *pozicije postavljanja* prve podobe *po*leg druge podobe lahko ena v drugi zbudita občutek svetega *kot takega* (prim. Bernbaum 1998: 213). Drugače povedano, ko dve podobni, vendar različni stvari gledamo kot eno in isto stvar, se v takšnem *gledanju* razvije nekaj, kar presega njune razlike. Tako oseba, ki gleda na goro kot na tempelj, konstruira v ozadju globljo dimenzijo realnosti, ki se skriva za površinskimi oblikami gora ali gorskega sveta (prim. Bernbaum 1998: 213). V tem kontekstu so nedvomno zanimive številne konceptije takšnih skritih dimenzij, ki jih najdemo v družboslovni in humanistični misli – v ubesedeni in znanstveno razčlenjeni konceptiji ponujajo lingvistični kod, ki ga številni sodobni alpinisti, turisti, popotniki *iščejo*, da bi podali mentalno shemo doživetelega. Doslej smo omenjali zgolj koncept svetega, v antropologiji in v psihoanalizi pa je že dolgo v (upo)rabi tudi vzporeden koncept *mane*. Poglejmo v nadaljevanju oba nekoliko podrobneje.

Nemški religiolog Rudolf Otto ugotavlja, da smo se navadili uporabljati *sveto* v smislu *dovršene*ga dobrega, vendar koncept vsebuje *razločen presežek*: Otto ga poimenuje z besedo *numinozno*, ki je kategorija *sui generis*, in ki jo lahko pojasnimo zgolj prek določenega občutja (prim. Otto 1993: 13-15). Pri tem Otto navaja številne momente numinoznega, ki jih najdeva v kontekstu religije. Navajamo jih, ker – kot bomo videli – najdemo podobna razmerja tudi v kontekstu gorskega sveta in doživljanju gora. Prvi moment numinoznega je (a) *občutje kreaturnosti*: gre za *občutje ustvarjenega bitja, ki se pogreza in izginja v lastnem ničju v nasprotju do tistega, kar je nad vsem ustvarjenim, kar je zunaj mene kot numinozni objekt* (Otto 1993: 18-19). Drugi moment numinoznega je (b) *mysterium tremendum*, ki *preplavlja našo notranjost v blagem toku, v obliki mirujočega razpoloženja zatopljene pobožnosti*, vendar lahko v ekstazi *zdrsne do skoraj pošastne groze in srhljivosti* (Otto 1993: 22). Gre za *tremendum* kot strah, ki je po Ottovem mnenju poln notranje groze, in ki ima na sebi nekaj pošastnega. Hkrati pa ugotavlja, da ima takšen strah skupen religiozno zgodovinski izvor v občutenju *nečesa neznankega, ki se je porodilo nekega dne* v obliki občutja *duševnosti pračloveštva kot nekaj tujega in novega* (Otto 1993: 24). Takšna groza in strah se po Ottovem mnenju odražata v obliki telesne reakcije: *kurje polti, hladnega potu*. Druge plati *mysteriuma tremenduma* so še občutenje nečesa nadmočnega (*majestas*), iracionalni moment energičnega in moment misterija, skrivnosti, čudenja (Otto 1993: 30-45). Tretji moment so (c) *numinozne himne*, četrti moment numinoznega, ki ga omenja Otto, pa je (d) *fascinans*: utelešanje fascinantnega se lepo odraža v številnih izjavah – denimo *k temu težim, pred*

čemer se zgrozim ali pa z Luthrovimi besedami čeravno kot s strahom častimo svetinjo, pa vendar ne pobegnemo od nje, ampak silimo v njeno bližino (prim. Otto 1993: 50). Peti moment je (e) *grozno*, ki se odraža kot že omenjena *neznansko* numinoznega: v nemškem jeziku sta pogosta izraza *das Ungeheure* in *das Unheimliche* (Otto 1993: 63, 64) ali z Goethejevimi besedami je grozno *skrajno veliko in tako veliko, da presega meje našega prostorskega dojetja* (prim. Otto 1993: 65). Posebno študijo o takšnem pojavu napiše tudi psihoanalitik Freud v istoimenskem delu *Das Unheimliche* – v uvodu študije povzame številna zanimiva izhodišča pojmovanja tako domačega, znanega (*heimliche*) kot nedomačega, grozljivega (*unheimliche*), v nadaljevanju pa jih vplete v analizo *Hoffmanove pripovedke o Peskarju* (prim. Freud 1994). Poslednji moment numinoznega, ki ga navaja Otto je (f) *sanctum kot numinozna vrednota - augustum*: iracionalni pratemelj in pravzrok vseh možnih objektivnih vrednot nasploh, v sebi spoštovanja vredna vrednota (Otto 1993: 80, 81). Kot kontrastno shemo oziroma drugo plat numinoznega Otto navaja *vzvišena, estetska občutja*, ki pa se tej drugi plati numinoznega zgolj približajo: *vzvišeno kot eden od dražljajev za prebuditev numinoznega* (Otto 1993: 72). Hkrati v luči zgodovinskega utrjevanja svetega Otto navaja, da imajo naivni, *arhaični ljudje* vulkane, gorske vrhove, luno, sonce, oblake *za žive* zaradi prepričanja, da *služijo tudi nam, kadar priznavamo poleg naše lastne sebskosti živost tudi nečemu zunaj nas – namreč tedaj na njih opažamo učinkovanje in delovanje* (Otto 1993: 165). Vendar po njegovem mnenju postanejo takšni objekti religiozni in božanski šele, ko je na njih uporabljena kategorija numinoznega: takrat prihaja do *divinacije* ali *občudovanja*, ki jo Otto opredeljuje kot prepoznanje nečesa v obliki *znaka*, čigar nadnaravni pojav je njegovo *znamenje* (Otto 1993: 191). Nedvomno lahko denimo križ v krščanstvu opredelimo kot takšen znak, ki služi projekciji numinoznega v različnih okoliščinah: tudi v sotvarju gora. Otto tako v svojem delu omenja tudi numinozne pesnitve: *Melek Eljōn* je hebrejska pesnitev, ki je sestavni del judovske liturgije noveoletnega praznika. JHVH je sveti *tatragramaton*: *sveto četrveročrkovje božjega imena* v Stari zavezi, ki ga Judje ne izgovarjajo, zato ga naslavljajo z Adonaj – Gospod. Uvodna vrstica pesmi je še posebej zanimiva, ker je podobna številnim pesnitvam, ki na sekularizirani ravni naslavljajo številne velike gore: *Najvišji kralj – ▪ Krepak, vzvišen nad vse, ▪ okop in jarek je, ▪ njega beseda udejanji se, ▪ visok, povzdigajoč, ▪ s prestola obvladujoč, ▪ vseobsegajoč ipd.* (prim. Otto 1993: 228). Za primerjavo lahko podamo eno izmed Župančičevih pesmi, ki na neposredni ravni opeva Triglav kot enega izmed najbolj svetih objektov krščanske liturgije: *Velika, velika, o veličastna ▪ monštranca, sijoča nad našo deželo, ▪ kot drugo sonce, ki v čista zrcala, ▪ v kristalna zrcala ujelo je sonce nebeško ▪ in presejalo njega žar ▪ za pozemske oči ▪ za slabotne ▪ nevajene luči prve in prave ▪ tako je nad nami Triglav* (prim. Strojín 1980: 105). Takšne pesmi in številni zapisi, ki kot svojo snov jemljejo gorski svet, vpletajo in prikazujejo podobne elemente *svetega*, kot jih razčlenjuje Otto, hkrati pa odpirajo snov tudi na nivoju koncepcije *mane*, ki jo sistematično analizira Šterk (prim. 1998).

Eden izmed prvih, ki opiše pojem *mane*, je lingvist in misijonar Codrington, ki med bivanjem pri Melanezijcih v 19. stoletju zazna fenomen *nadnaravne moči, duha, ki prežema celotno eksistenco* (prim. Šterk 1998). Kategorija *mane* je v Tihomorski

kulturi visoko institucionalizirana in vpletena v naravo kulture kot take, ne le v smislu *nepredstavljivega presežka pomena*, temveč tudi kot *totaliteta sistema, ki sama po sebi nima pomena* (prim. Šterk 1998). Kasneje pojem mane analizirajo številni antropologi in sociologi: Durkheim jo konceptira kot totemski princip in pojem moči, primerja jo z nocijo *wakan* pri Dakota Indijancih v Severni Ameriki, pri čemer *moč mane izvira iz družbe same, družba kot taka in vsak posameznik je ima le toliko, kolikor je njegov položaj v družbi izjemen* – oboje pa izhaja iz totema, ki je hkrati simbol mane in družbe (prim. Šterk 1998). Mauss poveže *mano* s kategorijo *magije*, pri čemer izpostavi, da se mane ne da logično analizirati. Podobno kot *svete gore*, ki so predmet tabuja, je tudi mana tesno povezana s takšnim konceptom – lahko bi rekli, da *vsaka stvar, ki je tabu, ima mano in da množica mane dejansko so tabuji* (prim. Mauss 1982: 199, prim. Šterk 1998: 61). Pomembni opazki v polju *mane*, ki sta zanimivi v dosegu razčlenjevanja našega teksta, sta, prvič, Sapirjev poudarek o mani kot verovanju v *kozmične moči*, kar je po njegovem mnenju *poglavitni tip religijskih verovanj* (prim. Šterk 1998: 51). Takšen pogled nedvomno spominja na že navedene klasične percepcije gora, ki jih denimo religiolog Eliade (prim. 1974: 12) označuje kot *cosmic axis – kozmične osi*. Po drugi plati pa Lintonov prispevek k analizi *mane* odpira paralelnost v temeljni tezi dela, ki pravi, da je družbena konstrukcija gorskega sveta v svoji diahroni perspektivi predvsem in tudi konstrukcija družbene stratifikacije. Ameriški antropolog Linton tako v svoji teoretski misli potrdi Durkheimove opredelitve mane kot totemskega principa, hkrati pa izpostavi signifikantno vlogo *mane* in *tabuja kot dveh osnovnih konceptov družbene stratifikacije* (prim. Šterk 1995: 52). Takšna opazka je v našem primeru zanimiva predvsem v svoji aplikativni razsežnosti: v luči *strukturalističnega označevalca* tako koncept *svetega* kot koncept *mane* služita kot agensa ali orodja dominantnih družbenih skupin. O tem denimo govori primer *avtoritativnega poimenovanja* pojavov ali konkretnih stvari – kot bi lahko prikazali geografske kode označevanja sveta s strani človeških skupnosti (prim. Barnes & Duncan 1992, prim. Withers 2000). Podobno tudi dominantne družbene skupine prek omenjenih kompleksnih religiozних označevalcev odredajo polja dovoljenega in prepovedanega, domačega in tujega, sprejemljivega in nesprejemljivega, benignega in nevarnega, strahopetnega in junaškega ipd. – drugače povedano, na ideološki ravni imajo moč instrumentalnega vpliva na družbeno delovanje.

Vsebinsko podobne, vendar na ravni pojavnne forme drugačne označevalce najdemo tudi v kontekstu razsvetljenke, nacionalne, imperialistične in potrošniške logike. Danes se na primer veliki nacionalni in religiozni simboli, kakršni so denimo *gore*, kažejo v vsebinsko *drugačnih* kontekstih. Če je razsvetljenska *inkulturacija* gorskega sveta otrok moderne, potem se je potrebno vprašati, kaj prinaša novega pozna moderna ali postmoderna? Koncept *svetega* predstavlja danes precej ponošen in neaktualen koncept, predstavlja *arhaično invokacijo izgubljene kolektivne človečnosti* v postmodernem sekularnem svetu – zato je povzdigovanje partikularnega svetega označeno kot religiozno in transcendentno v času, prostoru in formi (prim. Taylor 2000). Nietzschejeva koncepcija *mrtvega boga* je v tem oziru ne le začetek postmoderne misli, temveč tudi njen izvor, ki so mu sledili številni fenomenologi in eksistencialisti, ki so prvi začrtali temeljni dvom o *sveti resnici sveta* (prim. Taylor 2000) – o družbenih pojavih, kakršni

so strukturne neenakosti, razredna kultura in ideologija, družbene elite ipd. Enega izmed prvih dvomov v takšno *ekskluzivno družbeno strukturalnost* predstavlja primer prvega kontakta evropskih raziskovalcev in ljudstev afriškega kontinenta, ki je več kot le zgodovinski trenutek zamrznjen v času – *širi se onkraj dejanskega momenta videnja Drugega prvič v evropski zgodovini: v številnih pogledih koncept kontakta kot takega predhaja omenjeni prvi kontakt* (prim. Taylor 2000: 22). Takšno predhajanje upodablja denimo znamenita Shakespearjeva drama *The Tempest – Vihar*, ki upodablja po eni plati *Calibana*, divjega sužnja, kot pošastno reprezentacijo negativnega momenta zahodnjaške civilizacije, po drugi plati pa *Prospero (Ariel, zračni duh v slovenjeni različici)* preveša negativno moralno silo v obvladovanje vetrov in narave, v metaforo lastnega nadzora nad kozmosom kot takim. Drugače povedano *Caliban* kot pošast in *primitivni Drugi* terja od *Prospera* brezpogojno konstrukcijo identitete (prim. Taylor 2000, prim. Velikonja 2003). Drugi interesantni primer, ki ga navaja Taylor, je *konstrukcija križa* kot *simbola moči in ultimativnosti zahodne civilizacije*, ki ideološke formacije spreminja v politične prakse: *sveti križ* je za časa evropskega odkrivanja preostalega sveta raziskovalcem simboliziral temeljne poteze *človeško univerzalnega*, v imenu katerega je konfiguriral (in še vedno konfigurira) *krščansko kozmologijo* in njeno legitimacijo *civiliziranja Drugega* s pomočjo *sakralnega/svetega* (prim. Taylor 2000). Pri tem je mitološka skica *Kristusovega umiranja na križu* interpretirana, ne kot *prometejski upor* ali kulminacija akta zoper *tiranskega Boga*, temveč kot akt pokore, konformnosti, afirmacije večnega kozmosa skozi figuro Boga. Pisatelj Andre Brink v zgodbi svojega delu *The Cape of Storms: The First Life of Adamastor* (prim. Taylor 2000) označi takšno totalno dinamiko kot akt, v katerem je *sveto Drugega* (denimo primer Everesta v obliki *avtoritativnega poimenovanja* ali številnih gora s simbolom križa) prevrednoteno in prevedeno v gramatiko krščanske kozmologije kot *univerzalna pokornost*. V podobnem *antikolonialističnem kontekstu* je napisal eno izmed svojih kritično-političnih dram tudi angleški pesnik Wystan Hugh Auden (1907-1973) – v drami z naslovom *The Ascent of F6* izpostavi politično preračunljivost, v kateri so človeška življenja zreducirana na nivo brezosebnih imperialističnih teritorijev (prim. Auden 1961).

Tabela 1: Oblike transformacij svetega v gorskem okolju

Oblike kulturnih kumulacij in obdobj	Družbene transformacije koncepta svetega
religijska konstrukcija svetih gora	sveto kot projekcija religijskega tabuja tradicionalne skupnosti, prek ustnega izročila ali religijskih zapovedi
razsvetljenje in znanstveno odkrivanje gora	znanstveno ovrednotenje, merjenje, klasificiranje narave in naravnih dragocenosti
vzpon nacionalnih držav in vojne v gorah	kolektivno prilaščanje naravnega sveta v imenu nacionalnega atributa
sodobna družba (institucija športa in popularna kultura)	sveto kot pravno zaščiteno naravno območje, naravni ali nacionalni park, naravna ali kulturna znamenitost

4. Latentna semantika svetega – križ na vrhu gora

Križ je eden izmed najstarejših simbolov od Egipta do Kitajske (v Knososu na Kreti so denimo našli marmornati križ, ki sega v obdobje 15. stoletja pred našim štetjem) – pri tem je s svojo kompleksno simboliko hkrati eden izmed *najbolj vseobsegajočih simbolov*, ki označuje temeljno orientacijo *štirih strani neba*, v kateri predstavlja *soglasje različnih aspektov orientacije s transcendentnim nadčasovnim svetom* (prim. Chevalier & Gheerbrant 1993: 271). Tako se denimo v križu *združujeta nebo in zemlja, v njem se mešata čas in prostor; križ je nikoli presekana popkovina kozmosa, povezana z izvornim središčem*. Hkrati ima križ vrednost vzpenjajočega simbola, ki mu je krščansko izročilo dodalo še simboliko trpljenja in odrešenja: križ simbolizira križanega Kristusa in njegovo človeško plat zgodbe. Križ hkrati *rekapitulira stvarjenje, ima kozmičen pomen* – denimo Ciril Jeruzalemski je zapisal, da je križ nekakšen svetovni tečaj: *Bog je na križu razširil svoje roke, da bi objel meje Ekumene, in zato je gora Golgota tečaj sveta* (prim. Chevalier & Gheerbrant 1993: 275). Številni srednjeveški pisci, vključno z Avguštinom, so prevzeli temo o kozmičnem križu, hkrati pa najdemo izvor simbolike križa tudi v naravi: človek s stegnjenimi rokami, ptica z razprtimi krili, ladja in jambor ipd. Drugače povedano, križ je predvsem simbol *prostorske totalizacije* (prim. Chevalier & Gheerbrant 1993: 277), še posebej ko je s svojo simbolno semantiko združen v pojavni obliki *križa na gori*. Takšen simbol torej odraža *temeljno binarnost*: prvič – označuje omenjene prvine kompleksne kozmološke univerzalnosti, pri čemer simbolizira človeško/kulturno prisotnost v naravnem svetu, drugič – znotraj takšne kulturne stigmatizacije utrjuje v svetu številnih kultur vlogo krščanskih kultur, hkrati pa onkraj univerzalnih, spiritualnih pomenov označuje predvsem institucijo različnih krščanskih skupnosti od katoliške do protestantske in pravoslavne – s tem pa tudi že omenjeno *univerzalno pokornost* oziroma hegemonistično vlogo takšnih religiozних institucij znotraj lastnih družb. Podobno dominantno vlogo in univerzalno pokornost uteleša denimo v sodobnem kontekstu slovenstva tudi invokacija *črnega križa* (sicer sposojenega pri ruskem avantgardistu Maleviču), ki ga je za svoj simbol izbrala glasbena skupina *Lai-bach* in umetniško gibanje *Neue Slowenische Kunst*. Takšen simbol ima namreč poleg religiozne konotacije še dodatno – Monroe ponuja zanimivo interpretacijo: podobno kot *črni monolit* v znamenitem *Clarkovem* delu *2001* predstavlja *komunikativen ali dejaven simbol*⁴, saj *se upira preiskovanju, medtem ko sam preiskuje* in se povezuje s koncepti, kot so umetnost, politika, vojna, mit, religija ipd. (Monroe 2003: 11).

V luči *alpske kulture slovenstva in kulturnega pomena Triglava* najdemo podoben *komunikativen simbol* v primeru znamenitega Aljaževega stolpa. Pri tem si je potrebno najprej zastaviti pragmatično vprašanje: čemu je Aljaž kot duhovnik, dal postaviti na vrh Triglava stolp in ne križ? Nedvomno lahko v duhu Aljaževega časa narodnega boja takšno dejanje beremo kot potenciranje predvsem *narodne identitete slovenstva*, pred *krščansko identiteto*. Hkrati pa je potrebno vedeti, da je stolp tudi v krščanskem izročilu – navdihnjene s strani vojaških in fevdalnih gradenj stolpov, stolpičev in stražarnic – postal simbol *budnosti in vzpona v nebo* (prim. Chevalier & Gheerbrant 1993: 577). Tako so imeli denimo srednjeveški stolpi funkcijo *prežanja na sovražnike*, hkrati pa

so predstavljali *simbol lestve*, ki je povezovala *nebo in zemljo*: stolp je postavljen v središče, kjer kot *emanacijski mit* – mit dviganja v nebo podobno kot *cerkveni zvonik* ali *minaret džamije* posreduje božanske, sončne attribute zemlji (prim. Chevalier & Gheerbrant 1993: 577). Onkraj simbolističnega branja pa lahko torej v luči kritičnega branja – podobno kot v analizi subkultur Hebdige (prim. 1980), ki uporablja Volosinovo primero razrednega *boja za znak* – takšno primero kontekstualizacije križa ali stolpa na gorskem vrhu beremo kot znak interesov natanko določenih družbenih skupin. Kot smo opozorili uvodoma, križ ni zgolj simbol krščanstva, temveč predstavlja *univerzalni simbol* številnih kultur in religij: krščanstvo je bilo zgolj tista religiozna ideologija, ki je takšen simbol v pretekli in polpretekli zgodovini utrdila kot svoj *totalni, globalni zaščitni znak* – v polju sodobnega marketinga bi rekli *logotip* ali *blagovno znamko*. Kljub temu, da so že pred razsvetljenstvom številne romarske cerkve in samostani na vrhu gričev ali vzpetin potencirali pomen takšnega znaka in ga konstruirali kot *ultimativno vidnega*, so v kasnejših obdobjih odkrivanj gorskega sveta in vzpona *liberalne ideologije* takšni znaki na najvišjih vrhovih postali predvsem sredstvo religioznega, deloma tudi imperialnega mapiranja. *Deloma* zato ker se poleg označevalca *križa na gori*, pogosto v kontekstu prebujanja narodov in dobe imperializma, pojavljajo v *nekoristnem svetu* tudi *nacionalne zastave* in *državni simboli*. Takšno ambivalentnost prepletanja religiozne in nacionalne identitete tako odraža še danes način konstrukcije gorskega sveta – gre za *mikrokozmos*, ki podaja najbolj eksplicitne poteze določene družbe ali kulture. V takšnem neobljudenem svetu tako ne najdemo osrednjih državnih institucij, visokih nebotičnikov ali drugih *družbenih templjev* – najdemo zgolj *simbolne presežke*, ki odlikavajo kulturo in družbo kot tako, ki si na ravni takšnih presežkov, kot so nacionalna zastava, planinska koča, križ na gori, spominska tabla, planinska markacija, kapelica ipd. takšen *nekoristni svet* lasti in vanj vlaga, da bi na simbolni ravni požela še bolj obilno žetev.

Tabela 2: Simbolne oblike in simboli v gorskem svetu

Oblike kulturnih kumulacij in obdobj	Simbolne oblike prisvajanja	Simbolni znaki
religijska konstrukcija svetih gora	religijska romanja	cerkve, kapelice, razpela, križi
razsvetljenstvo in znanstveno odkrivanje gora	znanstvene ekspedicije in odkrivanja neznanega sveta	zemljevidi, botanične, geološke in ostale prirodoslovne zbirke
vzpon nacionalnih držav in vojne v gorah	planinstvo in nacionalna planinska društva, nacionalni vojaški spopadi	planinske markacije, poti, koč, vojaške utrdbe, mejniki
sodobna družba (institucija športa in popularna kultura)	planinstvo in šport, umetnost, naravovarstvena gibanja	razglednice, fotografije, filmi, oznake zaščitenih območij, športna središča

Torej ko omenjamo Aljažev stolp, je potrebno imeti v mislih, da bi postavitev križa namesto stolpa v luči takratnih družbenih razmerij na simbolni ravni integrirala tako

slovenski kot nemški narod – namreč križ kot atribut krščanstva je bil ob koncu 19. stoletja povsem samoumeven simbol, ki je predhajal številne druge. Ravno zato je v odgovor *nemškemu imperializmu* Aljaž s takšnim dejanjem postavitve stolpa osnoval prikrito inklinacijo *slovenskega imperializma*: hkrati so na njegovo pobudo v Julijskih Alpah pričeli graditi tudi številne slovenske planinske kočice, slovenske planinske poti ipd. Stolp na vrhu Triglava pa lahko kot eksplicitni znak slovenske (simbolno imperia-listične) kulture interpretiramo tudi kot *simbol budnosti slovenskega naroda, kot stražni stolp* in točko *panoptičnega foucaultovskega pogleda*, ki je nekoč utelešal narodno, danes pa nacionalno ideologijo slovenstva. Denimo na takšen vidik *triglavske straže* opozori tudi pisatelj in duhovnik Fran S. Finžgar v eni izmed svojih pesmi: *Kjer bo srce slovensko bilo, ▪ ime se njega bo slavilo, ▪ zato očetu našega Triglava, ▪ srce veselo nam vzklíkava: ▪ Živi naj on, triglavska straža! ▪ Poživi Bog nam vrlega Aljaža* (prim. Lovšin 1979: 128). Hkrati ne smemo pozabiti, da na vrhu gora ne najdemo zgolj *stražne stolpe* (eksplicitno denimo v gradovih), temveč tudi *kresove*, ki so za časa turških vpadov služili kot komunikacijsko sredstvo opozarjanja na nevarnost. Kresovi pa še danes odslikavajo oblike pomladanskih obredij značilnih za *slovansko mitološko izročilo* – denimo zažiganje kresov ob najdaljšem dnevu v letu naj bi ohranjalo moč sonca, ki začne po tem obdobju jenjati (prim. Kumer 1991: 341). Tudi *obred skakanja* čez dogorevajoči kres predstavlja obredno očiščevanje (posredna povezava s *skakaštvom* ali *štiftarstvom*), obhodi *kresnih kolednic* – ki so še danes značilni za belokranjski prostor – pa naj bi prinašali srečo in rodovitnost (prim. Kumer 1991: 341-342). S tem pa je tesno povezano slovansko *božanstvo Kresnik*, ki ima poleg posebljanja sonca še številne druge razsežnosti (prim. Ovsec 1991, prim. Kumer 1991, prim. Mikhailov 2002). Tako v svoji študiji Mikhailov navaja, da *Kresnik živi v gornjem delu svetovnega prostora: njegova živina je v hribih ali na planini, njegov grad stoji na Zlati gori, proti svojemu sovražniku se bori v zraku, v oblakih, vrh gore, v planinah* ipd. (prim. Mikhailov 2002: 66). Vsekakor imajo tako *kresovi* kot *stolpi* ali *gore* pomembno vlogo v tudi številnih svetovnih mitologijah: denimo danes popularni Tolkienov *Gospodar prstanov* vključuje mnogotere drobce takšnih svetovnih mitologij v svojo literarno zakladnico, pri tem slika namišljene gore kot temeljne kozmične osi sveta (*Gora usode ali Amon Amarth ali Orodruin kot gora plamenečega ognja v Mordorju, kjer je bil gospodarjev prstan skovan, Bela gora ali Taniquetil, Modre gore ali Ered Luin ali Ered Lindon, Mithrimske gore, Senčne gore ali Wethrin, Meglene gore ali Hithaegir, Gore groze ali Ered Gorgoroth* ipd.), namišljene stolpe kot kulturne/nadnaravne strdke moči (*Temni stolp ali Barad Dûr, temni stolpi Minas Morgula ali Stolpa čarobije, mesto belih stolpov Minas Tirith ali Stražni stolp, Stolp belega roga ali Barad Nimras, Minas Anor ali Sončev stolp, numenorski kamniti stolp Orthanc v Isengardu* ipd.), in *kresove*, s katerimi v zgodbi mesto kraljev *Minas Tirith* opozori prebivalce Rohana na nevarnost in jih pokliče k obrambi. V takšnem kontekstu Aljažev stolp kot točka, v kateri *osrednji stolp* – ki ga sicer Foucault analizira na podlagi *Benthamovega panopticum*a v primeru totalnih institucij 19. stoletja, kot so bili zaporji, norišnice ipd. (prim. Foucault 1995) – uteleša *panoptični pogled* nad slovenstvom, predstavlja kulturno in naravno danost, ki s strani slovenskih literarnih, filmskih ipd. krogov še ni interpretirana ali spoznana za predmet konstitucije

nacionalnega imaginarija. Po drugi plati pa simboliko stolpa kot *panopticum* (čeprav se Angleži na ravni vsakdanjega življenja ne srečujejo eksplicitno s stolpovi – kakršen je Aljažev stolp na Triglavu) Tolkien v svojem delu opiše in uporabi v luči dobesednega pomena pojmovanja *panoptičnega pogleda*: namreč temni stolp *Barad Dûr* v Mordorju je stolp z vsevidnim očesom, s katerim duh temnega gospodarja Saurona opazuje svojo okolico, vrši totalni nadzor in išče svoj izgubljeni prstan.

5. Sklep

V luči velikih religiozних ideologij so se gore pogosto razkrivale kot prostor svetega in spiritualnega, kar razkrivajo številne svetovne gore od biblijskega Siona in grškega Olimpa, do znamenite vulkanske gore Fuji na Japonskem in aboriginske svete gore Uluru v Avstraliji. V številnih tovrstnih tradicionalnih kontekstih so gore opisane kot nekaj radikalno drugačnega svetu znanega – predstavljajo središče univerzuma, središče sveta ali pa središče lokalnih regij, dežel in pokrajin. Pri tem so pogosto tudi domovanja božanstev ali pa popularna romarska središča. V kontekstualizaciji romarskih izvorov slovenstva najdemo številne takšne gore in vzpetine tudi v slovenskem primeru tradicionalnih religiozних aspektov⁵, pri tem pa je najbolj zanimiv *sekularni primer romarstva na Triglav*, ki je danes redko povezan z religiozno konotacijo. Namreč religiozni aspekt romanja na Triglav je bil v polpretekli zgodovini sekulariziran in navidez presežen v luči favoriziranja nacionalne ideologije pred religiozno. Vsakdanja besedna publicca – *vsak pravi Slovenec se v življenju vsaj enkrat povzpne na Triglav* – tako sicer vzpostavlja nacionalno identiteto pred religiozno, vendar že v svojem nastavku spominja na izrazito podobne religiozne kontekstualizacije – denimo *tudi v islamu se odpravi vsak pravi musliman vsaj enkrat v življenju v sveto romarsko središče Meko*. Torej lahko v luči širše sociološke analize postavimo na podlagi številnih zgodovinskih podatkov zanimivo ugotovitev: gorski svet predstavlja obliko *kulturne krajine* (več o tem glej tudi Baskar 2004), ki je v pomembni meri vplivala na sodobni proces modernizacije življenjskega sveta. Podobne družbene in kulturne spremembe opažajo tudi številni sociološki klasiki na področju lastnih analiz različnih družbenih tvarin – denimo Weber v primeru religije in protestantske etike, Marx v primeru delavstva in oblikovanja družbenih razredov, Simmel na področju številnih oblik kulture.

Torej lahko omenjeni ideološki aksiom, da se *vsak pravi Slovenec v življenju vsaj enkrat povzpne na Triglav* beremo na dveh ravneh. Prva je tesno povezana z nacionalnimi izvodi, ki delujejo tako kohezivno in ustvarjalno kot tudi razdiralno v soju ksenofobičnih, šovinističnih in nacionalističnih poganjkov v kulturi slovenstva. Druga raven je veliko bolj kompleksna, saj se ozira po razmerju med nacionalnim in religioznim v obliki konstrukcije latentnih in transparentnih simbolov, mitov, naracij, kakršne najdemo v gorskem svetu. Denimo redko si zastavljamo vprašanje, čemu najdemo na vrhu gora simbol križa? Kakšne pomenske konotacije nosi? V kontekstu slovenstva pa vprašanje, kakšna je vloga Aljaževega stolpa na vrhu Triglava? Kakšna je bila vloga religiozних in nacionalnih institucij v konstrukciji slovenskega planinstva nekoč in kakšna je danes? Odkrivanje gorskega sveta je bilo zgodovinsko tesno povezano z odkrivanjem sveta

in koloniziranjem številnih svetovnih kultur, kasneje tudi s procesom modernizacije in *webrovskega odčaranja sveta* – pri čemer je predvsem *simbol krščanskega križa* pred obdobjem narodnega prebujanja in vzponom buržoazije v 19. stoletju služil kot znak, ki je podajal ne le religiozno identiteto, temveč identiteto človeštva kot takega – v kamnitem polju *mysterium tremendum et fascinans* je kultuviral in udomačil nepredviljivi svet narave.

Opombe

1. Velik je Gospod in vse ▪ hvale vreden, ▪ v mestu našega Boga. ▪ Njegova sveta gora, ▪ prekrasna višina, ▪ je veselje vse zemlje; ▪ gora Sion, vzvišeni vrh, ▪ je mesto velikega kralja. ▪ V njegovih utrdbah se je Bog ▪ izkazal kot varna obramba. ▪ Zakaj glej, kralji so se zbrali, ▪ prodirali skupaj. ▪ Brž, ko so mesto zagledali, so ▪ ostrmeli, ▪ se zmedli in se razbežali. ▪ Trepet jih je tam obšel, ▪ bolečina kakor porodnico, ▪ kakor če vzhodni veter ▪ tarsiške ladje razbije. ▪ ... ▪ Kakor tvoje ime, o Bog, tako ▪ tvoja hvala ▪ sega do koncev zemlje. ▪ Tvoja desnica je polna pravičnosti: ▪ naj se veseli Sionska gora, ▪ naj se radujejo Judova mesta ▪ zavoljo tvojih sodb. ▪ Preglejte in prehodite Sion, ▪ preštejte njegove stolpe! ▪ Opazujte njegove utrdbe, ▪ preletite njegove trdnjave, ▪ da boste mogli oznanjati ▪ prihodnjemu rodu: ▪ Tako velik je Bog, ▪ naš Bog na veke in vedno; ▪ On nas bo vodil! (Ps 48, 2-15)
2. Zgodilo se bo poslednje dni: ▪ gora hiše Gospodove ▪ bo stala vrh gora, ▪ vzvišena nad griči. ▪ In vreli bodo k njej vsi narodi, ▪ mnoga ljudstva pojdejo tja in poreko: ▪ “Pridite, pojdemo h Gospodovi ▪ gori, ▪ k hiši Jakobovega Boga, ▪ da nas pouči o svojih potih, ▪ da bomo hodili po njegovih stezah! ▪ Zakaj s Siona bo prišla postava ▪ in Gospodova beseda iz Jeruzalema.” (Iz 2, 2-3)
3. Denimo analogija po Kantu – Prolegomena, str. 181, Cankarjeva založba, 1963 – ne primerja dveh podobnih stvari, ampak podobnost dveh razmerij med popolnoma nepodobnimi stvarmi.
4. Ravno v tem kontekstu Monroe označi Laibachovo metodologijo kot utemeljeno na širitvi k skritim kodom, ki jih utečene ideologije, totalitarizmi prikrivajo in mistificirajo. V takšnem procesu pa ne gre za monolitno entiteto, temveč za proces *razraščanja in mutiranja*, ki se ga pri svoji interpretaciji poslužujeta tudi Laibach in NSK na način paradoksnega *pluralnega monolita* (Monroe 2003: 15).
5. Leta 1562 je v nekem pismu tako Primož Trubar zgroženo zapisal, da so *sezidali in še zidajo poleg svojih župnih cerkva skoro na vseh posestvih, hribih in lepih ravninah, v gozdovih in šumah velike cerkve, včasih po dve skupaj, tako da je v mnogih župnijah sezidanih po 24 in več postranskih cerkva in kapel, in vsak dan še grade*: pri tem kot pripadnik dominantnih slojev ugotavlja, da je romarsko čaščenje svetnikov takšnih cerkva *pogansko malikovanje*, ki ima izvor v *poganskem praznovanju* (prim. Stele 1952: 121).

Literatura

- Arendt, Hannah (1951/2003): *Izvori totalitarizma*. Ljubljana: Študentska založba.
- Auden, Wystan Hugh (1961): *The Ascent of F6*. London: Faber & Faber.
- Baskar, Bojan (2004): H krajski antropologiji. *Monitor ZSA – Antropologija krajine*, Vol. VI., No. 3-4.

- Bernbaum, Edwin (1998): *Sacred Mountains of the World*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Barnes, Trevor J. and James S. Duncan eds. (1992): *Writing Worlds – Discourse, text and metaphor in the representation of landscape*. London, New York: Routledge.
- Blommaert, Jan & Bulcaen, Chris (2000): *Critical Discourse Analysis*. Annual Review of Anthropology, 29, 447-466.
- Chevalier, Jean in Alain Gheerbrant (1993): *Slovar simbolov: miti, sanje, liki, običaji, barve, števil*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Črnič, Aleš (2003): Odnos sodobnih družb do novih religijskih gibanj. *Teorija in praksa*, let. 40, št. 1, str. 117-135.
- Debeljak, Aleš (1995): *Oblike religiozne imaginacije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Durkheim, Emile (1995): *The elementary forms of religious life*. New York: Free Press.
- Eliade, Mircea (1974): *Patterns in Comparative Religion*. New York: New American Library.
- Eliade, Mircea (1949/1974): *The Myth of the Eternal Return or, Cosmos and History*. Princeton: Princeton University Press.
- Foucault, Michel (1995): *Discipline and Punish. The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.
- Freud, Sigmund (1994): *Das Unheimliche*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.
- Gross, Matthias (2001): Unexpected Interactions: Georg Simmel and the Observation of Nature. *Journal of Classical Sociology*, vol. 1(3): 395-414.
- Halbwachs, Maurice (1968/2001): *Kolektivni spomin*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Howard, Eliot (1870): The Terglou and Mangert in Carniola. *The Alpine Journal: A Record of Mountain Adventure and Scientific Observation*, vol.IV: 345-365.
- Hribar, Tine (1990): *O svetem na Slovenskem*. Maribor: Založba Obzorja.
- Jerris R.M.N. (2002): Cult Lines and Hellish Mountains: The Development of Sacred Landscape in the Early Medieval Alps. *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, vol. 32, no. 1, pp. 85-108.
- Kumer, Zmaga (1991): Odsev verovanja v ljudski duhovni kulturi na Slovenskem. V: M. Benedik ur.: *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*. Celje: Mohorjeva družba.
- Lovšin, Evgen (1979): Hrepenenje in pogum. V: E. Lovšin, S. Hribar in M. Potočnik: *Triglav gora in simbol*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Luckmann, Thomas (1997): *Nevidna religija*. Ljubljana: Krtina.
- Mauss, Marcel (1982): *Sociologija i antropologija*. Beograd: Prosveta.
- Mikhailov, Nikolai (2002): *Mythologia Slovenica: poskus rekonstrukcije slovenskega poganskega izročila*. Trst: Mladika.
- Monroe, Alexei (2003): *Pluralni monolit: Laibach in NSK*. Ljubljana: Maska.
- Otto, Rudolf (1917/1993): *Sveto – O iracionalnem v ideji božjega in njegovem razmerju do racionalnega*. Ljubljana: Nova Revija.
- Ovsec, Damjan J. (1991): *Slovanska mitologija in verovanje*. Ljubljana: Domus.
- Simmel, Georg (2000): Alpska popotovanja. V: G. Simmel: *Izbrani spisi o kulturi*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Smrke, Marjan (2000): *Svetovne religije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

- Stele, France (1952): Vloga reformacije v naši umetnostni zgodovini. V: M. Rupel ur.: *Drugi Trubarjev zbornik: ob štiristoletnici slovenske knjige*. Ljubljana: Slovenska Matica.
- Strojin, Tone (1980): Triglav v predvojni planinski književnosti. V: T. Strojin ur.: *Triglav, gora naših gora*. Maribor: Založba Obzorja.
- Sveto pismo – stare in nove zaveze. 1985. Ljubljana: Britanska biblična družba.
- Šterk, Karmen (1998): *O težavah z mano – Antropologija, lingvistika, psihoanaliza*. Ljubljana: Študentska založba.
- Taylor, Victor E. (2000): *Para/Inquiry: Postmodern Religion and Culture*. New York: Routledge.
- Velikonja, Mitja (2003): *Mitografije sedanosti – Študije primerov sodobnih političnih mitologij*. Ljubljana: Študentska založba.
- Withers, Charles W.J. (2000): Authorizing landscape: Authority, naming and the Ordnance Survey's mapping of the Scottish Highlands in the nineteenth century. *Journal of Historical Geography*, 26, 4: 532-554.
- Wysocki, Diane Kholos ed. (2001): *Readings in Social Research Methods*. Belmont: Wadsworth/Thompson Learning.

Avtorjev naslov:

mag. Boštjan Šaver, asistent in doktorand
Univerza v Ljubljani
Fakulteta za družbene vede
Oddelek in katedra za kulturologijo
Center za preučevanje kulture in religije
Kardeljeva pl.5, SI-1000 Ljubljana
Telefon: 01/5805 170
Email: bostjan.saver@guest.arnes.si

*Prejeto novembra 2004 in sprejeto za objavo aprila 2005.
Po mnenju uredništva je prispevek uvrščen kot izvorni
znanstveni članek (s kvalitativno argumentacijo).*

Kakovost življenja: med novimi blaginjskimi koncepti in družbenimi izzivi

POVZETEK: Članek podaja pregled najnovjših blaginjskih konceptov ter njihov razvoj analizira z dveh zornih kotov. Prvi zadeva družbeni kontekst, v katerem se ti koncepti oblikujejo ter obravnava povezavo med družbenimi akterji in načinom, kako se "blaginja" konkretno artikulira v nekem prostoru in času. Loči znanstveni, politični in upravno-statistični tok, znotraj katerih se "blaginja" artikulira kot predmet znanosti ali/in javne politike ali/in upravne statistike ter ugotavlja njihovo vse večje prežemanje v sodobnem evropskem prostoru. Drugi zorni kot zadeva vsebinske razlike med blaginjskimi koncepti; kot pomembno mesto razlikovanja med njimi izpostavi vprašanje, kam postavljajo težišče odgovornosti za blaginjo kot odziv na institucionalizirano individualizacijo tveganj. Izpostavljene so tudi primerjalne prednosti koncepta »kakovosti življenja«, ki je ostal relativno neobremenjen s sodobno politično retoriko.

KLJUČNE BESEDE: Kakovost življenja, blaginjski koncepti, artikuliranje blaginje, kazalci, javne politike.

»Priča smo sprevrženemu ciklu, ko čim bolj je življenje videti tvegano, tem bolj se od posameznika pričakuje, da bo s tem tveganjem upravljal in se pred njim zaščitil. Njegova prizadetost in izgube lahko sicer pri drugih ljudeh vzbudijo sočustvovanje, odvrnitev ali celo strah. Toda ljudje na tvegano naravo življenja niso več vajeni dajati kolektivnega odgovora; za zaščito pred tveganji še naprej pooblaščajó osamljenega posameznika, ne države« (Culpitt 1999, 13).

1. Uvod

Družboslovje ponuja več pristopov, kako izraziti in empirično meriti blaginjo kot kakovost družbenega (neekonomskega) razvoja; po »socialnih kazalcih«, zgodnji »kakovosti življenja« in »življenjski ravni« so jim v zadnjih dveh desetletjih med drugimi sledili »trajnostni razvoj«, »človekov razvoj«, »družbena izključenost«, »družbena kohezija« in nazadnje še »družbena kakovost«.

O težavah pri razločevanju in razmejevanju med temi koncepti je bilo že veliko napisano. Verjetno je na prvem mestu po številu različnih pomenov koncept »izključenosti« s številnimi razpravami na temo njegove večpomenskosti (npr. Silver 1994; Abrahamson 1995; Room 1999). »S tem ko poskuša razložiti vse, je v nevarnosti, da ne razloži nič,« pravijo Edgar, Doherty in Mina-Coull (2000, 19) in opozarjajo, kako je s svojo večpomenskostjo ta izraz dovzeten za rabo in zlorabo za politične in ideološke namene, saj ga je možno poljubno priokrojevati. Bourdieu in Wacquant (2003) ga uvrščata v »neoliberalni novorek«.

Ker so ti koncepti kompleksni in se med sabo tudi delno prekrivajo in prepletajo, se postavlja vprašanje, kako se znajti med njimi? In v čem so sploh bistvene razlike med njimi? Ali pa je nemara to vse le »staro vino v novih steklenicah«, kot se je vprašal Abrahamson (1995) ob primerjanju »revščine« in »izključenosti«. Tudi ta članek se nujno sooči s temi dilemami. Ob tem, ko podaja pregled razvoja blaginjskih konceptov, te dileme obravnava v dveh točkah. Prva točka zadeva družbeni kontekst, v katerem se ti koncepti oblikujejo ter obravnava povezavo med družbenimi akterji in načinom, kako se "blaginja" konkretno artikulira v nekem prostoru in času. Druga točka zadeva vsebinske razlike med blaginjskimi koncepti; kot pomembno mesto razlikovanja med njimi izpostavi vprašanje, kam postavljajo težišče odgovornosti za blaginjo.

Prva točka torej obravnava vpliv spreminjajočega se družbenega konteksta in akterjev na to, kako se "blaginja" opredeli in postane predmet zanimanja in empiričnega spremljanja. Ob znanstvenem toku artikuliranja "blaginje" – kjer je blaginja opredeljena kot predmet znanosti in izpeljana iz znanstvene zaloge znanja – se uveljavlja tudi politični tok artikuliranja blaginje in družbenih vprašanj nasploh. V političnem toku se kaže moč politike, da družbene pojave – preden jih sploh postavi na dnevni red odločanja – obravnava, imenuje in razlaga in to razmeroma neodvisno od znanosti. Tu gre za "pripoznavanje problema" kot zgodnjo fazo v oblikovanju javnih politik, pri njeni analizi pa se uveljavlja "problemski pristop" ("social problem approach"), ki ga razvijajo npr. Parsons 1995, Jamrozik in Nocella 1998 in drugi (pregledno o tem v Mandič 2002).

»Problem mora biti definiran, strukturiran, umeščen znotraj določenih meja in poimenovan« (Parsons 1995, 88). Ta logika vpliva tudi na to, katerim temam se v nekem času uspe izraziti in uveljaviti kot ključna politična vprašanja blaginje. "Blaginja" se tu kaže kot tisto vprašanje, ki mu je uspelo prodreti na dnevi red politik in pridobiti ustrezno politično soglasje. To logiko dobro ponazarja primer, kako je v evropskem političnem in akademskem prostoru koncept "izključenosti" začel izpodrivati "revščino". "Revščina", konceptualno ukoreninjena v anglo-saksonski tradiciji, se je namreč pokazala kot politično nesprejemljiva za frankofonske države, medtem ko je bila »izključenost« politično sprejemljiva za vse (Abrahamson 1995; Silver 1994)

Znanost tako pri artikuliranju družbenih vprašanj, in tudi "blaginje", torej izgublja svoj privilegirani položaj. V članku želim pokazati, kako se znanstveni in politični tok artikuliranja blaginje v zadnjih dveh desetletjih vse bolj prežemata. Nadalje pa želim tudi pokazati, kako se tema dvema tokovoma pridružuje še tretji, "upravno statistični" tok, ki ga predstavljajo velike, centralno vodene podatkovne baze in ki beleži v evropskem prostoru javnih politik vse večji obseg in vpliv. Te baze nudijo obsežen nabor sistemskih upravnih in drugih kazalcev, ki so uporabni za številne namene ter tako tudi za spremljanje – in s tem posredno tudi opredeljevanje – "blaginje". V upravno-statističnem toku se torej opredeljevanje blaginje nagiba v tiste smeri, ki jih njegove podatkovne baze že sicer pokrivajo. Nekoliko poenostavljeno rečeno, se v tem toku "blaginja" razume kot tisto, kar pač merijo izbrani kazalci tega nabora; to je seveda prav nasprotno kot v znanstvenem toku, ki izhaja iz danega pojma in ga operacionalizira do ravni kazalcev. V teh okoliščinah omejevanje na znanstvene izvore blaginjskih konceptov več ni upravičeno, še manj pa tudi morebitno akademsko pričkanje o tem, kateri med njimi je 'edini

pravi'. Pri pojasnjevanju sodobnih blaginjskih konceptov je torej nujno upoštevati vse tri vire oz. tokove artikuliranja.

Druga točka razlikovanja med koncepti je vsebinska in ji namenjam v analizi osrednje mesto. Tu bom poskusila slediti »novemu pogledu na socialno politiko«, ki ga odpira teza Ulricha Becka o »tveganju kot osrednjem določevalnem motivu v obdobju pozne moderne« (Culpitt 1999). Premeščanje tveganj z družbene (javne, kolektivne) ravni na posameznika v razvoju socialne politike ugotavlja več avtorjev (npr. Beck 1992, Bauman 2001, Culpitt 1999, Mishra 1999). Kako se to kaže v blaginjskih konceptih in v načinu, kako artikulirajo blaginjo? Moja teza je, da se ti koncepti pomembno razlikujejo po mestu, kamor locirajo težišče odgovornost za odzivanje na tveganja.

O tem, da težišče odgovornosti za blaginjo v zadnjih dveh desetletjih prehaja z države (države blaginje) na posameznika, vlada v družboslovju dokajšno soglasje. Gre za premik od povojne, klasične države blaginje, ki je prevzemala odgovornost za blaginjo in imela osrednjo (monopolno) vlogo pri njenem definiranju, merjenju in zagotavljanju s pretežno univerzalnimi programi zadovoljevanja standardiziranih potreb, v novo paradigmo blaginjskega pluralizma. Blaginjsko oskrbo začne izvajati širši krog akterjev (od tržnih do nevladnih organizacij in neformalnih omrežij), programi socialnih storitev in pomoči se diverzificirajo, v ospredje stopata posameznikova odgovornost za lastno blaginjo in razvoj njegovih zmožnosti za to v čedalje bolj diferenciranem in kompleksnem družbenem okolju. Vendar pa se tudi v tej paradigmi že kažejo protislovja in razpoke, ki jih številni avtorji, ki so kritični do rezultatov te individualizacije, tematizirajo kot »izginjanje družbenega« (Culpitt 1999); »erozijo vgrajenih družbenih stabilizatorjev« (Stieglitz 2004), »družbeni primanjkljaj« (Mishra 1999), »družbo tveganja« (Beck 1992) in drugo.

Tem trem pristopom oziroma fazam sledi tudi pregled empirično naravnanih blaginjskih konceptov v nadaljevanju in je tako razdeljen v tri dele. Prvi obsega zgodnje povojne koncepte, ki so še znotraj horizonta klasične »države blaginje«. V drugem delu sledijo sodobnejši koncepti, v tretjem pa najnovejši in najkompleksnejši koncept, ki na svojstven način problematizira ta razvoj.

Ti koncepti s svojo empirično uporabnostno naravnanoostjo pomenijo tisto, kar Bauman (2001) razume kot okvir za »proizvajanje znanja in podatkov« v funkciji »družbene diagnoze«, in se kot taki usmerjajo predvsem v raziskavo priznanih družbenih problemov in so opora pri upravljanju relevantnih družbenih procesov. Je torej možno empirično usmerjene blaginjske koncepte razlikovati glede na njihovo – večinoma le implicitno – predpostavko o tem, kje je težišče odgovornosti za generiranje blaginje? Menim, da je na to vprašanje mogoče pritrtilno odgovoriti in da jih je možno uvrstiti v tri skupine. Še natančneje, znotraj te delitve je mogoče postaviti tudi ključno pragmatično vprašanje, na katero skušajo vsi ti različni koncepti specifično odgovoriti s svojimi kazalci.

Ob koncu skušam odgovoriti še na vprašanje, kakšen je položaj koncepta »kakovosti življenja« znotraj vsega tega, ter opozarjam na nekatere njegove prednosti pri obravnavi sodobnih družbenih problemov.

2. Kako se je začelo

Zgodnja poskusa opredelitve in merjenja družbene blaginje (welfare) kot nečesa, kar je kakovostno različno od »gospodarskega razvoja« in bogastva, sta pristop »osnovnih potreb«, ki so ga v petdesetih letih razvijali v OZN, ter »gibanje za socialne indikatorje« v šestdesetih letih, o čemer je v našem prostoru že pisalo več avtorjev (prim. Antončič in Boh 1991, Novak 1996). Vloga "socialnih indikatorjev" je bila, »da nam omogočijo oceniti, kje kot družba stojimo in kam gremo glede na naše vrednote in cilje, ter da ovrednotimo specifične programe in ugotovimo, kakšen je njihov vpliv« (Bauer 1996, 1). Našteti je bilo tudi nekaj »področij definiranih družbenih ciljev« – ki so bila pravzaprav predhodniki poznejših »domen kakovosti življenja«.

Potem je prišel koncept »kakovost življenja« in zlasti v sedemdesetih letih pomenil ponovno prizadevanje družboslovja, da pri spremljanju in usmerjanju družbenega razvoja uveljavi tudi »neekonomski vidik« oz. družbeno blaginjo. Koncept »kakovosti življenja« je bil namenjen operacionalizaciji in merjenju družbene blaginje na ravni posameznika. Uporabilo ga je več avtorjev in ga razvijalo – kot je nemara v družboslovju nujno – z različnimi pristopi. V našem okolju jih je podrobno in celovito predstavila in primerjala Novak (1996), zato jih v nadaljevanju predstavljam le shematično.

Najprej je tukaj Titmuss, ki je kakovost življenja opredelil v smislu »virov« in »posameznikovega nadzora nad viri«. Potem se je uveljavila Eriksonova operacionalizacija s konceptom »življenjske ravni«; ta sestoji »iz posameznikovih virov, aren, v katerih naj bi bili uporabljeni, in njegovih najbistvenejših življenjskih razmer« (Erikson 1993, 74). Ključno vlogo ima »posameznikov nadzor nad viri v obliki denarja, lastnine, znanja, duševne in fizične energije, varnosti, družbenih razmerij in omrežij itd., prek katerih lahko posameznik nadzoruje in zavestno usmerja svoje življenjske pogoje« (prav tam, 73). Osredotočil se je na kazalce objektivnih življenjskih razmer na devetih področjih.

Drugi znani skandinavski pristop h kakovosti življenja je razvil Erik Allardt v primerjalni skandinavski raziskavi blaginje že davnega leta 1972. Za svoj pristop k analizi blaginje je menil, da »bolj celostno zajema nujne pogoje za človeški razvoj ... Osredotoča se na pogoje, brez katerih človeško bitje ne more preživeti, se izogniti revščini, vzpostaviti odnose z drugimi ljudmi in se izogniti odtujenosti« (Allardt 1993, 89). Te pogoje in potrebe je razvrstil v tri skupine: »imeti«, »ljubiti« in »biti«. »Imeti« zadeva materialne pogoje, ki so nujni za preživetje in da se izognemo revščini. »Ljubiti« zadeva potrebo po odnosu z drugimi ljudmi in po oblikovanju družbenih identitet. »Biti« pa predstavlja »potrebo po povezanosti v družbo in po harmoničnem sožitju z naravo« (prav tam, 91). Poleg objektivnih mer – kazalcev življenjskih razmer, odnosov do drugih ljudi, do družbe in narave – je vpeljal še subjektivne kazalce, kot npr. zadovoljstvo z življenjskimi razmerami, občutke odtujenosti itd.

Kar je bilo ključno za koncept »kakovosti življenja« in skupno omenjenima pristopoma, je bilo registriranje posameznikovih virov in nadzora nad njimi v – danes že klasičnih – domenah, kot so ekonomska varnost, delo in zaposlitev, izobraževanje, zdravje, stanovanje itd. Kazalci so omogočali spremljati raven zadovoljenosti teh stan-

dardiziranih potreb in tako vrednotiti učinkovitost programov države blaginje. Možno je bilo primerjati stanje v različnih časovnih točkah, v prostoru (med državami in regijami), še zlasti pa med različnimi deli prebivalstva po starosti, spolu, socialnem položaju. Prav vprašanje enakosti oz. neenakosti je bilo ključno, o tem pa priča tudi naslov Eriksonove analize – Opisi neenakosti: švedski pristop k blaginji (Erikson 1993). Oba pristopa sta vsebovala tudi temi politične udeležbe in socialnih stikov oz. vezi, vendar nista bili v ospredju zanimanja.

V nekem smislu je bila »kakovost življenja« uporabna tudi kot mera za posodobitev družbe; dala je namreč nekaj odgovorov na vprašanje, kako posodobitev (tj. sodobni viri zadovoljevanja potreb – t. i. satisfaktorji) dosega prikrajšane družbene skupine – npr. razširjenost sodobnih stanovanjskih pritikin (kopalnica), sodobnih trajnih potrošnih dobrin (npr. mikrovalovna pečica, zamrzovalna skrinja), sodobnih prehranjevalnih in zdravstvenih navad itd.

Pri nas se je koncept »kakovosti življenja« uveljavil z raziskovalnim projektom Kvaliteta življenja v Sloveniji 1984 na Inštitutu za družbene vede v Ljubljani. Na različnih področjih kakovosti življenja so bili analizirani podatki, ki so bili zbrani z anketo reprezentativnega vzorca slovenskega prebivalstva v letih 1984, 1987 in 1994. Zgodnja konceptualna osnova tega raziskovanja je nastala pod vplivom obeh skandinavskih pristopov (glej Antončič in Boh 1991). O izsledkih raziskovanja pričajo številne objave, zgodnje so posebej zbrane v biltenu Kvaliteta življenja – Bibliografija (1992, uredila Nevenka Černigoj Sadar. Med pomembnejšimi objavami so še Kvaliteta življenja – tematska številka Družboslovnih razprav, št. 12, 1991; knjiga Kakovost življenja v Sloveniji, 1996, uredil Ivan Svetlik; knjiga Kakovost življenja – stanja in spremembe, 1999, uredila Srna Mandič.

3. Novejši blaginjski koncepti

3.1 Trajnostni razvoj (sustainability, sustainable development)

Cilj koncepta je bil opredeliti družbeni razvoj tako, da so gospodarske, okoljske in družbene zahteve medsebojno uravnotežene in ne potekajo na račun prihodnjih generacij (OECD 1998). Gospodarska razsežnost zadeva vprašanje, kako doseči gospodarsko rast, ne da bi pri tem izpodkopavali naravne danosti in življenjske vire, na katerih gospodarstvo na koncu koncev temelji tudi samo (vprašanja učinkovitejše rabe surovin, upoštevanje okoljskih omejitev, zmanjšanje onesnaževanja itd).

Socialna razsežnost zadeva izboljšavo družbenih razmer, da bi vsem ljudem – sedanjim in prihodnjim generacijam – omogočili, da si zagotavljajo blaginjo. Pri tem ključna vprašanja zadevajo enakost priložnosti in življenjskih razmer. Z vidika socialne razsežnosti pomeni trajnostni gospodarski razvoj ohranitev človekovih zmožnosti in podporo družbenim strukturam, ki so nujne za gospodarstvo, tj. naložbam v ključne socialne storitve na področju zdravstva, izobraževanja, enakih možnosti, udeležbe v gospodarskih procesih, krepitve pogojev za sodelovanje in preprečevanja uničenja socialnih institucij.

Koncept se je v devetdesetih letih mednarodno uveljavil s konferenco OZN O okolju in razvoju (UNCED) leta 1992 v Riu de Janeiru. Njegova načela so doživela široko uveljavitev pri oblikovanju ciljev razvoja in njihovem spremljanju, zlasti v okviru OECD (1998) in Svetovne banke. Obe razvijata in uporabljata kompleksne serije kazalcev na agregirani ravni; kazalce veliko uporabljajo tudi v politiki in znanosti (za podrobnejši prikaz glej Adam 2003)

3.2 Človekov razvoj (Human development)

Koncept postavlja kot ključni cilj razvoja, tudi gospodarskega, to, naj razvoj prispeva k človekovemu razvoju, širitvi človekove izbire in večanju njegovih zmožnosti (capabilities), da bi lahko imel dejavno vlogo pri lastnem razvoju (Hanžek et al. 1998). Loči med oblikovanjem človekovih zmožnosti in njihovo uporabo oz. dejansko doseženo ravniyo blaginje. Zdravje, znanje in dostop do virov za primerno življenjsko raven so opredeljeni kot tri ključne zmožnosti, ki pomembno določajo obseg razpoložljivih izbir in priložnosti posameznika. Koncept je zaobjel tudi druge razsežnosti, najodmevnejši pa je postal z »indeksom človekovega razvoja«, ki pomeni bolj celostno mero razvitosti družb ter omogoča njihovo enostavno in pregledno mednarodno primerjavo. Indeks, ki je sestavljen iz treh kazalcev na agregatni ravni – gospodarskega razvoja, zdravja in izobrazbene ravni – se je zelo uveljavil in ga redno izračunavajo za 175 držav.

Koncept pa ima še drug cilj, namreč z oblikovanjem in predstavitvijo nacionalnih poročil želi znotraj posamezne države spodbujati široko razpravo, ki naj pomaga izraziti ključne razvojne probleme in cilje ter doseči javno soglasje o kazalcih, ki jih je treba spremljati.

3.3 Socialna izključenost (Social exclusion)

Koncept je zelo pogosto obravnavan, in to v različnih kontekstih in okoljih. Njegov pomen v sodobnem političnem besednjaku EU jasno povzemajo Atkinson, Cantillon, Marlier in Nolan (2002):

»Ne poskušamo oblikovati trdnega temelja za izraz 'socialna izključenost' ali 'socialna vključenost' ... Ta izraz se uporablja na vrsto različnih načinov. ... Vendar pa v skladu z našim pragmatičnim ciljem prispevati k oblikovanju politike tukaj enostavno sprejemamo uporabo izraza kot 'okrajšave' za vrsto tem, ki jih imajo za pomembne pri razpravah o evropskih socialnih vprašanjih. Verjamemo, da obstaja široko strinjanje s takim seznamom, ki vključuje revščino, prikrajšanost, nizko izobrazbo, neugoden položaj na trgu delovne sile, brezposelnost, slabo zdravje, slabo stanovanje ali brezdomstvo, nepismenost, ranljivost in nezmožnost sodelovanja v družbi. To so vprašanja, ki jih imajo ljudje v mislih, ko govorijo o socialnih pravicah državljanov EU. Medtem ko se države članice razlikujejo glede poudarkov, pa obstaja tudi znatna skupna osnova glede vprašanj, ki jih umeščajo pod naziv 'socialna vključenost'» (Atkinson, Cantillon, Marlier in Nolan 2002, 3).

Seveda to konotacijo, ki dopušča selektivno in ustvarjalno operacionalizacijo pojma, spremlja tudi selektiven in ustvarjalen nabor kazalcev za spremljanje uresničevanja nacionalnih akcijskih načrtov za socialno vključevanje (National action plans on social inclusion – 'NAP/incl'). Tu je 7 kazalcev, ki so opredeljeni kot vodilni in ključni (prva raven); nato 14 kazalcev, ki podpirajo vodilne kazalce in opisujejo dodatne razsežnosti

problema; nato sledijo kazalci, ki jih države članice želijo same vključiti v svoje programe in osvetljujejo njihove posebnosti ter s tem pojasnjujejo kazalce na prvi in drugi ravni.

Seveda pa »socialna izključenost« živi tudi zunaj tega konteksta; konceptualizirana je tudi v znanstvenih krogih in je tam dala znanstvene rezultate, ki so priznani predvsem kot pojasnjevalni okvir večrazsežnostne družbene prikrajšanosti v spremenjenih okoliščinah postmodernih družb.

»Deindustrializacija, tehnološke spremembe in fragmentacija trga delovne sile so skupaj z demografskimi in družbenimi spremembami – starajoče se prebivalstvo, slabitev 'tradicionalnih' družinskih struktur, večja stopnja oblikovanja gospodinjestev, naraščanje migracij, zlasti beguncev – ustvarile razmere za trajno visoko raven brezposelnosti, večanje družbenih neenakosti in krepitev družbene polarizacije. Te spremembe so spremljale različne stopnje marginalizacije nekaterih skupin in posameznikov iz civilne, politične in gospodarskih struktur družbe. Koncept 'socialne izključenosti' je z zaobjetjem vplivov vseh teh sprememb ponudil analitični okvir, v katerem so zajete mnogovrstne in spreminjajoče se razsežnosti prikrajšanosti in neprijetnosti« (Edgar, Doherty in Mina-Coull 2000, 20).

Tudi Room (1999) pri tem konceptu poudarja dinamičen, relacijski in v skupnost usmerjen pogled na naravo prikrajšanosti in slabega družbenega položaja.

3.4 Socialna kohezija (Social cohesion)

Ta koncept se je široko uveljavil v nacionalnih politikah in evropski politiki. Kot je pokazala že Novakova (2001), obstaja velika razlika med klasičnim sociološkim pojmovanjem kohezije in »prenovljenim pojmovanjem« v sodobnem političnem kontekstu. V diskurzu sodobne evropske politike se »kohezija« z »izključenostjo« zliva v skupni problemski okvir.

»Evropski svet je v Lizboni marca 2000 sprejel za naslednje desetletje strateški cilj postati 'najbolj konkurenčno in dinamično ter na znanju temelječe gospodarstvo ... z več in boljšimi delovnimi mesti in večjo družbeno kohezijo'. ... Evropski svet se je na srečanju v Nici decembra 2000 strinjal, da bodo države članice morale vpeljati dveletne nacionalne akcijske načrte o socialni vključenosti (NAPincls) za boj proti revščini in družbeni izključenosti« (Atkinson, Cantillon, Marlier in Nolan 2002, 189).

Za spremljanje teh procesov in njihovih rezultatov je v pripravi sistem socialnih kazalcev. Ker pa se jih veliko zbira že tako ali tako, je potreben tudi skupni pojmovni okvir za njihovo urejanje in razvrščanje. Temu je namenjeno poročilo Konceptualni okvir in struktura za evropski sistem socialnih kazalcev avtorjev Berger-Shmidta in Nolla (2000). Izhajajoč iz opredeljenih evropskih razvojnih ciljev, ima socialna kohezija dve ciljni razsežnosti. Prva je skrb za zmanjšanje razlik, neenakosti in razhajanj in pokriva »socialno izključenost«. Druga razsežnost zajema vse vidike, ki merijo na krepitev družbenih povezav, vezi in predanosti skupnosti (commitments to community), ter vključuje koncept socialnega kapitala. »Socialna izključenost« in »socialni kapital« sta opredeljena kot dva delna vidika socialne kohezije. To razumevanje »kohezije« kot krovnega pojma je torej predvsem zelo pragmatično in operativno ter tudi prilagojeno potrebam upravnih statistik.

Temu pristopu sledi tudi besednjak slovenske razvojne politike in statistike, saj je »kohezija« krovni izraz na področju »socialni vidiki razvoja«, vsebina področja pa je opredeljena takole:

»Družbena kohezivnost je povezana (i) z vlogo socialne države, ki preprečuje (preveliko) družbeno neenakost in s tem izključenost, (ii) s čim nižjo stopnjo družbene anomalije, ki se izraža v pojavih, kot so kriminaliteta, odvisnost od drog in alkohola, samomorilnost itd., (iii) z razvitostjo civilne družbe, ki omogoča aktivno participacijo v nevladnih organizacijah in solidarnost, (iv) z obstojem neformalnih omrežij bodisi na prijateljski, kolegialni ali sosedski podlagi, v katera so vpeti posamezniki in ki jim omogočajo občutek pripadnosti in emotivno varnost« (UMAR 2004, 107).

Naj omenim še koncept »socialnega kapitala«. Poleg pomena in prostora, ki mu je dan v okviru evropske »kohezije«, se o njem zelo veliko govori tudi na znanstvenoraziskovalnem področju. Še več, tu se do neslutene razsežnosti razvija tisto, kar sta nakazala že skandinavski pristopa h kakovosti življenja – politična participacija, socialni stiki in vezi – vendar je to ves čas ostajalo v ozadju zanimanja. »Socialni kapital govori o vrednosti socialnih omrežij, povezovanju podobnih ljudi in gradnji mostov med različnimi ljudmi ob predpostavkah vzajemnostnih norm. Socialni kapital v bistvu govori o tem, kako ljudje vzajemno vplivajo drug na drugega« (Dekker in Uslaner 2001, 3).

Pri razvoju tega koncepta so se oblikovali zelo različni teoretski pristopi in načini operacionalizacije (več o tem v Igljč 2002; Adam et al. 2003). Koncept se uporablja centralizirano (enotna opredelitev in merjenje na mednarodni ravni, kot na primer v analizah Svetovne banke) in decentralizirano pri posameznih raziskovalnih pristopih in projektih. Za socialno politiko je zanimivih nekaj konceptualizacij socialnega kapitala in omrežij: socialna opora posameznika (pri nas Hlebec in Kogovšek 2004; Kogovšek, Hlebec, Dremelj in Ferligoj 2004); razvojne strategije lokalnih skupnosti pri programih prenove (Gitell in Vidal 1998); omrežja nevladnih organizacij pri izvajanju socialnih storitev (Edgar, Doherty in Minna Coull, 1999; Kolarič, Črnak, Vojnovič 2002).

3.5 Kakovost življenja v sodobnih različicah

»Kakovost življenja« je po vseh teh konceptih dandanes v Evropi še vedno »živa in zdrava«. Pogosto se uporablja v širšem smislu, bolj ohlapno in bliže govornici vsakdanjega življenja. Uporablja se tudi v bolj določnem smislu, v povezavi z nekim bolj opredeljenim konceptualnim okvirom. Gotovo pa je med blaginjskimi koncepti to najbolj decentraliziran koncept, ki ga v prirejeni različici lahko opredelijo in merijo tudi mesta in regije ter z njim izražajo svoje kompetitivne prednosti za naložbe (McCann 2004). Med drugim se oblikujejo in uporabljajo tudi kazalci za merjenje kakovosti mestnega življenja (glej Cicerchia 1996). Celo *The Economist* (Kekic 2005) je razvil svoj "indeks kakovosti življenja" in z njim na agregatni ravni ocenil kakovost življenja v številnih državah.

Med danes najodmevnejšimi uporabami koncepta kakovosti življenja je tista, ki jo v Dublinu v okviru Evropske fundacije za izboljšavo življenjskih in delovnih razmer (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions- EFILWC) razvijajo Fahey, Nolan in Whelan (2002). Trdo jedro koncepta ostaja to, da se kakovost

življenja meri s »subjektivnimi« in »objektivnimi« kazalci, ki registrirajo a) »vire« (individualne in kolektivne, kot so družbena oskrba glede izobraževanja, zdravstva, stanovanj itd.), b) »priložnosti«, ki se odpirajo posameznikom (tudi njihove dejanske izbire in njihove rezultate); c) življenjske razmere. Opredelili so 12 domen kakovosti življenja: zdravje in dostop do zdravstvenega varstva; zaposlovanje in delovne razmere; ekonomski viri; znanje, izobrazba in usposabljanje; družinsko življenje; družba in skupnost, udeležba, integracija; stanovanje; lokalno okolje in pritikline; prevoz; javna varnost in kriminal; rekreacija in prostochasne dejavnosti; kultura in identiteta, politični viri in človekove pravice.

V primerjavi s skandinavskimi pristopi se novosti v pristopu EFILWC kažejo na treh ravneh. Prva novost se nanaša na konceptualno posodobitev in razširitev. Ključno sodobno vprašanje izboljšanja kakovosti življenja Fahey, Nolan in Whelan (2002) vidijo v tem, kako ljudem omogočiti, da dosežejo svoje cilje. To je seveda nujno ob dveh omejitvah: ob ekonomski vzdržnosti ter pravicah in potrebah drugih ljudi. To se dogaja v posebnem institucionalnem okolju in okviru javnih politik, pa tudi v okviru skupnosti in splošnem družbenem okviru. Življenje posameznikov je prepleteno z življenjem drugih ljudi v gospodinjstvu, v skupnosti in širše, prav narava teh razmerij, institucij in politik pa bistveno vpliva na kakovost življenja. Avtorji torej nekoliko bolj poudarjajo pomen samoaktivacije posameznika (večanje moči) in njegove vpetosti v družbena omrežja kot skandinavski predhodniki, ki so pri teh razsežnostih oblikovali le nastavke. Takšna razširitev koncepta pa po mnenju avtorjev pomeni, da je lahko »kakovost življenja« krovni okvir tudi za številne nove koncepte, kot so družbena izključenost in vključenost, kohezija, integracija, socialni kapital itd. Skratka, »kakovost življenja« lahko te nove koncepte vključi in poveže.

Druga novost je povezava kakovosti življenja s sodobno evropsko socialno politiko in njenimi cilji. Ker je kakovost življenja normativni koncept, dobivajo kazalci kakovosti življenja svoj pomen in legitimnost iz splošnega javnega soglasja o tem, kaj so boljše in kaj slabše življenjske okoliščine. Drugače povedano, višja vrednost pri nekem kazalcu ne sme vzbujati dvoma, ali to kaže na dobro ali slabo stanje. Zato kot izhodiščne točke spremljanja kakovosti življenja uporabijo cilje evropskih politik iz Lizbonske deklaracije: dvig življenjske ravni ter izboljšanje življenjskih in delovnih razmer; krepitev socialne kohezije in boj proti izključenosti; spodbujanje enakih priložnosti; zagotavljanje trajnostnega razvoja. Bolj specifični cilji: podpora »družbi znanja«, doseganje in ohranjanje visoke ravni socialnega varstva, spodbujanje zdravja in zagotavljanje, da je visokokakovostna zdravstvena skrb dostopna vsem, spodbujanje udeležbe in zaupanja, zmanjšanje onesnaženosti, krepitev družine ob tem, ko se ta srečuje z novimi izzivi skrbi za otroke in starejše.

Pri tako obširnem področju so se v EFILWC odločili za selekcijo raziskovalnih tem glede na pomen področja v evropski politiki, pokritost z dejavnostmi monitoringa, primernost z metodološkega vidika (tj. soglasje o tem, da je sprememba vrednosti kazalcev v neko smer zaželena), pomen za samo fundacijo. Predlagajo več vrst monitoringa in raziskovanja; v vseh domenah posnetek ključnih gibanj, torej opisni monitoring; v ključnih izbranih domenah analitični monitoring; v izbranih temah še dodatne raziskave, ki

sežejo v več domen ter raziskujejo odnose med njimi in procese v ozadju (npr. povezave med področji dela, družine in skupnostnega življenja (»uporaba časa«; delitev delovnega časa med partnerjema in vpliv na življenjsko raven, nego otrok in zadovoljstvo; razmerje med spreminjajočimi se delovnimi razmerami in izidi, kot so zadovoljstvo z delom, varnost zaposlitve, delovni stres in kakovost družinskega življenja).

Tretja novost se nanaša na vpenjanje raziskovanja v okvir javnih politik in interesnega povezovanja. Kaže se v tristranski sestavi fundacije: vanjo so vključeni predstavniki vlade, delodajalcev in organizacij delavcev. Fundacija tako pomeni forum za razpravo o javnih politikah; ima povezovalno vlogo med »akadetskimi« in »političnimi« razpravami. Raznovrstno občinstvo v krogu sindikatov, organizacij delodajalcev, nevladnih organizacij, interesnih skupin želi doseči tudi s tematskim časopisom, uporabo množičnih občil in mrežnim povezovanjem.

Omenimo naj še, da je »kakovost življenja« v prenovljeni predmetni opredelitvi kot konceptualni okvir za evropski sistem socialnih kazalcev opredeljena kot najširši krovni pojem, ki pokriva »izboljšavo objektivnih življenjskih razmer«, »krepitev subjektivnega blagostanja«, pa še »socialno kohezijo« (krepitev družbenih vezi in manjšanje neenakosti in nasprotij) in »trajnostni razvoj« (ohranitev societalnega kapitala za prihodnje generacije) (Berger-Schmidt in Noll 2000, 43).

3.6 Drugi podatki in raziskave, pomembne za opredeljevanje in merjenje kakovosti življenja v EU

Obstajajo še druge zbirke podatkov, pomembne za spremljanje vidikov blaginje (Fahey, Nolan in Whelan 2002). ECHP (European Community Household Panel) prinaša podrobne, usklajene podatke o življenjski ravni, dohodku, zaposlenosti, gospodinjstvu, družini, skupnosti, vzorcih družabnosti in subjektivnem zadoščenju. SILC (Survey of Income and Living Conditions) je od leta 2003 referenčni vir za primerjalne statistike o porazdelitvi dohodka in socialni izključenosti v EU. European Social Survey je dvoletno poročilo, ki obravnava in razlaga interakcijo med evropskimi spreminjajočimi se institucijami, političnimi in ekonomskimi strukturami in mnenji, verovanji in vzorci ravnanja; vključuje module: državljanstvo, aktivnosti in demokracija (vprašanje umika iz politike in zmanjšanja zaupanja) ter priseljevanje. Tu sta še raziskava vrednot in uporabe časa (European Value Survey; The Harmonised European Time Use Study (Time Budget Surveys)). Te zbirke podatkov s svojo standardiziranostjo omogočajo dobro mednarodno primerljivost, že oblikovane podatkovne zbirke pa so na voljo tudi za podrobnejše, akademsko motivirano raziskovanje. Pomembne so še nekatere publikacije: redno letno poročilo o družbeni situaciji v EU (on the Social Situation) ter vrsta rednih publikacij Evropske komisije in Statističnega urada Evropskih skupnosti, ki spremljajo gibanja, ne poskušajo pa pojasnjevati vzročnih zvez in procesov.

4. Po vsem tem pa še družbena kakovost«

»Družbena kakovost« je najmlajši blaginjski koncept. Vpeljala ga je Evropska fundacija za družbeno kakovost (European Foundation for Social Quality – EFSQ) iz Amsterdama, ustanovljena leta 1997 med nizozemskim predsedovanjem Evropski

uniji. Zametek in namere koncepta je napovedala Amsterdamska deklaracija o družbeni kakovosti Evrope, ki so jo podpisali številni evropski družboslovci. S tem se je že takoj postavila zahteva za vključevanje v politiko (tj. »od spodaj navzgor«) in razpravo o socialnih vprašanjih z vidika evropskih razvojnih politik in povezovalnih procesov. »Družbena kakovost« je bila v tej pobudi razumljena kot zahteva za demokratično soglasje o novih ciljnih socialnih politik, ki naj bodo neodvisni in ne podrejeni ciljem gospodarskega razvoja.

Izhodiščno je družbena kakovost opredeljena kot »mera, do katere lahko ljudje sodelujejo v družbenem in gospodarskem življenju svojih skupnosti v razmerah, ki pospešujejo njihovo blaginjo in posameznikovo zmožnost. Za to so potrebni štirje pogoji (štiri sestavine) družbene kakovosti: socialno-ekonomska varnost, družbena vključenost, družbena kohezivnost in krepitev moči« (Beck et al. 1997).

Poleg političnega cilja – uveljaviti novo, neodvisno merilo vrednotenja politik in delovanja državljskih organizacij – je koncept napovedal tudi teoretske in analitične cilje. Teoretski cilji je bil razviti teoretski pristop, ki bo presegel disciplinarno nepovezanost med politiko, gospodarstvom, socialno in kulturno politiko. Teoretizacija je šla v smeri, ki jo Van Maesen (2004) povzema takole. Izhaja iz »družbenega«, razumljenega kot rezultat nenehno spreminjajočih se procesov, v katerih se posamezniki samouresničujejo kot družbena bitja, spremljajoči dialektični procesi pa pri tem ustvarjajo družbeni svet. Ključno vprašanje je ugotoviti tiste javne politike in državljske akcije, ki k temu samouresničevanju pripomorejo pri oblikovanju sprejemljivih kolektivnih identitet.

Beck et al. (1997) so razvili zapleten model za razločevanje in spremljanje posameznih sestavin in pogojev »družbenega«. Ločijo tri vrste dejavnikov. Prva vrsta dejavnikov so »konstitucionalni dejavniki družbene kakovosti«, ki zajemajo samouresničevanje posameznikov z interakcijo in to merijo z »merili«. Druga vrsta dejavnikov so »subjektivni pogojni dejavniki družbene kakovosti«, ki zajemajo samoreferenco kot način usmerjanja posameznikov, to pa merijo s »profilom«. In nazadnje, tretja vrsta dejavnikov so »objektivni pogojni dejavniki družbene kakovosti«, ki zajemajo konkreten javni prostor, v katerem se dogaja ta interakcija. To vrsto dejavnikov sestavljajo štirje že omenjeni dejavniki oz. sestavine družbene kakovosti: socialno-ekonomska varnost, družbena vključenost, družbena kohezivnost in krepitev moči. Ti dejavniki se merijo s »kazalci«, njihovo razvijanje pa je ključna naloga analitske ravni.

Analitski cilj je bil razviti te kazalce, vendar ob soglasju različnih znanstvenih disciplin in strok ter socialnih skupin. To usklajevanje je potekalo v okviru evropske mreže za kazalce kakovosti (ENIQ), ki vključuje 16 nacionalnih skupin raziskovalcev (med njimi tudi našo skupino), oblikovalcev politik in nevladnih organizacij. Operacionalizacija 4 pogojnih dejavnikov oz. komponent je potekala prek selekcije ključnih domen in poddomen s pripadajočimi kazalci. Zaradi obsežnosti in ker so še v pripravi, bom to operacionalizacijo predstavila le v ključnih obrisih, torej opredelila domene in le nekaj primerov iz siceršnjega nabora 95 kazalcev.

– Komponenta »socialno-ekonomske varnosti« (kot nasprotje negotovosti) zajema način, kako različni sistemi in strukture, odgovorni za zagotavljanje blaginje, na makro-

družbeni ravni obravnavajo vsakdanje eksistenčne potrebe državljanov (1997, 286). Domene so finančni viri, stanovanje in okolje, zdravje in nega, delo, izobraževanje. Nekaj kazalcev: odstotek prebivalstva, upravičenega do socialnih transferjev, z varno uporabo stanovanja, pokritih z obveznim/prostovoljnim zdravstvenim zavarovanjem, z začasno zaposlitvijo.

– Komponenta »socialne kohezije« (kot nasprotje anomalije) zadeva makrodružbene procese, ki ustvarjajo, varujejo ali pa uničujejo socialna omrežja in socialno infrastrukturo, ki jih podpira) (1997, 287) Domene so zaupanje, druge povezovalne norme in vrednote, družbena omrežja, identiteta. Večina predlaganih kazalcev je iz raziskav Statističnega urada Evropskih skupnosti in podatkovne zbirke European Value Survey; primeri: obseg krvodajalstva, obseg prostovoljstva, članstvo v organizacijah; socialne opore; občutek nacionalnega ponosa.

– Komponenta »socialna vključenost« (kot nasprotje izključenosti je povezana z različnimi oblikami neenakosti (vključno z revščino) in diskriminacije; predmet pozornosti so strukturni vzroki izključevanja (1997, 287). Domene so državljsanske pravice, trg dela, socialne storitve, družbena omrežja. Primer kazalcev: odstotek prebivalstva s pravico do javne pokojnine, ki uporablja javno primarno zdravstveno varstvo; brezdomcev; ki je trajno brezposeln; ki se počutijo osamljeni).

– Komponenta »krepitev moči« predvsem zadeva razvijanje zmožnosti državljanov za sodelovanje v procesih, ki določajo njihovo vsakdanje življenje (1997, 290). Domene so znanje, trg dela, odprtost in podpornost ustanov, javni prostor, osebni odnosi. Primeri kazalcev: odstotek prebivalstva z dostopom do interneta, do brezplačnega pravnega zastopstva, dostopnost informacij o socialnih storitvah v več jezikih; odstotek državnega (lokalnega) proračuna, namenjenega nevladnim organizacijam in hendikepiranemu prebivalstvu; število prebivalcev na skupnostni center).

Za konec povejmo, da je v tem trenutku še odprto vprašanje obdelave in uporabe teh kazalcev in da to vprašanje gotovo ni enostavno. Koncept označujejo na eni strani fenomenološki filozofski konceptualni nastavek, na drugi strani pragmatični politični cilji, vmes pa je zelo veliko družboslovne empirije. Zato in zaradi svoje kompleksnosti je koncept vse prej kot komunikabilen. Vseeno je prišlo v družboslovnih krogih že do – deloma zelo kritične – razprave o njem (glej npr. avtorje v knjigi Beck et al. 2001; Svetlik 1999; Berger-Shmidt in Noll 2000; Novak 2002).

5. Premeščanje odgovornosti za blaginjo

Pri obravnavi vsebine blaginjskih konceptov se ne moremo izogniti dejstvu, da so zelo kompleksni, na kar je pri nas opozoril že Svetlik (1999). Tudi naš pregled ne pušča dvoma, da so blaginjski koncepti čedalje kompleksnejši in vse obsežnejši. Če pogledamo le »izključenost«, »kohezijo« in »družbeno kakovost«, vidimo, da vsak pozneje uveljavljen koncept vključuje tudi (razsežnosti) prejšnjega. Tako »kohezija« pokrije »socialni kapital« in »vključenost«, »družbena kakovost« pa vse to in še več. Nato dobi »kakovost življenja« prenovljeno predmetno področje in z njim postane sploh »najširši krovni pojem, ki lahko povezuje vse prejšnje« (Beger-Schmidt in Noll 2000, 43).

Toda drugače kot ti avtorji, ki iščejo vsebinske razlike med blaginjskimi koncepti predvsem v obsegu in strukturi njihovega predmetnega področja, si tukaj zastavljam vprašanje, kako se ti koncepti razlikujejo glede na predpostavko, kje da je težišče odgovornosti za generiranje blaginje. Namreč, ti koncepti so s svojo empirično uporabnostno naravnostjo, kot pravi Bauman (2001), okvir za »proizvajanje znanja in podatkov« v funkciji »družbene diagnoze« in se kot taki »usmerjajo v raziskavo priznanih družbenih problemov in so v oporo pri upravljanju relevantnih družbenih procesov«. Kako se torej v njihovih spremenjenih vsebinskih poudarkih kaže prenašanje težišča odgovornosti za blaginjo? Menim, da jih je glede na to vprašanje mogoče razvrstiti v tri skupine in da je znotraj njih mogoče določiti tudi ključno pragmatično vprašanje, na katero skušajo specifično odgovoriti s svojimi kazalci.

5.1 Težišče odgovornosti za blaginjo je na javni oz. kolektivni ravni

»Univerzalizem storitev, dostopnih ne glede na razred, barvo, spol ali vero ... (je potreben – dodala S. M.) kot ključni cilj, ki podpira socialno integracijo; kot metoda, ki odpravi razlikovanje ... med državljani prvega razreda in državljani drugega razreda« (Titmuss 1965, 357).

To paradigmo pooseblja klasično obdobje države blaginje. Povezava med izvorno skandinavsko konceptualizacijo »kakovosti življenja« in klasično idejo države blaginje je dokaj jasna. V tej paradigmi je država sprejela odgovornost za zagotavljanje blaginje, razumljene predvsem v smislu zadovoljitve osnovnih potreb, »socialne varnosti« in »življenjske ravni«. Organizacije socialnih storitev in tudi blaginjske birokracije, ki so se takrat razvile, so predvsem blažile tržne negotovosti in nevarnosti. Takratna etika blaginje je odražala »vzorke analize potreb in socialne oskrbe, opredeljene kot kolektivne državne odgovornosti« (Culpitt 1999, 35).

Korelat tega, da je država prevzela odgovornost za blaginjo, je bilo tudi načelo univerzalne pokritosti (univerzalnost programov) in enakosti v dostopu, pa tudi standardiziranost (osnovnih) potreb in njihovega zadovoljevanja v programih socialnih storitev. Spomnimo se, da je Titmuss, ki je močno vplival na skandinavski model socialne politike in klasično državo blaginje, zagovarjal univerzalne programe, dostopne vsem. Ključni razlog za to je videl v njihovi družbeno integrativni vlogi, medtem ko zasebne blaginjske storitve »hkrati večajo in utrjujejo področje družbene neenakosti«.

V tej paradigmi so torej za blaginjo odgovorne država blaginje in njene institucije. Ključno (implicitno) vprašanje, na katero odgovarjajo kazalci kakovosti življenja, pa je, kako se ta odgovornost uresničuje: kako se ti rezultati kažejo na individualni ravni, predvsem v doseženi življenjski ravni? Kako je z neenakostjo, so katere skupine pri tem ostale prikrajšane?

Kazalci klasične »kakovosti življenja« so odgovarjali predvsem na ta vprašanja in zato je bilo ugotavljanje »neenakosti« zelo pomembna interpretativna iztočnica.

Znotraj horizonta javne oz. kolektivne odgovornosti za blaginjo lahko uvrstimo tudi koncept »trajnostnega razvoja«, ki pa družbeno blaginjo obravnava v povezavi z okoljskim in ekonomskim razvojem. Poudarja kolektivno odgovornost za blaginjo na dveh ravneh: na ravni ene generacije do naslednjih in na ravni ene sfere razvoja (npr.

tipično ekonomske) do drugih (npr. okoljske in družbene). Kazalci, ki so razviti predvsem na makro ravni, v okviru OECD, kažejo uspešnost posameznih družb pri tovrstnem uravnoteženju virov.

5.2. Težišče odgovornosti se premešča na raven posameznika

»Naša življenja se tako trudoma razvijajo v zadeve posameznika in velja prepričanje, da usmerjanje pozornosti na nadindividualne dejavnike pomeni zanikanje odgovornost za položaj, v katerem smo se sami znašli. ... Kot je obravnavanje naših problemov vse bolj privatizirano, je takšno tudi oblikovanje naših osebnih identitet. Naša samopotrditve, samospoštovanje in trud, da postanemo konkretne osebe, so samo naše. Stojimo kot priče lastnih namenov, marljivosti in vztrajnosti in smo odgovorni za vse, kar je rezultat našega delovanja« (Bauman 2001, 155).

V zadnjih dveh, treh desetletjih se kaže prelom s klasično državo blaginje, z njenim univerzalističnim vzorcem opredeljevanja in zadovoljevanja potreb in z zadevnimi institucijami. Namesto pasivnega prejemnika normiranih in standardiziranih storitev države blaginje, temelječih na potrebah, ki so jih opredelili profesionalci in strokovnjaki, se uveljavljata individualizacija in individualni načrt prejemanja storitev, torej nasprotje univerzalnim programom. To vsebuje dejavno vključevanje uporabnikov v vse bolj individualizirano izražanje potreb in storitev in tudi prenos (dela) odgovornosti na samega posameznika. Bistveni del te paradigme je spreminjanje in krčenje tradicionalnih institucij blaginje in univerzalnih programov ter poudarek na vse bolj diverzificiranih storitvah vse bolj razpršenih ponudnikov storitev, med katerimi prevladuje zasebni sektor, delno tržni, delno nepridobitni (volonterski).

V ospredje stopa »kultura posameznikovih priložnosti«. Vse pomembnejši postajata posameznikova sposobnost izražanja potreb in njegova zmožnost presoje in uporabe priložnosti (krepitev oz. empowerment), ki jih daje vse kompleksnejša družba. V teh okoliščinah dobivajo vse večji pomen tudi novi akterji in »intermediarne strukture«, ki so vmesni, povezovalni člen med posameznikom (njegovim zasebnim življenjem) in velikimi institucijami javnega življenja oz. megastrukturami (npr. država). Tem strukturam (sorodstvo, socialna omrežja in prostovoljne oz. nevladne organizacije) se priznava vse večji pomen in se pričakuje, da podprejo in okrepijo posameznika in razširijo njegove vire tako, da bo kos svoji individualni odgovornosti. V socialni politiki se razvija načelo »skupnostne skrbi«, kjer nevladne in prostovoljne organizacije ter sorodstvo sodelujejo pri storitvah, ki so jih prej izvajale institucije države blaginje (dezinstitutionalizacija).

V empiričnih blaginjskih konceptih tega obdobja se vse to kaže v odpiranju novih vsebinskih težišč. Ta spremljajo reartikuliranje in realokacijo težišča odgovornosti za blaginjo. Pri »človekovem razvoju« je poudarek na posameznikovih zmožnostih in njihovem razvoju, kar je seveda pomembno, saj posameznik prevzema težišče odgovornosti. Ključno vprašanje, na katero kazalci tega koncepta prinašajo odgovor, je, kako so te posameznikove zmožnosti razvite, pa tudi kakšne možnosti za to, da jih uporabi, ima v neki družbi v primerjavi z drugimi družbami.

V ta pomik težišča proti posameznikom sodi tudi koncept »izključenost«. Ta ob vsej svoji kompleksnosti usmerja pozornost zlasti na to, koliko je posameznik vključen

v najpomembnejše načine generiranja blaginje, pri čemer je težišče odgovornosti za blaginjo še vedno na posamezniku in njegovi zmožnosti za shajanje s tveganji, ki se strukturno in sistemsko gledano vse bolj individualizirajo. To velja toliko bolj za neoliberalno usmerjeno socialno in druge javne politike, medtem ko lahko druge politične usmeritve in tudi kritično družboslovje najdejo v konceptu »izključenosti« oporo tudi za drugačne razlage, namreč take, ki odgovornost za prikrajšanosti posameznika bolj pripisujejo skupnosti.

5.3 Na poti k novi uveljavitvi družbenega?

»Naše družbe se vse bolj borijo z depersonalizacijo na delovnem mestu, slabitvijo države blaginje, vse večjo privatizacijo javnih dobrin in storitev ter izgubljajo častljive skupne referenčne točke. Medtem ko na kolektivni ravni ti občutki negotovosti ostajajo pogosto neizraženi, pa se posamezniki postavljajo v obrambni položaj. ... Odzivi ljudi pogosto izražajo njihove lastne občutke negotovosti glede družbene in ekonomske prihodnosti. Mislim, da ima negotovost svoje korenine – gotovo premalo vidne – v šibkostih naše družbe« (Shieder in Farrell 2003, 1, 2).

Številni sodobni avtorji (glej Beck 1992; Dean 1996; Culpitt 1999; Mishra 1999) opozarjajo na nevarnosti in negativne posledice tega razvojnega cikla države blaginje, ki odgovornost nekritično prenaša na posameznika. Krčenje in prestrukturiranje programov države blaginje sta, kot meni npr. Stieglitz (2004, 39), za ZDA pomenili tudi to, da so »spodkopavali v družbo vgrajene stabilizatorje« in s tem začeli destabilizirati tudi gospodarstvo. Kot korelat »krčenja države blaginje« Wacquant (2004) navaja »širitev kaznovalne države«. Družbeni generatorji ali strukturni dejavniki blaginje tako ponovno postajajo pomembni.

Do neke mere je mogoče to spremembo opaziti že v nekaterih razlagah »izključenosti«, še nekoliko bolj pa v konceptu »kohezije«. Ta v primerjavi z »izključenostjo« vsaj v svoji pretežno politični konotaciji ne prinaša vsebinskih novosti. Kar je pri njej novo, je simbolni poudarek na družbi oz. na skupnosti, torej priznanje pomena (evropske) družbene skupnosti. Zdi se, da je tako »skupnost« vsaj na simbolni ravni priznala in spet sprejela nekaj oddane odgovornosti za blaginjo. Zato je simbolna raven – zlasti kot vprašanje prostorskih identitet in vrednot – tudi pomembna tema razprav; razvojnimi spodbudam zaostalim regijam pa se dodaja pridevnik »kohezivnostne«. Na ravni zbiranja podatkov se ta premik med drugim kaže tudi v vpeljavi kazalcev anomalije (npr. stopnje kriminalitete itd.) in socialnega kapitala oz. družbenih omrežij.

Koncept »družbene kakovosti« pa gre še dlje in odpre vprašanje ne le simbolne, ampak tudi funkcionalne soodgovornosti (evropske, nacionalne, lokalne) skupnosti za blaginjo. Danes, v okoliščinah diverzificiranih in hiperkompleksnih družb to seveda ni več mogoče zgolj z obujanjem klasične države blaginje, njenih univerzalnih programov in standardiziranih potreb, ampak z dejavnimi, javnimi politikami podprtim spodbujanjem procesov, »... ki ustvarjajo družbeno kohezijo. Torej moramo i) krepiti lokalna omrežja in lokalne oblike skupnostnih združb, ii) razvijati intermediarne organizacije in iii) vzpostavljati nove vrste nalog države, katerih namen je usklajevanje, podpiranje in povezovanje« (Beck, van der Maesen in Walker 1997, 283–4). Pozornost torej usmerjajo na oblikovanje obnovljene družbenosti, natančneje, na pogoje in možnosti

za nastajanje družbenosti. Prav to je tudi tisto, kar je v njihovem konceptu novo ter želijo spremljati in meriti s kazalci. Vprašanje, na katero skušajo odgovoriti, je, kakšne opore za nastajanje kolektivitet obstajajo v neki družbi, koliko je institucij, ki tveganja kolektivizirajo; kakšne so možnosti za kolektivno delovanje, kakšni so forumi za »oblikovanje kolektivnih odgovorov na tvegane življenjske zadeve« (Culpitt 1999), kakšna je infrastruktura za razvoj »etike skrbi« in »omrežij odvisnosti, skrbi in odgovornosti« (Sevenhuijsen 2003, 28). Skratka, zanima jih tisto, kar bi lahko na kratko imenovali »družbenostna infrastruktura«.

6. Sklep

Razvojni pregled blaginjskih konceptov je pokazal, kako različno so se v zadnjih desetletjih oblikovala vprašanja blaginje; spreminjale pa se niso le opredelitve in kazalci blaginje, pač pa tudi sam družbeni kontekst raziskovanja blaginje.

Od sedemdesetih let dalje in od klasičnega skandinavskega pristopa k raziskovanju »kakovosti življenja« se je spremenilo tudi to, da sta se anketi reprezentativnega vzorca prebivalstva, kar je bila ključna podatkovna podlaga klasičnega raziskovanja blaginje, pridružili še dve močni smeri zbiranja in obdelave podatkov. Prva smer so velike standardizirane in mednarodno primerljive zbirke podatkov, pogosto kot del redne statistike. Druga smer je evalvacijsko raziskovanje, ki je specifično in ozko ciljno usmerjeno na konkretno politiko, program ali projekt in na njihov učinek na zadevne skupine prebivalstva. Ob teh dveh smereh sta se zmanjšala pomen in manevrski prostor klasičnega anketnega raziskovanja nacionalno reprezentativnega vzorca prebivalstva.

Pregled blaginjskih konceptov je tudi pokazal, kako na tem področju prihaja do vse večjega zlivanja in prežemanja med znanostjo in javnimi politikami. Pri blaginji kot predmetu zanimanja je tako nemogoče dosledno razločevati med – idealnotipsko postavljeno – »akademskim« in »političnim« tokom. V prvem se »blaginja« kaže kot predmet znanosti, v drugem pa kot tisto, kar dobi zadostno podporo zadevnih akterjev, da se uvrsti na dnevni red politik. Še več, tema dvema tokovoma se pridružuje še tretji tok »upravne statistike«; tu se podatki – večinoma sistemski kazalci – oblikujejo kot sestavni del upravnih evidenc na nekem področju. V naravi teh podatkov je, da temeljijo na utečeni praksi in pojmovanjih same uprave ter so organizirani v kategorije, ki odslikavajo potrebe in interese upravne službe (Miles 1985; pregledno o socialnih kazalcih z vidika sektorskih politik v Mandič 1998). »Blaginja« se tu operacionalizira kot tisto, kar – v veliki meri tudi že sicer – zbira uradna statistika.

Tako je politiki na voljo zakladnica družboslovnih – tudi klasičnih – pojmov, da jih uporabi pri izražanju in imenovanju politično relevantnih problemov. V kategorialnem aparatu sodobnega družboslovja, ki se empirično ukvarja z blaginjo, skorajda ni več pojmov, ki se jih politika še ni dotaknila. Znanstvena in politična uporaba pojmov se torej mešata, pogosto pa tudi druga drugo nadgrajujeta. Zato je pri razumevanju tovrstnih pojmov potrebna previdnost, ne gre jim pripisovati klasičnih družboslovnih pomenov tam, kjer ne nadaljujejo družboslovne tradicije. Prav tako jih tudi ne gre razumeti kot povsem politične in neznanstvene, če je bila za njihov razvoj, operacionalizacijo (ali

njeno utemeljitev) in obdelavo ter razlago podatkov pritegnjena vrsta družboslovcev in družboslovnih inštitutov, kot je to na primer pri »koheziji«, tj. sodobnem evropskem krovnem izrazu za »socialni vidik razvoja«.

Ob vsem tem pa se je seveda razvijalo tudi kritično družboslovje, ki vprašanja blaginje postavlja drugače kot uporabno raziskovanje, ki običajno izhaja iz problemov, ki jih postavljajo drugi. Z naslonitvijo na kritične pristope lahko tudi empirično raziskovanje prispeva k preverjanju implicitnih predpostavk, ki jih privzema diskurz neke javne politike, ali pa obratno, o njih kar molči. Javne politike razvijajo svojo »blaginjsko retoriko«, v kateri je pomembno ne le tisto, kar je izgovorjeno, ampak tudi tisto, »kar je zamolčano in kar obkroža tišina« (Culpit 1999). Seveda lahko politike s svojo retoriko in simboli nagovarjajo in prepričujejo javnost in so pri tem zelo uspešne, čeprav ne dajejo realnih rezultatov. Edelman (1988) pri tem opaža podobnost z medicino, ko »operacija uspe, bolnik pa umre«. V politiki pa je možno, da »besede delujejo, politike pa ne«; zato vidi ključno nalogo analize politik v dekonstrukciji političnega diskurza in demistifikaciji mitov in simbolov, ki jih uporabljajo oblikovalci politik v svojo korist. K temu lahko veliko prispeva tudi empirično raziskovanje.

Zdi se, da ima koncept »kakovosti življenja« pri tem neko prednost pred drugimi blaginjskimi koncepti. V sodobni evropski blaginjski retoriki je ostal – čeprav večkrat omenjen – nekako ob strani in »ideološko« neobremenjen z njo. Ostal je bolj ali manj le urejevalni okvir za empirične podatke, ki (p)opisujejo posameznikove vire, priložnosti, življenjsko raven in zadovoljstvo v različnih domenah življenja. Potem ko se je razšel z izvorno skandinavsko blaginjsko interpretativno shemo (osnovnih standardiziranih potreb in univerzalnih programov države blaginje), sam več ne razlaga pojavov, ampak k tem razlagam – v svetu institucionaliziranega individualizma – šele spodbuja.

Za koncept »kakovosti življenja« so dodaten izziv tudi »socialna omrežja« oz. socialni kapital. Ker so socialna omrežja del mezodružbene ravni, jih je mogoče vključiti v različne poglede in razlage, ki jih postavljajo v funkcijo ene ali druge ravni. V razlagi Svetovne banke, denimo, je pomen družbenega kapitala v tem, da pospešuje gospodarski razvoj. V paradigmi individualizirane odgovornosti za blaginjo pa je socialnim omrežjem priznan pomen predvsem v smislu posameznikovih virov. Ideologija krčenja institucij države blaginje gradi velik del svoje legitimnosti natanko na domnevi o obstoju omrežij v obliki posameznikovih socialnih opor in/ali nevladnih organizacij, ki bodo posameznika podpirala in večala njegove vire. To bi državi omogočalo, da nanj preloži del odgovornosti za blaginjo in še naprej utrjuje sistem institucionaliziranega individualizma.

Pri konceptu »kakovosti življenja« je predpostavko o obstoju in delovanju tega posameznikovega vira seveda mogoče empirično preverjati in ugotavljati ne le razvitost tega omrežja, obsega in funkcij (več o konceptu in merjenju socialne opore v Hlebec in Kogovšek 2003), ampak tudi njihovo (pre)obremenjenost, vzdržljivost, opremljenost in družbeno oporo za njihovo delovanje.

Druga zanimiva stična točka med »kakovostjo življenja« in »socialnimi omrežji« pa je, da okvir »kakovosti življenja« dopušča tudi neinstrumentalno razumevanje »socialnih omrežij«, torej priznava oz. ponovno uveljavlja njihov pomen kot takih.

Za kakovost življenja so socialna omrežja pomembna sama na sebi. Kot »družina« in »družabni stiki« pri Eriksonu (1993), ali kot »potrebe po odnosu z drugimi ljudmi in po oblikovanju družbenih identitet« pri Allardtu (1993) so v konceptualizaciji in merjenju kakovosti življenja prisotna že od vsega začetka, seveda pa v manj razviti in razvidni obliki. Pri tem so možne različne interpretativne navezave na »skupnost«, med njimi tudi komunitaristična interpretacija. Nobena od njih pa konceptu ni imenitna ali zanj nujna.

Vprašanje, kako in koliko so socialna omrežja del kakovosti življenja posameznika in njegovega zadovoljstva, ostaja torej konceptualno in empirično še odprto. Pri nadaljnjem razvijanju koncepta kakovosti življenja se pri tem odpira več zanimivih možnosti. Med njimi bi izpostavila tisto, ki bi dovoljevala bolj interaktivno (v smislu interakcije med "objektom" in "subjektom" raziskovanja) in bolj kontekstualizirano artikulacijo "kakovosti življenja" in to v okoliščinah, ko se individualizacija tveganj vse bolj institucionalizira.

Viri

- Abrahamson, P. (1995): Social Exclusion in Europe: Old Wine in New Bottles? Družboslovne razprave, letnik XI, št. 19–20, str.119–136.
- Adam, B., Ulrich, B., in Van Loon, J. (2000) (ur.): The Risk Society and Beyond. London-Thousand OAKS-New Delhi: Sage.
- Adam, F., Makarovič, M., Rončević, B., Tomšič, M. (2001): *Socio-kulturni dejavniki razvojne uspešnosti: Slovenija v evropski perspektivi*, Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Allardt, E. (1993): Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research, v: Martha C. Nussbaum and Amrtha Sen (ur.): *The Quality of Life*, Oxford: Clarendon Press.
- Antončič, V., in Boh, K. (1991): Premise za raziskovanje kvalitete življenja; družboslovne razprave, št. 12, str. 5–18.
- Atkinson, T. Cantillon, B., Marlier, E., Nolan, B. (2002): *Social Indicators – The EU and Social Inclusion*, Oxford: University Press.
- Bauer, R. A. (1966): *Social Indicators*. Cambridge, London: The M.I.T. Press.
- Bauman, Z., in May, T. (2001): *Thinking Sociologically*; Oxford: Blackwell Publishers.
- Beck, U. (1992): *Risk Society*; London Thousand Oaks New Delhi: Sage Publications.
- Beck, Wolfgang, van der Maesen Laurent J. G. in Walker, Alan (ur.) (1997): *The Social Quality of Europe*. The Hague/ London/Boston: Kluwer Law International.
- Beck, Wolfgang, van der Maesen Laurent J. G., Thomese, Fleur, in Walker, Alan (ur.) (2001): *Social Quality: A Vision for Europe*. The Hague/ London/Boston: Kluwer Law International.
- Berger, P., in Neuhaus, R. (2000): To Empower People: From State to Civil Society, in Don Eberly (ur.): *The Essential Civil Society Reader*. Lenham-Boulder - New York -Oxford: Rowman Littlefield Publishers.

- Berger-Schmidt, R., in Noll, H. (2000): *Towards a European System of Social Reporting and Welfare Measurement - European System of Social Indicators*; Centre for Survey Research and Methodology (ZUMA), Mannheim 2000.
- Bourdieu, P., in Wacyuant, L. (2003): Neoliberalni novorek: zabeležke o novi planetarni vulgati; Družboslovne razprave, letnik XIX, št. 43, str. 57–64.
- Culpitt, I. (1999): *Social Policy and Risk*; London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications, str. 143–182.
- Černigoj Sadar, N. (1992): Kvaliteta življenja – bibliografija; Ljubljana: FDV IDV CDB.
- Dean, H. (1996): *Welfare, Law and Citizenship*; London New York Toronto: Prentice Hall.
- Dekker, P, in Uslander, E. (ur.) (2001): *Social Capital and Participation in Everyday Life*. London and Newyork: Routledge.
- Duffy, K. (1998): *Opportunity and Risk: Trends of Social Exclusion in Europe*. Council of Europe, *Project on human Dignity and Social Exclusion*.
- Edelman, M. (1988): *Constructing the Political Spectacle*, Chicago University Press: Chicago.
- Edgar, B., Doherty, J., in Mina-Coul, A. (1999): *Services for Homeless People*; Bristol: The Policy Press.
- Edgar, B., Doherty, J., in Mina-Coul, A. (1999): *Services for Homeless People*; Bristol: The Policy Press.
- Edgar, B., Doherty, J., in Mina-Coul, A. (2000): *Support and Housing in Europe*: Bristol: The Policy Press.
- Erikson, R. (1993): *Description of Inequality. The Swedish Approach to Welfare Research*; v: Martha C. Nussbaum and Amrtha Sen (ur.): *The Quality of Life*, Oxford: Clarendon Press.
- Fahey, T, Nolan, B., in Whelan, C. (2002): *Monitoring Living Conditions and Quality of Life in Europe – Developing the Conceptual Framework; Summary of the Final Report, A Proposal for Future Activities on Living Conditions and Quality of Life*; Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Farell, G., in Shcieder, P. (2003): *Developments; Social Cohesion*, št. 9, sept. 2003, 1–2.
- Ferge, Z. (1997): *A Central European Perspective on the Social Quality of Europe*, v: Beck, Wolfgang., van der Maesen Laurent J. G., in Walker Alan (ur.) (1997): *The Social Quality of Europe*. The Hague/London/Boston: Kluwer Law International.
- Gitell, R., in Vidal, A. (1998): *Community organizing*. Thousand Oaks., London, New Delhi: Sage Publications.
- Hanžek, M. (1998): *Human Development Report*; Ljubljana: UMAR.
- Hlebec, V., in Kogovšek, T. (2003): *Konceptualizacija socialne opore; Družboslovne razprave*, letnik XIX, št. 43, str 103–126.
- Hogwood, B. W., in Gunn, L. A. (1984): *Policy Analysis for the Real World*. London New York Toronto: Oxfrond University Press.
- Iglič, H. (2001): *Socialni kapital, socialna omrežja in politično vedenje; Družboslovne razprave*, letnik 17, št. 37/38, str. 167–190.
- Inglehart, R. (1997): *Modernization and Postmodernization*. Princeton: Princeton University Press.
- Kogovšek, T., Hlebec, V., Drefmelj, P., in Ferligoj, A. (2003): *Omrežja socialne opore Ljubljančanov; Družboslovne razprave*, letnik XIX, št. 43, str. 183–206.

- Jamrozik, A., in Nocella, L. (1998): *The Sociology of Social Problems*; Cambridge: Cambridge University Press.
- John, P. (1998): *Analysing Public Policy*. London and New York: Pinter.
- Kekic, L. (2004): *The world's best country*; *The Economist: The World in 2005*; str. 86.
- Kolarič, Z., Črnak - Meglič, A., Vojnovič, M. (2002): *Zasebne neprofitno-volonterske organizacije v mednarodni perspektivi*, Knjižna zbirka Politični procesi in institucije. Ljubljana: Založba FDV.
- Mandič, S. (1998): Kakovost sektorskih politik in socialni kazalci. *IB revija*, letnik 32, št. 4/5, str. 3–8.
- Mandič, S. (ur.) (2000): *Kakovost življenja: stanja in spremembe*, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Znanstvena knjižnica.
- Mandič, S. (2001): Uporabnost družbenih ved v prostoru med državo in civilno družbo. *Družboslovne razprave*, letnik 17, št. 36, str. 79–88.
- Mandič, S. (2002): Socialni programi, družbeni problemi in krepitev vpliva javnosti. *Teorija in praksa*, letnik 39, št. 2, str. 204–219.
- Mccann, E. J. (2004): 'Best places', interurban comparison of quality of life, popular media discourses; *Urban studies*, letnik 41, št. 10, str. 1909–1929.
- Mishra, R (1999): *Globalization and the Welfare State*; Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- Novak, M. (1996): Konceptualna vprašanja proučevanja kakovosti življenja, v: Ivan Svetlik (ur.): *Kakovost življenja v Sloveniji*; Ljubljana: FVD, str. 7–24.
- Novak, M. (2001): Socialna kohezija v primežu prenovljenega pojmovanja, *Družboslovne razprave*, letnik 17, št. 36, str. 23–37.
- OECD (1998): *Sustainable Development: A Renewed Effort by the OECD*. OECD Policy Brief No. U8, (http://www.oecd.org/publications/Pol_brief/9808-eng.htm).
- Parsons, W. (1995): *Public Policy*; Cheltenham: Edward Elgar.
- Room, H. (1999): Social exclusion, solidarity and the challenge of globalisation; *International Journal of Social Welfare*, letnik 8, št. 166–74.
- Rothstein, B. (1998): *Just Institutions Matter*; Cambridge University Press.
- Silver, H. (1994): Social exclusion and social solidarity: three paradigms; *International Labour Review*, vol. 133, št. 56, str. 531–578.
- Sen, A. (2002): *Ekonomija blaginje*; Ljubljana: Založba *Cf.
- Sevenhuijsen, S. (2003): Prostor za skrb. Pomen etike skrbi za socialno politiko, v: *Labirinti skrbi*, (ur. Selma Sevenhuijsen in Alenka Švab); Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Stieglitz, J. (2004): *The Roaring Nineties*; Penguin Books.
- Svetlik, I. (1996) (ur.): *Kakovost življenja v Sloveniji*; Ljubljana: FVD.
- Svetlik, I. (2000): Some conceptual and operational considerations on the social quality of Europe. *The European journal of social quality*, letnik 1, št. 1/2, str. 74–89.
- UMAR (2004): *Strategija razvoja Slovenije, osnutek za javno razpravo*, junij 2004.
- Van der Maesen, L. (2003): Social Quality, Employment and ist Flexicurity; *European Journal of Social Quality*, letnik 4, št. 1/2, str. 28–47

Avtoričin naslov:

Doc. dr. Srna Mandič, višja znanstvena sodelavka
na Inštitutu za družbene vede
Fakulteta za družbene vede
P.P. 2547
SI-1000 Ljubljana, Slovenija
email: srna.mandic@fdv.uni-lj.si

*Prejeto oktobra 2004 in sprejeto za objavo februarja 2005.
Po mnenju uredništva je prispevek uvrščen kot izvirni
znanstveni članek (s kvalitativno argumentacijo).*

TEMATSKI SKLOP:
»KAKOVOST ŽIVLJENJA«
ur. Mojca Novak

Družbena kakovost, priložnost za razmislek o novih možnostih uporabe znanih socioloških konceptov

POVZETEK: Avtorice poudarjajo, da članek predstavlja prvo obsežnejše kritično seznanjanje širše slovenske strokovne javnosti s konceptom in modelom družbene kakovosti. Pri tem izpostavljajo posebej uporabo dveh konceptov – družbene kohezije in krepitve moči, ki jo presojujejo v perspektivi njunega tradicionalnega pojmovanja in ustaljene rabe v družbenih vedah. Prav tako so tudi poudarjeni izstopajoči pomeni seznanjenosti z omenjenim konceptom – politični in strokovni..

KLJUČNE BESEDE: družbena kakovost, socialno-ekonomska varnost, družbena kohezija, krepitev moči

Evropski socialni model je v zadnjih letih predmet različnih razmišljanj o tem, kako ga prenoviti in poskusiti preseči neželjeno nasprotno vplivanje med gospodarskim in socialnim razvojem. Enega od načinov prenove ponuja tudi koncept **družbene kakovosti**, zato ga je smotno spoznati tako v nekaterih teoretskih kot tudi empiričnih razsežnostih.

Članki, predstavljeni v tem bloku, se koncepta družbene kakovosti dotikajo posredno in neposredno. Avtorici člankov o **družbeni koheziji** (Maša Filipovič) in o **krepitvi moči** (Ružica Boškić) neposredno kritično presojata ta koncepta, kot sta bila uporabljena v okviru družbene kakovosti tako z vidika njunih tradicionalnih pojmovanj kot z vidika pojmovanj v drugih družboslovnih krogih. Nasprotno temu, pa se članek o nekaterih oblikah **socialnoekonomske varnosti** (Mojca Novak) dotika koncepta družbene kakovosti posredno, ko se usmerja na analizo začasnega (brezposelnost) in trajnega (upokojevanje) izstopa s trga dela v Sloveniji, ob upoštevanju evropske perspektive.

Čeprav ne moremo govoriti o prvem slovenskem seznanjanju s konceptom družbene kakovosti, je to vsekakor najobsežnejše do sedaj. Pri tem se postavlja vprašanje o pomenu njegove kritične presoje, kar je predmet predstavljenih člankov. Najprej je pomembna kritična refleksija nekaterih uporabljenih konceptov (družbena kohezija in krepitev moči). Dalje, prav tako je pomembna empirična refleksija dveh pomembnih reform v slovenski socialni politiki – zaposlovanja in zavarovanja za primer brezposelnosti ter upokojevanja, kjer se posebno pri slednji pogrešajo v Sloveniji objavljena kritična sociološka dela. Nenazadnje pa se povečujejo neposredni politični učinki obeh reform na industrijske delavce. Odpori do reform so posebej zaznavni v bližnjih evropskih državah (Nemčija, Francija, Italija), ko se sedanja regulacija teh področij socialne varnosti prilagaja spremenjenim družbenim razmeram. Predvsem naštetih zahodnoevropski primeri

reform jasno kažejo – še bolj pa prihodnji trendi, da režimi države blaginje izgubljajo svoj industrijski-delavski značaj. V tem smislu postaja vse bolj jasno, da je odločanje o naravi in obsegu socialnih pravic – s tem pa tudi o programih blaginje – oster politični boj med predstavniki različnih razrednih egoizmov in interesov. Zaradi tega se morajo tovrstni procesi analizirati kot politični boji in kot spopad protislovnih interesov, ne pa le z vidika moralnih načel, kot je pred desetletji zapisal Peter Baldwin (1991).

Posebno članka, ki sta usmerjena na presojo konceptov družbene kohezije in krepitve moči, jasno kažeta, da bodo potrebne določene spremembe na področju poimenovanja posameznih teorij. V slovenski sociologiji je za družbeno kohezijo še vedno uveljavljen pojem 'socialna kohezija', ki pa povzroča vedno več pojmovnih šumov. Čeprav je bila takšna označitev neproblematična pred desetletji, poraja v zadnjem času vse več nesporazumov, saj se pridevnik 'socialno' ne nanaša na področne socialnega sektorja kot ožjega dela družbe, temveč na področje družbenega – na celotno družbo. Podobno pojmovno neskladje vsebuje tudi poimenovanje izključenosti in politik vključevanja kot 'socialnih', saj se glede na teoretski koncept in obseg obeh navezuje na izključenost iz različnih družbenih subsystemov in ne samo iz socialnega. Tako predstavljeni članki ponujajo tudi vzpodbude za razmislek o tem, kako prenoviti poimenovanje, da bo to ustrezalo izvornim konceptom in ne bodo povzročala nepotrebnih pojmovnih šumov.

Zaradi obsežnega sklicevanja na koncept družbene kakovosti posebno v obeh teoretskih člankih ga je smotno tudi posebej predstaviti. Inicijativa družbene kakovosti se je pojavila leta 1997 po podpisu *Amsterdamske deklaracije o družbeni kakovosti* Evrope, v kateri je več kot osemsto znanstvenikov s svojim podpisom zavrnilo način takšnega doseganja gospodarske uspešnosti, ki s seboj prinaša probleme in vprašanja, s katerimi naj bi se ukvarjala socialna politika. Zavrnilo so podrejenost socialne politike gospodarski. Avtorji koncepta (Beck in drugi 2001: 7) opredeljujejo družbeno kakovost kot stopnjo, do katere so državljani sposobni sodelovati v družbenem in gospodarskem življenju svojih skupnosti pod pogoji, ki povečujejo njihovo blagostanje in individualne potencialne.

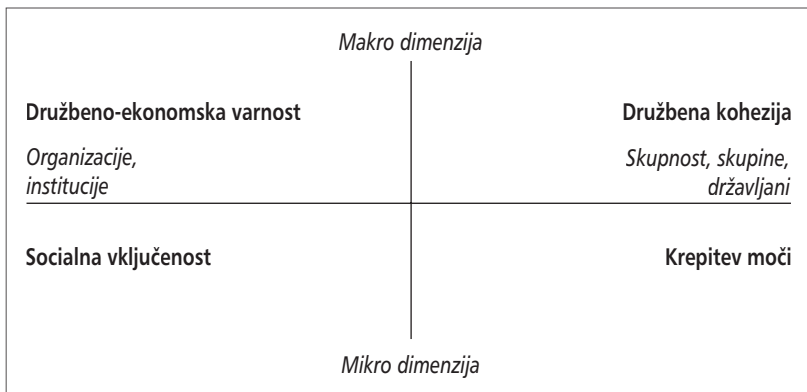
Projekt razvijanja najprej modela in kasneje tudi ambiciozno zastavljene teorije družbene kakovosti ima dva cilja: politični in znanstveni cilj. Najprej je potrebno poudariti politični motiv, ko avtorji pozivajo k opuščanju neproduktivne restriktivnosti v socialni politiki kot reakciji na gospodarsko recesijo. Pri presoji koncepta družbene kakovosti Bouget (2001) poudarja tudi nekaj njegovih skritih ideoloških pomenov, ki so pomembni za njeno razumevanje koncepta:

- koncept družbene kakovosti je modernistični koncept, ki se navezuje na moderno obdobje;
- koncept je normativen, saj vsebuje težnje po dobri družbi in v tem okviru težnje po varnosti, miru, družbeni enakosti;
- sama ideološka vsebina koncepta je odprta, saj ni jasne povezave z ideologijami liberalizma in kolektivizma; enako velja tudi za trende univerzalizma in selektivnosti;
- vprašanje povezanosti koncepta družbene kakovosti s konceptom družbenega napredka ostaja odprto; tako ostaja nejasno, ali tudi sam koncept družbene kakovosti vsebuje določene težnje k razvoju in k napredku družbe (Bouget 2001: 58-62).

Z analitskega vidika pa ponuja koncept družbene kakovosti elemente za povezovanje različnih ravni družbene strukture in akcije, ki so umeščeni okoli dveh osi: mikro in makro ter institucije in posamezniki oz. družbene skupine. Rezultati prepletanja so zajeti v štirih razsežnostih družbene kakovosti oz. v štirih kvadrantih modela:

1. socialna in ekonomska varnost, ki zajema temeljno zaščito dohodka, vzpodbujanje dela (ne zaposlovanja!), zaščito pred boleznimi in zaščito zdravja;
2. družbena vključenost (kot nasprotje družbene izključenosti), kjer ni poudarjena le enakost, temveč tudi pravičnost; gre za ukrepe zoper strukturne razloge izključevanja, kot sta revščina in diskriminacija;
3. družbena povezanost oz. kohezija kot nasprotje anomiji, ki zagotavlja življenje v skupnosti z minimalno družbeno povezanostjo in se pojmuje kot proces na makro ravni, v katerem se porajajo, ohranjajo ali pa rušijo socialna omrežja in podpirne socialne infrastrukture, ki se povezuje z novimi oblikami solidarnosti;
4. krepitev zmožnosti in sposobnosti posameznikov zaradi povečevanja njihovih možnosti vključevanja v procese odločanja na različnih ravneh skupnosti.

Tako konceptualno opredeljena družbena kakovost naj bi temeljila na vseh treh elementih državljskih pravic: človekovih, političnih in socialnih (Beck in drugi 1997).

(Vir: Beck in drugi 2001: 339)

Slika 1: Model družbene kakovosti

Presoja modela družbene kakovosti z vidika razmerja sistem – akterji ter makro in mikro ravni družbenega sistema povzroča nelagodnost, kako povezati operacionalizacije posameznih elementov, saj se ti v veliki meri ne le prepletajo, temveč celo prekrivajo. Za socialno-ekonomsko varnost v smislu njene opredelitve se uporablja tudi pojem socialna zaščita. Sistem socialne varnosti se prek socialnega zavarovanja neposredno povezuje z zaposlenostjo (kot virom zavarovanj), ne pa z delom, kot sledi iz opredelitve koncepta družbene kakovosti. Nasprotno pa se zaposlenost omenja v zvezi z družbeno vključenostjo (kot nasprotjem izključenosti) v obliki boja zoper revščino in diskriminacijo, ki pa je v operacionalizacijskem smislu v večji meri sestavni del socialne varnosti – kot temeljna zaščita dohodka. Tako imamo opravka z neustrezno povezavo

posameznih elementov: zaposlitev bi se morala povezovati s socialno varnostjo, delo pa z družbeno vključenostjo, saj opravljati določeno delo, čeprav za plačilo, ne pomeni biti tudi zaposlen in zavarovan za različna socialna tveganja. To kaže na neustrezno umeščanje (politik) družbenega vključevanja, ki kot nasprotje družbene izključenosti zadeva institucionalno vključenost (oz. izključenost) na makro ravni družbenega sistema. Če bi se koncept družbene izključenosti oz. vključenosti (institucionalna makro sistemska raven) ustrezno preoblikoval v koncept deprivacije (mikro raven posameznika), bi ta podvig nedvomno uspel. Pri tem pa se ne bomo poglobljali v razpravo o ideološki vlogi koncepta družbene izključenosti, saj – po mnenju nekaterih analitikov – predpostavlja izključenost iz obstoječih družbenih konvencij, medtem ko pušča kulturno hegemonijo kapitalizma nedotaknjeno.

Premišljanje modela družbene kakovosti pa prav tako nezadržno vzpodbudi primerjave s Parsonsovim modeliranjem družbenega sistema (Parsons 1951) in z Mouzelisovim povzemanjem razlikovanja med sistemsko in socialno integracijo (Mouzelis 1974). Podobnih misli so tudi drugi, predvsem ko gre za zgledovanje po Mouzelisu (Fairweather in drugi 2000). Ob presoji originalne razmejčitve kvadranta z dvema osema – makro – mikro družbena raven ter institucije in posamezniki oz. skupine v luči Parsonsovega modela družbenega sistema – se nam razkrije naslednje.

1. Socialnoekonomska varnost predstavlja institucionalni element na makro ravni družbenega sistema. V primerjavi s Parsonsovim modelom družbenega sistema bi jo lahko primerjali s subsistemom, ki ima funkcijo prilagajanja na okolje.
2. Družbena vključenost predstavlja institucionalni element na mikro ravni družbenega sistema. V primerjavi s Parsonsovim modelom jo lahko primerjamo s subsistemom, ki ima funkcijo preprečevanja ali pa razreševanja konfliktov.
3. Družbena kohezija ima funkcijo aktiviranja posameznikov in družbenih skupin na makro ravni družbenega sistema ter njihovega povezovanja v celotno družbo. V primerjavi s Parsonsovim modelom jo lahko primerjamo s subsistemom, katerega funkcija je oblikovanje ciljev družbenega sistema. Po Durkheimovem pojmovanju pa gre za proces na mikro ravni družbenega sistema (Novak 2001).
4. Krepitev moči je povezana s posamezniki oz. družbenimi skupinami na mikro ravni družbenega sistema. V primerjavi s Parsonsovim modelom jo lahko primerjamo s subsistemom, ki ima funkcijo integracije posameznikov in skupin v družbeni sistem. To vlogo pa ima tudi družbena kohezija.

Ko vključimo v primerjavo Mouzelisovo razlikovanje med sistemsko (institucije) in socialno integracijo (akterji), zasledimo podobno (zamolčano ali pa nezavedno) zgledovanje avtorjev koncepta in modela družbene kakovosti po precej starejšem izvoru, ki se povsem prilega razlikovanju med institucionalnima in skupinsko/individualnima kvadrantom. Celo več, zaradi nejasno – mestoma tudi neustrezno - opredeljenih posameznih konceptov, ki sestavljajo družbeno kakovost, so že pred leti nekateri avtorji napovedali težave pri operacionalizaciji družbene kakovosti v posamezne sklope kazalcev kot merskih instrumentov (Bouget 2001; Novak 2001), kar se je kasneje tudi dejansko zgodilo, kot dokazuje avtorica članka o krepitvi moči. To pa se lahko razume

tudi kot opozorilo, kaj se lahko zgodi konceptom, ko jih izločijo iz njihovega izvirnega okolja (družbene vede) in se jih – včasih tudi precej samovoljno – uporablja v politične namene (Novak 2001; Novak 2004).

Literatura

- Baldwin, Peter. 1991. *The politics of Social Solidarity; Class Basis of the European Welfare State 1875 – 1975*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beck, Wolfgang in drugi (ur.). 1997. *The Social Quality of Europe*. The Hague: Kluwer Law International.
- Beck, Wolfgang in drugi (ur.). 2001. *Social Quality: A Vision for Europe*. The Hague: Kluwer Law International.
- Bouget, Denis. 2001. 'Identification of the »problematique«.' V W. Beck in drugi (ur.). *Social Quality: A Vision for Europe*. The Hague: Kluwer Law International.
- Fairweather, Anne in drugi. 2000. *Social quality indicators in the case of marginal groups – The Disabled*. Working Paper.
- Mouzelis, Nicos. 1974. *Social and system Integration*. *British Journal of Sociology*, XXV, str. 395-409.
- Novak, Mojca. 2001. 'Socialna kohezija v primežu prenovljenega pojmovanja'. *Družboslovne razprave*, XVII, 36: 23-37.
- Novak, Mojca. 2004. 'Prepletanje politike in stroke v socialni politiki.' *Teorija in praksa*, XDI, 1-2: 387-397.
- Parsons, Talcott. 1951. *The Social System*. London: Routledge.

Naslovi avtoric:

Mojca Novak
Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo
Rimska 8, 1128 LJUBLJANA
mojca.novak@guest.arnes.si

Ružica Boškić
Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo
Celovška 143, 1000 LJUBLJANA
Ruzica.Boskic@guest.arnes.si

Maša Filipović
Fakulteta za družbene vede
Inštitut za družbene vede
Kardeljeva pl. 1, 1000 LJUBLJANA
masa.filipovic@fdv.uni-lj.si

Rokopis prejet oktobra 2004, dokončna verzija za objavo pa marca 2005.

*Članek je po mnenju uredništva uvrščen v kategorijo
izvirni znanstveni članek s kvalitativno argumentacijo.*

Evropska perspektiva na začasni in trajni izstop s trga dela: reformiranje zavarovanja za brezposelnost in pokojninskega zavarovanja v Sloveniji

POVZETEK: Temeljna skupna značilnost vseh evropskih režimov blaginje je, da so se oblikovali kot specifični spleti lastne tradicije in iniciativnih idej iz okolja, kjer je imela odločilno vlogo in vpliv nemško-avstrijska ideja socialnega zavarovanja zoper temeljna socialna tveganja. Obseg zavarovanja je bil predvsem odvisen od tega, katere ciljne skupine so bile izvorno jedro teh režimov blaginje: ranljive družbene skupine v rezidualnih, zaposleni v industrijsko-korporativističnih in vsi državljani v institucionalno-redistributivnih. Programi za posamezna socialna zavarovanja so se uvajala postopno, toda zavarovanje za starost je bilo v glavnem uvedeno do začetka druge svetovne vojne. »Zlati dobi« države blaginje v šestdesetih letih je sledila njena kriza, ki jo je povzročil rastoči razkorak med socialnimi stroški in zanje razpoložljivimi viri. Med programi socialnega zavarovanja so bili programi zavarovanja za primer brezposelnosti in pokojninski programi predmet najbolj obsežnih in korenitih reform. Da bi ugotovila značilnosti teh procesov sprememb, je avtorica analizirala najbolj pomembne značilnosti obeh tipov zavarovanj v izbranih državah različnih režimov blaginje. Pri tem je ugotovila, da izvorne značilnosti posameznih režimov blaginje vplivajo predvsem na značilnosti programov zavarovanja za starost, manj pa na programe zavarovanja za primer brezposelnosti. Sicer pa je osrednja značilnost vseh analiziranih programov usmerjenost na socialno varnost na osnovi prispevka, ki je še posebej izražena v obdobju gospodarskih kriz. Posebej za tranzicijske države pa velja, da so njihovi programi socialnega zavarovanja industrijsko-korporativistični po svoji naravi. Socialistični politični režim res ni prispeval k razvoju večstebrih programov pokojninskega zavarovanja – kar se poskuša v sedanjih reformah nadoknaditi – in je zaradi formalne polne zaposlenosti zanemaril zavarovanje za izgubo zaposlitve, je pa presegel razlikovanje v zavarovanju različnih družbenih skupin – fragmentacijo, ki je ena osrednjih značilnosti industrijsko-korporativističnih režimov blaginje.

KLJUČNE BESEDE: režimi države blaginje, socialno zavarovanje, zavarovanje za primer brezposelnosti, zavarovanje za starost

1. Uvod

Ne glede na konceptualne okvire, v katerih se presoja kakovost življenja posameznikov in blaginje celotnih družb, velja ugotovitev, da je socialnoekonomska varnost hrbtenica individualnega blagostanja in družbene blaginje. Natančneje, posebno med analitiki revščine in socialne izključenosti velja princip, da je zaposlitev - in z njo

povezana plača - zagotovilo za dostojno življenjsko raven. Izguba zaposlitve in z njo stabilnega vira za preživljanje postavi posameznika v prostor, ko v sistemih blaginje začno delovati ukrepi za nadomestitev izgubljenega dohodka.

Četudi je sprožilni moment enak – t.j. (neprostovoljna) izguba dohodka, so različne države razvile v obdobju razvoja programov za zaščito socialne varnosti svojih državljanov različne naboru ukrepov za preseganje nastale situacije. Nabori tovrstnih ukrepov – predvsem programi socialnih zavarovanj zoper različna socialna tveganja – so se razvijali postopno in ustrezno glede na specifične socialnozgodovinske pogoje in tradicijo pomoči, kar se je izteklo v nekaj tipičnih modelov zagotavljanja socialne varnosti državljanov. Pri primerjanju njihovega razvoja v evropskih državah, posebno pa v tistih iz zahodne, srednje, severne in južne Evrope, lahko ugotovimo nekaj pomembnih značilnostih, ki so temeljito zaznamovale tako oblikovanje teh programov kot tudi njihov kasnejši razvoj. Temeljna skupna značilnost vseh modelov je, da so se oblikovali kot specifični spleti iniciativnih idej iz okolja in iz lastne tradicije; temu pogledu je blizu tudi koncept razvojne pogojenosti. Pri tem se mora upoštevati, da je imela odločilno vlogo in vpliv nemško-avstrijska ideja socialnega zavarovanja zoper temeljna socialna tveganja. Programi za posamezna socialna zavarovanja so bili uveljavljeni postopno, vendar je bil njihov seznam z zavarovanjem za primer brezposelnosti in z zavarovanjem za starost zaokrožen do začetka druge svetovne vojne. Prelom med tridesetimi in štiridesetimi leti je postavil na spored že prvi val reform socialne politike in programov socialnega zavarovanja s temeljnim ciljem razširiti socialne pravice in vključiti nove družbene skupine v te programe (Novak 2001).

Po »zlati dobi« države blaginje v šestdesetih letih, ki je bila logična posledica nepričakovano visoke gospodarske rasti po drugi svetovni vojni, sta prvi in drugi naftni šok v sedemdesetih postavila pred državne administracije nove izzive. Glavni med njimi pa je bil ta, kako premostiti naraščajoči razkorak med rastočimi socialnimi stroški in realno razpoložljivimi viri zanje. Iz tega finančnega razkoraka, ki še ni presežen, se je razvila kriza programov blaginje, ki vzpodbuja drugi val reformiranja evropske socialne politike. Ta se posebej očitno kaže pri dveh oblikah socialnega zavarovanja: pri zavarovanju za primer brezposelnosti in pri pokojninskem zavarovanju.

Svetovna gospodarska recesija sredi sedemdesetih let je postavila na dnevni red delodajalcev zahteve po tehnološki prenovi proizvodnje, kar se je najprej odrazilo na hitro rastoči brezposlenosti, ki je pridobila povsem nove značilnosti. Strukturnost sedanje brezposelnosti zahteva predvsem drugače usposobljeno delovno silo, kar je prispevalo k temu, da so se do tedaj zgolj denarnim ukrepom (pasivne politike zaposlovanja) pridružili tudi ukrepi izobraževanja in prekvalifikacije delovne sile (aktivne politike zaposlovanja). Ločevanje ukrepov in programov politike zaposlovanja na »pasivne« in »aktivne« ni enostavno, saj je pravica do denarnega nadomestila za izgubo dohodka pogosto pogojena s številnimi obveznostmi brezposelnih, kot je na primer pripravljenost za zaposlitev ali pa sodelovanje v aktivnem iskanju zaposlitve (politike aktivacije) (Kopač 2002).

Ukrepe boja zoper brezposelnost pa je spremljal tedaj povsem nov ukrep, ki so ga delodajalci (pre)pogosto uporabljali v soglasju z vladnimi administracijami – t.j. zgodnje

upokojevanje. Tako se je hitro rastoča brezposelnost v osemdesetih letih zmanjševala z zgodnjim upokojevanjem presežnih delavcev; nadomestila za brezposelnost pa so zamenjale pokojnine. Razbremenitev skladov za zavarovanje za primer brezposelnosti je posledično povzročila (pre)obremenitev skladov za pokojninsko zavarovanje in na ta način sprožila njihovo krizo v devetdesetih letih. Čeprav se je ukrep zgodnjega upokojevanja kazal kot rešitev delodajalcev in vladnih administracij pred obsežno brezposelnostjo v osemdesetih letih, se je v devetdesetih pokazal kot izrazito kratkoročnega dosega. Preobremenitev pokojninskih skladov je pokazala na njegovo dolgoročno neustreznost ter tako sprožila po eni strani najprej reforme obstoječih pokojninskih programov, po drugi strani pa kasneje tudi kompleksne analize, kako uskladiti zahteve po socialni varnosti v starajočih se družbah. Dolgoročna neustreznost sicer kratkoročno uspešnih ukrepov je prav tako pokazala, da je izstop s trga dela ne glede na razloge – bodisi zaradi (neprostovoljne) izgube dela bodisi zaradi upokojitve – potrebno urejati na državni ravni usklajeno.

Značilnosti sovplivanja obeh pojavov – izstop s trga dela zaradi izgube dela ali zaradi upokojitve – in njun odločilni vpliv na socialno-ekonomsko varnost pa je zadosten razlog za analizo obeh procesov v Sloveniji z ozirom na to, kako sta se oba procesa razvijala v drugih evropskih državah. Osrednja domneva, ki vodi avtorico pri usmeritvi na ta dva sklopa problemov, je ta,

da je za slovenski sistem blaginje – s posebnim ozirom na analizirana tipa socialnih zavarovanj – značilen razvoj, ki je primerljiv posebno s tistim v industrijsko-korporativističnih režimih blaginje.

Te podobnosti so posebej izrazito izražene v primeru pokojninskega zavarovanja, kjer pa je kljub temu mogoče ugotoviti tudi posebnosti, in sicer, v obliki, ki so jo sedanje tranzicijske države prispevale na tem področju v svojem 'socialističnem' obdobju. Skratka, avtorica nameravata pokazati in dokazati, da v obeh sistemih socialnih zavarovanj v Sloveniji – v zavarovanju za brezposelnost in v pokojninskem zavarovanju – veljajo značilnosti, ki to državo umeščajo v krog industrijsko-korporativističnih režimov blaginje. Kljub množici pomembnih značilnostih obeh sistemov zavarovanj se bosta avtorico omejili le na tiste, ki se pri analizi:

- zavarovanja za primer brezposelnosti omejujejo na glavne značilnosti teh sistemov – posebno pa na ukrepe politike aktivacije – ter
- pokojninskega zavarovanja navezujejo na njegove ciljne skupine in glavne oblike zavarovanja teh skupin.

Dokazovanje tako opredeljene domneve bo potekalo sosledno, in sicer, najprej z navedbo nekaterih najbolj pogostih ugotovitev o tem, kako reševati neskladje med različnimi strategijami regulacije izstopa s trga dela. Temu bo sledila opredelitev nekaterih najbolj izstopajočih značilnosti režimov države blaginje in na pogostem videnju teh procesov v sedanjih tranzicijskih oz. v bivših socialističnih državah. Sledila bo analiza programov obeh zavarovanj – zavarovanja za primer brezposelnosti in pokojninskega zavarovanja – ob lapidarni primerjavi z značilnostmi istih tipov zavarovanj v nekaterih evropskih državah. Analiza bo sklenjena s sklepnimi ugotovitvami.

2. Iskanje ustreznih strategij za prenovo socialne politike

2.1 V Zahodni Evropi

Dolgoročna nezdržljivost med zgodnjim upokojevanjem kot strategijo razreševanja problemov zaposlovanja in njenim učinkom na finančno (pre)obremenitev pokojninskih skladov je, vsaj posredno, prispevala k temu, da so se začeli različni vidiki procesov na trgu dela povezano analizirati in se je ob tem tudi zaznavalo njihovo medsebojno vplivanje. Čeprav je šele druga polovica devetdesetih let prejšnjega stoletja ponudila jasnejše politične strategije in analitske razmisleke, so se prve vzpodbude pojavile že sredi osemdesetih let (Flora 1986) in ustrezno napovedale glavne trende v kasnejših letih. Amalgam gospodarske recesije iz sedemdesetih let in problemi sklenjenega demografskega prehoda v razvitem svetu je vzpodbudila analitike pri iskanju novih smeri reformiranja socialne politike.

Med prvimi, ki so napovedovali potrebo po temeljitih spremembah, je bil Peter Flora s sodelavci (Flora 1986), ki so bili prepričani, da so se družbene in ekonomske razmere razvile do te stopnje, da so zahtevale korenite spremembe blaginjskih programov. Po temeljiti in obsežni analizi programov blaginje so sklenili, da jih je potrebno spremeniti po naslednjih principih oz. da je potrebno nanovo napisati naslednje pogodbe:

- pogodbo med generacijami;
- pogodbo med spoloma in
- pogodbo med državo in državljani.

K spremembi prve pogodbe so silile neugodne razmere na trgu dela in hitro staranje družb ter s tem vse bolj neugodno razmerje med zaposlenimi in upokojenimi. K spremembi pogodbe med spoloma je silil hitro rastoči delež zaposlenih žensk; medtem ko je spremembo pogodbe med državljani in državo izsiljevalo nezadovoljstvo prvih z neizpolnjenimi obljubami druge o zmanjševanju socialnih razlik med njimi. Vladne administracije so se najprej lotile ponovnega pisanja prve pogodbe, tako da je za devetdeseta leta značilno bolj ali manj temeljito reformiranje sisemov zaposlovanja in pokojninskih sistemov. Prvo se je izteklo tudi v politike aktivacije – t.j. v tesno povezanost med pravico brezposelnih do denarnega nadomestila in pomoči ter obveznostmi pri iskanju novega dela oziroma zaposlitev, medtem ko se je drugo izteklo v podaljšanje delovne dobe in v večjo odvisnost pokojnine od individualnih prispevkov. Na prelomu v enaindvajseto stoletje pa so vladne administracije postavile na svoje dnevne rede zahtevo po harmonizaciji med poklicnim in družinskim življenjem, kar se je začelo odražati na prenovah družinskih politik. Večja usklajenost med interesi države in državljanov pa se kaže v pojavljanju novih, nevladnih izvajalcev, kar je dobilo oznako 'welfare-mix', ki pa je zaradi njegove narave ponudbe lahko omejen le na izvajanje socialnih servisov in nekaterih oblik institucionalnega varstva, ne pa tudi socialnega zavarovanja kot temeljne razsežnosti blaginjskih programov.

Medtem ko večina strokovnih analitikov (n.pr. Atkinson 2003; Felder 2003; Guillemard 1997; Hantrais 1995; Johnson in drugi v Johnson in Slater 1996; Sanders 2003; Walker, Maltby 1997; Walker, Naegele 1999) dojema srž problemov starajočih se družb

v prilagajanju pokojninskih sistemov nastalemu neugodnemu razmerju med zaposlenimi in upokojenimi, poudarja Esping-Andersen tudi pomen ustrezne družinske politike v prilagajanju zaposlitve in družinskega življenja na nove razmere (Esping-Andersen 2001; 2003) ter na ta način delno zanika tezo Flore (1986), da naj bi bili glavni problemi evropskih družb problemi zaposlovanja, ne pa (nizke stopnje) rodnosti. Na poseben način pritrjuje Esping-Andersonovi tezi tudi Cichon (2003), ki potrebe po delovni sili sedanjih petnajstih držav Evropske unije povezuje s potrebnim obsegom prihodnjih imigracijskih tokov.

Čeprav je Esping-Andersen pripravil svoje predloge harmonizacije ukrepov zaposlovalne in družinske politike za potrebe portugalske vlade (Esping-Andersen 2001), ki so precej specifični v primerjavi s tistimi v drugih državah Evropske unije in se še najlažje primerjajo s podobnimi potrebami Španije, Italije in Grčije, se le-ti lahko strnejo v naslednji nabor:

- povečevanje zaposlenosti žensk z oblikovanjem ustreznih delovnih mest in pomoč pri razbremenjevanju neplačanega gospodinjanskega dela z organiziranjem delovno intenzivnih servisov;
- socializacija stroškov za vzgojo in nego otrok;
- zmanjšanje zgodnjega upokojevanja in ljudem omogočiti čim daljšo zaposlitveno aktivnost;
- povečanje prehodnosti med formalnim delom in prostim časom ter
- podpora takšnim blaginjskim programom, ki bodo prispevali k zmanjševanju neenakosti ter zagotavljali zaposlenost in ustrezno plačano formalno delo.

Nekaj let za tem je Esping-Andersen (2003) te svoje zahteve ponovil na evropski ravni z variacijami na temo Flore in sodelavcev (1986) o potrebnosti preнове treh blaginjskih pogodb. Pri tem Esping-Andersen posebej poudarja spremenjene zahteve družine kot posledice sprememb v njeni strukturi. Pri tem postavlja v središče svojega interesa zaposlovanje in posebej zaposlovanje žensk ter zaradi tega potrebo po opuščanju dolgo prevladujočega modela družine z enim prinašalcem dohodka. Po njegovem mnenju so temeljne socialne investicije investicije v izobraževanje in s tem v mlade generacije, ki so s tem kasnejše zagotovile tudi za blaginjo in blagostanje starejših. To pa spominja na idejo o socialnih investicijah, ki je bila osrednja točka preнове zahodnonemške socialne politike v šestdesetih letih (Flora 1986). Vsekakor pa predstavlja posebno novost te študije njen iztek v ugotovitev, da so investicije v izobraževanje otrok zagotovile blaginje in blagostanja starejših, kar spominja na vrnitev pozabljenega duha zagotavljanja blaginje v predmodernih družbah, ko je (bilo) število odraslih otrok zagotovilo za blagostanje ostarelih staršev. Za razliko od predmoderne variante Esping-Andersen pa ne ponuja svojega predloga za reševanje problemov blaginje ostarelih na individualni ravni, temveč le na ravni celotnega družbenega sistema.

Cichon (2003) pa ugotavlja, da kažejo demografske projekcije veliko pomanjkanje delovne sile, s katerim se lahko Zahodna Evropa sooči čez petdeset let, ko bo potrebno:

- 47 milijonov priseljencev za ohranitev sedanjega števila prebivalstva;

- 79 milijonov priseljencev za ohranitev sedanjega deleža aktivnega prebivalstva (v starosti 15 do 64 let) in
- 674 milijonov priseljencev za ohranitev sedanjega razmerja med starejšimi in mlajšimi.

Povsem utemeljena je domneva, da sta za navedenimi izračuni predpostavki o stabilnosti:

- demografskih procesov – t.j. da se ne bo povečala niti stopnja rodnosti niti stopnja umrljivosti in
- tehnoloških procesov – t.j. da bo raven tehnološkega razvoja nespremenjena.

Četudi je verjetnost prve predpostavke večja kot druge, sta obe malo verjetni. Hkrati omenjeni avtor ne omenja usposobljenosti potrebne delovne sile, čeprav je ravno to razsežnost, na kateri se lahko razlikuje evropske migracijske tokove, ki so bili značilni za šestdeseta leta, in tokove za sedanje obdobje. Prav tako pa manjka tudi presoja o socialnodemografskih značilnostih emigracijskih regij.

Čeprav se razviti industrijski svet sooča in spopada s problemi izstopa s trga dela – najprej z brezposelnostjo in kasneje z upokojevanjem – že več kot dvajset let, nobeden od teh dveh problemov ni razrešen, kljub temeljitim posegom v njuno regulacijo. Celo več, najprej se je pokazalo, da je bilo reševanje brezposelnosti z zgodnjim upokojevanjem dolgoročno neustrezno; kasnejše reformiranje sistemov upokojevanja pa je pripeljalo na dnevni red tudi potrebo po upoštevanju družinske politike. Vrstni red reform odraža politično prioriteto reševanja problemov, ne razrešuje pa celotne problematike.

2.2 Tranzicijske države

Tranzicijske države delijo precej skupnih značilnosti in dejavnikov – tako med sabo kot z drugimi evropskimi državami.

V času vladavine socialističnih političnih režimov naj bi jih družilo pomanjkanje socialne politike, kar je spremljala obsežna skrb države za blaginjo državljanov od 'zibelke do groba' (Ferge v Ferge in Kolberg 1992), kar jih je napravilo socialno nemočne. Prav tako se je socialna politika izrabljala v namene političnega nagrajevanja za politično lojalne družbene razrede, medtem ko so socialne pravice ostale nedosegljivi ideal. Celo več, z osredotočenjem na sektor dela so se socialistični režimi blaginje kazali kot zlitje med gospodarskim in socialnim sektorjem in so se na ta način približali Bismarckovem konceptu blaginje (Marklund 1993). Kljub osredotočenju na sektor dela pa je socialistični režim blaginje kazal tudi univerzalistične značilnosti, kar je vzpodbujalo in ohranjalo prepričanje, da je socializem presegel človeško bedo. Dokler je bila revščina omejena na tiste družbene sloje, ki so se zdeli nezdržljivi s socializmom, kot so bili kmetje, obrtniki in drugi samozaposleni, so podatki o revščini ostajali državna tajnost (Szalai 1992). Ko pa so tovrstne težave izkusili tudi tisti sloji, ki naj bi jih pred njimi varovali programi socialne politike, so se za revščino in z njo povezane probleme začele zanimati tudi politične oblasti. Osemdeseta leta so nepričakovano pokazala, da so bile socialistične družbe daleč od stanja, ki naj ne bi poznalo problemov družbenih stisk, kar je vzpodbudilo tako pri politikih kot pri strokovnjakih interes za revščino in

z njo povezanimi problemi. S tem pa se je vzpodbudil tudi interes za socialno politiko in dokazovanje o neučinkovitosti 'socialistične' države blaginje .

Drugi analitiki (n. pr. Novak 2001) takšnemu pojmovanju razvoja socialne politike v teh državah oporekajo, saj ne najdejo empirične podlage za socialistični režim države blaginje. Nasprotno, empirično utemeljujejo ugotovitev, da so tim. 'socialistični' programi socialnega zavarovanja nastajali v tistih okvirih režima blaginje, ki so izhajali iz njegove 'predsocialistične' osnove, ki pa je bila industrijsko korporativistična in ne 'socialistična' (Novak 2003).

Iz stoletne zgodovine razvoja socialne politike in modelov blaginje v sedanjih tranzicijskih državah pa se lahko zavrne tudi teza o 'socialistični' naravi socialnih zavarovanj, kar je posebej razpoznavno v primeru programov pokojninskega zavarovanja. Podatki razkrivajo, namreč, da je bilo v tem obdobju zavrto predvsem oblikovanje večstebnega sistema, medtem ko je bila po drugi strani s poenotenjem programov upokojevanja za različne poklicne skupine presežena njihova tradicionalna fragmentiranost, ki je značilna za industrijsko-korporativistične režime blaginje (Novak, 2003).

Kljub svoji socialistični izkušnji pa so morale tranzicijske države socialne učinke gospodarskih problemov začeti reševati po podobnem urniku kot zahodnoevropske države: najprej probleme brezposelnosti in (ponovnega) zaposlovanja ter za tem še probleme pokojninskih skladov.

3. Prenavljanje regulacije izstopa s trga dela – zavarovanje za brezposelnost

3.1 Zahodna Evropa

Kljub podobnosti problema kažejo ureditve sistema zaposlovanja v različnih režimih blaginje tudi lokalne posebnosti. Med analitiki velja prepričanje, da se v državah rezidualnega režima blaginje poskuša z ukrepi zaposlovanja doseči čim bolj neomejeno delovanje trga delovne sile z vzpostavitev sistemov socialne pomoči, ki prejemnike stigmatizirajo in potiskajo na družbeno obrobje. To naj bi posledično prispevalo k vključevanju vseh sposobnih za delo v sfero dela pod tržnimi pogoji. V državah industrijsko-korporativističnega režima blaginje se želi doseči podoben učinek z obveznim socialnim zavarovanjem, ki s poudarjanjem načela zaslužnosti motivira posameznike k vključevanju v sfero formalnega dela. Za države institucionalno-redistributivnega režima blaginje, kjer velja zlitje načela polne zaposlenosti in blaginje, je značilno, da se zagotavlja zaposlenost posameznikov predvsem z izvajanjem aktivne politike zaposlovanja (Kopač 2002).

Osnovni namen zavarovanja za primer brezposelnosti je ohranitev ravni dohodka (z nadomestilom), s tem pa tudi ohranitev pridobljenega blagostanja, kljub (začasni) izgubi zaposlitve. Ta cilj se pomembno razlikuje od zagotavljanja minimalne socialne varnosti in minimalne eksistenčne ravni, do katere so ob izvajanju programov socialne pomoči upravičeni vsi državljani. Čeprav to ne bo predmet analize, pa je potrebno na tem mestu poudariti, da različne empirično utemeljene študije dokazujejo, da kljub osnovni naravnosti višina nadomestila za izgubljeni dohodek zaradi brezposelnosti

ne izpolnjuje tega smotra, saj se raven blagostanja posameznika in njegove družine ob izgubi zaposlitve praviloma zniža.

Podrobnejša analiza nekaterih evropskih sistemov zavarovanja za primer brezposelnosti (Velika Britanija, Irska, Danska, Finska, Švedska, Nemčija) pokaže, da ne glede na izvorni model blaginje države povečini uveljavljajo kombinirani sistem zaščite – to pa je kombinacija nadomestila izpadlega dohodka in v nadaljevanju prejemanje socialne pomoči za brezposelne. Medtem ko je prvi ukrep odvisen od zavarovanja za primer brezposelnosti in plačevanja prispevkov, zaradi česar je njegova višina praviloma odvisna od višine izpadlega dohodka – ne pa tudi v Veliki Britaniji in na Irskem –, je višina socialne pomoči odvisna od dohodka gospodinjsva upravičenca. Skratka, četudi se višina nadomestila razlikuje in prav tako tudi čas njegovega prejemanja, je princip upravičenosti isti – t.j. zavarovanje. Posebnosti, ki spremljajo te ureditve, so najbolj opazne pri rezidualnem in institucionalno-redistributivnem modelu, medtem ko obe veji – zahodna (srednjeevropske države) in vzhodna (tranzicijske države) – industrijsko-korporativističnega modela ne kažeta pomembnih odstopanj. Zanimivost odstopanja pri rezidualnem modelu je v tem, ker so prejemki pomembno odvisni tudi od družinske situacije (prihranki v Veliki Britaniji) in števila otrok (Irska). Skandinavske države so posebej zanimive zato, ker so razvile visoko stopnjo posebnosti:

- na Danskem – prostovoljnost zavarovanja in pogojenost prejemanja drugega dela nadomestil z vključenostjo v državne programe usposabljanja brezposelnih (politika aktivacije);
- na Švedskem – delitev nadomestila za zaposlene in za tiste, ki niso bili dovolj dolgo zaposleni;
- na Finskem – trije programi prejemkov (Novak 2003b).

Za razliko od tranzicijskih držav – razen Slovenije – našete države urejajo brezposelnost starejših s posebnimi programi, s katerimi premoščajo obdobje med nastopom brezposelnosti in izpolnitvijo pogojev za starostno upokožitev. Zgodnje upokoževanje posebej urejajo le skandinavske države, in sicer v povezavi z urejanjem prehoda iz brezposelnosti starejših delavcev v upokožitev, medtem ko druge države vključujejo ta ukrep v starostno pokojninsko zavarovanje. Tako na ravni izvedbenih strategij vključene države relativno monotono regulirajo zaščito za primer brezposelnosti, kjer značilnosti posameznega modela blaginje nimajo pomembnega vpliva na osnovno izvedbeno arhitekturo sistema – vpliv ideoloških premis posameznega režima blaginje na izvedbene strategije zavarovanja za primer brezposelnosti ni bil zajet v presojo, kažejo pa se pri urejanju pomembnih podrobnosti. Druga pomembna razlika se, tako, pojavlja pri vključevanju nedenarnih ukrepov za zaščito brezposelnih (politike aktivacije) in celo – kot kažeta primera Danske in Slovenije – pogojevanje upravičenosti do prejemkov z udeležbo v prekvalifikacijskih izobraževalnih programih.

3.2 Tranzicijske države

Med analitiki posameznih sektorjev socialne politike v času socialističnih političnih režimov se je v zadnjih letih uveljavila oznaka, da ti družbeni sistemi niso poznali brezposelnosti – v marsikateri je ta precej nižja kot v primerljivih državah tudi danes, n.

pr. na Češkem in v Latviji. Ti režimi pa so, nasprotno, poznali pojav 'zaposlen, vendar brez dela' ('employed but jobless'), kar se je izražalo v značilni nizki produktivnosti in posledično slabi gospodarski moči teh držav. Zato v večini teh držav – razen v Sloveniji, Makedoniji in na Madžarskem – tudi ni bilo uveljavljenega zavarovanja za primer brezposelnosti. Tako je hitro rastoča brezposelnost v začetku devetdesetih let zahtevala hitro oblikovanje ustreznih strategij.

Kot ugotavlja Clasen (Clasen v Ditch in drugi 1999), družijo tranzicijske države nekaj skupnih značilnosti pri urejanju problematike brezposelnosti:

- ukrepi za zaščito brezposelnih so bolj osredotočeni na pravice, ki izhajajo iz zavarovanja za primer brezposelnosti kot pa iz socialnih pomoči;
- sistemi za zaščito pred brezposelnostjo so bili oblikovani hitro in običajno povsem nanovo (razen pri izjemah);
- brez izjeme so bila nadomestila za brezposelne zelo ugodna v prvi polovici devetdesetih let in so se v naslednji polovici desetletja precej zmanjšala;
- ukrepi v glavnem zagotavljajo denarna nadomestila in pomoči, medtem ko aktivne mere ostajajo še vedno pretežno na deklarativni ravni.

Kot rečeno, velja v nekaterih tranzicijskih državah – poleg Slovenije tudi na Češkem, Madžarskem in Poljskem – kombinirani sistem zaščite zoper brezposelnost, in sicer, najprej prejemanje nadomestila dohodka in po izčrpanju te pravice sledi prejemanje socialne pomoči za brezposelne. Za razliko od drugih držav navedenega niza so na Češkem vključeni v zavarovanje za primer brezposelnosti tudi samozaposleni. Prejemanje nadomestila dohodka je različno dolgo, vendar ne dlje kot 12 mesecev, z razliko Poljske (18 mesecev v določenih regijah) in Slovenije (24 mesecev za starejše brezposelne). Višina nadomestila je prav tako različna. Medtem ko je v Sloveniji, na Češkem in Madžarskem odvisna od prejšnjega zaslužka – četudi z različnimi omejitvami -, je na Poljskem enotna po številih let zaposlitve pred nastopom brezposelnosti. Druga posebnost poljske regulacije pa je tudi v tem, da je dolžina prejemanja nadomestila odvisna tudi družinske situacije. Za Slovenijo pa je prav tako značilna pogojenost med pravico do nadomestila in aktivnim iskanjem zaposlitve. Za vse tranzicijske države pa je, podobno kot za države zahodne veje industrijsko-korporativističnega režima blaginje, značilno, da zgodnje upokojeni niso posebej obravnavana ciljna podskupina zavarovancev.

3.3 Slovenija

Tudi v Sloveniji je za zaščito brezposelnih v veljavi kombinirani sistem zavarovanja in socialne pomoči; slednji temelji na upoštevanju dohodka na družinskega člana in stopi v veljavo, ko so izkoriščene pravice iz zavarovanja za primer brezposelnosti. Sedaj veljavni sistem je bil vzpostavljen v sedemdesetih letih.

Od leta 1991 so bile, po pridobitvi politične suverenosti, vpeljane številne reforme na področju zaposlovanja, ki so bile podobne tistim v zahodnih državah, pri čemer je med reformami prihajalo do značilnega časovnega zamika. Prvi val reforme, to je znižanje višine in trajanja denarnih prejemkov, se je na zahodu pojavil že v sredini 80. let, torej v času začetkov (prave) krize socialne države, v Sloveniji pa šele v sredini 90. let, ko je tranzicijska turbulenca dosegla svoj vrh. Drugi val reforme, povezan z vprašanjem

vplivov socialne politike na brezposelnost, se je pojavil skorajda sočasno na zahodu in tudi v Sloveniji. Na zahodu se je tako pojavil v sredini 90., v Sloveniji pa ob koncu 90., natančneje leta 1998, ko je bil prenovljen Zakona o zaposlovanju in zavarovanju za primer brezposelnosti. Reforma je posebej povezana z vpeljevanjem aktivacijskih trendov v socialno politiko, pri čemer ima pomembno vlogo tudi EU s svojo politiko zaposlovanja in v povezavi s tem je važna harmonizacija slovenske zakonodaje z zakonodajo EU.

Po veljavni zakonodaji prispevajo v sklad za brezposelnost delodajalci in zaposleni. Pogoj za pridobitev nadomestila za brezposelnost je predhodno zavarovanje za brezposelnost vsaj za 12 mesecev obdobju 18 mesecev pred nastopom brezposelnosti. Prejemanje nadomestila je odvisno od dolžine prejšnje zaposlenosti in lahko traja od 3 mesece (za tiste, ki so bili zaposleni manj kot pet let) in največ 12 mesecev. Med pogoje za ohranitev pravice do denarnega nadomestila pa je potrebno uvrstiti tudi aktivno iskanje zaposlitve ter sodelovanje v programih in ukrepih aktivne politike zaposlovanja. Za starejše brezposelne (stare več kot 55 let) lahko traja prejemanje nadomestila 24 mesecev. Višina nadomestila je odvisna od prejšnjega zaslužka ter znaša v prvih treh mesecih 70 odstotkov bruto plače, naslednje tri mesece pa 60 odstotkov bruto plače. Nadomestilo ne more biti nižje od minimalnega dohodka in ne višje od tri-kratnika minimalnega dohodka.

Zadnje spremembe, predvsem spremembe Zakona o delovnih razmerjih (2001) in ukrepi 'aktivne' politike zaposlovanja, kažejo težnjo vlade po večji liberalizaciji trga delovne sile, vendar sindikati kot pomemben socialni partner nasprotujejo kakršnemu koli večjemu posegu v pridobljene pravice (zlasti glede razlogov za odpoved delovnega razmerja).

Vzpostavljena povezanost med trgom delovne sile in sistemi socialne varnosti v Sloveniji ima številne podobnosti s tistimi, ki so, sicer, značilne za socialne politike v industrijsko-korporativističnem režimu blaginje. Med pomembnejše sodijo predvsem visoki stroški dela, povezani z vpeljanim kontributivnim principom socialnega zavarovanja in zaostrovanje delitve med privilegiranimi in deprivilegiranimi družbenimi skupinami. Poleg podobnosti obstaja tudi pomembna razlika, ki se nanaša na položaj žensk na trgu dela. Medtem ko v industrijsko-korporativističnih sistemih blaginje prevladuje princip ženske odgovornosti za skrb in nego za odvisne družinske člane (*female-carer model*), je bil v Sloveniji, vsaj formalno, v času socialističnega političnega režima vpeljan princip spolne enakopravnosti na trgu delovne sile.

Kritične točke slovenskega sistema, ki pomenijo izhodišče za vpeljevanje aktivacijskih strategij in ukrepov, so tako podobne tistim v drugih evropskih državah in se nanašajo predvsem na nizke stopnje aktivnosti in zaposlenosti, pri čemer v Sloveniji izstopa predvsem problem nizke kakovosti delovne sile (merjene z izobrazbeno strukturo ter rigidnost trga delovne sile).

V Sloveniji se princip aktivacije v prvi vrsti nanaša na spreminjanje razmerja med socialnimi pravicami in dolžnostmi oziroma med odgovornostjo posameznikov in države. Princip aktivacije se je v politiki zaposlovanja najprej pojavil v obliki t. im. finančnih spodbud za delo, predvsem ukrepov, ki so bili usmerjeni k zniževanju trajanja in višine

denarnih prejemkov v času brezposelnosti (v sredini 90.) ter ob koncu 90. let tudi v smeri vzpostavljanja pravega odnosa posameznikov do dela (tj. *workfare* logika). S temi je država želela preprečiti pasivnost brezposelnih oseb, predvsem tistih, ki prejemajo denarne prejemke, in omejiti obseg neformalnega dela. Poleg ukrepov, usmerjenih k preprečevanju pasivnosti brezposelnih, je država preusmerila pozornost tudi od 'pasivne' k 'aktivni' politiki zaposlovanja. Ta se je reorientirala od strani povpraševanja k strani ponudbe. Cilj aktivne politike zaposlovanja je tako predvsem dvig posameznikove stopnje zaposljivosti. Prevladujejo različni ukrepi usposabljanja, izobraževanja in motiviranja. K vpeljevanju principa aktivacije so pomembno vplivale tudi mednarodne organizacije (npr. OECD, Svetovna Banka), najpomembnejši vpliv pa je imela EU in njena politika zaposlovanja. Kot pridružena članica je Slovenija morala slediti vsem njenim smernicam, ki so pomembno vplivale na preoblikovanje politike zaposlovanja.

Poleg politike zaposlovanja (tako 'aktivne' kot 'pasivne') se princip aktivacije postopno vpeljuje tudi na druga področja socialne politike, predvsem politiko socialnega varstva (tj. politika, usmerjena k socialno ogroženim kategorijam prebivalstva oziroma kategorijam, ki si niso same sposobne zagotoviti socialne varnosti) ter politike na področju sistemov upokojevanja in invalidskega varstva (Kopač 2004).

3.4 Delni sklep

Organizacija socialne varnosti po principu zavarovanja kot dominantnem principu umešča Slovenijo podobno kot druge tranzicijske države v krog držav industrijsko-korporativističnega režima blaginje. Za razliko od drugih tranzicijskih držav je imela Slovenija (poleg Makedonije in Madžarske) uveljavljeno tudi zavarovanje za primer brezposelnosti, čeprav je bilo zaradi političnega principa polne zaposlenosti število brezposelnih v začetku osemdesetih let zanemarljivo majhno (4.000 brezposelnih v primerjavi z 800.000 zaposlenimi); po nekaterih prepričanjih pa naj bi bila latentna brezposlenost še večja. Devetdeseta leta pa so ob hitrem naraščanju števila brezposelnih (sredi devetdesetih let jih je bilo 130.000) prisilila slovensko državno administracijo, da je temeljito reformirala do tedaj veljavne pasivne oblike strategij (obilna nadomestila za brezposelnost izplačana v dveh letih ali v enkratnem znesku). Kasneje se je pričela zgledovati po zahodnoevropskih državah, ko je prejetanje nadomestil začela pogojevati z aktivnim iskanjem zaposlitve, kar jo razlikuje od drugih tranzicijskih držav.

4. Prenavljanje regulacije izstopa s trga dela – zavarovanje za starost

Obseg tega prispevka avtorici ne dovoljuje, da bi podrobno analizirala različne programe pokojninskega zavarovanja in tako tudi na tem področju preverila svojo izhodiščno domnevo. V takšnih pogojih je zato smotrna zožitev analitskega interesa le na tiste značilnosti veljavnih programov, ki zadevajo ciljne skupine teh programov in način njihovega zavarovanja. Takšna usmeritev naj bi pomagala odgovoriti na vprašanje, komu so programi zavarovanja namenjeni in kakšne ugodnosti nudijo.

4.1 Zahodna Evropa

Če se reformiranje pokojninskih sistemov tako v posameznih državah kot v okviru posameznih režimov države blaginje presoja z razvojnega in s strukturnega vidika, se lahko brez večjih problemov potrdi izhodiščna domneva – ta pa je bila, da so se ti sistemi razvijali in da se prav tako spreminjajo vzporedno ob upoštevanju lastne tradicije in iniciativ iz širšega okolja. Tako n.pr. britanski in irski primer nazorno kažeta na značilnosti sistema upokojevanja v rezidualnih režimih blaginje – t.j. pokojnina na osnovi prispevka in državna pokojnina, vendar pa vsebujeta tudi nekatere različnosti. Namreč, za razliko od britanskega primera kaže irski nekaj zgledevanj po industrijsko-korporativističnih režimih, saj temelji tudi na fragmentiranih programih zavarovanja za različne poklicne skupine. Za razliko od irskega pa kaže britanski primer uvajanje socialnih korektivov pokojnin za različne skupine socialno ogroženih. Kljub poskusom preseganja ohranja nemški sistem zavarovanja za starost značilnost fragmentiranega zavarovanja za različne poklicne skupine, z uvedbo dodatnega in prostovoljnega zavarovanja. Medtem pa je v institucionalno-redistributivnih režimih blaginje uveden princip osnovne socialne varnosti za vse državljane na osnovi državne pokojnine, za pridobitev katere sta pogoj določena starost in dolžina stalnega prebivanja v državi. Reformiranje sedanjih programov pa je usmerjeno na povečevanje vloge prispevkov in prostovoljnega zavarovanja. Pri tem pa je potrebno poudariti dve zanimivosti. Tako Švedska opušča večsteborni sistem (multi-tiered system) in ga nadomešča z uvajanjem fiktivnih individualnih računov, ki sicer ohranjajo temeljne značilnosti stebrnega sistema (kontribucijski princip), vendar jim dodajajo učinke gospodarske rasti. Po drugi strani pa kaže finski primer prenašanje nekaterih značilnosti industrijsko-korporativističnih režimov blaginje – t.j. fragmentirani programi za različne poklicne skupine (Novak 2003).

Nesporno dejstvo je, ki ga potrjujejo različni strokovni viri (npr. Baldwin 1990; Novak 2001), da različne državne administracije različno reagirajo na podobne ali celo enake sociodemografske (staranje sodobnih družb) in gospodarske probleme (rastoč razkorak med razpoložljivimi viri in stroški programov socialne zaščite), kjer ima predvsem tradicija oz. endogeni dejavniki odločilno vlogo. V takšnem vsebinskem okviru je potrebno presojati tudi sedanje reformiranje programov upokojevanja in zavarovanja za starost. Izvirne značilnosti posameznih režimov blaginje so in še vedno pomembno vplivajo tudi na značilnosti programov zavarovanja za starost, vendar pa izkušnje kažejo, da posamezni nacionalni programi presegajo posamezne uveljavljene modele (Irska, Finska npr.).

4.2 Tranzicijske države

Med mnogimi zahodnoevropskimi strokovnjaki velja prepričanje, da je socialistična država zagotavljala tudi pokojnine, saj so zasebni programi komajda obstojali. Pokojninski programi so imeli značaj redistributivnih programov (*pay-as-you-go* – PAYG), ki so se financirali s prispevki ali iz državnih podjetij ali pa iz skladov socialnega azavarovanja. Neposredni prispevki zaposlenih so bili v večini primerov simbolični,

pokojnine pa so se le malo razlikovale. Med pokojninami so bile tudi takšne, ki so bile rezultat različnih privilegijev, vendar so bile upravičenosti do njih nejasne. Upokojitvena starost je bila razmeroma nizka, tako da so bili 'mladi' upokojenci često zaposleni tudi po upokojitvi. Kljub nizkim prejemkom so predstavljale pokojnine, zaradi nizke starosti in ugodnih pogojev upokojevanja v socialističnih gospodarstvih, ki so bila sicer usmerjena v gospodarsko rast, precejšnje breme. Rastoče finančno breme pa je sprožilo razprave o spremembah, ki naj bi vpeljale v politično areno alternativne koncepte in predloge, ki so se zgledovali po tujih izkušnjah. V reformne poskuse devetdesetih so bili pogosto vključeni tudi strokovnjaki iz različnih mednarodnih organizacij, najpogosteje iz Svetovne banke in iz Mednarodnega denarnega sklada. Tako se v tranzicijskih državah pojavljajo predlogi o uvajanju večštebrnih pokojninskih sistemov, ki vključujejo tako obvezne kot prostovoljne ter tako javne kot zasebne programe (Schmaehl v Ditch in drugi 1999).

Skupna značilnost reformiranja pokojninskih sistemov v vzhodnih industrijsko-korporativističnih režimih blaginje je nedvoumen prehod od enotnega redistributivnega (PAYG) sistema na večštebrni sistem. Prvi steber brez izjeme vključuje reformirani in bolj pregleden PAYG sistem, ki naj bi zagotavljal osnovno pokojnino (z izjemo Madžarske, ki pred ta program postavlja zagotovitev minimalne pokojnine, odvisne od dohodka upravičenca). Drugi steber vključuje dodatno poklicno zavarovanje, medtem ko tretji steber zajema prostovoljno zavarovanje (z izjemo Češke republike) in varčevanje. V teh značilnostih so ti sistemi podobni zahodnim industrijsko-korporativističnim pokojninskim sistemom, predvsem nemškemu. Za razliko od zahodne veje pa vzhodna veja industrijsko-korporativističnih režimov blaginje ohranja enotne programe zavarovanja za vse kategorije zavarovancev in se na ta način izogne fragmentaciji programov, ki se jo lahko opazi tudi v drugih tipih režimov blaginje (Irski v okviru rezidualnega režima blaginje in Finska v okviru institucionalno-redistributivnega režima blaginje). Posebna oteževalna okoliščina teh reformnih poskusov pa so neugodne gospodarske razmere, ki bodo dodatno obremenile neprijetnost novih rešitev.

4.3 Slovenija

Slovensko pokojninsko zavarovanje je v tridesetih letih 20. stoletja sklenilo uvajanje različnih socialnih zavarovanj, ki so se po bismarckijanskem vzoru začela uvajati koncem 19. stoletja. V novejši dobi – v začetku osemdesetih – je sistem doživel pomembno prelomnico: začel se je pomembno širiti krog zavarovancev in izboljševati gmotni položaj upokojencev zaradi bistveno povečanega obsega pravic, zaradi česar so zavarovalne fonde začeli bremeniti višji izdatki za zavarovanje. V ozadju te strategije je bila namera o uskladitvi pravic upokojencev z ekonomsko zmožnosti države. Zaradi vrste dopolnilnih političnih posegov so bili rezultati tega posega nasprotni začetnim namenom:

- a) zaradi indeksacije plač iz preteklih let se je zvišala raven pokojnin,
- b) visoka inflacija je sprožila sprotno indeksacijo pokojnin,
- c) predčasno upokojevanje je povečalo število upokojenih,
- d) število upokojencev se je povečalo tudi zaradi vključevanja samozaposlenih;
- e) uvedba nekaterih dodatnih pravic iz naslova socialnega varstva (socialni servisi),
- f) ugodnejša upokojitev delovnih invalidov.

Rezultati teh ukrepov so se pokazali v tem, da so se pokojnine močno približale ravni plač.

Ob nastanku nove države, 1992. leta, je Slovenija sprejela in začela uvajati prvi celovit zakon o pokojninskem in invalidskem zavarovanju, ki pa je v obdobju 1994-1998 doživel spremembe in dopolnitve, zaradi česar si je pridobil oznako 'mala reforma'. Tako je novi zakon s postopnimi dopolnili in spremembami:

- a) zvišal starost upokojitve,
- b) odpravil možnost upokojevanja le na osnovi polne pokojninske dobe,
- c) zožil možnosti predčasnega upokojevanja,
- d) uvedel plačevanje stroškov zdravstvenega zavarovanja za upokojeence.

Kljub namenom ni uspelo:

- a) omejiti ugodnosti usklajevanja pokojnin,
- b) znižati razlik v upokojevanju med spoloma,
- c) podaljšati delovno dobo, ki se upošteva pri odmeri pokojnine.

Ob spremljajočih demografskih problemih (24 odstotkov prebivalstva so upokojeenci; aktivna populacija med 20. in 60. letom predstavlja le še 40 odstotkov prebivalstva; relativno nizka povprečna starost upokojevanja – za moške 58 let in za ženske 55 let) in podobnih mednarodnih izkušnjah se je sredi devetdesetih let začela pripravljati temeljita reforma pokojninskega sistema in sicer ob upoštevanju treh temeljnih stebrov:

- a) obvezno zavarovanje (ang. mandatory insurance) na osnovi medgeneracijske solidarnosti (redistributivni ali PAYG sistem),
- b) obvezno dodatno zavarovanje (ang. mandatory supplementary insurance) in
- c) prostovoljno dodatno zavarovanje (ang. voluntary supplementary insurance),
- d) prostovoljno zavarovanje na osnovi osebnih varčevalnih računov.

Pri so bila upoštevana naslednja načela:

- a) pravice izvirajo iz prispevkov,
- b) obveznost zavarovanja,
- c) vzajemnost in solidarnost (ang. mutuality and solidarity) (redistributivni princip),
- d) osebna odgovornost zavarovancev,
- e) odgovornost delodajalcev in države za delovanje sistema.

V enotni sistem zavarovanja so vključeni tudi samozaposleni (Priatelj 1998).

Zakon o pokojninskem zavarovanju je na prelomu tisočletja prav tako doživel pomembno reformo, zaradi zaostrovanja finančne krize, povezane z naraščajočim deležem neaktivnega prebivalstva. Reforma pokojninskega sistema je vključevala tudi dvig starostne meje in podaljšanja potrebne zavarovalne oziroma delovne dobe ter zaostrovanje pogojev zgodnjega upokojevanja. Spremembe se uvajajo postopno, pri čemer so že vidni pozitivni finančni vplivi reforme. To pomeni, da se tudi v praksi uresničujejo načrtovani cilji, to je, da se bo razmerje med prilivi in odlivi postopno uravnalo. Zvišala se je tudi povprečna starost pri upokojitvi, ki je tako za moške leta 2002 znašala 59 let in 11 mesecev, za ženske pa 55 let in 6 mesecev (leta 1990 je bila ta starost nižja, in sicer, za moške 57,8 in ženske 53,7 let) (Kopač 2004).

4.4 Delni sklep

V opravljeni analizi se je pokazalo, da so tako izvirne kot sedanje značilnosti slovenskega pokojninskega sistema – kot tudi v drugih tranzicijskih državah – industrijsko-korporativistične po svoji naravi. Vladavina socialističnih političnih režimov je nedvomno zavirala razvoj teh sistemov v smeri večstebrnega principa (kljub temu da primer švedske reforme dokazuje, da ta rešitev ni zadnja, ki je na voljo), po drugi strani pa je preseгла temeljno značilnost industrijsko-korporativističnih režimov blaginje – tj. razlikovanje v rešitvah za različne družbene skupine, kar jih uvršča med te in med univerzalistični princip institucionalno-redistributivnih sistemov blaginje – blaginje za vse državljane po istem principu.

Hitra in močna obremenitev pokojninskih skladov zaradi številnega zgodnjega upokojevanja (sredi devetdesetih let porast števila brezposelnih na 130.000, porast števila upokojenih na 450.000 in zmanjšanje števila standardno zaposlenih na 650.000) se je izkazala za kratkoročno strategijo. Ta je posledično sprožila zaostrovanje pogojev upokojevanja, z zviševanjem delovne dobe in starosti upokojitve ter s povečevanjem osebne odgovornosti zavarovancev za višino njihove pokojnine (prostovoljno dodatno zavarovanje in prostovoljno zavarovanje). V tem smislu se lahko privzame, da so se tudi v organizaciji zavarovanja za starost začeli uveljavljati določeni principi aktivacije, saj se princip solidarnosti in vzajemnosti vse bolj povezuje s principom osebne odgovornosti.

5. Skupne sklepne ugotovitve

Glavna podobnost slovenskih zavarovanj za brezposelnost in za starost s tovrstnim programi v Zahodni Evropi in prav tako v drugih tranzicijskih državah je v pogojevanju socialne zaščite s prispevkom. Rastoči pomen pripevkov za socialno zavarovanje je posebej izstopajoč v primeru institucionalno-redistributivnih režimov blaginje – pa tudi v tranzicijskih državah, ki raven socialne zaščite nad osnovno – nacionalno – ravniyo vse tesneje vežejo na individualni prispevek. Celo več, obe zavarovanji v vse večji meri spremlja naraščajoči pomen osebne odgovornosti in angažiranja zavarovancev v obliki aktivacijskih politik, posebno jasno v primeru zavarovanja za primer brezposelnosti. Na ta način se pasivne oblike ukrepov povezujejo z aktivnimi, kar Slovenijo približuje regulacijskim principom socialne varnosti v zahodnoevropskih, bolj tržnoliberalnih državah. To dejstvo posredno potrjuje ugotovitev, ki sicer ni bila predmet preverjanja, da mednarodni značaj gospodarske krize vplivajo na jačanje principa prispevka, medtem ko gospodarski razcvet deluje v prid jačanja redistributivnega principa režima blaginje (Novak 1997).

S tem pa prav tako dobimo elemente za sklep, da ne glede na konkretni režim blaginje potekajo glavna dogajanja v organiziranju javne blaginje v razmerju med ciljnim skupinama zaposlenih in državljanov ter med industrijsko-korporativističnim in institucionalno-redistributivnim režimom. Ta dva režima sta tudi tista, ki sta prispevala najbolj vplivne rešitve na področju organizacije javne skrbi za socialno reprodukcijo prebivalstva (Novak 2001).

Literatura

- Atkinson, Tony. 2003. »Social security in a long life society«. Conference Volume on the 4th ISSA Conference on Social Security in a LongLife Society.
- Baldwin, Peter. 1990. *The Politics of Social Solidarity; Class Basis of the European Welfare State 1875 – 1975*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ball, John. 1998. »Pension system reform in Great Britain«. Prispèvek z Mednarodne konference o pokojninskih reformah v Ljubljani.
- Barrais, Jose. 1998. »Reforma pokojninskega sistema na Poljskem«. Prispèvek z Mednarodne konference o pokojninskih reformah v Ljubljani.
- Cichon, Michael in drugi. 2003. »White or prosperous: How much migration does the ageing Europe Union need to maintain its standard of living in the twenty-first century?«. Conference Volume on the 4th ISSA Conference on Social Security in a LongLife Society.
- Ditch, John in drugi. 1999. *Change and Choice in Social Protection: The Experience of Central and Eastern Europe*. University of York: York.
- Esping-Andersen, Gosta. 2001. Predavanje na European Centre for Welfare Research and Policy na Dunaju.
- . 2003. »Towards the good society, once again?«. Conference Volume on the 4th ISSA Conference on Social Security in a LongLife Society.
- Felder, Stefan. 2003. »Adapting health and long term care schemes to challenges of a long life society«. Conference Volume on the 4th ISSA Conference on Social Security in a LongLife Society.
- Ferge, Zsuzsa in Jon E. Kolberg (ur.). 1992. *Social Policy in a Changing Europe*. Frankfurt/M.: Campus Verlag.
- Flora, Peter. (ur.) 1986. *Growth to Limits: The Western European Welfare States Since World War II*. New York: Walter de Gruyter.
- Guillemard, Anne Marie. 1997. »Les Paradoxes des politiques de la vieillesse«. *Revue Francaises Affaires sociales*, 3:127-152.
- Hagemeyer, Krysztof. 1998. »Pokojninska reforma v srednjeevropskih drzavah v tranziciji; primerjalna analiza«. Prispèvek z Mednarodne konference o pokojninskih reformah v Ljubljani.
- Hantrais, Linda. 1995. *Social Policy in European Union*. London: Macmillan Press.
- http://www.europa.eu.int/comm/employment_social/missoc2000
- Jelinek, Tomas. 1997. »The pension system in the Czech Republic and its reform«. Prispèvek z mednarodne konference o problemih pokojninske reforme v Ljubljani.
- Johnson, Julia in Robert Slater (ur.) 1996 (1993). *Ageing and Later Life*. London: Sage Publications.
- Kopač, Anja. 2002. »Pasivna politika zaposlovanja – sistemi socialne varnosti za primer brezposelnosti«. V A.Kajzer in M.Trbanc (ur.) *Politika zaposlovanja: 58-95*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kopač, Anja. 2004. »Konceptualizacija pojma 'aktivacija' na različnih ravneh oblikovanja socialne politike«. Doktorska disertacija.
- Lindquist-Virtanen, Carin. 1998. »Finish pension system«. Prispèvek z Mednarodne konference o pokojninskih reformah v Ljubljani.
- Maher, Anna. 1998. »Irish pension systems and the reform proposals«. Prispèvek z Mednarodne konference o pokojninskih reformah v Ljubljani.

- Marklund, Stafan. 1993. »Social policy and poverty in post-totalitarian Europe«. *Scandinavian Journal of Social Welfare*, 2: 3.
- Meierkord, Juergen. 1998. »Reforma nemskega pokojninskega sistema v procesu identifikacije«. Prispevek z Mednarodne konference o pokojninskih reformah v Ljubljani.
- Novak, Mojca. 1997. Razvoj evropskih modelov blaginje. Ljubljana: Visoka sola za socialno delo; Institut Republike Slovenije za socialno varstvo.
- 2001. »Reconsidering the socialist welfare state model.«. V A. Woodward in M. Kohli (ur.), *Inclusions and Exclusions in European Societies*. London: Routledge.
  - 2003a. »Viweing the Reforming Pension Schemes in Europe: A Parallel Development«. V D. Pieters (ur.), *European Social Security and Global Politics*. London: Kluwer Law International.
  - 2003b. »Začasni in trajni izstop s trga dela. Reformiranje zavarovanja za primer brezposlenosti in pokojninskega zavarovanja v Evropi.« Referat.
- Palacios, Robert in Roberto Rocha. 1997. »Pension reform issues in moving to multipillar system; The Hungarian case«. Prispevek z Mednarodne konference o problemih pokojninske reforme v Ljubljani.
- Palmer, Edward. 1998. »Swedish model of pension reform; The structure and major points«. Prispevek z Mednarodne konference o pokojninskih reformah v Ljubljani.
- Prijatelj, Janez. 1998. »Problemi veljavnega pokojninskega in invalidskega zavarovanja v Sloveniji in predlagane resitve reforme«. Prispevek z Mednarodne konference o pokojninskih reformah v Ljubljani.
- Rutkowski, Micha. 1997. »Polish pension reform program«. Prispevek z Mednarodne konference o problemih pokojninske reforme v Ljubljani.
- Saunders, Peter. 2003. »Reviewing the role and structure of pensions in their national context«. Conference Volume on the 4th ISSA Conference on Social Security in a LongLife Society.
- Szalai, Julia. 1992. »Poverty in Hungary during the period of economic crisis«. Rokopis.
- Vodopivec, Milan. 1997. »Pokojninska reforma v Sloveniji; izzivi in možnosti«. Prispevek z mednarodne konference o problemih pokojninske reforme v Ljubljani.
- Von Nordheim, Fritz. 1998. »Pension system reform in Denmark«. Prispevek z Mednarodne konference o pokojninskih reformah v Ljubljani.
- Walker, Alan in Tony Maltby. 1997. *Ageing Europe*. Buckingham: Open University Press.
- Walker, Alan in Gerhard Naegele (ur.). 1999. *The Politics of Old Age in Europe*. Buckingham: Open University Press.

Avtoričin naslov:

Mojca Novak
Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo
Rimska 8, 1128 LJUBLJANA
mojca.novak@guest.arnes.si

Rokopis prejet oktobra 2004, dokončna verzija za objavo pa marca 2005.

*Članek je po mnenju uredništva uvrščen v kategorijo
izvirni znanstveni članek s kvalitativno argumentacijo.*

Analiza koncepta družbena kohezija skozi prizmo ločitve vsakdanjega sveta in sistema

POVZETEK: Avtorica v članku sistematično analizira koncept družbene kohezije, pri čemer naredi pregled njegovih pojmovanj v preteklosti ter v modernem obdobju. V ospredje je postavljena umestitev pojma znotraj novejših perspektive družbene kakovosti ter njeno razmerje do drugih razumevanj tega koncepta, pa tudi razmerje do drugih sorodnih konceptov, kot sta socialna vključenost ter socialna integracija. Pri tem ločuje med dvema glavnima pogledoma na družbeno kohezijo in sicer med razumevanjem na ravni vsakdanjega sveta ter razumevanjem na sistemski ravni.

KLJUČNE BESEDE: družbena kohezija, socialna vključenost, socialna integracija, družbena kakovost

1. Uvod

Družbena kohezija v svojem temeljnem pomenu za sociologijo gotovo ni nov koncept, ampak prej nasprotno, je eden od temeljnih konceptov sociologije. Sociologija kot veđa se namreč ukvarja z vezmi med ljudmi in poskuša ugotoviti, kaj je tisto, kar posameznike poveže v neko skupno enoto, pa najsi bo to neka majhna skupnost, osnovana na družinskih in rodovnih vezeh, ali pa moderna, visoko kompleksna družba.

Družbena kohezija pa je kot termin v zadnjem obdobju precej bolj pogosto uporabljan, še posebno v diskurzu politik, tako na evropski ravni, kot tudi na nacionalni ravni posameznih držav (tudi v slovenskem političnem diskurzu lahko opazimo uporabo pojma). Poleg tega pridobiva na pozornosti tudi v znanstvenem diskurzu, saj se ravno v zadnjem obdobju mnogi akademiki in znanstveniki ukvarjajo in uporabljajo ta koncept pri opisovanju realnosti. Nova popularnost družbene kohezije, hkrati z njeno relevantnostjo za razumevanje procesov v družbi, je eden izmed razlogov, da bo v tem članku v središču ravno ta koncept. Eden od novejših znanstvenih pristopov, ki vključuje tudi koncept družbene kohezije, je pristop akademske in znanstvene skupine pod vodstvom Van der Measena, Walkerja, Becka in drugih, ki razvijajo koncept družbene kakovosti (Beck et al 2001). V ospredju članka bo tako preverjanje opredelitve družbene kohezije znotraj le-tega. Pri tem bomo poskusili slednjega umestiti v razmerju do različnih pojmovanj družbene kohezije, tako starejših razumevanj kot modernejših, ki se med seboj precej razlikujejo. Modernejša pojmovanja koncept zelo razširijo, kar povzroča tudi nepre-

glednost polja, saj se tako koncept zadeva ob druge sorodne koncepte. Med njimi bomo izpostavili koncept socialne vključenosti, saj se slednji uporablja v političnem diskurzu pogosto kot sopomenski koncept družbeni koheziji, v pristopu družbene kakovosti pa kot diagonalno nasprotni koncept. Na podobno nejasnost naletimo v razmerju med konceptom socialne integracije in družbene kohezije. S to analizo želimo pripomoči k večji jasnosti koncepta ter tako k njegovi večji uporabnosti pri opisovanju in pojasnjevanju družbenih procesov.

2. Lingvistična »zadrega«

Predno se lotimo tem, napovedanih v uvodu, je potrebno razjasniti še naslednjo lingvistično zadrego; to je vprašanje uporabe pojma socialno ali pa pojma družbeno kot pridevnika koheziji; torej, ali naj govorimo o socialni koheziji ali o družbeni koheziji? V Slovarju slovenskega knjižnega jezika so pomeni besede socialen naslednji: 1. nanašajoč se na družbo, družben, 2. nanašajoč se na gmotni položaj, mesto v družbi, družben, 3. nanašajoč se na dejavnosti za omiljenje, urejanje gmotnih, življenjskih razmer, 4. ki upošteva koristi drugih, skupnosti. Vidimo torej, da se v Sloveniji socialen sicer nanaša na družbo in ima torej pomen družbeno, vendar pa ima hkrati tudi druge pomene, vezane npr. na gmotni položaj posameznikov. Nasprotno pa ima družben naslednje pomene v Slovarju slovenskega knjižnega jezika: 1. nanašajoč se na družbo, 2. ki je last družbe v okviru ene države. Pridevnik družben ima torej manj dodatnih pomenov in je s tem bolj jasen. Tudi z razvojem strok, dejavnih na ožjem socialnem področju, izraz socialno vedno bolj dobiva ožji pomen, kot izraz vezan na področje socialnega sektorja kot družbenega podsistema. Glede na to, da bi socialen uporabljali v pomenu družben (ne pa recimo v pomenih, ki se nanašajo na izboljšanje gmotnega položaja), se zdi bolj primerno kot pridevnik uporabljati družben. Vendar pa je gotovo glede znanstvene tradicije in pa tudi že glede dosedanje uporabe termina socialna kohezija to lahko sporno. Že sedaj se namreč tako v znanstvenih krogih pogosto zasledi termin socialna kohezija. Podobno velja tudi za politični diskurz, kjer se pogosteje uporablja termin socialna kohezija (npr. v vladnem slovarju terminov Evropske unije, Evroterm, je termin »social cohesion« preveden kot socialna kohezija). Nadalje bi kot drugi argument za uporabo termina socialna kohezija lahko navedli tudi nadaljevanje oz. njegovo ujemanje z drugimi sorodnimi sociološkimi pojmi, pri katerih se uporablja pridevnik socialen; na primer socialni kapital, socialna omrežja. Kljub temu bomo glede na zgornje utemeljitve v tem članku uporabljala pridevnik družben, torej termin družbena kohezija. S tem enotnim terminom bomo prevajali različne tuje avtorje, ki uporabljajo koncept »social cohesion«; pa tudi pri domačih avtorjih, ki so sicer morda uporabili pridevnik socialni, bomo zaradi enotnosti govorili o družbeni koheziji.

3. Kontekst obravnave družbene kohezije

Debate o družbeni koheziji so bile v ospredju sociologije v prvi polovici 20. stoletja, saj se je takrat pojavil strah, da vezi v skupnosti (med drugim tudi) zaradi procesov urbanizacije izginjajo, da se povečuje individualnost, anonimnost in tekmovalnost (v

Forrest in Kearns 2001: 2125-27). Ravno strah pred izginotjem vezi je pogosto razlog za obravnavo tega koncepta in njegov prihod v ospredje sociologije. To bi morda lahko rekli tudi za današnjo »renesanso« koncepta, saj se tako kot strah pred modernizacijo v preteklosti danes pojavlja strah pred posledicami t.i. atomizirane, individualizirane, potrošniške družbe.

Glavni kontekst, v katerem se obravnava družbena kohezija, je torej pogosto strah pred njenim zmanjšanjem (zaradi različnih družbenih procesov); strah pred izginotjem skupnosti v pomenu tesnejših povezav med ljudi, strah da živimo v popolnoma individualizirani, atomizirani družbi kot vsoti posameznikov (brez dodatnega presežka vezi med njimi in njihovih posledic, kot so zaupanje, solidarnost, ipd.). Na to se nesposredno veže drugi kontekst obravnave kohezije, in sicer primerjava preteklosti in sedanjosti, torej družbene kohezije v preteklem času in danes. Ta vidik je skoraj neizbežno povezan z obravnavanjem kohezije, kar je vidno v delu mnogih avtorjev. Pri tem Forrest in Kearns (2001) ugotavljata, da je ta primerjava običajno vrednostno obarvana, kar pomeni, da se predpostavlja, da naj bi v (nedefinirani) preteklosti obstajale močnejše vezi med posamezniki in torej večja družbena kohezija, medtem ko je v današnjem času le-ta manjša oz. šibkejša.

Povezanost v družbi torej lahko obravnavamo z različnimi koncepti, med katerimi bo v tem članku poudarek na konceptu družbene kohezije. Pri tem pa je pomembno, da različni teoretiki ta koncept tudi različno razumejo. Ta različna razumevanja bomo poskusili v članku ločiti med seboj ne le glede na to, v katerem obdobju so delovali avtorji, ki so jih uporabljali (torej starejše in novejše uporabe), ampak tudi glede na vsebinske razlike med koncepti. Za vsebinske razlike menimo, da lahko zajamejo dve ravni razumevanja, ki bi ju lahko privzeli po Habermasovi ločitvi med življenjskim svetom in sistemom. Tako predvsem starejši avtorji v svojih obravnavah družbene kohezije slednjo opazujejo na nivoju vsakdanjega življenja ljudi, na nivoju Habermasovega življenjskega sveta, medtem ko novejše teorije koncept razširijo, ter vanj vključijo tudi sisteme oz. znotraj njih koncept preide iz opazovanja povezanosti med posamezniki v opazovanje sistemov, tj. v opazovanje povezanosti med posameznikom in določenim družbenim sistemom, ali pa celo povezanosti med posameznimi družbenimi sistemi.

Gre torej za precejšnje razlikovanje v pomenu družbene kohezije med tema dvema razumevanjima oz. pristopoma, ki bi ju imenovali prostop na ravni vsakdanjega sveta, ter sistemski pristop. Znotraj ravni vsakdanjega sveta je družbena kohezija obravnavana predvsem kot solidarnost, družbene vezi, oz. - morda opisano z modernejšo terminologijo – socialna omrežja. Nasprotno pa teorije znotraj bolj sistemske makro ravni razumejo koncept široko in povezujejo družbeno kohezijo tudi s pojmi kot so državljanstvo, družbena vključenost, »politična« enakost, država blaginje ipd. Nekatere teorije nihajo med tema dvema opredelitvama, kamor spada tudi opredelitev družbene kohezije znotraj pristopa družbene kakovosti, kar bomo v nadaljevanju analizirali.

4. Razumevanje družbene kohezije na ravni vsakdanjega sveta

Vsakdanji svet Schutz definira kot tisto področje realnosti, ki ga budni odrasli človek najde v zdravorazumski človeški naravnosti kot preprosto dano. Vsakdanji svet je namreč nujno ozadje vseh razumevanj, početij ljudi in drugi svetovi po psihološki plati izhajajo iz vsakdanjega sveta in so tako odvisni od njega. Vsakdanji svet tudi nosi pomene, ki povezujejo posameznike (Ule 1993: 23-26).

Ta vsakdanji svet se navezuje na Habermasov življenjski svet. Habermas razume kot glavne komponente življenjskega sveta kulturo, družbo in posameznika. Koncept življenjskega sveta torej vključuje kulturno reprodukcijo (nadaljevanje tradicije, koherentnosti, racionalnosti vedenja), socialno integracijo (stabilizacija skupinskih identitet, solidarnost) in socializacijo (prenos splošnih kompetenc za akcijo, harmonizacija individualnih biografij). Pri tem se simbolne strukture življenjskega sveta reproducirajo skozi kontinuirano potrjenega znanja, stabilizacijo skupinske solidarnosti in socializacijo odgovornih akterjev (Habermas 1981; Outhwite 1994).

Ko govorimo o družbeni koheziji, običajno začnemo pri Durkheimu. Durkheim namreč govori o povezanosti v družbi s pomočjo dveh konceptov, mehanske in organske solidarnosti. Prva ustvarja povezanost v družbi s pomočjo religije, druga pa sledi iz delitve dela in je značilna za razvitejše družbe. Pri tem lahko njegovo dojetje povezanosti med ljudmi pojmuje kot nekaj, kar se dogaja na ravni vsakdanjega sveta, kljub temu, da je v modernih družbah slednja povezana z delitvijo dela ter tako z določenimi družbenimi sistemi. Tako tudi M. Novak (2001) pravi, da Durkheimovo pojmovanje družbene kohezije slednjo pojmuje kot proces, ki se udejanja na mikro ravni, prek občutkov povezanosti in skupinske identitete.

Znotraj življenjskega sveta lahko opazujemo povezanost posameznikov na podlagi solidarnosti, norm in pa medosebnih vezi. Eden od pomembnih teoretikov družbene kohezije, Lockwood, je poudaril zadnjo dimenzijo družbene kohezije. Lockwood (1964) tako uporablja termin družbena kohezija za opisovanje jakosti primarnih in sekundarnih mrež na mikro in mezo družbenem nivoju, tj. za trdnost vezi predvsem v primarnih družbenih odnosih, kot so na primer odnosi znotraj družine, med prijatelji in v lokalni skupnosti (v Lockwood 1999; Mouzelis 1974; Beck et al. 2001). Meni torej, da se družbena kohezija ne nanaša na makro družbeni nivo, in tako za odnose in povezanost na makro nivoju uporablja izraz socialna integracija (več o socialni integraciji znotraj Lockwoodove teorije v drugem delu članka). Podobno na primer Münch (2002) uporablja izraz kohezija za tip odnosov med člani družbene enote, ki sprožijo razširjene in intenzivne, močne povezave. V moderni terminologiji bi torej lahko rekli, da je družbena kohezija v tej perspektivi razumljena v kontekstu socialnih omrežij.

Vendar pa tudi na tem nivoju sam pojem le ni razumljen tako ozko, ampak je iz dela avtorjev (kot so Lockwood, Münch) razvidno, da vključuje še nekatere druge dimenzije, ki delajo koncept širši od samih vezi. Poleg že omenjenih primarnih vezi naj bi se družbena kohezija po Lockwoodu navezovala tudi na splošni »altruizem«, tj. na pripravljenost pomagati in zaupanje. Tako naj bi se upad družbene kohezije odražal v

(nižjem) članstvu v prostovoljnih organizacijah, ter v porastu kriminala (pri čemer je mišljen predvsem »tradicionalni« kriminal). Kot vzrok in indikator manjšanja družbene kohezije omenja tudi razkroj družine. Poleg povezovanja s socialnimi omrežji se torej na tem nivoju družbena kohezija pogosto povezuje tudi z določenim normativnim redom, vrednotami in moralo. Znotraj potrebnih vrednot je morda na tej ravni še najbolj izpostavljena solidarnost. Tako npr. Parsons poleg normativnega reda kot osnove družbe poudari tudi solidarnost, internalizacijo zvestobe in dolžnosti. Pravi namreč, da »nobena družba ne more ohraniti svoje stabilnosti v obliči različnih kriz in pritiskov, če niso interesne konstalacije njenih članov osnovane na solidarnosti in internalizirani lojalnosti in dolžnosti« (Parsons 1966: 14).

Tudi Habermas poudari pomen solidarnosti na ravni življenjskega sveta. Poleg tega pa izpostavi še eno dimenzijo, in sicer skupinsko identiteto. Tretji temelj družbene kohezije znotraj tega razumevanja je torej skupna identiteta. Podobno poudarja Castells (1997), da so ravno skupne identitete vezno tkivo obstoječega družbenega sistema (v Forrest in Kearns 2001: 2127-28). Skupno identiteto uvrščamo v poseben sklop, ker jo obravnavamo v kontekstu identifikacije z neko družbeno enoto. Pri tem se naslanjamo na razumevanje kolektivne identitete, kot ga je predstavil Snow (2002), in sicer da je bistvo kolektivne identitete v občutenju enosti z neko skupino, pri čemer so ta občutenja zasidrana v resničnih ali izmišljenih značilnostih in izkušnjah, ki si jih delimo z drugimi člani te skupine ali kolektivitete. Kolektivno identiteto tako razume kot proces, ne pa lastnost oz. last družbenih akterjev, oz. kot interaktivno skupno definicijo, ki ustvarja občutek nas, »mi« (proti »njim«). Osnova torej ni neka skupna kultura ali norme in vrednote, ki bi jih delila družbena enota, ampak sam proces oblikovanja družbene enote, osnovan predvsem na izkušnjah in značilnostih, zaradi česar teh sklopov ne združujemo.

Te ravni razumevanja so običajno implicitno ali eksplicitno vključene tudi v kasnejše definicije družbene kohezije. To velja tudi za definicijo družbene kohezije v pristopu družbene kakovosti.

5. Sistemska raven razumevanja

Kot drugo raven, na kateri mnogi avtorji definirajo družbeno kohezijo, smo identificirali sistemsko raven. Habermas (1981) opisuje razvoj družbe skozi diferenciacijo na dveh nivojih: sistem in življenjski svet se diferencirata, pri čemer kompleksnost prvega in racionalnost drugega rasteta, hkrati pa se diferencirata tudi drug od drugega. V modernem svetu je kompleksnost sistemov izrazita, in deluje »kolonizirajoče« na življenjski svet, ki tako postaja samo še eden od subsystemov. Glavni sistemi so sistemi moči (država, državna administracija, ipd.) ter sistemi menjave (tržna ekonomija, ipd.). Posebnost nekaterih novejših pogledov na družbeno kohezijo je tako ravno v tem, da v obravnavanje vključijo tudi sistemsko raven. Ne ostanejo torej le na ravni medosebnih vezi, zaupanja, solidarnosti in gradnje identitet. V nadaljevanju bomo predstavili tri novejša razumevanja družbene kohezije, in sicer 1) razumevanje avtorjev Forreesta in Kearnsa, 2) pristop družbene kakovosti ter 3) t.i. »evropski (politični)« pristop.

5.1. Forrest in Kearns

Kot enega kompleksnejših pogledov in definicij družbene kohezije lahko navedemo definicijo Forresta in Kearnsa (2001), ki obravnava družbeno kohezijo kot koncept, sestavljen iz petih dimenzij. Te dimenzije so: (1) *skupne vrednote, državljanska (civic) kultura*, pod čimer avtorja razumeta skupne cilje, skupna moralna načela in kode obnašanja, podporo političnim institucijam in politično participacijo; (2) *družbeni red, družbena kontrola*, kar naj bi označevalo odsotnost splošnega konflikta, učinkovito neformalno socialno kontrolo, tolerantnost, spoštovanje razlik, medskupinsko sodelovanje; (3) *solidarnost, manjšanje razlik v družbi*, kjer gre predvsem za harmonijo med ekonomskim in socialnim razvojem, redistribucijo javnih financ in možnosti, enak dostop do storitev in denarne pomoči, pripravljenost pomagati drugim; (4) *socialna omrežja in socialni kapital*, kjer naj bi bila pomembna predvsem visoka stopnja interakcije znotraj skupnosti in družin, državljansko udejstvovanje in sodelovanje v društvih; (5) *navezanost na kraj/prostor*, zaradi katere naj bi tudi prišlo do povezovanja med osebno in krajevno identiteto (Forrest in Kearns 2001: 2129). Kot nasprotje pa naj bi družba, ki bi imela pomanjkanje kohezije, razodevala visoko stopnjo nereda, konfliktnosti, visoko stopnjo neenakosti, nizko stopnjo interakcije znotraj skupnosti in med skupnostmi, nezdržljive moralne vrednote ter nizko stopnjo pripadnosti kraju.

Tej definiciji bi morda lahko zato očitali preobširnost, saj v koncept družbene kohezije vključi mnogo razsežnosti, kar naredi koncept nekoliko manj pregleden. Hkrati se v tej definiciji pojavlja tudi prekrivanje z nekaterimi drugimi pojmi in koncepti. Najbolj očitno je definiranje socialnega kapitala kot ene od razsežnosti družbene kohezije (znotraj razsežnosti socialna omrežja in socialni kapital). Gre za prekrivanje dveh pojmov, ki sta si precej sorodna in je težko utemeljiti razvrstitev, kjer en pojem zaobjema drugega, kot velja v tem primeru. Podobno nekoliko sporna je umestitev vprašanja družbene neenakosti in zmanjševanja družbenih razlik v koncept družbene kohezije, saj se to vprašanje pogosto povezuje z drugimi koncepti, kot je na primer koncept socialne izključenosti.

Definicija družbene kohezije Forrest in Kearnsa je torej zelo široka in kompleksna, in slednjo razširi na nova, dodatna področja, poleg že prej omenjenih vidikov. Tako avtorja sicer poudarita moralne norme in vrednote (v dimenziji skupne vrednote, državljanska kultura) in medosebne vezi oz. socialna omrežja (v dimenziji socialna omrežja in socialni kapital), kar sta dva sklopa/pogleda na družbeno kohezijo, predstavljena v prvem delu. Lahko bi rekli, da sicer posredno in v nekoliko drugačni obliki vključita tudi identitete (v kontekstu krajevne identitete kot oblike navezanosti na prostor), čeprav je to lahko le en vidik kolektivne identitete, ki smo jo predstavili kot poseben sklop. Poleg teh vidikov (ravni življenjskega sveta) družbene kohezije vpeljeta še nove, med katerimi je morda najbolj opazen politični vidik. Avtorja torej vpeljeta v obravnavo sistem države (ter državljanstva), pa tudi solidarnost na primer razumeta v sistemskem pomenu - v obliki dostopa do sistema socialne varnosti (pridobivanje denarnih pomoči).

Forrest in Kearns torej predstavita družbeno kohezijo kot koncept, ki ima več razsežnosti, hkrati pa tudi že nakazujeta možnost operacionalizacije koncepta s pomočjo teh razsežnosti, torej nakazuje način merjenja tega koncepta. Pri tem razumeta družbeno

kohezijo kot koncept, ki se nanaša predvsem na makro družbeni nivo. Redistribucija javnih financ, dostop do socialne podpore itn. namreč spadajo v pristojnost nacionalne države, kar pomeni, da ta koncept omogoča opazovanje družbene kohezije na ravni države, ne omogoča pa njegovo opazovanje na mikro ali mezo ravneh družbe, kot na primer skupnost (še posebno, če govorimo o politično neorganizirani skupnosti, kjer takšnih mehanizmov ni implementiranih). Gre torej za poudarek na sistemski ravni obravnave koncepta, vendar še vedno s hkratnim vključevanjem nekaterih elementov ravni vsakdanjega sveta.

5.2. Družbena kakovost

Družbena kohezija se v konceptu družbene kakovosti nanaša na procese na makro nivoju, *ki ustvarjajo, spodbujajo ali uničujejo socialne mreže* (Beck et al. 1997: 286-290, v Bouget 2001: 48). Družbena kohezija je tako definirana v kontekstu doseganja določene družbene kakovosti, znotraj katere je pomembna samorealizacija posameznikov ter formacija kolektive identitete. Berman in Philips sta v zadnjem delovnem tekstu definirala družbeno kohezijo kot tisto, kar se nanaša na družbene odnose, norme in vrednote in identitete. Nanaša se torej na jakost in kompozicijo vezi, ki definirajo naravo družbe ali skupnosti (Berman in Philips 2003). Teoretiki družbene kakovosti družbeno kohezijo navežejo predvsem na socialna omrežja, kar smo že navedli kot enega možnih vidikov družbene kohezije (npr. Lockwood, Münch), pri čemer naredijo to razliko, da slednje ne navežejo ozko na mikro ali mezo družbeni nivo, ampak na makro družbeni nivo. Beck et al. (2001) se ne strinjajo, da bi družbena kohezija pomenila le povezanost na skupnostnem in mikro nivoju (družine, prijateljev), kot jo je definiral Lockwood.

Teza avtorjev koncepta družbene kakovosti je, da se družbeno dogaja v napetosti med sistemi/institucijami in skupnostmi, skupinami, ter v napetosti med družbenim in biografskim razvojem (Beck et al. 2001: 314-315). Ti dve napetosti tvorita dve osi, ki razdeljujeta koncept družbene kakovosti na štiri kvadrante (socioekonomsko varnost, krepitev moči, družbeno vključenost in družbeno kohezijo). Na osi napetosti med družbenimi in biografskimi procesi se družbena kohezija umešča na stran družbenih procesov, medtem ko se na osi napetosti med sistemi, institucijami in skupinami, skupnostmi uvršča na stran skupnosti. V grobem bi torej lahko rekli, da se družbena kohezija umešča na makro nivo in med makro družbene procese (ne pa biografski, mikro nivo posameznika), ter na družbeni (skupnostni) nivo in ne na sistemski (institucionalni) nivo procesov.

Vendar pa ta umestitev koncepta v kvadrante ni ostala brez kritikov. Tako nekateri avtorji (npr. Phillips in Berman 2001) poudarjajo, da bi lahko družbeno kohezijo umestili tudi v druge kvadrante oz. da prihaja do prekrivanja med štirimi komponentami družbene kakovosti. Phillips in Berman na primer opozarjata, da družbena kohezija ni vezana le na societalni, družbeni nivo procesov, ampak tudi na sistemski, saj je za vzpostavitev in vzdrževanje družbene kohezije potrebna tudi sistemska podpora. Hkrati so vprašanja družbene kohezije pomembna tudi na mikro nivoju in ne le na makro nivoju, kamor je družbena kohezija umeščena. Podobno problematizira razvrstitev kvadrantov M. Novak; avtorica poudari nejasnost glede tega, ali ima v tem konceptu družbena kohezija

sistemska ali socialno-integrativno funkcijo (Novak 2001: 33). Reakcija na kritike je bil popravek kvadranta v smeri, da se prizna delno prekrivanje komponent oz. kvadrantov, saj vsaka komponenta na določeni točki vdira v druge, pri čemer pa družbena kohezija vseeno v večji meri spada le v en kvadrant.

Kljub temu, da je koncept in njegova operacionalizacija še v razvoju, je na tem mestu morda potrebno še nekoliko bolj pojasniti, v katero smer se razvija koncept družbene kohezije oziroma kako se razvija njegova operacionalizacija. To razvijata (med drugimi) Y. Berman in D. Phillips, zato bomo na tem mestu povzeli njune glavne predloge, narejene za diskusijo v okviru mreže za razvoj indikatorjev družbene kakovosti (European Network on Indicators of Social quality, ENIQ).

Berman in Phillips (2003) torej opredelita »družbeno kohezijo kot nekaj, kar je odvisno od jakosti družbenih odnosov in je funkcija integracije med povezovalnimi normami in vrednotami (vključno z zaupanjem) v družbi«. Na podlagi te definicije so bile nadalje definirane štiri razsežnosti družbene kohezije, in sicer: (1) zaupanje, (2) povezovalne norme in vrednote, (3) socialna omrežja, in (4) identiteta. Identificirane poddomene so se tekom dela spreminjale. Prvotno (september 2003) so bile definirane znotraj razsežnosti zaupanja dve glavni poddomeni, in sicer splošno zaupanje in specifično zaupanje, kamor spada tako osebno zaupanje kot tudi institucionalno zaupanje. Poddome razsežnosti povezovalne norme pa naj bi bile tri, in sicer: altruizem, recipročnost in pravičnost. Socialna omrežja so bila nadalje operacionalizirana na zopet tri poddomene, in sicer na horizontalna in vertikalna omrežja ter na »križajoče« vezi. Zadnja domena identitete pa se razdeli na poddomene nacionalna/evropska identiteta, regionalna identiteta in medosebna identiteta. V zadnjem predlogu (marec 2004) ostajata domeni zaupanja in identitete enaki, omrežja se ne delijo več na poddomene, domena norme in vrednote pa ima na novo oblikovane tri domene: altruizem, toleranca in družbena pogodba.

Te dimenzije se umeščajo na nivo vsakdanjega sveta, in hkrati delno tudi na sistemski nivo. Vključenost systemskega nivoja pri razumevanju je vidna na podlagi indikatorjev pri posameznih komponentah, ki jih navajajo avtorji. Tako je bil v prvotnih predlogih v opazovanje družbene kohezije vključen tudi pravni sistem, politični sistemi (prek opazovanja politične diskriminacije), pa tudi trg delovne sile (prek indikatorja delež nezaposlenih). V tej fazi je torej poleg vsakdanjega življenja bila v opazovanje družbene kohezije izrazito vključena tudi systemska raven. Ta poudarek na sistemski ravni je znotraj novih indikatorjev (marec 2004) manjši. Tako bi sedaj glavne indikatorje družbene kohezije lahko navezali na vsakdanji svet, in sicer zaupanje (ljudem na splošno)¹, zaupanje v institucije, stališča do migrantov, tolerantnost do specifičnih družbenih skupin, pomen družine, prijateljev, občutek nacionalnega ponosa, identifikacija z državnimi simboli, ipd. Na podlagi teh indikatorjev bi lahko to pojmovanje uvrstili skoraj izključno kot pojmovanje na nivoju vsakdanjega sveta. Ti indikatorji se ujemajo z umestitvijo družbene kohezije v kvadrant nasproti institucijam, vendar pa prihaja do določenega neskladja med izbranimi indikatorji, ki so merjeni na ravni posameznika, ter umestitvijo koncepta na makro nivo.

Družbena kohezija znotraj koncepta družbene kakovosti je torej definirana kot socialne mreže, družbeni odnosi, pri čemer se poudarjajo norme in vrednote (kot so

altruizem, solidarnost, recipročnost in pravičnost), zaupanje in oblikovanje kolektivnih identitet. Ta pogled se torej v mnogočem prekriva s pogledi in dimenzijami kohezije, predstavljenimi v prvem delu in se torej dotikajo ravni vsakdanjega sveta. Kljub temu smo ta pristop tako zaradi političnih motivacij, ki jih ima sam projekt, zaradi njegove umestitve v širšo teorijo družbene kakovosti, kjer je koncept umeščen na makro nivo, ter glede na razvoj operacionalizacije slednjega uvrstili med pristope, ki obravnavajo družbeno kohezijo tudi na sistemski ravni.

5.3. »Evropski/politični« pristop

Kot smo omenili že v uvodu tega članka, je koncept družbene kohezije postal zelo pogost v političnem diskurzu v Evropi. Tako je na primer bil formuliran načrt Evropske Komisije (vrh v Lizboni, 2000), narediti Evropo »kompetitivno, dinamično, osnovano na inovaciji in znanju, ki bi lahko povečevala ekonomsko rast in *družbeno kohezijo*« (moji poudarki). Nadalje je v Maastrichtski pogodbi (1992) v drugem členu navedena kot naloga Skupnosti »promoviranje harmoničnih ekonomskih aktivnosti, neinflacijske rasti, spoštovanje okolja, visoke stopnje zaposlenosti in socialne varnosti, višanje življenjskega standarda in kakovosti življenja, ekonomske in *družbene kohezije* ter solidarnosti med državami članicami«.

Za potrebe tega članka bodo pristopi znotraj različnih institucij na ravni Evrope predstavljeni pod enotnim okriljem »evropske« perspektive (to pomeni tako institucije Evropske unije, kot Svet Evrope). Samo razumevanje družbene kohezije v Evropi pa morda najboljše ponazarja Strategija za družbeno kohezijo, ki jo je maja 2000 sprejel Evropski odbor za družbeno kohezijo (ustanovljen konec leta 1998). Slednji deluje znotraj Sveta Evrope. Ta pristop spada med najbolj sistemsko usmerjena razumevanja družbene kohezije.

Družbena kohezija je v Strategiji razumljena kot osnovni pogoj za demokratično varnost, jačanje družbene kohezije pa naj bi bila preventivna strategija, ki zmanjša nevarnost družbenega in političnega razdora v prihodnosti. V popravljeni strategiji za družbeno kohezijo (november 2003) je slednja definirana kot zmožnost družbe, da zagotovi dobrobit vseh članov družbe, zmanjšuje razlike in se izogiba polarizacijam. *»Kohezivna družba je medsebojno podporna skupnost svobodnih posameznikov, ki zasledujejo te skupne cilje z demokratičnimi sredstvi«*. V Metodološkem vodniku za uporabo indikatorjev o družbeni koheziji (2003) pa je podana naslednja definicija družbene kohezije: *»Družbena kohezija zajema vse elemente in procese, ki jačajo družbeno zmožnost zagotavljanja dolgoročne dobrobiti vseh svojih članov, vključno s pravičnim dostopom do razpoložljivih resursov, spoštovanjem človekovega dostojanstva in različnosti, osebno in kolektivno avtonomijo in odgovorno participacijo«*. Na podlagi te definicije so tudi predlagane komponente in indikatorji, ki se nanašajo na zelo različna področja in nivoje družbe. Te komponente zajemajo institucionalne in finančne resurse ter prakse, pravila, pa tudi vezi in vrednote. Poudarek je sicer na sistemski ravni (kot na primer sprejeta zakonodaja na različnih področjih, od zdravja, stanovanja, zaposlovanja - raven brezposelnosti, kršenje človekovih pravic, ipd.), v manjši meri pa so vključene tudi ravni vsakdanjega življenja (kot so sosedski odnosi, občutek pripadnosti, ipd.). Gre

torej za izrazito sistemsko razumevanje družbene kohezije. Sistemski je tako tudi nivo, na katerem naj bi se družbena kohezija zagotavljala oz. promovirala. Glavni instrument naj bi bil utrjevanje sistema socialne varnosti. Drugi promotorji oz. pomembni faktorji družbene kohezije pa naj bi bili še družina, različna civilna telesa, cerkev, politične stranke, sindikati ipd.

Zaključimo lahko, da se v Evropi družbena kohezija nanaša izrazito na sistemski vidik, saj poudarja krepitev različnih sistemov, ki naj bi pripomogli k večanju družbene kohezije in je hkrati uporabljena predvsem v kontekstu reševanja problemov socialne izključenosti. Na tem nivoju koncept ni jasno razmejen od koncepta socialne izključenosti, zato bo slednji nekoliko podrobneje predstavljen v nadaljevanju.

6. Socialna vključenost in izključenost²

Kot smo že omenili v uvodu, se s konceptom družbene kohezije izrazito povezuje koncept socialne izključenosti. To je razvidno v političnem diskurzu, kjer se v nekaterih primerih koncepta uporabljata kot sopomenska. Nasprotno pa sta znotraj pristopa družbene kakovosti ta dva koncepta opredeljena diametralno nasprotno. Ta nejasnost dodatno zamegljuje pomen samega koncepta družbene kohezije.

Termin socialna izključenost naj bi izhajal iz francoske socialne politike oz. iz političnega programa francoskih socialnih vlad v 80ih letih. J. Delor pa je nadalje vključil ta termin v pogajanja v Evropski uniji (Allen et al. 2000, 13, 14). Ta koncept je tesno povezan s konceptom revščine, ki pa izvira iz anglosaksonske tradicije. Razlika med konceptoma naj bi bila v tem, da liberalni model države (anglosaksonska tradicija) vidi družbo kot fragmentirano, sestavljeno iz posameznikov, ki med seboj tekmujejo, država pa naj bi skrbela za minimalni življenjski standard vsakega posameznika. Nasprotno pa korporativistični model režima blaginje, iz katerega izhaja koncept socialne izključenosti, temelji na konceptu družbe kot sestavljene iz skupin, ki imajo recipročne pravice in dolžnosti. Socialna izključenost se tako ne ukvarja le z monetarnim aspektom, ampak tudi z vključenostjo ljudi v socialni in monetarni red (Cameron, Davoudi 2000: 235-236).

Po razlagi nekaterih avtorjev je torej termin socialna izključenost širši od termina revščina, saj naj bi obsegal ne le šibke materialne vire ampak tudi nezmožnost participacije v ekonomskem, političnem, kulturnem in socialnem življenju, po nekaterih definicijah pa tudi izključenost iz »mainstreama« oz. prevladujoče usmeritve družbe (Duffy 1995, v Hamilton et al. 2003). Vendar pa je na tem mestu treba opozoriti, da revščina ni nujno vedno obravnavana le v ozkem monetarnem smislu. Tako opozarja Novakova, da je že Townsend (1979) razvil koncept deprivacije na mikro ravni, ki je lahko tako materialna kot tudi delovna ali socialna (v Novak 2001: 32,33).

Koncept socialne vključenosti se uporablja kot nasprotni pojem socialne izključenosti, v isti vlogi pa znotraj »evropskega« pristopa lahko zasledimo tudi uporabo pojma družbene kohezije. Tako na primer v izjavi Sveta Evrope (1998) velja: »Ker lahko naredi spoštovanje za človekovo dostojanstvo in osebno integriteto najvažnejše in ker omogoča ponovno vzpostavitev družbenih vezi med posameznikom in družbo, je najboljši odgovor na izključenost ... jačanje družbene kohezije.« (v Berman 2003).

Vendar pa tudi na »evropski politični« ravni obstajajo poskusi ločevanja obeh konceptov. Tako na primer svojo odločitev za oblikovanje strategije za jačanje družbene kohezije, namesto strategije boja proti izključenosti, utemeljuje Evropski odbor za družbeno kohezijo s tem, da se kohezija nanaša na vse državljane, medtem ko se koncept vključevanja in izključitve nanašata predvsem na izključene oz. marginalizirane skupine v družbi. Razlog torej naj ne bi bil samo uporabiti pozitivni koncept³ ter s tem tudi uveljaviti bolj pozitivno reprezentacija svojega dela, ampak naj bi šlo za temeljno vsebinsko razlikovanje med konceptoma. Vendar pa kljub tem poskusom ločevanja prevladuje nejasnost in nerazmejenost obeh konceptov v politični perspektivi na »evropski« ravni, saj gre pomensko v bistvu le za nadgradnjo koncepta družbene vključenosti s konceptom družbene kohezije.

Nasprotno pa velja za razumevanje obeh konceptov znotraj pristopa družbene kakovosti. Koncepta družbene kohezije in socialne vključenosti sta namreč v tem teoretskem modelu dokaj jasno razmejena, saj sta uvrščena vsak v svoj del kvadranta družbene kakovosti. Tako smo že opisali v članku, da je družbena kohezija umeščena na osi družbeni vs. biografski procesi na stran družbenih procesov, medtem ko se na osi napetosti med sistemi, institucijami in skupinami/skupnostmi uvršča na stran skupnosti. Koncept socialne vključenosti pa ta teorija umešča v popolnoma nasprotni kvadrant. Tako je na osi napetosti med biografskimi in družbenimi procesi umeščena na stran biografskih procesov, medtem ko je na osi napetosti med institucijami in skupinami umeščena na stran institucij. Vključenost se torej primarno nanaša na mikro nivo, na vključenost posameznika v sistem, institucije družbe.

Pri tem zopet mnogi avtorji opozarjajo na problem prekrivanja kvadrantov. Tako smo že omenili, da nekateri avtorji družbeno kohezijo umeščajo v vse štiri kvadrante družbene kakovosti (npr. Phillips in Berman 2001). Phillips in Berman podobno problematizirata tudi uvrstitev socialne vključenosti v en kvadrant, saj opozarjata, da se socialna vključenost nanaša tudi na skupnosti, skupine in državljane in zato naj bi spadala v vse štiri kvadrante družbene kakovosti (Phillips Berman 2001). Na problematičnost umestitve socialne vključenosti v mikro kvadrant družbene kakovosti opozarja tudi M. Novak, ki pravi, da se vključenost nanaša na makro nivo, saj zadeva institucionalno vključenost (Novak 2001: 30-33). Razmejitev med konceptoma torej le ni popolnoma jasna tudi znotraj tega modela.

Začetna definicija socialne vključenosti v teoriji Družbene kakovosti pravi, da se socialna vključenost nanaša na enakost v širšem pomenu, na socialno integracijo (na področju trga delovne sile, politike, ...) (Beck et al. 1997 v Beck et al. 2001). Kasnejša definicija pa nadaljuje, da se vključenost nanaša na institucijski in infrastrukturni kontekst, ki naj bi bil za ljudi dostopen. Gre torej za vključenost posameznikov v politični, kulturni, socialni in ekonomski sistem, promoviranje državljskih pravic (Beck et al. 2001: 312-322). Walker in Wigfield (2003) v diskusijskem tekstu za ENIQ definirata socialno vključenost kot stopnjo, do katere so ljudje vključeni (ali se čutijo vključeni) v različne odnose, organizacije, podsisteme in strukture, ki sestavljajo vsakdanje življenje.

Ta široka definicija pa otežuje jasno ločitev med konceptoma, kot jo je omogočala ozka definicija socialne vključenosti, ki je slednjo omejila na sistemski nivo. Tako je

na primer pri zadnji definiciji vključenosti poudarjena tudi vključenost posameznika v družbene skupine, skupnosti ipd., kar pa bi že težko ločili od družbene kohezije. Vključenost v različne odnose, ki sestavljajo vsakdanje življenje, torej definira koncept tako široko, da se v veliki meri prekriva s konceptom družbene kohezije. Sicer je v zadnji fazi razmejitev razmeroma jasna, saj se družbena kohezija osredotoča na raven vsakdanjega življenja, socialna vključenost pa na sistemsko raven, tj. vključenost posameznikov ali skupin v sisteme. Ostaja pa izrazito prekrivanje na enem nivoju indikatorjev, in sicer pri obeh konceptih obstaja indikator socialnih omrežij in vključenosti posameznikov vanje (kot so prijatelji, sosedje, družinski odnosi). Pri socialni vključenosti prihaja tudi do neskladja med njeno umestitvijo na biografsko stran procesov, ter njena operacionalizacija z indikatorji, kot so na primer gostota javnega prometa, število kulturnih objektov ipd., ki se sploh ne nanašajo na posameznika, in njegovo vključenost v sisteme, ampak opisujejo stanje v določenih družbenih sistemih, ter s tem popolnoma orientiranost na makro nivo.

Kot je razvidno, sta torej koncepta družbene kohezije ter socialne izključenosti zelo povezana. Razmejitev je izrazito nejasna v »politični« rabi teh izrazov, pa tudi znotraj predstavljene teorije družbene kakovosti so meje med konceptoma zamegljene. Do te kolizije pa prihaja tako na ravni systemskega razumevanja (kadar se v razumevanje družbene kohezije vključi systemski nivo, saj se družbena vključenost razume predvsem znotraj sistemov), deloma pa tudi na nivoju vsakdanjega sveta.

8. Socialna integracija⁴

Drugi koncept, s katerim kolidira koncept družbene kohezije, je koncept socialne integracije. Mnogi teoretiki namreč v svojih teorijah, ki razlagajo delovanje in strukturo družbe, uporabljajo koncept socialne integracije. V nekaterih teorijah (npr. Lockwood) se termina srečata. Lockwood (1964) namreč razlikuje med socialno in sistemsko integracijo, pri čemer je družbena kohezija del socialne integracije (v Lockwood 1999, Mouzelis 1974). Avtor socialno in sistemsko integracijo definira na naslednji način:

»Problem socialne integracije je osredotočen na urejene ali konfliktne odnose med *akterji*, medtem ko je problem systemske integracije osredotočen na urejene ali konfliktne odnose med *deli* družbenega sistema.« (Lockwood 1992, v Mortensen 1999: 18).

Znotraj socialne integracije Lockwood razlikuje med družbeno kohezijo ter civilno integracijo. Pri tem se civilna integracija nanaša na integriteto temeljnega institucionalnega reda državljanstva na mikrosocialnem nivoju, medtem ko se družbena kohezija nanaša na jakost primarnih in sekundarnih mrež na mikro in mezo socialnih nivojih (v Berman 2003). Natančneje lahko razumemo, kaj Lockwood (1999) razume pod civilno integracijo in družbeno kohezijo, ki sestavljata socialno integracijo s pomočjo mer oz. indikatorjev posameznih konceptov, ki jih predlaga. Na koncept civilne integracije navezuje naslednje indikatorje: participacija na volitvah, podpora institucijam demokracije, zaupanje v institucije, porast podpore ekstremističnim strankam (kot znak zmanjšanja civilne integracije), ekonomski kriminal, itd. Civilna integracija torej vključuje določene sisteme (preko konceptov državljanstva, institucij države, ipd.). Družbena kohezija,

kot smo že opisovali, pa se nanaša na primarne vezi, solidarnost, zaupanje. Tako so indikatorji, ki jih predlaga Lockwood, članstvo v prostovoljnih organizacijah, stopnja kriminala, razpad družin. Glede na to, da koncepta družbene kohezije in civilne integracije sestavljata skupaj socialno integracijo, lahko rečemo, da slednja vključuje tako sistemski nivo kot nivo vsakdanjega sveta.

Pristop družbene kakovosti se je v tej točki neposredno oddaljil od take umestitve koncepta družbene kohezije, saj so le-tega umestili na makro nivo, hkrati pa vključuje (kot kažejo indikatorji) tudi to, kar je Lockwood imenoval civilna integracija (npr. indikator zaupanje v institucije). Tako njihov koncept družbene kohezije lahko izenačimo s socialno integracijo po Lockwoodu, saj vključuje tako družbeno kohezijo kot civilno integracijo.

Nasprotno pa Münch poda »ožjo« definicijo socialne integracije. Münch (1998) namreč definira socialno integracijo kot nekaj, kar se nanaša na obseg in jakost medsebojnih povezav med konstitutivnimi deli družbene enote, pri čemer je lahko družbena enota družina, skupnost, podjetje, ... (v Münch, 2003). Pri tem uporablja sam izraz kohezija za takšen tip odnosov med člani družbene enote, ki vsebuje razširjene in intenzivne, močne povezave. Med konceptoma torej praktično ni nobene ločitve.

Mortensen (1999) naredi pregled uporabe terminov socialne in sistemske integracije, ter primerja nekatere avtorje, in sicer: Lockwooda, Habermasa, Giddensa in Mouzelisa. Slednje razvrsti glede na tri dimenzije: mikro vs makro, model akterja vs. strukturni model ter objektivistični vs. neobjektivistični pristop. Ti avtorji so s pomočjo konceptov socialna in sistemska integracija poskušali pojasniti delovanje družbe kot celote. Pri tem Mortensen opozarja, da se sistemska integracija običajno navezuje na makro strukturne principe, medtem ko naj bi se socialna integracija navezovala bolj na mikro, akcijske strukture. Tako Mortensen ugotavlja, da vsi štirje avtorji obravnavajo sistemsko integracijo na makro, strukturnem nivoju, medtem ko se razlikujejo v obravnavi socialne integracije. Za Lockwooda in Mouzelisa naj bi bila tako značilna obravnava na makro nivoju in znotraj modela akterjev, za Habermasa na makro in strukturnem nivoju, medtem ko Giddens obravnava ta koncept na mikro nivoju.

Mortensen tako povzame, da bi lahko na podlagi obravnavanih avtorjev ločili med tremi pogledi na socialno integracijo. Prvi je pogled Lockwooda in Mouzelisa, ki slednjo razumeta v smislu, kako (kolektivni) akterji delujejo drug na drugega. Drugi je pogled Habermasa, ki razume socialno integracijo kot neomejeno produkcijo komunikativno strukturiranega delovanja življenjskega sveta. Tretji pa je pogled Giddensa, ki vidi socialno integracijo kot termin, ki se navezuje predvsem na medsebojne, »face-to-face« odnose. Mortensen teh vidikov ne vidi kot med seboj izključujočih, ampak meni, da ima socialna integracija vsaj tri vidike: 1. osredotočenost na delovanje skupin, kolektivitet in organizacij; 2. poudarek na interpersonalnem nivoju (vprašanje recipročnosti, interakcije med posamezniki) in personalnem, osebнем nivoju (vprašanje psihosocialnih posledic različnih tipov odnosov); ter 3. razumevanje socialne integracije kot institucij (kot strukture kulturnih pogledov, pomenskih simbolov in normativnih vzorcev) ter kot proces (interakcija, komunikacija in recipročnost).

V večji meri se torej socialna integracija navezuje na vsakdanji svet; tj. medosebne (face-to-face) odnose, recipročnost ipd. V tem se torej izrazito povezuje z vsebino koncepta družbene kohezije in je ločnico oz. razmerje med njima težko jasno vzpostaviti. Nekateri avtorji pa v njeno definicijo in razumevanje vključijo tudi sistemski nivo (kot to podobno storijo nekatere teorije družbene kohezije). V določenih točkah se torej koncepta dotikata. V primeru Lockwooda in Müncha se koncepti nadgrajujejo, medtem ko pri drugih avtorjih ostajajo vsebinske povezave.

9. Sklep

Pri analizi koncepta družbene kohezije smo uporabili distinkcijo med vsakdanjim svetom in sistemom. Tako smo pristope in poglede na koncept družbene kohezije razvrstili glede na to, ali slednjega razumejo na nivoju vsakdanjega sveta ali na sistemskem nivoju. Starejši pristopi, na primer Durkheim in Lockwood, družbeno kohezijo primarno razumejo v kontekstu vsakdanjega sveta. Novejši pristopi, kot na primer definicija Forrest in Kearnsa in pa pristop družbene kakovosti, koncept razumejo na obeh ravneh, tako na ravni vsakdanjega življenja kot na sistemski ravni.

V članku je bil opisan razvoj koncepta znotraj teoretskega pristopa družbene kakovosti. Pomemben je predvsem zato, ker gre za novejši pristop do koncepta družbene kohezije, ki slednjega kompleksno obravnava, ga umešča v širši koncept družbene kakovosti ter mu s tem določa mesto znotraj širše teorije, ter ga poskusi tudi operacionalizirati. Vendar pa se na tej ravni pojavi neskladje med njegovo umestitvijo na makro raven, ter njegovo operacionalizacijo na ravni posameznika in vsakdanjega sveta. Tudi sam razvoj indikatorjev kaže na težave pri omejevanju kohezije na nivo vsakdanjega sveta, z vdorom sistemskih indikatorjev.

Posebej pa je bil omenjen tudi pristop Evropskega odbora za družbeno kohezijo (Sveta Evrope), kjer je družbena kohezija definirana skoraj izključno na sistemski ravni. Sistemska pojmovanja družbeno kohezijo razširijo, pri čemer koncept izgubi na specifičnosti in jasnosti. Hkrati postane njegova razmejitev do drugih konceptov, kot na primer socialne vključenosti, bolj nejasna. Zato bi bilo morda bolj primerno ostati pri ožjih pojmovanjih družbene kohezije, na ravni vsakdanjega sveta.

Zahvala

Avtorica se zahvaljuje Mojci Novak za vse komentarje na zgodnejše verzije članka, ter Ružici Boškić za koristne pogovore ob nastajanju članka.

Opombe

1. Ta indikator se uporablja tudi pri merjenju socialnega kapitala. Povezanost koncepta družbene kohezije s konceptom socialnega kapitala je precejšnja, vendar je v tem članku ne naslavljamo.
2. To nekoliko spominja na ideje komunitarizma; Etzioni (1997) tudi sam uporabi termin dobra družba – good society.

3. Podobno kot pri razmišljanju, ali uporabljati termin družbena kohezija ali socialna kohezija, se pojavi tudi vprašanje, ali uporabljati termin socialna ali družbena izključenost. Socialna izključenost je sicer že uveljavljen termin in ga bomo v tem članku uporabljali, vendar pa glede na to, da se njegov pomen ne veže več le na socialni sistem, ampak se znotraj tega koncepta vedno pogosteje govori o izključenosti iz različnih družbenih sistemov, bi bil morda tudi tu lahko možen termin družbena izključenost.
4. Koncept socialne izključenosti bi lahko označili kot negativni koncept, ravno tako kot koncept revščine. Nasprotno pa se koncept socialne vključenosti in družbene kohezije uvrščata med pozitivne koncepte (glej npr. Allen et al. 2000: 11, 12).
5. Tudi pri socialni integraciji se pojavi podobno terminološko vprašanje kot pri družbeni koheziji ter socialni vključenosti.

Literatura

- Allen Judith, Cars, Goran, Mandanipour Ali (2000): Introduction. V A. Mandanipour, G. Cars, J. Allen (ur.): Social exclusion in European cities. London: Stationary office
- Bauman, Zygmund (2001): Community. Seeking safety in an insecure world. Cambridge: Polity Press.
- Beck, Wolfgang et al. (2001): Social quality: a vision for Europe. The Hague, London, Boston: Kluwer Law International.
- Berman, Yitzhak (2003a): Indicators for social cohesion, discussion paper submitted to ENIQ, Amsterdam, maj 2003.
- Berman, Yitzhak in Phillips, David. (2003): Indicators for social cohesion. Paper submitted to ENIQ, September 2003
- Berman, Yitzhak (2003b): Indicators for social cohesion. Discussion paper on behalf of the European network on indicators of social quality. Vienna. February 2003
- Bouget, Denis (2001): Identification of the »problematique«. V Beck, Wolfgang et al. (ur.): Social quality: a vision for Europe. The Hague, London, Boston: Kluwer Law International.
- Cameron, Stuart, Davoudi, Simin. (2000): Combating social exclusion. Looking in or looking out. V A. Mandanipour, G. Cars, J. Allen (ur.): Social exclusion in European cities. London: Stationary office
- A frame of reference for the final report of ENIQ, the national reports and both European oriented reports (by EAPN in ISCW). Outcomes of the fourth ENIQ meeting in Amsterdam, February 2004. Delovni dokument mreže ENIQ, 18 Marec 2004.
- Giddens, Anthony (ur.) (1995): Emile Durkheim. Selected writings. Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press.
- Etzioni, Amitai (1997): The new golden rule. Community and morality in a democratic society. London: Profile books, Ltd.
- European committee for social cohesion (CDCS). Item IX of the draft agenda, 11th meeting, Strasbourg, 25-27 November 2003
- European committee for social cohesion (CDCS). Revised strategy for social cohesion. Adopted by the CDCS at its 11th meeting (25-27 November 2003).
- Forrest, Ray, Kearns, Ade (2001): Social cohesion, social capital and the neighbourhood. *Urban Studies*, XXXVIII, 12.

- Fukuyama, Francis (1999): Social capital and civil society. Paper prepared for delivery at the IMF Conference on second generation reforms. URL: [Http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm#I](http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyama.htm#I) (30.9.2004)
- Golsmith, Marshall (1998): Global community and commities of choice. V Hesselbein, Francis., Glodsmith, Marshall, Beckhard, Richard, Schubert, Richard F (ur.): The community of the future. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Habermas, Jürgen (1981): Theorie des kommunikativen Handels. Band 2. Zur Krtik der funktionalistischen Vernunft. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Holland, Stuart (1993): The European imperative. Economic and social cohesion in the 1990s. England, Nottingham: Spokesman. Bertrand Russel House.
- Iglič, Hajdeja (2001): Socialni kapital, socialna omrežja in politično vedenje: empirična študija. *Družboslovne razprave*, XVII, 37-38: 167-190
- Lockwood, David (1999): Civic integration and social cohesion. V I. Gough, G. Olofsson (ur.): Capitalism and social cohesion. Essays on exclusion and integration. London: Macmillan press Ltd.
- Methodological guide to the use of social cohesion indicators, CDCS (2003) 22.
- Mortensen, Nils (1999): Mapping system integration and social integration. V I. Gough, G. Olofsson (ur.): Capitalism and social cohesion. Essays on exclusion and integration. London: Macmillan press Ltd.
- Mouzelis, Nicos (1974): Social and system integration: some reflections on a fundamental distinction. V *British journal of sociology*, 25, 395-409.
- Münch, Richard (2002): Integration: social. In International encyclopedia of the Social and Behavioural Sciences. (Editors: Neil J. Smelser and Paul B. Baltes, 2001 print version). URL: <http://www.sciencedirect.com> (25.3.2003)
- Novak, Mojca (2001): Socialna kohezija v primežu prenovljenega pojmovanja. V *Družboslovne razprave*, XVII, 36: 23-37.
- Outhwaite, William (1994): Habermas: a critical introduction. Cambridge: Polity press.
- Pahl, Ray. E. (1991): The search for social cohesion: From Durkheim to European commission. V: *European Journal of sociology*, XXXII (1991), 345-360
- Parsons, Tallcot (1966): Societies. Evolutionary and comparative perspectives. New Jersey: Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs.
- Phillips, David, Berman, Yitzhak (2001): Definitional, conceptual and operational issues. V W. Beck, L. van der Maesen, F. Thomese, A. Walker: Social quality: a vision for Europe. The Hague, London, Boston: Kluwer Law International.
- Phillips, David (2003): Social Cohesion, Social exclusion and social quality. ESPAnet conference 2003, Copenhagen 13-15 november 2003.
- Putnam, Robert. (1995): Tuning in, tuning out: The strange disappearance of social capital in America. V: *Political science and politics*, XXVIII, 4. URL: <http://proquest.umi.com/>
- Snow, David A. (2002): Colective identity and expressive forms. In International encyclopedia of the Social and Behavioural Sciences. (Neil J. Smelser and Paul B. Baltes (ur.) 2001, tiskana verzija). URL: <http://www.sciencedirect.com/> (25.3. 2003):
- Tam, Henry (1998): Communitarianism. A new agenda for politics and citizenship. London: Macmillian press Ltd.
- Tönnies, Ferdinand. (1999): Skupnost in družba. Ljubljana: FDV. Zbirka Javnost.

- Vobruba, Georg (2001): Coping with drastic social change: Europe and the US in comparison. In W. Beck, L. van der Maesen, F. Thomese, A. Walker: Social quality: a vision for Europe. The Hague, London, Boston: Kluwer Law International.
- Walker, Alan, Wiegfield, Andrea (2003): The social inclusion component of social quality, European network on indicators of social quality, third draft, september 2003
- Wheatly, Margaret J., Kellner-Rogers, Myron (1998): The paradox and promise of community. V F. Hesselbein, M. Goldsmith, R. Beckhar (ur.): The community of the future. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Ule, Mirjana. (1993): Psihologija vsakdanjega življenja. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Spletni naslovi

- [1] European parliament (25.3. 2003)
[Http://www.europarl.eu.int/factsheets/4_4_1_en.htm](http://www.europarl.eu.int/factsheets/4_4_1_en.htm)
- [2] European Union, treaties (25.3. 2003)
[Http://europa.eu.int/eur-lex/treaties/dat/treatis_en.pdf](http://europa.eu.int/eur-lex/treaties/dat/treatis_en.pdf)
- [3] Strategy for social cohesion, Strasbourg 2000. (19.6.2003)
<http://social.coe.int/en/cohesion/strategy/CDCS/sumstrat.htm>
- [4] CSR Europe, (25.3. 3003)
<http://www.csreurope.org/about/default.asp?strRequest=whatwedo&pageaid=420>
- [5] Health Canada, Council of Europe (25.3.2003)
http://www.hc-sc.gc.ca/datapcb/iad/partners_councilofeurope-e.htm
- [6] Council of Europe, (25.3.2003)
<http://www.bice.md/eng/m02/txt01.htm>
- [7] Treaty establishing the European community, dostopno (19.6.2003)
http://www.eel.nl/treaties/ectreaty/netwk.html#HD_NM_272
- [8] The Lisbon summit, 23-24 March 2000 (19.6.2003)
<http://www.csreurope.org/about/default.asp?strRequest=whatwedo&pageid=420>
- [9] Conference on the Access to the Social Rights, Saint Julians, Malta, 14 and 15 November 2002 (19.6.2003)
http://www.coe.int/T/E/social_cohesion/activities_for_social_cohesion/activities/1_access_to_social_rights/4_Malta_Conference/

Avtoričin naslov:

Maša Filipović
Fakulteta za družbene vede
Kardeljeva pl. 5, 1000 Ljubljana
tel.: (01) 5805 203
email: masa.filipovic@fdv.uni-lj.si

Rokopis prejet oktobra 2004, dokončna verzija za objavo pa marca 2005.

*Članek je po mnenju uredništva uvrščen v kategorijo
izvirni znanstveni članek s kvalitativno argumentacijo.*

Krepitev moči – kritična presoja koncepta

POVZETEK: Koncept krepitve moči se je v zadnjih desetletjih uveljavil v sociologiji in drugih družboslovnih vedah. Osnovni namen članka je predstavitev koncepta krepitve moči in nekaterih njegovih značilnosti, ki so pomembne za razumevanje vsakega koncepta, ter problematizacija koncepta. Opisan je izvor, razvoj in področja uporabe samega koncepta krepitve moči. Izpostavljeno je terminološko vprašanje, ki se pojavi ob poskusih prevajanja izraza »empowerment« v slovenski jezik. Orisani sta dve smeri procesa krepitve moči, kdo je objekt krepitve in kdo je krepitelj. V drugem delu članka je predstavljena vloga krepitve moči v kvadrantu družbene kakovosti ter razvoj koncepta v okviru nastajajoče teorije družbene kakovosti. Inicijativa družbene kakovosti je z vidika koncepta krepitve moči pomembna zato, ker prinaša enega prvih poskusov konceptualizacije in operacionalizacije koncepta na makro ravni.

KLJUČNE BESEDE: krepitev moči, družbena kakovost, kazalci krepitve moči

1. Uvod

Krepitev moči je tema, ki je postala v zadnjih desetletjih vse bolj popularna na najrazličnejših področjih. Kljub temu, da je izraz široko uporabljan in da je postal del jezika, v literaturi ne najdemo široke opredelitve krepitve moči, ki bi zajemala neko splošno predstavo o krepitvi moči za vsa akademska področja. Skoraj edino soglasje glede koncepta krepitve moči je v tem, da naj bi označeval procese, v okviru katerih naj bi objekt krepitve pridobival moč, kar je pravzaprav tautologija. Ko se spustimo v podrobnejši pogled tega, kar se v literaturi in v praksi pojavlja pod nazivi večanje moči, opolnomočenje, krepitev moči, in podobno, hitro ugotovimo, da gre med cilji krepitve za zelo različne stvari. Eno bistvenih vprašanj pri ukvarjanju s konceptom je torej, kaj je cilj krepitve oziroma, za kaj naj okrepljeni subjekt uporabi pridobljeno moč.

Osnovni namen tega prispevka je predstavitev koncepta krepitve moči in nekaterih njegovih značilnosti, ki so pomembne za razumevanje vsakega koncepta ter problematizacija koncepta. Najprej bo zato orisan izvor, razvoj in področja uporabe samega koncepta krepitve moči. Izpostavljeno bo tudi terminološko vprašanje, ki se pojavi ob poskusih prevajanja izraza »empowerment« v slovenski jezik. Orisani bosta dve smeri procesa krepitve moči, pri čemer bo izpuščen način izvedbe krepitve moči, saj je to tema, ki zahteva posebno pozornost. Ker gre za proces, ki se dogaja v družbi, je pomembno pogledati tudi, kdo je objekt krepitve in kdo je krepitelj. Na koncu prvega dela članka se posvetim še nekaterim oviram, ki zavirajo procese krepitve moči.

V drugem delu bo predstavljena vloga krepite moči v kvadrantu družbene kakovosti ter razvoj koncepta v okviru nastajajoče teorije družbene kakovosti. Inicijativa družbene kakovosti je z vidika koncepta krepite moči pomembna zato, ker prinaša enega prvih poskusov konceptualizacije in operacionalizacije koncepta na makro ravni.

2. Zgodovinski izvor koncepta in terminološko vprašanje

Tako kot ne obstaja neka splošna skupna opredelitev krepite moči, ki bi zajemala vsa področja, na katerih se ta koncept uporablja, si avtorji tudi niso enotni v tem, od kod in od kdaj izhaja sam izraz krepitev moči oziroma angleško »empowerment«. Enega od najstarejših potencialnih izvorov izraza je našel Herrmann (2003, 2004), ki navaja, da izhaja jedro izraza »empowerment« iz besede »*pouair*«, ki se je v 13. stoletju uporabljala za »moč«. Nanašala se je na lastnino in posest, pomenila pa (v slovenskem prevodu) »*biti sposoben, biti zmožen*«. Izraz naj bi se po Herrmannu (2003, 2004) uporabljal v povezavi s socialnim delom in vsako vrsto družbenega angažiranja.

V spletnih slovarjih¹ je navedeno, da naj bi izraz »*to empower*« izviral iz 17. stoletja, ko naj bi v pravnem jeziku pomenil »*pooblastiti, odobriti, podeliti moč*« (*to invest with power especially legal power and authority*). Kmalu po začetku uporabe izraza naj bi se pomen razširil na »*opremiti z možnostjo, sposobnostjo oziroma spretnostjo*« oziroma »*omogočiti*« (*to enable*).

Walters in sodelavci (2001: 4) navajajo, da izhaja izraz »empowerment« iz 18. stoletja, kjer so ga uporabljali na medicinskem področju. Kasneje pa naj bi se bolj uveljavil v povezavi s političnimi znanostmi in sicer v kontekstu pridobitve ali izgube moči. Tudi danes se ta izraz in njegove različice pogosto uporablja v političnem jeziku, ne glede na to, s katere strani političnega spektra prihajajo ljudje, ki ga uporabljajo v svojih nagovorih. S tem se strinja tudi Friedmann (1992), ki navaja, da za krepitev moči vedno stoji določena ideologija in da se moramo zaradi tega pri obravnavi krepitev vedno dotakniti tudi moralnih vidikov krepitev.

Večina avtorjev se strinja, da izvira moderna raba izraza krepitev moči iz gibanj za državljanske pravice, torej je povezan s političnim delovanjem. Friedmann (1992: 7) razume krepitev moči kot politiko, ki se je razvila kot alternativa neoliberalizmu konec sedemdesetih in v osemdesetih letih 20. stoletja. Od tod tudi njegovo poimenovanje krepitev moči kot politike, ki predstavlja alternativno obliko razvoja. Adams vidi v procesu krepitev možnost presejanja družbenih, političnih omejitev in osvoboditev tako delavcev, kakor tudi uporabnikov storitev. Zanj je tudi, denimo, krepilno socialno delo inherentno politična znanost, saj napredek v smeri okrepitve neizogibno pomeni zavzetje določene politične države (Adams 2003: 188).

Jezikoslovci pri American Heritage Dictionary Language (2000) razlagajo današnjo razširjenost uporabe izraza krepitev moči kot posledico potrebe po izrazu oziroma terminu, ki bi označeval možnost posameznikov oziroma uporabnikov storitev, da naj bi imeli v prihodnosti potencialno moč za večji nadzor nad svojim življenjem, nad svojo usodo. Gledano iz tega zornega kota ni nenavadno, da se je izraz najbolj zasidral ravno na področjih, kot so izobraževanje, socialno delo, medicina, organizacijske vede in

podobno. Pojavlja pa predvsem v okviru treh teoretskih pristopov (Fairweather et al. 2002: 126):

- Kritični družbeni pristopi in emancipatorni pristopi, za katere so značilna prizadevanja za izboljšanje življenjskih pogojev marginaliziranih, izključenih skupin;
- Organizacijske teorije, ki se s krepitvijo moči ukvarjajo s stališča delegiranja izvajalske moči na eni strani in subjektive zmožnosti za delovanje na drugi;
- Socialno-psihološke teorije, ki so osredotočene na razvoj posameznika.

Pri prevodu izraza »empowerment« v slovenščino naletimo na terminološko vprašanje. V slovenskem prostoru se je na področju socialnega dela uveljavil izraz »*opolnomočenje*«. Opolnomočiti v slovenskem jeziku (SSKJ 1994) pomeni »pooblastiti«. O opolnomočenju lahko torej govorimo, ko en subjekt drugega za nekaj pooblasti. Opolnomočenec je »pooblaščenec«. Na področju socialnega dela denimo strokovni delavci in delavke opolnomočajo uporabnike in uporabnice, da *uveljavljajo* svoje že obstoječe pravice. Iz slednjega lahko izhaja, da opolnomočiti v takem kontekstu implicitno pomeni, da potrebujejo ljudje v deprivilegiranem položaju za uresničevanje svojih pravic pooblastitev s strani strokovnih delavcev. Zato je dejansko morda bolj smiselno uporabljati izraz okrepiti, krepiti (ki ga na primer že uporabljata Dragoš in Leskošek 2003). Okrepiti pomeni »narediti kaj (bolj) krepko ali močno«, v nedovršni obliki, »okrepeljovati«, pa pomeni utrjevati, krepiti, večati, pomnožiti (SSKJ 1994). Nedovršna oblika je primerna za uporabo takrat, ko želimo naglasiti procesni pomen koncepta.

Ker pa se koncept pojavlja na tako različnih področjih in ga avtorji tudi razumejo različno, bi bilo možno v slovenskem jeziku uporabljati nekaj različic, ki bi označevale, kaj koncept pomeni na različnih področjih. V sociologiji ali pri analizi politik bi denimo težko govorili o opolnomočenju, kadar govorimo o krepitvi moči skupin ali kadar govorimo o demokratizaciji in podobno.

Dejavnosti in usmeritve, ki se pojavljajo pod izrazom »empowerment«, se pogosto povezujejo tudi z izrazoma kompetence in avtonomija. Svetlik et al. (2002: 493-494) opredeljujejo kompetence kot »*izkazano zmožnost posameznika, da obvlada načine dela in uporablja spretnosti, kvalifikacije ali znanje v običajnih in spremenljivih poklicnih razmerah*«. Tako razumevanje koncepta kompetence je torej bolj orientirano na izkazano zmožnost delovanja posameznika, kakor na vprašanje struktur moči, kar je bistvo koncepta »empowerment«. Avtonomija pa med drugim pomeni tudi »neodvisnost, samostojnost« (SSKJ 1994). Avtonomnost se pridobiva skozi procese avtonomizacije, izraz pomeni »uvajanje, uvedba avtonomije« (SSKJ 1994). Tudi ta izraz pokriva teme, ki sodijo v koncept »empowermenta«, bolj kot moč pa je poudarjena navezava na neodvisnost pri delovanju. Izraz »empowerment« pa že v korenu izraza vsebuje besedo moč (*power*), zato sta izraza krepitev moči, okrepitev verjetno bolj ustrezna za uporabo, sploh če izhajamo iz moderne rabe izraza, ki je povezana z delovanjem družbenih skupin iz sedemdesetih let prejšnjega stoletja.

3. Okrepitev in koncept moči

Že iz same vsebine angleškega izraza »empowerment« je torej jasno, da je izraz povezan s konceptom moči (*power*), ne glede na to, v katerem kontekstu ga uporabljamo. Sam koncept moči pa lahko opazujemo z različnih zornih kotov. Friedmann (1992) denimo opredeljuje tri vrste moči in iz tega izpelje idejo o treh vrstah krepitev moči:

- **Družbena moč** je posedovanje informacij, znanja in veščin ter možnost participacije v družbenih in finančnih organizacijah.
- **Politična moč** se nanaša na dostop do procesov odločanja, še posebej na področju posameznikovega življenja. Friedmann (1992: 33) navaja, da politična moč ne pomeni volilne pravice, marveč moč izražanja in kolektivne akcije.
- **Psihološka moč** je individualen občutek vpliva, ki ga lahko dosežemo tudi s krepitevijo moči na ostalih dveh področjih.

Drug način za opazovanje koncepta moči je gotovo razlikovanje med razumevanjem moči kot pasivnega in aktivnega dejavnika obstoječih družbenih odnosov. Večanje moči, ki se pojavlja pod izrazi kot so razvoj sposobnosti in zmožnosti in podobno, je bolj psihološka krepitev. Je krepitev na individualni ravni, ki vključuje tudi večanje potencialnih življenjskih izbir in večanje vpliva nad potekom lastnega življenja. V tem kontekstu govorimo o razvoju posameznika v okviru obstoječih sistemov in odnosov moči. V sociologiji bi denimo v takem primeru lahko govorili o vertikalni družbeni mobilnosti. V takem okviru je moč razumljena kot nekakšen pasiven dejavnik (Herrmann 2004). Nekdo moč ima, drugi pa ne. Izključen je konstruktivistični element – kako in zakaj so se izoblikovale obstoječe strukture moči in komu koristijo obstoječi odnosi moči, na kar opozarja Foucault (1990, 1991). O tem govori tudi Adams (2003), ko opozarja, da je lahko krepitev moči vladno orodje, s katerim dosežejo, da potrošniki storitev države blaginje ostanejo v vrstah za podporo, za storitve zasebnih ponudnikov zdravstvenih storitev in podobno. Pri tem gre za obliko discipliniranja.

Družbene odnose moči se pogosto pojmuje kot nespremenljive in pogosto naravne in večina posameznikov se skozi različne strategije (ena od najizrazitejših je na primer konformizem) čim bolj prilagodi obstoječim odnosom. Tako imenovane naravne danosti veljajo kot nevprašljive, v resnici pa so družbeno določene oziroma so posledica političnih odločitev. Vprašanje je, ali ni povzpenjanje po obstoječi družbeni lestvici lahko ne izraz moči ampak izraz nemoči – vdanosti v nespremenljivost obstoječih struktur? Sevenhuisen (2003) opozarja, da je potrebno pri raziskovanju odnosov in politik v družbah biti vedno pozoren tudi na to, kaj se v neki družbi pojavlja kot naravna danost oziroma kot nespremenljiva situacija. S tem pa se že pomaknemo k drugačnemu pogledu na koncept moči. Tudi pri tovrstnem gledanju se predpostavlja, da ima en posameznik več moči od drugega posameznika oziroma da ima ena družbena skupina več moči od druge družbene skupine. Bistvena razlika s prvim pogledom pa je v predpostavki, da so možne spremembe v obstoječih odnosih moči in ne le pomikanje po obstoječih lestvicah moči. Večanje moči v takem kontekstu zato pomeni spremembe v družbenih razmerjih moči, spremembe v razmerjih odvisnosti in podrejenosti.

Sem prav gotovo sodijo že omenjena družbena gibanja, ki jih povezujemo s pojavom moderne rabe izraza krepitev moči. Ta gibanja, ki so delovala v različnih organizacijskih oblikah, so se zavzemala predvsem za enakopravnost z drugimi družbenimi skupinami in kategorijami, ker so se njihovi pripadniki čutili podrejeni oziroma izključeni na različnih družbenih področjih. V tem smislu razumljena moč je povezana z vprašanjem *pravic* in pri tovrstnem večanju moči gre za poskus pridobitve pravic. Običajno gre za pravice na področjih, pri katerih ni doseženega političnega soglasja. Herrmann opozarja, da pri tovrstni prerazporeditvi moči ne gre nujno za igro ničelne vsote oziroma situacijo »kar ti dobiš, jaz izgubim« (2003, 2004). Če neka družbena skupina zahteva pravice, ki jih drugi že imajo, to ne pomeni, da jih bodo le-ti izgubili. Na primer če bo istospolnim partnerjem v Sloveniji omogočeno, da kot svojci v bolnišnici obiščejo partnerja oziroma partnerko, to ne pomeni, da bodo raznospolni partnerji to pravico izgubili. Nekateri avtorji to imenujejo »zahteva po vrnitvi javnega prostora«, pri čemer gre za redefiniranje normalnega, družbeno sprejemljivega. Inicativam, ki delujejo proti socialni izključenosti, je skupno prizadevanje za pravice, do katerih pridemo z enakimi možnostmi.

4. Kaj je krepitev moči?

Opredelitve krepitve moči so raznolike, kot so raznolika tudi področja, na katerih se je uveljavila uporaba koncepta. Zato najdemo v literaturi različne opredelitve in tipologije krepitev moči. Adams navaja definicijo krepitve, kot jo postavi Thomas in Pierson (Adams 2003: 8; po Thomas, Pierson, 1995: 134-5): »*Krepitev se nanaša na participacijo uporabnikov pri storitvah in na gibanja samopomoči na splošno, v okviru katerih skupine izvajajo različne aktivnosti za izboljšanje svoje situacije, lahko v sodelovanju z obstoječimi zakonskimi uredbami ali pa neodvisno od njih.*« V tej kratki opredelitvi sta zajeti tako aktivna kot pasivna konotacija moči, kakor tudi potencialni načini za doseg okrepjenosti. Krepitev moči je proces za doseg cilja oziroma rezultata, ki je okrepjenost.

Krepitev moči je proces, ki se odvija v nekem družbenem prostoru, zato so vedno pomembne okoliščine, v katerih se odvija. Kot pri vsaki drugi analizi, se je tudi tu potrebno vprašati, kdo ga načrtuje in izvaja ter zakaj in na drugi strani komu je namenjen, komu bo proces koristil. Eno izmed najbolj razčlenjenih in najbolj splošnih klasifikacij, po katerih lahko primerjamo med sabo vrste krepitve moči, je izdelal Somerville. Njegova klasifikacija temelji na podlagi odnosov med posamezniki in organizacijami po štirih kriterijih (po Somerville 1998: 238-240):

- *Smer delovanja* – od zgoraj navzdol / od spodaj navzgor.
- *Sprememba v razmerjih odvisnosti* – naraščajoča odvisnost / naraščajoča neodvisnost / razmerja odvisnosti se ne spremenijo. Pod procesom krepitve si največkrat predstavljamo povečano neodvisnost, vendar ni vedno tako. Posledica nekaterih partnerstev ali povezav je večja odvisnost. Predpostavka o vzročni povezavi med krepitvijo in večanjem neodvisnosti izhaja iz tega, da krepitev povezujemo s pojmom »omogočiti«, medtem ko odvisnost povezujemo s pojmom »poslabšanje, škoda«.

kar pa domnevno slabi moč. V realnosti se ljudje vedno nahajamo v medsebojnih odvisnostih, v nekaterih primerih bolj in v drugih manj in tudi recipročnost ni vedno velika. Z vidika objektov procesa krepitev moči je ta kriterij pomemben za razlikovanje med delovanjem, ki bo posledično prineslo manjšo ali večjo odvisnost od subjekta z večjo močjo.

- *Način doseganja sprememb* – konzervativen / radikalen / reformističen način doseganja sprememb. Proces krepitev je konzervativen takrat, ko želimo z njim ohranjati ali celo razširiti določene institucionalizirane strukture. Obratno govorimo o radikalnem procesu krepitev v primerih, ko je cilj krepitev rušenje in zamenjava obstoječih struktur in vzpostavitev novih razmerij moči. Osnovna značilnost reformističnega procesa krepitev pa je preoblikovanje obstoječih institucionaliziranih pravil tako, da je moč med subjekti bolj enakopravno porazdeljena. Kriterij načina doseganja sprememb je pomemben predvsem pri vprašanju, kakšen odnos imamo do institucionaliziranih struktur in kakšen je cilj sprememb v odnosu do institucionaliziranih struktur.
- *Komu krepitev koristi* – posameznikom / kolektivom / elitam. Komu je proces krepitev namenjen, se najbolje vidi iz same vsebine okrepljujočih mehanizmov.

V nadaljevanju si podrobneje pogledjmo smer procesa krepitev in subjekte krepitev.

5. Smer in obseg procesa krepitev moči

Večina avtorjev govori o dveh smereh krepitev. Prvi se odvija »od spodaj navzgor«, drugi pa »od zgoraj navzdol«.

5.1 Krepitev od spodaj navzgor

Kot je bilo že omenjeno, izhaja sodobna uporaba koncepta krepitev moči iz delovanj različnih družbenih gibanj v drugi polovici 20. stoletja, ko so se ta gibanja borila za vzpostavitev in/ali upoštevanje človekovih pravic za različne skupine prebivalstva. Najpogosteje gre za gibanja uporabnikov psihiatričnih storitev, hendikepiranih, žensk, temnopoltih in drugih. Nekatera od družbenih gibanj so bile skupine samopomoči in samoorganizirane skupine. Adams (2003) navaja, da skupine samopomoči pravzaprav niso pojav 20. stoletja, marveč so se oblikovale že v 18. stoletju, še posebej pa so prišle do izraza v 19. stoletju, ko je srednji sloj skušal povzdigniti svoje vrednote. Za drugo vrsto gibanj pa je značilno, da so se v njih združevali strokovnjaki in strokovnjakinje različnih profilov ter zainteresirana javnost. Adams (2003) tako omenja, da so zagovorniki ideje radikalnega socialnega dela v bistvu sprožili in na nek način omogočili procese krepitev. V konkretnem primeru s področja socialnega dela še vedno govorimo o pristopu od spodaj navzgor, saj so se zavzemali za spremembo družbenih stališč do vprašanj pravic svojih uporabnikov in torej za spremembo družbenih pogojev.

5.2 Krepitev od zgoraj navzdol

Obratno pri krepitev moči, ki izvira od zgoraj navzdol, običajno ne gre za spreminjanje družbenih pogojev življenja, marveč za način socializacije. Ta način se običajno skriva za stališči, da »je potrebno dati posamezniku možnost, da izrabi vse svoje potenciale, da

postane kompetentna oseba...«. Razlika s pristopom od spodaj navzgor je torej v tem, da nekdo komu nekaj omogoča, ali kot pravi Adams (2003: 16), da gre za krčenje krepitve moči na omogočanje. Že sam izraz omogočiti implicira hierarhijo moči in dejansko tudi krepitev moči od zgoraj navzdol najpogosteje ne pomeni toliko spremembe v razmerjih moči, kolikor pomeni »sredstvo«, s katerim posamezniku omogočimo, da realizira svoje potenciale v družbi (organizaciji). To pomeni, da posameznik doseže več oziroma se povzpne v hierarhiji, ki že obstaja, torej si moč pridobi v že obstoječem sistemu. V veliki meri se tak proces odvija v odnosu strokovnjak-oseba, ki jo krepi.

Predstavljeni sta bili dve možni smeri procesa krepitve, krepitev od spodaj navzgor in krepitev od zgoraj navzdol. Zdi se, da se ujemata z razumevanjem moči kot aktivnega oziroma pasivnega dejavnika, kar je razumljivo. Vprašanje sprememb v obstoječih strukturah moči je povezano z delovanjem skupin z določenimi interesi, na drugi strani pa je krepitev za vključenost v družbo in za posameznika, ki daje svoj prispevek v obstoječi družbi in njenih strukturah, interes oblasti. Prikazani smeri procesa sta bili predstavljeni na dihotomiziran način z namenom prikaza razlik med obema procesoma. V realnih kontekstih procesi krepitve niso tako ločeni in se pojavljajo kombinirano. Predvsem v bolj demokratičnih družbah so možnosti za spremembe bolj odprte, saj obstajajo strukture, ki spodbujajo krepitev – na primer institucionalizirane možnosti izražanja in prostor za delovanje.

5.3 Objekt krepitve in »krepitelj«

Z obsegom procesa krepitve je povezano vprašanje, komu je krepitev namenjena. Iz že napisanega je možno sklepati, da je objekt krepitve lahko posameznik ali skupina. Alcock in sodelavci (2002: 73) razumejo krepitev moči na ravni *posameznika kot individuuma* kot prevzem odgovornosti za lastno blagostanje in za blagostanje svoje družine ter posledično zmanjšanje posameznikove odvisnosti od državne skrbi. Na *skupinski* ravni pa je večanje moči uporaba kolektivne aktivnosti za povečanje moči skupin z manj moči.

Pristopi, orientirani na posameznika, prevladujejo. Ko nekateri avtorji in avtorice govorijo o krepitvi »uporabnika«, »klienta«, »potrošnika«, se, ne glede na ideološke razlike, osredotočajo na posameznika. Herrmann (2003) najde razlog za to v tem, da se vsako družbeno dejstvo v končni fazi zgodi na nivoju posameznika. Na krepitev moči gleda s treh ravni, na katerih se odvijajo družbeni procesi:

- Pri krepitvi moči na individualni ravni gre za psihološko področje krepitve;
- Krepitev moči na mezo ravni pomeni sposobnost za delovanje po vnaprej začrtanih okvirjih (tu se opira na dosežke s področja analize organizacij);
- Krepitev moči na ravni družbe pa razume kot družbeno dejstvo. Obstajajo dejstva, ki so zunaj posameznikove zavesti (in niso stvar psihologije). Sestojijo iz delovanja, mišljenja, čustvovanja zunaj posameznika, posamezniku pa so posredovana prek vrednot.

Objekt krepitve je zanj posameznik, ki pa kot posameznik obstaja le kot član skupine ali družbe. Tudi Adams (2003) se strinja, da se krepitev začne pri sebstvu (*self*) in dodaja, da krepitev ne more biti izolirana in obravnavana izven politik in vprašanj moči.

Pri krepitvi moči je zelo pomembna tudi vloga krepitelja. Kot je lahko objekt krepitve posameznik ali skupina, se tudi v vlogi tistega, ki krepí, lahko pojavlja posameznik in skupina. Najpogosteje se v tej vlogi pojavljajo posamezniki – strokovnjaki, ne glede na to, ali gre za krepitev vladnega ali nevladnega sektorja oziroma profitnega ali neprofitnega sektorja. Pomemben pogoj za to, da je posameznik sposoben prevzeti vlogo krepitelja, pa je, da mora biti sam okrepljen (Adams, 2003). Krepitelj je lahko tudi skupina ali kolektiv. Adams (2003) opozarja, da je potrebno biti pri opazovanju procesov krepitve moči v praksi pozoren na pojav, da skupine, ki eksplicitno zagovarjajo antizatiralske principe, včasih same v resnici delujejo zatiralsko. V takih primerih ne gre za krepitev, ampak za podreditev.

Nekateri avtorji zagovarjajo tezo, da se lahko posameznik oziroma skupina okrepi le sam/a, torej da je samo-krepitev edina prava krepitev. Objekt krepitve in krepitelj je torej ista oseba, ko govorimo o krepitvi posameznika oziroma objekt krepitve in krepitelj je družbena skupina, ko govorimo o krepitvi skupine. Friedmann (1992) denimo verjame, da se prava krepitev nikoli ne more dogajati »od zunaj«. »Od zunaj« lahko dovajamo sredstva in nudimo podporo, ne moremo pa opraviti same krepitve. Krepitev se dogaja skozi učenje in kolektivno akcijo skupnosti.

6. Krepitev moči in drugi koncepti

Mnogi avtorji menijo, da je koncept razvrednoten, drugi pa, da je votel in da v resnici prav nič ne pomeni. Problem razvrednotenja izrazov se v družboslovju pogosto pojavi ob vpeljevanju novih konceptov na področjih, na katerih se za opisovanje določenih pojavov že uporabljajo določeni koncepti. Abrahamson (1995) je denimo ob vpeljevanju koncepta socialne izključenosti², opozarjal, da si v modernih družbah izmišljujemo nove besede, s katerimi bi lahko opisali isto realnost oziroma iste okoliščine, v katerih živijo družbene skupine in kategorije. Podobno se Koh in Lee (2001) sprašujeta, če morda ni bolj smiselno uporabljati konceptov, ki jih že poznamo, ne pa uvajati novih, ki so tako zelo podobni starim, da nihče sploh ne ve, kakšna je razlika med njimi. Z vprašanjem, ali gre pri krepitvi moči oziroma večanju moči dejansko za nekaj novega, doslej še neznanega, ali pa gre preprosto za redefiniranje in restrukturiranje že obstoječih konceptov, se ukvarjajo avtorji mnogih disciplin, kjer se okrepitev pojavlja. Lee in Koh (2001), Berger-Schmitt in Noll (2000) in drugi obravnavajo koncept okrepitve tudi z vidika prekrivanja z drugimi, že prej obstoječimi koncepti v sociološki in družboslovni tradiciji.

6.1 Krepitev moči in participacija

Krepitev moči se najpogosteje povezuje s participacijo. Participacija je njen pomemben del (Herrmann 2003). Walters in sodelavci (2001) menijo, da se sodobne debate vrtijo okoli družbenih skupin, ki so izključene in jih zato povezujemo z otežkočeno participacijo v družbi. Krepitev moči se v tem kontekstu kaže kot orodje za iskanje načinov, da bi postali aktivni sestavni del družbe. Participacija kot koncept implicira vključenost, opredeljena pa je kot sodelovanje v procesu odločanja. Vendar pa participacija še zdaleč ne pomeni nujno možnosti soodločanja.

6.2 Koncept človekovega razvoja in krepitev moči

Berger-Schmitt in Noll vidita med vsemi, že obstoječimi koncepti kot najbolj povezanega z krepitve moči koncept človekovega razvoja. Navajata, da so koncept človekovega razvoja razvijali skozi različna Poročila o človekovem razvoju, ki jih od 1990 pripravljajo v Organizaciji združenih narodov ter da so sproti opozarjali na nove dimenzije tega koncepta (Berger-Schmitt in Noll 2000: 25):

- *Človekova svoboda* je osnovni pogoj za človekov razvoj (HDR 1990).
- *Trajni razvoj* in enake možnosti za vse ljudi tudi v prihodnjih generacijah (HDR 1992).
- Tretja bistvena komponenta je *krepitev moči za participacijo v družbi* oziroma na različnih področjih družbe – na ekonomskem, socialnem in političnem področju. »Boljša participacija ljudem omogoča lažji dostop do možnosti, kar posledično pomeni večji izbor (HDR 1993:21)«.
- Dimenzija *človekove varnosti* se nanaša na uveljavljanje človekovih izbir varno in svobodno – brez prisile (HDR 1994).
- In nenadajne je ena izmed dimenzij tudi *ekonomska rast*, ki je pomembno sredstvo človekovega razvoja (HDR 1996).

6.3 Socialna vključenost in krepitev moči

Socialno izključenost razumeta Berger-Schmitt in Noll kot pojem, ki opredeljuje onemogočen ali otežen dostop do dobrin ali storitev, različnih posameznikov in skupin prebivalstva. Nasprotni pojem socialne izključenosti je socialna vključenost, ki opredeljuje omogočen dostop do dobrin in storitev. Krepitev moči posameznikov in skupin lahko gledamo kot proces učenja za prehod iz socialne izključenosti v vključenost (Berger-Schmitt in Noll 2000).

6.4 Socialni kapital in krepitev moči

Dragoš in Leskošek (2003: 61) omenjata krepitev moči v povezavi s socialnim kapitalom in skupnostjo. Pravita, da je socialni kapital najbolj vreden takrat, ko je koristen za celotno skupnost, pri čemer vidita kot merilo skupnosti realizacijo skupnostnih ciljev in večjo dostopnost do simbolnih in fizičnih resursov. Simbolni in fizični resursi pa *krepijo* notranje človeške potenciale in omogočajo akterjem vplivati na javne zadeve. Pomembni so tako izobrazba, samopomoč, samoorganizacija, solidarnost, političnost in vse, kar človeka iz pasivnega prejemnika spremeni v kreatorja dogodkov. Avtorja opozarjata, da je zato na mikro ravni pomembna interakcija, povezovanje v mreže, iz katerih se človek lahko aktivira, ker mu mreže omogočajo informacije, vpliv, mu dajejo mandat in ga krepijo.

6.5 Krepitev moči in delegiranje oziroma pooblastitev

Lee in Koh (2001) raziskujeta povezavo koncepta krepitve moči z delegiranjem. Delegiranje pomeni dajanje moči za aktivnost in odločanje. Krepitev je zasnovana širše, kot usposabljanje in omogočanje delovanja, kar pomeni dajanje pogojev za večjo

motiviranost. Delegiranje pa pomeni dajanje le določenih pogojev za delovanje. Poleg tega pooblastitev sama še ne pomeni, da ima pooblaščen oseba res dovolj moči za delovanje in spremembo. Se pravi da krepitev združuje vedenjske in psihološke aspekte. Delegiranju pa manjka dimenzija kompetence posameznika za opravljanje nalog. Poleg tega lahko posameznik pooblaščen naloge ne pojmuje kot zelo pomembne ali vplivne za organizacijo. Tudi v teh dveh primerih ne more biti okrepljen, kljub temu, da je pooblaščen za izvajanje določenih nalog. To pomeni, da je delegiranje moči ali pooblaščenje ožji pojem od krepitev. Za Leeja in Koha (2001) je poglobljena razlika med pooblastitvijo oziroma delegiranjem in krepitevjo moči v tem, da gre pri pooblastitvi za *prenos moči* z nadrejenega na podrejenega. Pri krepitevi pa gre za *na novo generirano moč*.

Številni avtorji hkrati opozarjajo, da je potrebno na koncept gledati v različnih kontekstih, saj je le na ta način obvladljiv in le tako ga lahko tudi ustrezno vsebinsko opredelimo. Ena od pomembnih kritik koncepta je namreč ta, da ni zadostno operacionaliziran in da je težko empirično merljiv. Somerville (1998: 233) se strinja, da če krepitev moči opazujemo kot abstrakten koncept, se nam kaže kot nejasen, meglen. Predlaga, da bi ga obravnavali kot praktičen koncept saj ga je kot takega mogoče uporabljati v političnih debatah in pri oblikovanju različnih sektorskih politik.

7. Ovire in odprta vprašanja pri krepitevi moči

Kaj je tisto, kar ovira procese krepitev moči? Glede na to, da se sami procesi krepitev odvijajo na različnih ravneh, da so objekti krepitev in krepitelji lahko posamezniki ali skupine, tako je lahko že takoj na začetku jasno, da tudi ovire za krepitev moči najdemo na različnih ravneh. Adams (2003) opozarja na klasične ovire v obliki različnih »-izmov« oziroma predsodkov in diskriminacij, kot so starostna diskriminacija, rasizem, seksizem, diskriminacije družbenih razredov in diskriminacije hendikepiranih.

Druga pomembna ovira je po njegovem mnenju ohranjanje razmerij moči med objektom krepitev in krepiteljem. To pomeni, da krepitelj ohranja svojo moč nad objektom krepitev in lahko podcenjuje izkušnje uporabnika (Adams 2003). Interesi krepitelja so pogosto jasno izraženi, medtem ko neokrepljeni posamezniki svojih interesov običajno ne znajo tako jasno in strukturirano izraziti. In nazadnje je tu vedno vprašanje, koliko se krepitelj čuti ogrožen s strani objekta krepitev, ki sam najbolje pozna svojo življenjsko situacijo.

Herrmann (2003, 2004) razlaga omejitve okrepitev na primeru pojmovanja krepitev moči v okviru politik na ravni Evropske unije. Kljub temu, da je večanje moči prepoznano kot pomembna tema, se ga po avtorjevem mnenju pojmuje zelo reducirano. Meni, da je usmerjen individualistično, kar pomeni, da je »družbeno« razumljeno kot konstrukt, ki izhaja iz posameznikovih dejanj in ne kot že prej obstoječi okvir, v katerem se posameznik samo-realizira. Problemizira tudi liberalno-ekonomsko usmeritev, ki krepitev moči omejuje na zaposlitev, pri čemer se za okrepljenost šteje že oskrba z materialnimi pogoji in domneva, da je liberalni trg že zadosten pogoj za svobodno odločitve in okrepljenega posameznika. Iz takega pojmovanja krepitev moči sledi, da se razloge za neokrepljenost pripisuje posamezniku in zanemarljive strukturne razloge za

neokrepljenost. Taka pozicija krepitve izključuje potrebo ali možnost za redistribucijo moči, kar je zanj ključni dejavnik krepitve moči. Tako je krepitev moči zožena na psihološko krepitev in/ali krepitev skozi izobraževanje, iz česar naj bi izhajalo, da je posameznik sam kriv, če ni okrepljen. Tovrstni pristopi so poudarjajo usposabljanje in omogočanje, iz česar sledi, da so orientirani na smer od zgoraj navzdol in da koncept moči razumejo kot pasivni koncept (Herrmann 2003, 2004).

8. Krepitev moči v modelu družbene kakovosti

Phillips in Berman (2001: 139) sta koncept krepitve moči v prvih fazah razvoja modela družbene kakovosti opredelila kot usmerjenost k rezultatom (realizacija človekovih kompetenc in sposobnosti) in še bolj k vplivanju na posameznikovo participacijo v družbenih, ekonomskih, političnih in kulturnih procesih. Opozorila sta na aktivno in pasivno konotacijo koncepta, pri čemer sta razumela aktivno krepitev oziroma samokrepitev kot prevzem nadzora. Le-ta je po njenem mnenju pomembnejša nad pasivno krepitvijo, ki pomeni biti krepljen. Krepitev moči sta razdelila na štiri domene (Phillips in Berman 2001: 146): družbeno in kulturno, politično, ekonomsko in socialno-psihološko domeno.

Peter Herrmann, ki je bil v okviru projekta *European Network on Indicators of Social Quality* odgovoren za razvijanje koncepta krepitve moči in razvijanje kazalcev za to komponento, je kot enoto krepitve v okviru projekta družbene kakovosti opredelil posameznika/državljana, ki pa kot posameznik obstaja le kot član skupine, družbe. Krepitev moči je torej proces, ki predpostavlja obstoj neke širše entitete, kot je družba. Herrmann (2003) meni, da je bila v okviru projekta družbene kakovost presežena dihotomija med posameznikom in družbo. Prvič zaradi povezave biografskega in družbenega razvoja in drugič, z vključitvijo na eni strani sistemov, institucij in organizacij, ter na drugi strani skupnosti, asociacij in skupin. V modelu družbene kakovosti pa je moč obravnavana kot *družbeno dejstvo*. Zanimivo je, in tega se avtor zaveda, da je njegovo razmišljanje v nasprotju z definicijo krepitve moči, kot so jo v okviru družbene kakovosti opredelili avtorji leta 2001. Meni, da gre pri tovrstnem razumevanju krepitve moči bolj za integracijo kot za krepitev moči.

Herrmann (2003) predlaga, da naj bo v okviru modela družbene kakovosti namen krepitve moči povečevanje participacije. Participacija bo ljudem omogočala ravnovesje med osebnim razvojem in uskladitev tako z neposrednim družbenim in fizičnim okoljem, kakor tudi s širšim okoljem. Krepitev moči naj bo torej sredstvo, ki ljudem omogoča nadzor nad osebnim razvojem, razvojem skupnosti in družbenim razvojem in ki hkrati razvoj pospešuje. Pri nadzoru naj bi upoštevali dva elementa: doseg oziroma domet nadzora (osebna raven, medosebni stiki, družbena raven) in moč nadzora (ali gre za seznanjenost brez možnosti spreminjanja stanja, za participacijo pri formalnih procedurah, ali gre dejansko za doseganje sprememb). Iz navedenega Herrmann izpelje 3 razsežnosti krepitve: dostop, udeležbo oziroma participacijo in nadzor. Okrepljenost pa opredeli kot »stopnjo, do katere so sposobnosti in zmožnosti posameznikov poudarjene, omogočene z družbenimi odnosi« (Herrmann 2004: 6).

Kaj naj bi bil rezultat oziroma učinek krepite moči? Če sta moč in krepitev v okviru družbene kakovosti razumljena kot ustvarjanje in oblikovanje odnosov med ljudmi s ciljem dostopa in sodelovanja pri spremembi okolja, je rezultat procesa krepitev osebna moč v kombinaciji z družbeno močjo. Vsak napredek posameznika pomeni tudi napredek družbe. Raven okrepljenosti naj bi bila merjena s pomočjo štiriindvajsetih kazalcev (glej Sliko 1). Le ti so bili dokončno izoblikovani po dolgotrajnem procesu, v okviru katerega so se nekajkrat tudi korenito spremenili.

Slika 1: Kazalci krepitev moči kot komponente družbene kakovosti

Domena	Pod-domena	Kazalec
Znanje/ baza znanja	Uporaba znanja	1. Stopnja, do katere je družbena mobilnost pogojena z znanjem (formalno priznanimi kvalifikacijami)
	Dostop do informacij	2. % odrasle populacije, ki je besedilno in računsko pismena 3. Neodvisnost medijev in dostop do neodvisnih medijev 4. Dostop do interneta
	Ali so informacije uporabniku prijazne	5. Obstoj informacij o socialnih storitvah v različnih jezikih 6. Dostop do brezplačnega zagovorništva, nasvetov in centrov za svetovanje
Trg delovne sile	Nadzor nad pogodbo o zaposlitvi	7. % delovne sile, ki je včlanjen v sindikate (posebej za zasebni in javni sektor) 8. % delovne sile, zaposlen v dejavnostih, ki jih pokrivajo kolektivne pogodbe (posebej za javne in zasebne delodajalce)
Odprtost in podpora institucij	Vidiki mobilnosti na delovnem mestu	9. % zaposlenih, vključenih v usposabljanje in programe razvoja 10. % delovne sile, vključene v koristna javna usposabljanja (in cene takih usposabljanj) 11. % delovne sile, vključene v »back to work« programe
	Uskladitev dela in ostalih področij življenja	12. % organizacij, ki imajo izoblikovane in izvajajo politike uravnoteženja dela in življenja 13. % zaposlenih, ki so dejansko vključeni v ukrepe, sheme uravnoteženja dela in življenja
	Odprtost in podpornost političnega sistema	14. Obstoj procesov posvetovanja in neposredne demokracije (npr. referendum)
Javni prostor	Odprtost ekonomskega sistema	15. Število konkretnih primerov, ko je bila javnost vključena v odločanje o večjih ekonomskih spremembah v lokalnem okolju (npr. javne obravnave o postavitvi nove tovarne ali o zaprtju tovarniškega obrata)
	Odprtost organizacij	16. % organizacij, v katerih delujejo delavski sveti
	Podpora kolektivnim aktivnostim	17. % nacionalnega in lokalnih proračunov, namenjenim prostovoljnim organizacijam, prostovoljnim in neprofitnim iniciativam

Osebna razmerja	Kulturna bogatost	18. Število prepovedanih in število dejansko izvedenih shodov in demonstracij v zadnjih 12-ih mesecih
		19. % nacionalnega in lokalnih proračunov, namenjenih kulturnim aktivnostim 20. Število samo-organiziranih kulturnih skupin in dogodkov 21. Delež ljudi, ki se na različne načine redno kulturno bogatijo
	Zagotovljenost storitev, ki spodbujajo fizično in socialno neodvisnost	22. % nacionalnega in lokalnih proračunov, namenjenih ljudem s fizičnimi ali psihičnimi omejitvami
	Osebne podporne storitve	23. Razvitost storitev predšolske nege in razvitost storitev skrbi za otroke po končanem pouku
	Podpora socialnim interakcijam	24. Do katere mere je stanovanjsko in neposredno lokalno okolje zasnovano tako, da podpira vključevanje (npr. prostori za srečanja, osvetljenost, ureditev)

9. Težave z idejo družbene kakovosti in s komponento krepitve moči

Najzanimivejša ugotovitev, ki jo lahko zapišemo ob celotnem procesu razvijanja modela in teorije družbene kakovosti je, da so kritike ob zaključku projekta enake kritikam, ki so jih na nosilce ideje mnogi raziskovalci in strokovnjaki naslavljali že ob prvih korakih. Ena največjih težav je prekrivanje med komponentami. Svetlik je že leta 1999 opozarjal, da ostaja iniciativa družbene kakovosti v marsičem nedorečena, kar lahko sproži težave pri operacionalizaciji. Meni, da *»če bi želeli narediti korak v smeri raziskovanja in oblikovanja politike, bi se morale sestavine medsebojno izključevati in bi morale biti izčrpane, to je, morale bi vključevati vse primere družbene kakovosti«* (Svetlik 1999: 188). Nosilci ideje o družbeni kakovosti tega niso upoštevali in so v preveliki želji po znanstvenem doprinosu in politični uporabnosti koncepta v idejo družbene kakovosti združevali široke koncepte. Zdi se, kakor da bi želeli razviti teorijo neomejenega dometa, ki bi bila tudi empirično uporabna.

Na konkretne težave so že leta 2002 pri poskusu aplikacije kvadranta družbene kakovosti naleteli Fairweather in kolegi (2002). Kvadrant družbene kakovosti so skušali operacionalizirati in ga uporabiti v okviru raziskovalnega projekta. Ugotovili so, da jim za proučevanje krepitve moči, če se držijo (takratnih) opredelitev štirih komponent, preostane le psihološka krepitev moči na individualni ravni. Vse ostale potencialne vrste krepitve, glede na Friedmannovo tipologijo moči – na politični ravni ali s stališča participacije v omrežjih in v organizacijah – spadajo v okviru družbene kakovosti v druge tri konstitutivne komponente kvadranta.

Na kvadrant družbene kakovosti pa kljub vsem težavam lahko gledamo kot na analitični pripomoček ali kot enega od okvirjev, v katerem lahko zasnujemo analizo nekega družbenega pojava ali nekega konteksta, kot denimo to stori Mandič (2003). Idejo družbene kakovosti poveže s stanovanjskim področjem, pri čemer raziskuje raz-

iskovalne in pojasnjevalne potenciale družbene kakovosti za analizo stanovanjskega področja.

Navkljub omenjenim težavam prinaša model družbene kakovosti, kar se tiče konceptualizacije krepitve moči, nekaj novega – gre za enega od prvih poskusov opredelitve koncepta krepitve moči na način, da bi bil ta koncept širše uporabljen, ne le na posameznih področjih. Če konceptualizacijo krepitve moči gledamo neodvisno od ostalih treh komponent družbene kakovosti, nam Herrmannovo delo (2003, 2004) prinaša izčrpen pregled in sintezo različnih področij, na katerih se je koncept uveljavil.

Problematičen pa je nabor končnih kazalcev za komponento krepitve moči iz Slike 1. Nedvomno ima vseh štiriindvajset kazalcev določen namen in odpirajo teme, ki so pomembne tudi v slovenskem kontekstu (na primer uravnoteženost dela in življenja in podobno). Odprta pa ostajajo nekatera vsebinska in metodološka vprašanja: Ali izbrane domene najbolje pojasnjujejo komponento krepitve moči? Kako in v kolikšni meri izbrani kazalci pojasnjujejo raven okrepljenosti? Ali nam izbrani kazalci res pomagajo odgovoriti na vprašanja, ki jih naslavljamo?

Potrebno je opozoriti še na nekatere probleme, ki se navezujejo na predlagane kazalce. Prva težava predlaganih kazalcev krepitve moči je v tem, da jih težko sploh poimenujemo kazalci, ker ne gre za mere ampak za opise stanja. Za nekatere, na primer kazalec 24, »do katere mere je stanovanjsko in neposredno lokalno okolje zasnovano tako, da podpira vključevanje«, bi morali izvesti multidisciplinarno empirično raziskavo, pri čemer bi bilo potrebno upoštevati nacionalne kontekste, mednarodne standarde urejanja bivalnega okolja in še marsikaj drugega. Še ob vsem tem je bolj verjetno, da podatka ne bi bilo moč dobiti za celotno državo ali regijo, ampak za določene lokalne skupnosti.

Drug problem je interpretacija določenih kazalcev s seznama. Denimo, kaj nam pove podatek, da smo imeli v Sloveniji med leti 1996 in 2004 sedem referendumov (kazalec 14)? Ali to pomeni, da so možnosti neposredne demokracije v Sloveniji dobre ali ta podatek opozarja na nemoč določenih struktur, ki sicer nimajo možnosti doseganja sprememb? Ali je potem to malo ali veliko? In nenazadnje, kaj nam ta podatek pove, če ga primerjamo s številom referendumov v Švici, kjer se praviloma odloča na referendumih, ali v kakšni državi, kjer v zadnjih petnajstih letih niso imeli nobenega referenduma?

Iz navedenega sledi, da je nabor kazalcev krepitve moči, ne glede na mnoge spremembe v toku procesa razvijanja kazalcev, še vedno v povojih. Verjetno je za to, da je prišlo do zgoraj omenjenih problemov, pomembno tudi dejstvo, da so v procesu oblikovanja kazalcev v veliki meri sodelovali avtorji, ki so teoretiki in nimajo izkušenj z empiričnim merjenjem.

10. Sklep

Krepitev moči je eden od konceptov, pri katerih si avtorji niso enotni niti v tem, ali sploh gre za koncept, ali gre le za povzemanje že znanega na nov način. Ne glede na akademska nasprotja se je v praksi izraz že uveljavil in avtorji ga uporabljajo v najrazličnejših kontekstih. Koncept krepitve moči se v literaturi kaže kot normativen. Ko

govorimo o njem, govorimo o nečem, kar je zaželeno stanje oziroma zaželen proces. Strinjam se z Weissbergom (1999), ki verjame, da bi uresničitev idej o krepitvi moči lahko prispevala k boljšemu svetu, vendar hkrati opozarja, da se v praksi pod programi, ki naj bi se nanašali na krepitev, skrivajo različna širokoustenja in čudežni programi. Krepitev moči je danes postala neke vrste civilna religija skupin in posameznikov v iskanju lastne emancipacije. V tem smislu naj bi že sama ideja krepitve moči dobila takšno moč, da so ostale ideje enostavno izginile. Bile so zamenjane z idejo krepitve moči in danes se redko vprašamo, ali je v nekem primeru bolj kot ta ideja ustrezna ali potrebna uporaba kake druge ideje.

Kaj so posledice krepitve, je eno od pomembnih vprašanj, ki pogosto ostane odprto. Zaželene posledice, v smislu okrepljenih posameznikov in skupin, delitev moči med državo in institucijami na eni strani ter državljeni na drugi strani, so pogosto opredeljene v namenih in ciljnih tistih, ki se za krepitev moči zavzemajo. Odprtih pa ostane kar nekaj vprašanj. Eno se gotovo nanaša na razmerje med teorijo in prakso, torej na razkorak med eksplicitnimi opredelitvami krepitve moči v usmeritvah na eni strani in pogosto neokrepljujočo prakso v procesih, ki so namenjeni krepitvi na drugi strani.

Druga dilema se pojavlja na ravni rezultatov oziroma v tem kontekstu bolje rečeno posledic. Le te so lahko predvidene in nepredvidene. Težko je predvideti vse posledice določenega delovanja, sploh v času, ko se v družbi dogaja tako veliko število hitrih sprememb. Predvidene posledice so običajno predvsem tiste, ki so zaželene in izhajajo iz samega namena krepitve moči. Seveda lahko predvidimo tudi nekatere tiste, ki niso tako zaželene in v takih primerih tudi alternativne možnosti ravnanja oziroma omejevanja škodljivih posledic. Največji problem pa se pojavi pri tistih posledicah, ki so nepredvidene in hkrati tudi nezaželene. Kaj če bi, recimo, okrepitev vseh ljudi kot posameznikov vodila v propad skupnosti, o čemer se sprašuje Weissberg (1999)? To je tudi bistvo Herrmannove (2003, 2004) kritike individualističnih pristopov k krepitvi moči in od tod izpelje povezavo med okrepljenostjo in delovanjem v skupnosti v okviru modela družbene kakovosti.

Eno od vprašanj glede katerih je potreben razmislek tudi pri tistih, ki promovirajo idejo splošne okrepljenosti, je odnos med krepitvijo moči in različnimi ekstremnimi skupinami (kot so na primer skinheadi). Tudi take skupine delujejo kot interesne skupine in imajo mnoge značilnosti samoorganiziranih skupin, ki jih običajno omenjamo v kontekstu moderne rabe izraza krepitev moči. Pri tem vprašanju se dotaknemo mej okrepljenosti. S tega stališča je pomembno razmišljati o mejah med svobodo izražanja, torej med svobodo izražanja stališč in prostori, kjer se to lahko opravlja, na eni strani, in pravico do zaščite pred diskriminacijami in zatiranjem³ na drugi. Ta dilema pa že vodi k naslednjemu vprašanju za razmislek – ali je lahko nekdo preveč okrepljen?

Zahvala

Dr. Mojci Novak in mag. Romanu Kuharju se zahvaljujem za komentarje in za podporo pri pisanju.

Opombe

1. Dictionary.com in Thesaurus.com.
2. Izraz socialna izključenost je nadomeščal uporabo izraza revščina.
3. Meja med pravico do izražanja in pravico do zaščite pred zatiranjem je bila tema interaktivne razstave v hiši Anne Frank leta 2003, pri kateri je moral vsak obiskovalec oziroma obiskovalka na podlagi predstavljene dileme glasovati, kaj se mu/ji zdi v dani dilemi bolj pomembno. V nedeljo, 12.10.2003, je velika večina obiskovalcev skoraj pri vseh temah dala prednost pravici do zaščite pred diskriminacijami.

Literatura

- Abrahamson, Peter (1995): Social Exclusion in Europe: Old wine in new bottles? *Družboslovne razprave*, XI, 19/20: 119-136.
- Adams, Robert (2003): *Social Work and Empowerment*. Third edition. Edition: Practical Social Work. China: Palgrave Macmillan.
- Alcock, Pete, Erskine, Angus, May, Margaret (2002): *The Blackwell Dictionary of Social Policy*. Malden, Massachusetts: Blackwell Publishers Ltd.
- Barnes, Marian; Walker, Alan (1996): Consumerism versus Empowerment: A principled approach to the involvement of older service users. *Policy and Politics*, XXIV, 4. Bristol: The Policy Press.
- Beck, Wolfgang, Van der Maesen, Laurent (1999): Who is Europe for? *The European Journal of Social Quality*, I, 1&2: 45-60.
- Beck, Wolfgang, van der Maesen, Laurent J. G., Thomése, Fleur, Walker, Alan (2001a): Who and What is the European Union for? V: W. Beck, L.J.G. van der Maesen, F. Thomése, A. Walker, (ur.): *Social Quality: A Vision for Europe*. The Hague: Kluwer Law International.
- Beck, Wolfgang, van der Maesen, Laurent J. G., Thomése, Fleur, Walker, Alan (2001b): »Reflections on the Social Quality Initiative.« V: W. Beck, L.J.G. van der Maesen, F. Thomése, A. Walker, (ur.): *Social Quality: A Vision for Europe*. The Hague: Kluwer Law International.
- Beck, Wolfgang, van der Maesen, Laurent J. G., Thomése, Fleur, Walker, Alan (2001c): »Processes Challenging the Concept of Social Quality.« V: W. Beck, L.J.G. van der Maesen, F. Thomése, A. Walker, (ur.): *Social Quality: A Vision for Europe*. The Hague: Kluwer Law International.
- Berger-Schmitt, Regina, Noll, Heinz Herbert (2000): »Conceptual Framework and Structure of a European System of Social Indicators.« EU Reporting Working Paper No 9. Mannheim: Centre for Survey research and Methodology (ZUMA).
- Dictionary.com: <http://dictionary.reference.com/search?q=empowerment>, (17.11.2003).
- Dragoš, Srečo, Leskošek, Vesna (2003): »Družbena neenakost in socialni kapital.« Zbirka Politike. Ljubljana: Mirovni inštitut – Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
- Edgar Bill, Doherty Joe, Mina-Coull, Amy (1999): »Support and housing in Europe: Tackling Social Exclusion in the European Union.« Bristol: The Policy Press.
- Fairweather, Anne, Rončević, Borut, Rydbjerg, Maj, Valentova, Marie, Zajc, Mojca (2002): Reconceptualisation of Social Quality. *European Journal of Social Quality*, III, 1/2: 109-134.
- Foucault, Michel (1990): On Power. V: L.D. Kritzman (ed.): Michel Foucault: Politics, Philosophy, Culture, Interviews and other Writings 1977-1984, 96-109. New York: Routledge.

- Foucault, Michel (1991): »Subjekt in oblast, zakaj preučevati oblast: vprašanje subjekta.« V: M. Dolar (ur.): Vednost - oblast - subjekt, 103-120. Ljubljana: Krt.
- Friedmann, John (1992): »Empowerment: The Politics of Alternative Development.« Cambridge Massachusetts: Blackwell Publishers Inc.
- Herrmann, Peter (2003): »Discussion Paper on the Domain »Empowerment«, submitted to the project European Network on Indicators of Social Quality of the European Foundation on Social Quality, Amsterdam«. Tretji osnutek. Aghballogue/Brussels.
- Herrmann, Peter (2004): »Discussion Paper on the Domain »Empowerment«, submitted to the project European Network on Indicators of Social Quality of the European Foundation on Social Quality, Amsterdam«. Četrti osnutek. Aghballogue/Brussels.
- Lee, Mushin, Koh, Joon (2001): Is empowerment really a new concept? *The International Journal of Human Resource Management*, XII, 4: 684-695.
- Mandič, Srna (2003): Housing and the Social Quality. Referat na konferenci: »Changing European Societies – The Role of Social Policy«, Copenhagen, 13-15. november 2003.
- Phillips, Ceri, Palfrey, Colin, Thomas, Paul (1994): Evaluating health and social care. Basingstoke, London: MacMillan.
- Phillips, David, Berman, Yitzak (2001): Definitional, Conceptual, and Operational Issues. V: W. Beck, L.J.G. van der Maesen, F. Thomése, A. Walker (ur.): Social Quality: A Vision for Europe. The Hague: Kluwer Law International.
- Sevenhuijsen, Selma (2003): The place of care. The relevance of the Ethics of care for social policy. V: S. Sevenhuijsen, A. Švab (ur.): Labirinti srbi: Pomen perspektive etike skrbi za socialno politiko. Zbirka: Politike. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (1994). Ljubljana: ZRC SAZU.
- Somerville, Peter (1998): Empowerment Through Residence. *Urban Studies*, XIII, 2: 233-257.
- Sørensen, Eva (1997): Democracy and Empowerment. *Public Administration*, 57: 553-567.
- Smyrs, Marc E. (1997): Does European Community Regional Policy Empower the Regions? *An International Journal of Governance and Administration*, X, 3: 287-309.
- Svetlik, Ivan (1999): Proučevanje družbene kakovosti. V: S. Mandič (ur.): Kakovost življenja: Stanja in spremembe. Zbirka Znanstvena knjižnica, 40. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Svetlik, Ivan, Glazer, Jože, Kajzer, Alenka, Trbanc, Martina (ur.) (2002): Politika zaposlovanja. Zbirka Politični procesi in institucije. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Thesaurus.com: <http://thesaurus.reference.com/search?q=empowerment>, (17.11.2003).
- Vanderplaat, Madine (1995): Beyond Technique: Issues in Evaluating Empowerment. *Evaluation*, I, 1: 81-96.
- Van Steenbergen, Bart (ur.) (1994): The Condition of Citizenship. London: Sage Publications.
- Weissberg, Robert (1999): »The Politics of Empowerment.« Westport: Praeger Publishers.
- Walters, Nicholas, Lygo-Bakee, Simon, Strkljevic, Sanja (2001): »Empowerment Indicators: Combating social exclusion in Europe«. Bristol: The Policy Press.
- Zimmerman, M. A., Rappaport, J. (1988): Citizen Participation, Perceived Control, and Psychological Empowerment. *American Journal of Community Psychology*, XVI, 5: 725-750.

Avtoričin naslov:

Ružica Boškic, doktorska kandidatka in višja raziskovalka
Inštitut RS za socialno varstvo, Enota za analize in razvoj
Celovška 143, 1000 Ljubljana
email: ruzica.boskic@guest.arnes.si

Rokopis prejet oktobra 2004, dokončna verzija za objavo pa marca 2005.

*Članek je po mnenju uredništva uvrščen v kategorijo
izvirni znanstveni članek s kvalitativno argumentacijo.*

JEZIK IN DRUŽBA

ur. Monika Kalin Golob

Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika

POVZETEK: Medtem ko se sodobna leksikografska praksa v tujini sprašuje, kako slovarsko ustrezno opisati frazeologijo, ki ima zakodirano negativno konotacijo pripadnikov določene (večinoma marginalizirane) skupnosti, da govor slovarja ne bi bil žaljiv, so slovarski opisi slovenščine daleč od družbene občutljivosti. Slovarji v svoj diskurz namreč vključujejo neposredno in posredno žaljiv govor, ki smo ga v slovarjih slovenskega jezika opazovali na nivoju nabora iztočnic, slovarskih definicij in zgledov rabe. Ker normativni priročniki, med njimi še posebej slovarji, v družbi funkcionirajo kot avtoritativne knjige, rešitve v njih lahko služijo tudi kot argument za spodbujanje in širjenje nestrpnosti, zato bi se morali avtorji pri izdelavi slovarjev tega zavedati in ravnati družbeno občutljivo in odgovorno.

KLJUČNE BESEDE: leksikografija, diskurz, slovenski jezik, politična korektnost

1 Izhodišča

V izhodišču pri opazovanju diskurza slovarjev slovenskega jezika umeščamo jezikovne priročnike v prostor njihovega delovanja, torej v diskurzivno skupnost, kako jih ta razume, vrednoti in uporablja; vzpostavljamo tudi razmerje med realnostjo jezikovne komunikacije in slovarskimi opisi, pri tem pa izpostavljamo dejstvo, da so slovarji in drugi jezikovni priročniki knjige, kjer se družbeni konflikti, skrita nasprotja, klišeji in predsodki določene kulture lahko razberejo bolje kot kjerkoli drugje.

1.1 Družbena funkcija normativnih priročnikov

Jezikovni priročniki, še posebej slovarji, imajo pomembno družbeno funkcijo, v družbi so sprejeti ne le kot zbirka besedja določenega jezika, ampak kot zaklad kulture ali celo celote ljudskega védenja. Slovar se tudi v okoljih, kjer imajo izbiro med slovarji istega tipa, pojavlja v ednini, kot da gre za unikum, kot da v jeziku obstaja en sam in je kot tak absolutna avtoriteta (Béjoint 2000: 121-122). Slovar je tako avtoriteta za informacije o tem, kaj v jeziku obstaja, s splošno formulo: *Besede X ni v slovarju = Besede X ni v jeziku* (Algeo 1990a: 32). Ker pa se slovar ob tem v družbi pogosto doživlja, kot da slovarske informacije ne podlegajo času, so večne in nespremenljive (Béjoint 2000: 122), posledično velja tudi obratna formula, četudi raba določenega leksikalnega elementa ne izkazuje več, se je njegov pomen bistveno spremenil ali v

razmerju do drugega ne deluje več nevtrarno. Slovar se v vsakem primeru pri razsojanju o jezikovnih zadevah lahko uporabi kot najvišji argument, zato je še kako pomembno, kakšni so slovarski opisi.

1.2 Realnost komunikacije in jezikovni opisi

V sodobni leksikografiji, ki temelji na delu s korpusi, tj. načrtno zbranimi obsežnimi elektronskimi besedilnimi zbirkami, ki tudi s sociolingvističnimi parametri zajemajo vzorčni del besedilne produkcije in tako predstavljajo za določen jezik reprezentativno podatkovno zbirko, je nabor iztočnic določenega slovarja povezan s pogostnostjo pojavljanja v referenčnem korpusu. Starejši slovarji so temeljili na podobnih izhodiščnih načelih: zbrati dovolj veliko količino relevantnih podatkov, ki bo lahko osnova za celovit slovarski opis. Zaradi ročne metode dela so bili ti podatki tako kvantitativno kot kvalitativno omejeni, prav tako pa je bila zaradi ročnega dela omejena njihova analiza.

Leksikografija je torej že po tradiciji temeljila na sistematično zbranih jezikovnih podatkih (McEnery, Wilson 1996: 90), kar smo lahko trdili tudi za delo na referenčnih slovarjih slovenskega jezika konec 19. in v drugi polovici 20. stoletja. Na žalost se na pozitivno tradicijo sistematično zbranega gradiva kot osnove za slovarski opis jezika ni naslonil novi slovenski pravopisni slovar. Najbolj sistematično se v slovenskem prostoru izpostavijo jezikovni opisi, temelječi na načrtno zbranem gradivu, v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Ti se izrazito usmerijo v jezikovno realnost in sistematično zavračajo možnost opisa jezikovnih elementov, ki niso gradivno potrjeni.

Slovenci smo navajeni, morda bolj kakor drugi narodi, da zaradi narodnostne ogroženosti zelo pazimo, da se v knjižni jezik ne vnaša preveč tujega, oz. tega, česar ne izkazuje literarna tradicija. Zdaj bo v slovarju registriranega mnogo več: to, kar je bilo priznано kot dobro, manj dobro in tudi to, kar je veljalo za slabo. Hoteli smo prikazati knjižni jezik v najširšem pomenu besede: živ, poln, z dubletami, notranjimi nasprotji, vzporednimi istočasnimi normami, jezik sredi zagona in razvoja. /.../ Slovar bo registriral dejansko stanje v jeziku, torej osnove njegove norme, s kvalifikatorji in kvalifikatorskimi pojasnili pa bodo vstavljene v ta okvir posebnosti, dvojnosti in izjeme (Suhadolnik 1968: 4–5).

Pri sodobnem leksikografskem delu so podatki o jezikovni realnosti najprej osnova za nabor slovarskih iztočnic, kar je prav gotovo tudi najbolj objektiviziran del slovarjev, najmanj pa zgledi rabe, kjer lahko do izraza pridejo osebne preference avtorja oz. avtorskega kolektiva. Subjektivni izbor tako lahko tudi jasno izpostavi stališča avtorja oz. avtorskega kolektiva, ki jih ni bilo mogoče vključiti v bolj objektivizirane dele slovarskih sestavkov.

1.3 Jezikovno kodiranje predsodkov in stereotipov

Živimo v svetu tako negativnih kot pozitivnih predsodkov, ki se kodirajo v jeziku. Tudi če ti predsodki v družbi izginejo, ostanejo fosilizirani v jezikovnih izrazih, česar se velikokrat niti ne zavedamo. Seveda pa je popolnoma jasno, da se predsodki, največkrat povezani s stereotipi, v času v določeni jezikovni skupnosti dinamično spreminjajo (Schutz 2002: 637, 638). Da pa bi bili splošni slovarji v okoljih, kjer je vzpostavljeno načelo vsaj minimalne tekmovalnosti, prodajane knjige, odsevajo družbene vrednote

– ne kot se v resnici prakticirajo, ampak glede na trenutni družbeni ideal (Béjoint 2000: 124).

Pravzaprav velja, da je vsak slovar tako ali drugače ideološki, kar se kaže tako v njegovi makro- kot tudi mikrostrukturi, pri izbiri iztočnic, skozi definiranje, še posebej pa skozi izbor zgledov rabe. Tako slovarji v veliki meri odsevajo družbene vrednote: dajo nam lahko sorazmerno dobro informacijo o tem, kaj so družbene vrednote oz. skozi rešitve govorijo o stigmatiziranju družbenih skupin z vidika družbeno vplivne oziroma močnejše skupine (Algeo 1990: 2006–2007). V okoljih, kjer ni vzpostavljene tekmovalnosti med slovarji, se prav tako ne morejo izogniti ideološkosti in so odsev družbenih vrednot, se pa v teh primerih prav gotovo v slovarju bolj izpostavi tudi vrednosti sistem leksikografov oziroma leksikografskega kolektiva.

Slovarji, enciklopedije in slovnice so najboljši primer besedil, ki jih je treba brati med vrsticami, kjer se družbeni konflikti, skrita nasprotja, klišeji in predsodki sestavljajo v družinski album določene kulture, ki ga lahko razberemo bolje kot kjerkoli drugje (Meschonnic 1991: 16). Ob tem pa imajo nedvoumno izjemno pomembno družbeno funkcijo, zato se mora leksikografija tega dejstva zavedati in ravnati družbeno občutljivo in odgovorno (Béjoint 2000: 120). Odgovornost je še toliko večja v primeru, ko v določenem okolju nimamo na voljo izbire med slovarji in en sam slovar deluje kot edina in nesporna avtoriteta.

2 Posredna in neposredna žaljivost slovarskega diskurza

Pri opazovanju slovarskih diskurzov se je uveljavila delitev jezika slovarja na neposredno in posredno žaljivega, pri čemer jasno razlikovanje zaradi nenehnih pomenskih razvojov leksike in hkratnih dinamičnih družbenih spremembah velikokrat ni možno. Načeloma velja, da o neposredno žaljivem jeziku govorimo pri tistih elementih slovarja, s katerimi se govorec določene diskurzivne skupnosti obrača na posameznika ali skupino z izrazi, ki ga/jih neposredno žali oz. žalijo, večinoma, ne pa seveda nujno, namerno (Schutz 2002: 638), npr. *peder* 'homoseksualec', *zamor(e)c* 'oseba temne polti'. Tovrstno izrazje mora slovar eksplicitno označiti tako, da uporabnik slovarja nedvoumno razbere, da gre za poimenovanje, ki nosi negativno ekspresijo in je njegova uporaba žaljiva.

Neposredna žaljivost je rezultat splošnih negativnih predsodkov do določene družbene skupine, velikokrat povezanih s stereotipi. Stereotipi so splošno razširjeni v določeni kulturni oz. diskurzivni skupnosti, kar lahko pripelje do žaljivih referenc v zvezi z določeno družbeno skupino. Velikokrat se stereotipov v komuniciranju sploh ne zavedamo, jezik z vsemi predsodki, ki so se nakopičili v določenem diskurzivnem prostoru, torej uporabljamo, ne da bi se tega sploh zavedali (Schutz 2002: 638–639). Tovrstni predsodki in stereotipi pa se lahko fosilizirajo v jezikovnih izrazih, npr. *kaditi kot Turek* 'zelo kaditi', *kleti/preklinjati kot Turek* 'zelo kleti/preklinjati', *kleti/preklinjati kot Madžar* 'zelo kleti, preklinjati', *biti cigan* 'malovreden človek', *biti žid* (1) 'pretirano varčen človek' (2) 'oderuh'. Tudi tovrstno izrazje je nosilec ekspresije, je pa v rabi prav zaradi nezavedanja kodiranja stereotipov in predsodkov lahko nižje ekspresivne moči.

3 Slovarska informacija kot argument za širjenje nestrpnosti

Kako deluje moč slovarskega argumenta, dobro ponazarja argumentacija v rubriki Sobotne priloge Dela Poštni predal 29. Slovar slovenskega knjižnega jezika se tu pojavi kot absolutna avtoriteta pri širjenju nestrpnosti do drugih in drugačnih, v tem primeru homoseksualcev, pri tem se po moči argumenta celo enači z Biblijo:

Vse okoliščine, ki se nanašajo na usodo teh dveh mest /Sodome in Gomore/, so opisane v Svetem pismu, kmalu na začetku knjige. Če bi ga kdaj brali, bi odkrili, da je bila glavna "slabost" njunih prebivalcev homoseksualnost ne pa način oblačenja in obnašanja žensk in mladine. Človek bi dejal, če posnemam vaš način sprevrčanja dejstev, da so si prav s to vrsto "spolne prakse za utrjevanje medsebojnih vezi in oblikovanje skupnosti" prislužili kazni, ki je bila tako temeljita in dokončna, da jo celo neverniki omenjajo še tisočletja kasneje. Mimogrede, iz besede Sodoma izhaja tudi redkeje rabljena beseda sodomit. Pomislite, nekdo je v SSKJ zapisal "silno necivilizirano" razlago, da ta beseda pomeni homoseksualca, spolnega perverzneža (France Novak, odziv na prispevek "Ko si fant in fant objubita zvestobo", PP 29, *Delo*, Sobotna priloga, 22. 5. 2004, str. 39).

Obstoječe slovarske rešitve in nesporna visoka avtoriteta SSKJ v slovenskem prostoru torej služijo tudi za stigmatizacijo že tako stigmatiziranih družbenih skupin in so argument za spodbujanje in širjenje nestrpnosti. Tovrstna argumentacija v diskurzu jasno kaže na pomembnost načina predstavitve informacij v slovarju in govora jezikovnih priročnikov sploh.

4 Analiza slovarjev slovenskega jezika

Za zgled, kako namesto ugotavljanja družbene realnosti in v primeru v družbi odprtih diskusij še posebno subtilnega jezikovnega opisovanja, lahko povzročamo ravno obratno, z nerealnimi ali na novo tvorjenimi besedami, neustreznim definiranjem ali ekstremnimi zgledi rabe vzpodbujamo rabo besedišča, ki je pretirana (Goddard in Patterson Meän 2000: 70), in tako vzpodbujamo stigmatizacijo že tako stigmatiziranih družbenih skupin, si oglejmo nekatere rešitve v povezavi s stigmatiziranimi družbenimi skupinami v slovenskih slovarjih. Za analizo so bili izbrani: *Slovar tujk* F. Verbinca (ST, 1967), *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ, 1970–1991), *Slovarski pravopisni slovar*, predsednik pravopisne komisije SAZU, J. Toporišič (SPS, 2001) in *Veliki slovar tujk* (VST, 2002).

Zgledi so zbrani iz zelo različnih slovarjev, ki nosijo tudi različno letnico izida, tako da so rešitve seveda tudi odsev časa, na kar bomo sproti opozarjali. Hkrati se ob tem tudi zavedamo izhodiščno različnega slovarskega pristopa. V leksikografiji velja, da so deskriptivni in sinhroni slovarji na splošno liberalnejši in progresivnejši od preskriptivnih, ki veljajo za konzervativnejše (Béjoint 2000: 133). Tako imamo pri dveh osrednjih slovarjih, ki bosta predmet naše analize (SSKJ in SPS), v izhodišču situacijo, ko imamo opraviti z deskriptivnim SSKJ s starejšo letnico izida in glede na letnico izida novejšim, a preskriptivnim SPS, kar ne omogoča zares relevantne primerjave. A naš namen ni res sistematično analizirati vseh omenjenih slovarjev, ampak z izbranimi zgledi zgolj opozoriti na problematiko diskurza slovarjev slovenskega jezika.

4.1 Družbena (ne)občutljivost slovarjev

Govor slovarjev slovenskega jezika bomo glede na predstavljena izhodišča opazovali na ravni izbora slovarskih iztočnic, slovarskih definicij in zgledov rabe. Predvsem pri zadnjih dveh segmentih slovarja bomo lahko opazovali razliko med eksplicitno ideologijo avtorjev na ravni slovarskih definicij in tisto bolj prikrito, kjer se slovarske definicije izpeljejo korektno, ideologija pa je razvidna pri zgledih rabe, kjer je izbor veliko bolj odvisen od osebnih preferenc avtorjev.

4.1.1 Nabor slovarskih iztočnic

Nabor iztočnic v slovarjih je skozi zgodovino izdelave slovarjev tesno povezan z moralnimi vrednotami družbe. Iz tujejezične leksikografske prakse je na voljo vrsta zgledov, kako se je iz nabora iztočnic izključevalo tako ali drugače tabuizirano besedišče ali npr. besedišče, ki bi bilo lahko žaljivo. Tako izključevanje besedišča je poznala npr. leksikografska praksa v ZDA v šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko se je iz nabora iztočnic izključilo slabšalno izrazje za pripadnike etničnih in religioznih manjšin, različnih ras ipd., kar danes pripisujejo kolektivni krivdi ameriške družbe v zvezi z njihovim odnosom do družbeno nevplivnih skupin. Tako je bilo tovrstno izrazje prej vključeno v angleške slovarje kot specifično izrazje ameriškega govornega področja kot pa v ameriške slovarje (Béjoint 2000: 129–130). *American Heritage Dictionary of the English Language* ima za državo Texas še vedno posebno izdajo brez tabuiziranega besedišča, saj v ZDA velja, da morajo slovarji, da bi dobili priporočilo za nakup iz javnih sredstev, dobiti državno potrditev.¹ Splošna ameriška izdaja za državo Texas takega dovoljenja nima (Béjoint 2000: 126).

Če bomo v kateremkoli slovarju slovenskega jezika npr. iskali izraze za večinoma negativna poimenovanja pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije, kot so *bosan(e)c*, *čefur*, *čapec* ali *južnjak*, bomo prav tako neuspešni. Ne bi radi špekulirali, zakaj vsaj glede na letnico izida v najnovjšem slovarskem izdelku, tj. SPS 2001, ne najdemo nič od tega, dovolj bo že prikaz informacij, ki jih ob iztočnici *bosanec* dobimo v SSKJ in SPS.

SSKJ (1970–1991)

bosanec -nca m (a) pog. *bosanski konj*

SPS (2001)

bosanec -nca m z -em živ. (a; a) neknj. pog. *bosenski konj*

pri iztočnici *Bosna* pa še

Bosna -e ž, zem. i. (o) [pokrajina v Bosni in Hercegovini]: v ~i

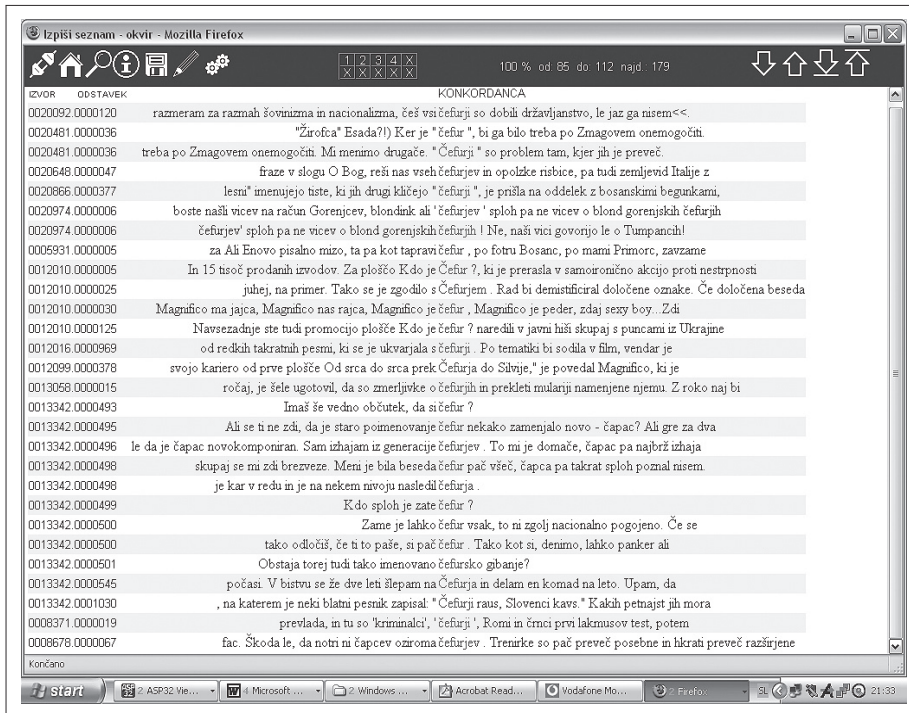
bosenski -a -o [s*] in bosanski -a -o (o; a; a)

Bosenc -nca [s*] in Bosanec -nca m z -em preb. i. (o; a; a)

Bosenka -e [s*] ž, preb. i. (o)

Bosenčev -a -o [s*] (o)

Kako pogosta so ta poimenovanja in kako so v slovenščini socializirana, nam razkrivajo podatki v korpusu FIDA. Kot zgled predstavljamo del konkordanc za iskalni niz *čefur**, ki lepo razkriva tipična ubesediljenja v slovenščini.

Slika 1: Del izpisa konkordanc za iskalni niz *čefur** v Korpusu slovenskega jezika FIDA.

Zanimivo je, da edine slovarske definicije *čefurja* v slovenskem prostoru ne najdemo v slovarju, ampak v besedilu popularne kulture, in sicer besedilu Magnifikove pesmi *Gdo je čefur*, ki na začetku poda pravzaprav tipično strukturalno definicijo pomena (torej definicijo, kakršna je lastna SSKJ):

Čefür -ja m

oseba, ki živi na teritoriju določene države, vendar ni pripadnik tamkajšnje nacionalne večine; (v našem primeru so to ljudje, ki prihajajo iz krajev južno ali vzhodno od reke Kolpe)

Pri vseh slovarjih je posebej občutljiv prav segment nabora iztočnic, ki je nosilec negativne konotacije v razmerju do določene družbene skupine. Za naš namen smo si pri negativnih poimenovanj natančneje ogledali negativna poimenovanja za ženske, ki jih prinaša SPS, saj je bilo v dosedanjih diskusijah večkrat opozorjeno, da z vidika sodobne slovenščine to ni relevanten slovarski priročnik.² Zanimalo nas je besedišče, ki je v SSKJ prvotno negativno čustveno zaznamovano in ga je skupaj z oznakami prevzel SPS (tu izpuščamo poimenovanja, kjer prihaja do prenosa iz živalskega in predmetnega sveta na človeka, npr. *gos, kača, koza, sova, veščca; brenta, bunka, butara, kljuka*). Aktualnost smo preverili v korpusu FIDA. Izkazalo se je, da gre večinoma za besedišče, ki ga danes v rabi ni (več); tudi pri tistem, ki ga raba izkazuje, je pogostnost tako nizka, da v slovar sodobne slovenščine brez pogostnostne ali časovne oznake ne bi več sodile;

nabor realnih negativno čustvenih poimenovanj za ženske pa je glede na SPS izjemno zožen. Popolnoma nekritično SPS brez oznake avtorstva ali časovne oznake v nabor vključi celo tisto, kar izkazuje le slovenska literarna tradicija, npr. *babišče* (v SSKJ z oznako *redko* in citatom iz I. Cankarja).

Negativnih čustvenih oznak za ženske je že v SSKJ več kot za moške, hkrati pa to ni značilno le za slovenščino, ampak je bilo tako stanje povod za opozarjanje na tovrstno problematiko tudi npr. v angleškem jeziku (Goddard in Patterson Meân 2000: 76). Ker problematika ni nova, bi torej pričakovali subtilnejše obnašanje; za začetek vsaj ugotovitev realnega stanja.

Med negativno ekspresivnimi poimenovanji za ženske v SPS je največ takih, ki jih sodobna raba, kakršno lahko spremljamo v korpusu FIDA, ne izkazuje: *babela*, *babišče*, *babovje*, *debeluha*, *frfulja*, *gobezdulja*, *hudičela*, *intrigantka*, *izvrženka*, *jezuitka*, *lenuhinja*, *negodnica*, *počasnela*, *primitivka*, *priskutnica*, *smrdulja*, *svetohlinka*, *trola*, *zamorklja*, *ženišče*, *ženščad*. Prav tako je kar nekaj takih poimenovanj, ki so v korpusu zelo redke (s pojavitvijo desetkrat ali manj): *babetina*, *babše*, *debeluharica*, *debnenuhinja*, *mazačka*, *pobožnjakarica*, *požeruhinja*, *pritepenka*, *skoporitnica*, *smrdljivka*, *smrduha*, *tercijalka*, *ženšče*, *ženščura*. Le nekaj je takih, ki bi jih danes v sodobnem slovarju takega obsega, kot je SPS, pričakovali: *baba*, *babinica*, *babura*, *trapa*, *vlačuga*, *ženščina*; pa še med njimi sta prvi dve taki, ki z najpogostnejšimi kolokatorji *fejst*, *taprava*, *seksi*, kažejo tudi na rabo s pozitivno ekspresijo.

Stigmatizirane družbene skupine pri poimenovanjih, ki imajo v družbi negativno konotacijo, lahko sistematično skušajo obrniti poimenovanje sebi v prid, najprej se to zgodi le znotraj same skupine, a že to zahteva izjemno angažiranost marginaliziranih družbenih skupin (Goddard in Patterson Meân 2000: 82). Da bi ugotovili, kako se tu obnaša SPS, smo si ogledali poimenovanja za nosilce različnih seksualnih praks in izpeljanke iz njih; tudi tu smo rabo preverili v korpusu FIDA.

SPS prinaša iztočnice *gej*, *homoseksualec*, *lezbijka*, z oznako nizko še *peder* in *buzarant*, v zgledih pa še *zvezo topli bratec* z oznako slengovsko. Na videz gre za korektno zajetje poimenovanj s tega področja, zaplete pa se pri povezavah med posameznimi iztočnicami. Iztočnica *gej* ima namreč identifikacijo *homoseksualec*, pri tej iztočnici pa naletimo na nadrejeno sopomenko *istospolnik*; iztočnični članek *lezbijka* ni obdelan na enak način, pri tej iztočnici se namreč pojavi le kvalifikator oz. oznaka *človeško*. A ker SPS poimenovanja za ženske pripisuje kot podiztočnice, se pri iztočnici *homoseksualec* pojavi iztočnica *homoseksualka*, ta pa ima nadrejeno sopomenko *istospolnica*. SPS spet kot nadrejeno sopomenko pripiše poimenovanje, ki ni v rabi. Ker je znano, da poimenovanja, ki niso del komunikacijske realnosti, ampak jih za poimenovanje manjšine vsili vplivna večina, v družbi sprožajo potencirano rabo, podobno kot funkcionira satira v literaturi (Goddard in Patterson Meân 2000: 70), je naravnost odprta pot k nadaljnji stigmatizaciji določene skupine ljudi, še posebej, ker se SPS pri heteroseksualcih ne obnaša podobno. Iztočnice *heteroseksualec* v SPS sploh ni, tako tudi ne *heteroseksualke* in vzporedno *raznospolnika* in *raznospolnice*.

Ob tako ali drugače zaznamovanem besedišču je še posebej v primerih, ko gre za vprašanje žaljivega jezika v razmerju do tako ali drugače diskriminiranih družbenih

skupin, izjemnega pomena slovarska predstavitev z vidika jasnih in nedvoumnih **oznako rabi**.

S tega vidika se neustreznost slovarske predstavitve glede na jezikovno rabo kaže pri iztočnicah, tvorjenih iz podstave *peder*, oz. višjestopenjskih tvorjenkah: *pederast*; *pederastičen*; *pederastija*. Kljub temu, da je pri iztočnici *peder* pripisana oznaka nizko, pa so vse ostale brez oznake. V korpusu se vse tri sicer pojavijo, a z izjemno nizko pogostnostjo in nerazpršenostjo besedilnih virov.

Zgled 1: Različnice *pederast*, *pederastičen* in *pederastija* v Korpusu slovenskega jezika FIDA

pederast	pogostnost	zgled	vir
	10	Starosta neinstitucionalne psihiatrije DR. JANEZ RUGELJ, v Studiu City, zakaj "ima rajši lezbijke kot pederaste ". Čprav se je Julij II. (1503–1513) takoj distanciral od Aleksandra VI., je bil precej bolj borgijskega kova. Bil je družinski oče, pijanec, prostak, bahač in pederast .	J. Rugelj J. L. Lima, <i>Paradiso</i> J. Graham Ballard: <i>Trk</i> N. Cawthorne, <i>Spolno življenje papežev</i>
pederastičen	3	Kako so lahko povezani seksualnost, iracionalni občutek krivde in samokaznovanje, sta utelesila Američana Ron Athey v avtoerotičnem pederastičnem performansu Solarni anus tu je njegova mama, proletarska samohranilka, igra jo Lorraine Bracco, ki ga skuša imeti pod kontrolo, tu je košarkarski trener, ki ga skuša imeti pod seksualno, pederastično kontrolo, tu so z Bogom	ocena predstave oz. performansa <i>Delo</i> ocena filma <i>Mladina</i>
pederastija	12	Sprva so istospolno usmerjenost imenovali sodomija ali pederastija , današnje ime homoseksualnost pa se je pojavilo šele leta 1851, ko je v družbi še vedno veljalo prepričanje, da je nagnjenje k istemu spolu neozdravljiva duševna bolezen. Že objavljeni podatki o pederastiji v RKC, ki jo izvajajo župniki z mladci, katerim ni dovolj tisočak ali večerja za draženje ...	besedila, ki govorijo o zgodovini homoseksualnosti poročila o deviantnih pojavihv družbi

Pri vseh bi že zaradi pogostnosti pričakovali podatek o omejitvah v rabi, pri iztočnici *pederastija*, ki je v korpusu od omenjenih najpogostnejša, bi potrebovali vsaj pojasnila o tem, da gre za poimenovanje, ki se je v 19. stoletju uporabljajo za homoseksualnost, oz. pojasnilo o današnji rabi z negativno konotacijo. Prav tako uvrstitev drugih dveh v slovar brez kakršnekoli oznake ni upravičena. Na zelo občutljivem mestu slovarskega

opisa se tako vzpostavlja slovarski diskurz, ki zaradi svoje nevtralnosti v razmerju do označenega diskurza v realnosti komunikacije v slovenskem diskurzivnem prostoru, omogoča uporabo zaznamovanih leksikalnih elementov v kvazinevtralnem diskurzu, kjer se »nevtralnost« utemeljuje s slovarskim argumetom.

Z zgledi smo skušali pokazati, kako neobčutljiv je SPS do družbene stvarnosti, kako s predstavitvijo poimenovanj z negativno konotacijo za ženske in rešitvami pri poimenovanjih nosilcev različnih seksualnih praks v družbi lahko sproža ali podpira negativne družbene pojave, kot sta seksizem in homofobija. Analiza dejanskega stanja pokaže, da je jezikovna realnost drugačna, z upoštevanjem tega bi dobili priročnik, ki bi bil do nekaterih družbenih pojavov bistveno bolj občutljiv.

Ob geslu *zamor(e)c*, na katerega postanemo občutljivi, ko v seznamu slabšalnih oznak za ženske ne opazimo *zamorke*, ampak le *zamorkljo*, pa se nam zastavlja še drugo vprašanje. Kako si lahko razlagamo dejstvo, da pri iztočnici *zamorec* in podiztočnici *zamorka* namesto oznake slabšalno, kot je to v SSKJ, SPS pripiše oznako poudarjalno, ki jo najdemo npr. v zvezah *duhovno oplojevati družbo, muči ga zahrbtna bolezen ali To pa je baba?*³ Iz korpusnega gradiva je razvidno, da gre pri ubesediteljenju za poimevanje, ki je lahko tudi prekrivno z angleško besedo *nigger*, tako pri besedi *zamorec* kot *zamorka*, torej za izrazito negativno vrednotenjsko poimevanje.

Da kakšne svinje so ti **zamorci**, sta mi govorila, da kar serjejo in ščijejo kjerkoli jih pač prime in da kozlajo za šanki.

Dogajanje sta skinheada 'popestrila' z glasnim zmerjanjem: "**Zamorca!** Opice! Marš ven iz Slovenije, opice! Pojdite v Zool!"

Hkrati se je začela zavedati pravega pomena rasne diskriminacije, ki jo je močno čutila v šoli. "Ne plešem z **zamorkami!**" jo je na neki šolski zabavi zavrnil beli deček.

Ne, gospod, jaz sem Afroameričan. Bil sem **zamorec**, črnih, temnopolta oseba in še kaj, zdaj pa sem Afroameričan. Pa vi, ste Žid, a ne?

4.2 Definiranje in zgledi rabe

Segmenta definiranja in zgledov rabe sta elementa slovarja, pri katerih ideologija pride do izraza na dva izrazito drugačna načina. Pri definiranju so leksikografi veliko bolj strogo zamejeni z definicijskim jezikom, zato je prostora za ideologijo manj, ko pa jo opazimo, je ta eksplicitna in največkrat izkazuje splošno politično, ideološko ali moralno vrednotenje. Na drugi strani je izbor zgledov rabe veliko svobodnejši; namenjeni so v glavnem ilustriranju skladijskih lastnosti, kolokacijskih omejitev ali dajejo nekatere dodatne pomenske informacije. Uporaba zgledov rabe je velikokrat družbena resničnost, kot jo vidijo leksikografi. Na ta način se izpostavi preferenčnost v opisu, ki jo leksikograf ne more uresničiti skozi definicijo, zato je prav analiza zgledov rabe eden najzanimivejših predmetov raziskav, ko gre za vprašanje ideološkosti pri slovarskih opisih (Béjoint 2000: 135).

Pravi razcvet "nenavadnega" in "nenaravnega" definiranja lahko opazimo v Verbinčevem Slovarju tujk iz l. 1967; primerjalno je zanimiv glede na SSKJ, saj je tudi zasnova SSKJ nastala nekako v istem času. Poglejmo definiranje izrazja, povezanega s homoseksualnostjo, v Verbinčevem ST:

homoseksualen = istospolen, na isti spol usmerjen (tj. nenormalen) spolni nagon, nenormalno seksualen;

homoseksualnost = spolno nagnenje do istega spola, nenormalna seksualnost, lezbična ljubezen = nenaravna ljubezen med ženskami

Vidimo, da gre na ravni definiranja za eksplicitno avtorsko opredelitev skozi definicijo. SSKJ, ki je že nastajal v tem času, je pri definicijah popolnoma korekten, drugačna pa je slika, ko natančneje pogledamo zglede rabe:

zašel je v družbo homoseksualcev in onanistov (iztočnica onanist);

ekshibicionizem, fetišizem, homoseksualnost in druge perverzije (iztočnica perverzija);

homoseksualci, exhibicionisti in drugi spolni perverzneži (iztočnica perverznež);

homoseksualnost, exhibicionizem in druge perverzности (iztočnica perverznost);

homoseksualci in drugi sprevrženci / spolni sprevrženci (iztočnica sprevrženeč).

SSKJ se skozi preferenco pri zgledih rabe tako kljub korektnim definicijam v tem segmentu slovarja postavi ob bok ST.

Argumentacija, da leksikograf le opisuje stanje jezika in da je potrebno najprej spremeniti družbena razmerja, glede na vse povedano o funkciji slovarjev v družbi ne vzdrži. Sodobne demokratične družbe že dolgo poznajo tudi na ravni leksikografske prakse princip pozitivne diskriminacije pri preferencah na ravni izbora zgledov rabe; izkušnje namreč kažejo, da lahko tako uzaveščno nekatere družbene samoumevnosti in jih s tem tudi spreminjamo (Goddard in Patterson Meân 2000: 82).

Če se vrnemo k vprašanju poimenovanj za ženske, je z vidika definiranja in rešitev pri tem SSKJ mogoče še bolj kot v nekaterih drugih segmentih odsev časa, v katerem je nastajal. Tudi tujejezična leksikografska praksa je namreč temeljila na posrednem definiranju poimenovanj za ženske preko moških, šele kritike neustreznosti tovrstne slovarske odvisnosti so leksikografsko prakso spremenile (Béjoint 2000: 133–134). V SSKJ je posrednih razlag, torej razlag, ki nič ne govorijo o pomenu, ampak le navežejo iztočnico oz. pomen na drugo iztočnico, tipa *ženska oblika od* kar 786 (npr. *asistentka = ženska oblika od asistent; docentka = ženska oblika od docent; državljanka = ženska oblika od državljan*), seveda posrednih razlag *moška oblika od* v SSKJ ni. Poleg definiranja so tudi zgledi rabe v tem kontekstu z današnjega vidika predvsem pri zgledih, kjer je eksplicitno s poimenovanjem ali v glagolski končnici razviden ženski spol, izrazito stereotipni, npr. *gospodinja pere in lika* (iztočnica *likati*); *negovala ga je v bolezni* (iztočnica *negovati*); z oznako ekspresivno npr. *celo pretepel jo bo, da bo vsa črna* (iztočnica *pretepesti*).

V SSKJ pa razmerje definiranja med poimenovanji za moške in ženske lepo odlikavata kar sami definiciji samostalnikov *moški* in *ženska*:

moški = človek moškega spola, navadno dorašel;

ženska = oseba ženskega spola, navadno dorašla,

pri čemer je pri *človeku* v slovarski definiciji izpostavljena sposobnost *misliti in govoriti*.

5 Sklep

Slovarji, še posebej splošni, so besedila, ki ob branju med vrsticami razkrivajo sliko kulturnega prostora, ki ga predstavljajo; z izbiro iztočnic, slovarskimi definicijami, predvsem pa z zgledi rabe namreč razkrivajo vrednostni sistem družbe in tako dajejo dobro informacijo o tem, katere so družbene vrednote in neposredno ali posredno govorijo o stigmatiziranju družbenih skupin z vidika vplivne, močnejše družbene skupine.

V času, ko se sodobna tujejezična leksikografska praksa vse bolj sprašuje, kako pristopati k leksikalnim elementom, ki so posredno žaljivi, ker imajo zakodirane (že preživele) družbene predsodke, se slovarji slovenskega jezika družbene občutljivosti pri slovarskih predstavitvah, kot kažejo analize posameznih rešitev, sploh ne zavedajo, saj je diskurz slovarjev neposredno žaljiv. Deloma je to posledica dejstva, da je osrednji slovarski priročnik, tj. SSKJ, nastajal v času, ko tudi tujejezična leksikografska praksa na te elemente slovarja ni bila posebej pozorna, tako da je slovar pač treba razumeti kot odsev časa, v katerem je nastajal. Se pa hkrati tudi zavedamo, da obstoječe rešitve zaradi nesporne avtoritete, ki jo SSKJ predstavlja v slovenskem prostoru, lahko služijo tudi za stigmatizacijo že tako stigmatiziranih družbenih skupin in so lahko argument za spodbujanje in širjenje nestrpnosti. Ob tem se SPS z letnico 2001 svoje družbene vloge ne zaveda v celoti, saj prinaša rešitve, ki lahko spodbujajo negativne družbene pojave, kot so seksizem, rasizem, homofobija. Da pa sodobna slovenska leksikografska praksa lahko ponudi korektne rešitve, dokazuje VST, ki le leto po izidu SPS glede politične korektnosti vendarle dokazuje vpetost slovenske leksikografske prakse v sodobne tokove.

Ob nastajanju novih jezikovnih priročnikov bo moralo biti slovenistično jezikoslovje bistveno bolj družbeno občutljivo kot do sedaj. Zares bo moralo v svoj jezikoslovni koncept vgraditi koncept funkcije jezikovnih priročnikov v družbi, hkrati pa se pri analizi slovenskega diskurzivnega univerzuma senzibilizirati, tako da bo postalo občutljivo za različne vrste s strani družbeno vplivnih večin zaznamovanih in diskriminatornih diskurzov. V prihodnje pričakujemo bolj senzibilen pristop in zavedanje odgovornosti pri izdelavi referenčnih priročnikov, ki imajo vedno in povsod pomembno družbeno funkcijo in izjemno argumentativno moč. Odgovornost je v slovenskem prostoru še toliko večja, ker večinoma nimamo na voljo izbire med različnimi priročniki in en sam deluje kot edina in nesporna avtoriteta.

Opombe

1. Iz vseh segmentov slovarja je bila izključena npr. beseda *fuck*, ki jo velik del angleških slovarjev uvršča med jedrno angleško besedišče. Zanimivo pa je, da pri reviziji le niso bili povsem natančni, saj je v nekaterih izdajah ostala v razlagi besede *snafu* = *s(ituation) n(ormal) a(ll) f(ucked) u(p)* (Hoss 1974: 36).
2. Prim. npr. prispevke na okrogli mizi 38. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture, ki ga je l. 2002 vodila Boža Krakar Vogel, okroglo mizo "Kaj je novega v slovenskem knjižnem jeziku? – Ob izidu slovenskega pravopisa" je v tem okviru pripravila in vodila Ada Vidovič Muha, ter v celoti 2. številko Slavistične revije letnika 2003.

3. Oznaka *poudarjalno* je edna tistih, ki jih je težko razumeti: "jezikovna prвина, ki izraža večjo stopnjo pomenskih sestavin ali te vrste pomenski prenos poimenovanega: **bábilon** -a m ... poud. |velik nered, zmešnjava|; /.../ **možákar** -ja m ... poud. izkušen ~ |moški|" (SPS 2001: 132).

Literatura

- Algeo, John (1990a): Dictionaries as seen by the educated public in Great Britain and the USA. V F. Hausmann et al. (ur.): Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie: 28–34. Berlin: de Gruyter.
- Algeo, John, (1990b): American lexicography. V F. Hausmann et al. (ur.): Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie: 1987–2009. Berlin: de Gruyter.
- Béjoint, Henri (2000): Modern Lexicography. An Introduction. Oxford: Oxford University Press.
- Čermák, František, Blatná, Renata (ur.) (1995): Manuál lexikografie. Praha: Nakladatelství H&H.
- Epple, Barbara (2000): Sexismus in Wörterbüchern. V U. Heid, S. Evert, E. Lehmann, Ch. Rohrer (ur.): Proceedings of the 9th EURALEX International Congress: 739–749. Stuttgart: Universität Stuttgart.
- Goddard, Angela, Patterson Meân, Lindsey (2000): Language and Gender. London, New York: Routledge.
- Gorjanc, Vojko (2003): Odkrivanje leksikalnih sprememb s pomočjo korpusa. V A. Vidovič Muha, S. Gajda (ur.): Współczesna polska i słoweńska sytuacja językowa/Sodobni jezikovni položaj v Sloveniji in na Poljskem: 99–111. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej; Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Gorjanc, Vojko (2004): Politična korektnost in slovarski opisi slovenščine – zgolj modna muha? V M. Stabej (ur.): Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 40. seminar slovenskega jezika, literature in culture. Zbornik predavanj: 153–161. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- Hoss, N. (1974): Words: lexicography in America or why Texans don't shit. Penthouse, Jan.: 36–38.
- Jackson, Howard (2002): Lexicography. An Introduction. London, New York: Routledge.
- Korošec, Tomo (1995): Zapis javne razprave. V V. Kozmik, J. Jeram: Neseksistična raba jezika: 27–29. Ljubljana: Vlada RS, Urad za žensko politiko.
- Kuhar, Roman (2003): »Fuj, prašiči nemarni buzerantski!«. V R. Kuhar, T. Trplan: Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 02: 76–107. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Kuzmanič, Tonči A. (2003): Ksenofobija v nekdanji SFR Jugoslaviji in v postsocialistični Sloveniji. V R. Kuhar, T. Trplan: Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti 02: 14–33. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Meschonnic, Henri (1991): Des mots et des mondes: dictionnaires, encyclopædies, grammaires, nomenclatures. Paris: Hatier.
- McEnery, Tony, Wilson, Andrew (1996): Corpus Linguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Schutz, Rik (2002): Indirect Offensive Language in Dictionaries. V A. Braasch, C. Povlsen (ur.): Proceedings of the 10th EURALEX International Congress: 637–641. Copenhagen: Center for Sprogteknologi.

- Stabej, Marko (1997): Seksizem kot jezikovnopolitični problem. V A. Derganc (ur.): 33. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: 57–68. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.
- Suhadolnik, Stane (1968): Koncept novega slovarja slovenskega knjižnega jezika. 4. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Predavanja iz jezika: 1–11.
- Vidovič Muha, Ada (1997): Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. V A. Derganc: 33. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: 69–79. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Slovarji

- SSKJ – Slovar slovenskega knjižnega jezika, 1970– 1991 (2000). CD-ROM. Ljubljana: SAZU, ZRC SAZU in DZS.
- SPS – Slovenski pravopis. Slovar, 2001 (2003). CD-ROM. Ljubljana: Založba ZRC.
- ST – Verbinc, France (1967): Slovar tujk. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- VST – Veliki slovar tujk (2002). Ljubljana: Cankarjeva založba.

Korpus

Korpus slovenskega jezika FIDA. URL: <http://www.fida.net> (izpis: feb. 2005).

Avtorjev naslov:

Vojko Gorjanc,
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta
Oddelek za prevajalstvo

Norma v slovarju sodobne slovenščine: zloženke in kratice

POVZETEK: Slovar kot nabor poimenovalnih enot nekega jezika je spremenljiv pojav. Vanj neprestano vstopajo poimenovanja za nove predmete, pojme itd. Po izvoru ločimo poimenovanja iz lastnega jezika in poimenovanja iz tujega jezika. V okviru lastnega jezika je v slovenščini najproduktivnejša možnost za tvorbo poimenovanj besedotvorje. Analizirali smo dva besedotvorna pojava, ki sta bila najprej kot nova v slovenščini normativno zavračana, vendar pa sta v jeziku ostala in sta v zadnjem času celo vse bolj produktivna. Gre za zloženke iz dveh samostalnikov tipa kinospored, ki se pogosteje kot skupaj – tudi zaradi stanja, kakršno je v Slovarju slovenskega knjižnega jezika in v Slovenskem pravopisu 2001 – pišejo narazen, in zloženke iz kratic tipa UKV-omrežje, ki besedotvorno sodijo v isto skupino, zanje pa je značilno, da jih je – tako kot tudi kratic samih – vse več v terminologiji, pri čemer za terminološke kratice danes velja, da so večinoma prevzete iz angleščine.

KLJUČNE BESEDE: slovar, norma, besedotvorje, zloženka, kratica

1 Uvod¹

Jezikoslovje med jezikovne kodifikacijske priročnike šteje pravopis, prevorečje, slovnico in slovar. Trenutno stanje teh priročnikov za slovenščino je slabo – poglejmo si ga nekoliko podrobneje.

Novi **pravopis** je zainteresirana javnost zelo težko pričakovala, po izidu leta 2001 (dalje SP '01) pa ga je zasul plaz kritik, ki so med drugim izpostavljale to, da pomeni zastranitev v razumevanju jezikovne norme, da v njem gradivni viri niso natančno opredeljeni, da je v občnoimenski leksiki v glavnem le skrajšan in popravljen *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), da so bili pri gradnji geslovnika v času najmanj 100-milijonskih reprezentativnih korpusov, ki so podlaga sodobnim slovarjem drugod po svetu, pri nas uvedeni »nabiralci besed«, »iztočničarji« in posamezniki, ki so »predlagano besedje odobraval«, nadalje, da je v SP '01 vrsta nedoslednosti, da ima uporabnik težave, kje v slovarskem delu besede sploh iskati, da je veliko neenotnosti med Pravili in slovarskim delom, da se izogiba težjim primerom, uvaja preštevilne dvojnice itd. (našteto je povzeto iz mnenj jezikoslovcev, ki so bila objavljena v 2. številki *Slavistične revije* 2003, mnenja o SP '01 je bilo sicer mogoče prebrati ali slišati še mnogokje). Skratka, kdor bo odprl SP '01 in se vanj le malo bolj poglobil, bo kmalu ugotovil bodisi, da v njem marsičesa ni, da ni izvedel nič, česar ne bi izvedel že v SSKJ, ali pa, da je pravopisna informacija prezapletena, normativno nejasna ali celo napačna. Drži, kar

pravi Korošec (2003), da so slovenski pravopisi »zmeraj spodbudili živahne razprave, pogosto nasprotovanja nestrokovne, kakor tudi strokovne javnosti« (113), velika škoda pa je, da je bil za slovensko jezikoslovje kot tudi za kultiviranost javne besede s SP '01 ne le zamujen trenutek, ampak je bil storjen celo korak nazaj v preteklost.

Prvo in zadnje slovensko **pravorečje** v samostojni knjigi je s podnaslovom *Navodila za zborni ali knjižno izreko* izšlo leta 1946, njegov avtor je Mirko Rupel. Knjiga je stara skoraj 60 let, to pa je obdobje, v katerem se je v slovenski knjižni izreki spremenilo marsikaj. Tudi Toporišičev učbenik *Slovenski jezik na pločama: Izgovor i intonacija s recitacijama* iz leta 1961 sodi po starosti v skoraj isto kategorijo, poleg tega pa je malo znan in danes že skoraj nedostopen. Edino, ker je izšlo podobnega od takrat in s čimer si je mogoče pomagati, je knjiga *Slovenska zborna izreka* avtoric Cvetke Šeruga Prek in Emice Antončič iz leta 2003 in (ponatisnjeno) 2004 s podnaslovom *Priročnik z vajami za javne govorce*, ki ji je dodan tudi CD s 67 minutami posnetega govora. Avtorici v uvodu ugotavljata, da je javno govorjena slovenščina »zelo daleč od vzorne zborne slovenščine« (7), kar razumeta kot posledico tega, da v Sloveniji skoraj nikjer ni sistematičnega praktičnega pouka zborne izreke in skrbi zanjo. Strinjati se je mogoče z oceno, da gre za »koristen splošni priročnik k boljši /.../ izreki« (Jurgec 2004), ker pa strokovno temelji na Toporišičevi Slovenski slovnici, SSKJ, SP '01 in primerjalno tudi na SP '62, je jasno, da so tisto, kar je na tem področju več kot nujno, nove raziskave in na njih temelječa sodobna samostojna knjiga o slovenskem pravorečju.

Naslednji od kodifikacijskih priročnikov je **slovnica**. Spomnimo, da je zadnja slovenska slovnica avtorja Jožeta Toporišiča prvič izšla leta 1976, nato pa je bila ponatisnjena z dopolnitvami in manjšimi popravki še štirikrat, in sicer leta 1984, 1991, 2000 in 2004. Samoumevno je, da je slovnica, ki bo drugo leto stara 30 let, strokovno in gradivno stara, saj so bila mnoga njena spoznanja v tujem in domačem jezikoslovju že presežena ali vsaj dopolnjena. Danes je lahko aktualna zgolj misel, da mora biti slovnica kolektivno delo – tako delo bi slovenski jezikoslovci po znanju zmogli, zaradi drugih razlogov pa ga najbrž še nekaj časa ne bomo dočakali.

Kako pa je s **slovarjem**? Slovar je sicer dvopomenski pojem: na eni strani gre za »odprt sistem poimenovalnih prvin – leksemov oziroma zbira leksemov – leksike, ki je v zavesti določene jezikovne skupnosti in se glede na posamezno govorno (komunikacijsko) dejanje lahko ustrezno aktualizira« (Vidovič Muha 2000: 18); pogosto se za slovar v tem pomenu rabi metafora »besedni zaklad«. Drugi pomen besede slovar pa je 'knjiga, v kateri je ta zbir leksemov zapisan'. Oba slovarja, če lahko tako rečemo, naj bi bila čim bolj prekrivna, je pa imanentna lastnost drugega, da prvemu šele sledi, pri čemer je dobro, če je to razmeroma hitro. Del leksike nekega jezika je v določenem obdobju enak, trden, nespremenljiv ali zelo malo spremenljiv, del leksike pa bodisi zapušča leksikalno jedro jezika, tj. zastareva, bodisi vanj prihaja, tj. je novo.

Prvi celovit slovar v knjigi je bil za slovenščino Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar* (1894/95), za katerega je znana ocena, da se je slovenska leksikografija z njim popolnoma enakovredno postavila ob bok evropski. Sledil mu je leta 1936 Glonarjev *Slovar slovenskega jezika*, ki pa je bil zavržen kot leksikografsko neustrezen. Konec 20. let 20. stoletja je ob pobudi, da se ustanovi slovenska akademija znanosti, nastala

tudi ideja o velikem sodobnem slovarju slovenskega knjižnega jezika, ki se je zares začela uresničevati šele leta 1945, ko je bil pri SAZU ustanovljen Inštitut za slovenski jezik. Prva knjiga SSKJ (A–H) je izšla leta 1970, nato pa približno na pet let še ostale štiri (1975, 1979, 1985 in 1991). Gradivo za SSKJ se je zbiralo iz leposlovnih del, revij, časopisov, poljudnoznanstvenih del in šolskih knjig, ki so izšle v obdobju od začetka 20. stoletja do izida posameznih knjig slovarja (o tem gl. v Uvodu v SSKJ, o začetkih SSKJ v obdobju 1928–1952 je podrobneje pisal npr. Suhadolnik (1997)). V času med Pleteršnikom in SSKJ se je skušalo pomanjkanje slovarja nadomestiti tako, da se je slovar manjšega obsega priključil SP '50 in SP '62. Po izidu SSKJ pa takega splošnega slovarja kot dela pravopisa nismo več potrebovali niti pričakovali, in vendar se je ta ponovil v SP '01, to pa na način, o katerem je bilo že veliko napisanega.

Med aktualna slovarska dela, ki so v pripravi trenutno, sodi gotovo *Slovar novejšega besedja slovenskega knjižnega jezika*, ki nastaja na Inštitutu za Slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Ob tem povejmo še, da za slovenščino nimamo frazeološkega slovarja oz. je zanj izšel leta 2003 šele poskusni zvezek avtorja Janeza Kebra, končni frazeološki slovar, ki bo delo le enega avtorja, pa bo gotovo nastajal še nekaj let. Glede terminoloških slovarjev lahko ugotovimo, da jih kar nekaj že obstaja, še veliko več pa je področij brez njih, zlasti je pereč položaj mlajših ved. Nekaj je tudi na spletu dostopnih slovarjev za oz. s slovenščino (gl. npr. Spletni slovarji, <<http://www.sigov.si/slovar.html>>, februar 2005), nekateri slovarji pa neposredno na spletu tudi sproti nastajajo (npr. slovar informatike *Islovar*, <http://www.islovar.org/slovar_oslovarju.asp>, februar 2005). Itd. Itd. Drugi narodi, tudi slovanski, nas na leksikografskem področju torej zopet prehitujejo. Novosti sicer tudi v slovensko leksikografijo počasi prinaša korpusno jezikoslovje. Za slovenski jezik referenčni, enojezični in sinhroni 100-milijonski korpus že obstaja (*Korpus slovenskega jezika FIDA*, <www.fida.net>), trenutno dostopna različica je zaključena z besedili iz leta 2000, v okviru projekta pa prav zdaj poteka tudi dopolnjevanje tega korpusa z novejšimi besedili. Referenčni korpus slovenskega jezika se pripravlja tudi v Laboratoriju za korpus slovenskega jezika na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša.

Toliko le v obrisih o priročnikih. V nadaljevanju si bomo podrobneje pogledali tisti drugi pomen besede slovar: kaj je torej novega v leksiki slovenščine?

2 Izvor novih poimenovanj

Načinov tvorbe poimenovanj za nove pojave je v vsakem jeziku več. Med njimi je tudi prevzemanje iz tujega jezika. Poimenovanja za novo je torej mogoče po izvoru ločiti na lastni jezik in na tuji jezik.²

V okviru **lastnega jezika** ločimo pri besedah dve možnosti: možnost tvorbe besed po pravilih, vgrajenih v besedotvorni sistem (npr. iz *ogled* dobimo *predogled*), in možnost dodajanja novih pomenov že znanim besedam, t. i. pomenotvorje (npr. *splet* kot 'kar je povezano', npr. v zvezi *splet niti*, in kot 'internetni porazdeljeni informacijski sistem',³ npr. v zvezi *poglej na splet*). Tretja možnost v lastnem jeziku je tvorba stalnih besednih zvez (npr. *haptični* + *vmesnik* > *haptični vmesnik*).

Pri besedah iz **tujega jezika** ločimo štiri ravni prevzetosti, in sicer: citatnost, pri kateri se beseda ali besedna zveza obnaša (zlasti piše, praviloma tudi izgovarja itd.) kot v jeziku, iz katerega prihaja (npr. *on-line*); druga raven je kalkiranje, ki je poljudno imenovano tudi prevajanje po morfemih (npr. *(električni) tok*, ki je v angl. *current*, franc. *courant*, it. *corrente*, shrv. *struja*, nem. *Strom*); tretja raven je oblikoslovna prevzetost, kar pomeni, da se beseda sklanja po pravilih slovenskega jezika (npr. *manager/menedžer*,⁴ *managerja/menedžerja* itd.); četrta raven pa je oblikoslovna ter besedotvorna prevzetost skupaj, kar pomeni, da se beseda sklanja po pravilih slovenskega jezika, poleg tega pa iz nje po pravilih slovenskega jezika nastajajo tudi že tvorjenke (npr. *jazz/džez* > *jazzovski/džezovski*).

2.1

Če se v nadaljevanju najprej ustavimo pri poimenovanjih, prevzetih iz tujega jezika, lahko rečemo, da je v slovenščini prave **citatnosti** za poimenovanje novega malo, le v zelo redkih primerih je daljši čas citatna beseda ali zveza tudi edino poimenovanje za nek pojav, večinoma se ob njem pojavi še kako drugo poimenovanje, bodisi neprevzeto ali pa se začne citatna beseda vsaj sklanjati po slovensko (če gre seveda za katero od pregibnih besednih vrst, tj. samostalnik, glagol itd.), kar pomeni, da že prestopi na raven oblikoslovne prevzetosti. Citatnost kot le enkratno gostovanje neke besede ali zveze v drugem jeziku je (le) stvar stila, je torej posledica zavestne avtorjeve odločitve in izbire – možnost izbire pa imamo samo takrat, ko imamo za nek pojav vsaj dva izraza. Naštajmo nekaj takih citatnih besed in besednih zvez, ki imajo stilno vlogo: *top secret operacija*, *pin-up dekle*, *clueless zunanost*, *hi-tech invalidski voziček*, *acid žvižg* (vir: Mladina).

Kadar dobimo poimenovanje takó, da izraz iz tujega jezika prevedemo kot npr. *internet* v *med-mrežje*, pravimo, da smo ga **kalkirali**. Ker je to poimenovanje nastalo v tujem jeziku na ta način, da so prišle v izraz tiste vsebinske lastnosti (v smislu Saussurjevega jezikovnega znaka, ki ga sestavljata izraz in vsebina), ki jih je kot za poimenovanje pomembne videl tuji jezik, se s kalkiranjem tudi v lastni jezik vnaša tuje videnje sveta, čeprav je izraz dejansko domač (o tem je pisal že Levstik leta 1857/58). Te oblike prevzemanja kot take sploh ne bomo opazili, če tujega izraza ne poznamo ali preprosto nismo pozorni (več o kalkiranju gl. pri Vidovič Muha 2000). Zdi se, da je med vsemi oblikami prevzemanja kljub povedanemu kalkiranje normativno še najmanj problematično, zlasti takrat, ko je že izvorno poimenovanje nastalo s pomenskim prenosom, kar je najpogosteje po metaforični poti (več o tem gl. dalje) – upravičeno namreč opozarja Gorjanc (1996: 252), da je prav pri kalkiranju metaforičnega poimenovanja – tak je bil tudi zgornji primer *tok* – večkrat težko govoriti o jezikovnosistemski neustreznosti, kajti metaforična poimenovalna pot kot vir novih terminoloških poimenovanj zaradi skupne kulturne izkušnje lahko ustreza tudi jeziku prejemnika. Podobno mnenje lahko preberemo pri Korošču (1971: 12): »Prizadevanje za enotno terminologijo danes ne more potekati samo v mejah enega jezika. Zlasti znanstvene terminologije imajo znatno mednarodno odvisnost. /.../ Seveda te koordinacije ni mogoče in ni treba zmeraj ohranjati po vsi sili, saj lahko leksikalna značilnost kakega jezika nasprotuje domači in tako v domačem

jeziku poruši leksikalni sistem. Vendar glede tega ne moremo odklanjati direktnega prevajanja, t. im. kalkov, če so v skladu s slovenskim jezikovnim sistemom.« Z vidika normativistike, ki ocenjuje zgolj po razmerju domače : prevzeto, ima torej kalkiranje prednost pred oblikoslovnim prevzemanje (prednost bo torej imelo *medmrežje* pred *internetom*), treba pa je vedeti, da to ne sme biti edino merilo pri presojanju večje ali manjše ustreznosti leksema.

Oblikoslovno in besedotvorno prevzemanje je v slovenščini v okviru prevzemanja iz tujega jezika pogostejše kot kalkiranje. Ker je oblikoslovna prevzetost v izrazu očitna, so besede kot npr. *management* pogosto pobuda za ugotovitve zlasti »ljubiteljev« slovenščine, da ta ni več to, kar bi morala biti. S prevzemanjem se srečujejo vsi jeziki, različne so le reakcije nanj. Izbiranje, presojanje, tudi »čiščenje« leksike kot bolj ali manj primerne spremlja slovenski knjižni jezik že vse od njegovih začetkov, kajti za »normo, ki so jo vzpostavljali protestanti, je bilo /.../ značilno, da so jo skušali 'očistiti' interferenc iz (pretežno) govornega stika z mestno nemščino« (Pogorelec 2003: 204). Naslednji očitnejši čas purizma je sledil v 1. polovici 19. stoletja z osrednjima osebnostma Kopitarjem in Prešernom. Purizem, naperjen proti tujim prvinam v knjižni leksiki, so Prešeren in njegovi somišljeniki zavračali »na podlagi lastnega, še danes živega razumevanja knjižnega jezika, ki ga stiki med kulturami oplajajo, mu širijo predstavnne svetove in bogatijo besedišče« (Pogorelec 2003: 205). Kalin Golob (1996) je ob pregledu slovenskih jezikovnokulturnih smeri prejšnjega stoletja ugotovila, da je bilo pomembno tako v preteklosti, kot je pomembno tudi danes, upoštevanje posebnih slovenskih razmer, pri čemer je treba tudi zmernemu purizmu priznati prispevek k ohranjanju samobitnosti slovenskega jezika.

2.2

V lastnem jeziku so, kot smo že zapisali, v grobem tri možnosti za tvorbo poimenovanj: besedotvorje, pomenotvorje in tvorba stalnih besednih zvez. **Stalne besedne zveze** so dveh tipov: terminološke, npr. *kvantni skok*, in frazeološke, npr. *zgrabiti bika za roge* 'odločno se lotiti težkega, zahtevnega dela'. Prve nastajajo zaradi težnje po natančnem poimenovanju. Njihova pomanjkljivost je dolžina, za poimenovanja je namreč dobro, da so kratka (načelo gospodarnosti), zaradi česar so stalne besedne zveze pogosto skrajšane v kratico. Frazemi so na drugi strani tiste vsaj dvobesedne poimenovalne enote, ki imajo za razliko od terminov ekspresivno vrednost, kar pomeni, da niso nikoli edino poimenovanje in da imajo vsaj eno nevtralnno sopomensko besedo ali besedno zvezo. Frazemi imajo v besedilu stilno vlogo, zaradi česar so kot poimenovanje za nov pojav vsaj primarno nerelevantni.

Dodajanje pomenov že obstoječi besedi ali **pomenotvorje** poteka prek štirih postopkov: metaforičnega, metonimičnega in sinekdohičnega prenosa ali prek pomenske vsebovanosti (več o tem gl. pri Vidovič Muha 2000). V terminologiji je od naštetih štirih daleč najpogostejši metaforični pomenski prenos. Metaforični termini so zaradi asociacije z že znano predmetnostjo lažje pomensko predvidljivi, zaenkrat pa je še neraziskano vprašanje, ali se kot taki tudi lažje uveljavijo v rabi – če gre hkrati še za kalke, bi temu lahko pritrtili.

Najpogostejši način nastajanja novih poimenovanj je v slovenščini **besedotvorni**. Ker se bomo temu v nadaljevanju podrobneje posvetili, na tem mestu izpostavimo le še znano dejstvo, da je že nekajkrat omenjeno področje, tj. področje terminologije, tisto, kjer najprej in tudi najbolj hitro nastajajo nova poimenovanja. Ker stroka hkrati s predmeti in pojmi pride v stik tudi s poimenovanji zanje in ker tudi za slovenske stroke velja, da to večinoma pomeni sprejetje iz tujega, je prevzemanje pomemben način ohranjanja poimenovalnega ravnotežja v jeziku.⁵ Na primeru analize vseh terminov iz ene številke *Elektrotehniškega vestnika* (5, 1998) smo za elektrotehniko, ki sicer ne sodi med novejšo vede, ugotovili (Logar 2001/02), da je bila le dobra četrtnina terminov neprevzetih, polovica jih je bila prevzetih, slabo četrtno pa so predstavljali večbesedni termini, ki so kombinacija prevzetih in neprevzetih besed. Znano je tudi, da je v slovenščini – pa ne samo v slovenščini – vse več novejših terminov iz angleščine. Iz lastnega raziskovanja lahko potrdimo, da to velja za kratične in izkratične termine tipa *URL* < *Universal Locator*, *UPS*-naprava < *Uninterruptable Power Supply*.

2.2.1 Besedotvorje kot vir novih poimenovanj

Slovenski jezikovni sistem pozna sedem postopkov tvorjenja besed, in sicer (našteto po Vidovič Muha 1988): navadno izpeljevanje, npr. *prijazn-ost*, tvorjenje iz predložne zveze, npr. *z-glav-je*, medponsko-priponsko zlaganje, npr. *črn-o-las-ka*, medponskoobrazilno zlaganje, npr. *drev-o-red*, sestavljanje, npr. *nad-škof*, modifikacijsko izpeljevanje, npr. *prst-ek*, in priredno zlaganje, npr. *hrvaško-slovenski*. V slovenščini – kot tudi sicer v slovanskih jezikih – je najproduktivnejši besedotvorni postopek navadno izpeljevanje (za razliko od npr. nemščine, kjer to velja za zlaganje).

V besedotvorju bi z vidika novejših sprememb, ki postajajo slovarska norma, lahko pisali o več temah, vendar se bomo tu posvetili le dvema: zloženkam iz dveh samostalnikov in (iz)kratičnim tvorjenkam.

2.2.1.1 Zloženke iz dveh samostalnikov

V zadnjem času se je v slovenščini izrazito povečalo število novih poimenovanj, nastalih po vzorcu medponskoobrazilnega zlaganja, natančneje zloženek iz dveh samostalnikov tipa *avtošola* < *šola za avte*. Naštajmo jih še nekaj, pri tem pa opozorimo, da gre za primere, ki jih v SSKJ ni, nabrali pa smo jih v Delu, pri čemer smo zapis (torej skupaj ali narazen) pustili tak, kot je bil v viru: *klima naprava*, *kino spored*, *kava bar*, *sendvič stena*, *punkrok*, *bas kitara*, *pop kultura*, *punk koncert*, *evroobmočje*, *evro kovanec*, *evro bankovec*, *jazz klub*, *Mobiračun*, *Avtomagazin*/*Avto-magazin*/*Avto magazin*, *Zgodbopripovedovalnica*. Tak postopek tvorbe novih besed – ki seveda kot vse nove besede bodisi prvič poimenujejo novo ali pa so »zgolj« sopomenke že obstoječim poimenovanjem – je sicer v slovenščino prišel v drugi polovici 19. stoletja iz nemščine, zares produktiven pa ni postal vse do druge polovice 20. stoletja, ko npr. Korošec leta 1972 za primere kot *vikend hišica* ugotavlja, da so se razmahnili »v zadnjem desetletju pod vplivom nemščine in v zadnjem času tudi angleščine« (184). Da bi zares lahko razumeli problematiko, moramo stopiti še korak nazaj in povedati, da v slovenščini samostalniški prilastek ne more biti *pred* samostalniškim jedrom, ampak samo *za* njim,

v samostalniški besedni zvezi so namreč levo od samostalniškega jedra (levi prilastek) lahko le pridevniške besede, desno od jedra (desni prilastek) pa je lahko »vse drugo« (Toporišič 1991: 465). Povedano pomeni, da je v slovenščini nezaznamovano reči *brat Janez* in ne *Janez brat*, *mesto Piran* in ne *Piran mesto*, *ptica selivka* in ne *selivka ptica*. Torej: sistemsko – zapišimo kar – *pravilno* bi bilo v slovenščini reči *žarki alfa* (in torej ne *alfa žarki*), varianta pa bi bila tudi **alfovski/alfasti žarki*, ki pa se v rabi ni uveljavila ali pa se sploh ni pojavila, nadalje *plašč za avte* ali *avtomobilski plašč* (in ne *avto plašč*), *igrišče za golf* ali pa *golfsko igrišče* (in ne *golf igrišče*) itd. Pa vemo, da ni tako. V slovenščini imamo *alfa žarke*, *avto plašč* in *golf igrišče*. Pred nadaljnjim razmišljanjem je treba opozoriti še na to, da so take zloženke dveh tipov (Vidovič Muha 1995: 156–157, o njiju piše kot o starejšem in mlajšem): en tip ima glasovno izraženo medponsko obrazilo, tj. v veliki večini *-o/-e-*, npr. *drev-o-red*, drugi tip pa ima medponsko obrazilo izrazno enako imenovalniški končnici prvega samostalnika, npr. *angor-a-volna*, *kin-a-dvorana*, *golf-a-igrišče*. Zloženke naj bi se v slovenščini – tako kot npr. v nemščini⁶ – pisale skupaj in pri prvem tipu tu niti ni težav (kdo pa bi napisal *zobo zdravnik?*),⁷ saj tudi manj večjemu piscu tisti vmesni *-o-* ali *-e-* sicer nikamor ne sodi. Drugače pa je pri drugem tipu, pri katerem prvi (podstavni) besedi navidez nič ne manjka, nima pa tudi nobene odvečne črke oz. glasu. Da je stvar še zapletenejša, so tudi v slovenščini pridevniki (in ne samostalniki), ki kot taki v besedni zvezi sodijo na mesto *pred* jedrnim samostalnikom, se pa sklanjajo po ničti sklanjatvi, npr. *bež ton*, *blond lasje*, *bordo barva*, *fer igra*, *fejst ljudje*, *gala predstava*.

Kljub normativnim posegom (gl. v nadaljevanju) je vzorec v jeziku ostal in se je, kot že rečeno, v zadnjih desetletjih še okrepil. Poglejmo si njegovo obravnavo od 50. let 20. stoletja naprej nekoliko podrobneje.

V SP '50 in predhodni pravopisi posebnih pravil o zapisu poimenovanj, kakršni sta *vikendhiša* ali *avtošola*, ni bilo. V slovarskem delu SP '50 so bile besede, ki imajo jedrni del, tj. desni del, neprevzeti, npr. *avtoolje*, *avtopodjetje* in *avtopromet*, označene s križcem, kar pomeni, da v knjižni rabi niso bile dovoljene, namesto njih pa naj bi se rabilo *avtno olje*, *avtno podjetje* in *avtni promet*, medtem ko so bile besede, ki imajo jedrni del prevzeti, npr. *avtogaraža*, *avtostrada* in *avtoindustrija*, v SP '50 brez posebne oznake – v knjižnem jeziku so se torej lahko rabile brez posebnosti, zapisane pa so skupaj.

V SP '62 je zapisano, da »b/ese, ki so v obeh delih tujke in smo jih sprejeli kot zvarjeno celoto, pišemo skupaj: *avtogaraža*, *avtostrada*«, če pa so iz »domače besede in tujke«, pa se pišejo narazen (SP '62: 75). Na istem mestu je priporočeno, da se takim poimenovanjem izogibamo tako, da določujočo besedo postavimo *za* jedrno, torej tako, kot smo navedli že zgoraj, npr. *alfa žarki* > *žarki alfa*, ali pa iz nje naredimo pridevnik, npr. *celofan papir* > *celofanski papir*.

Pogorelec (1964) je ob izidu *Poskusnega snopiča Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (1963) opozorila, da je »*avto* enako kot *kino* samostalniki tudi v zvezi *avto cesta* ali *kino dvorana* /.../, le da ima v zloženki drugačno funkcijo, kot jo ima kot samostojen stavčni člen« (236).

Sledil je izid 1. knjige SSKJ (1970), kjer je v Uvodu zapisano, da pisave zloženik slovar »ni izpeljal dosledno«, ker je bila raba »močno neenotna« (§ 173), zato SSKJ-ja glede zapisa skupaj ali narazen pri zloženkah iz dveh samostalnikov ne moremo imeti za merodajnega. Priročnik, ki naj bi nam pri tem pomagal danes, je zadnji SP (o tem še v nadaljevanju). V SSKJ je sicer ohranjena delitev iz SP '62, da se zloženke s prevzeto besedo v drugem delu pišejo skupaj, z domačo besedo v drugem delu pa narazen ali pa – kar je glede na SP '62 novo – tudi skupaj. Tako lahko npr. preberemo *avtoprevoznik* in *8 avto prevoznik*, *elektrooprema* in *elektro oprema*, *kinoobiskovalec* in *kino obiskovalec*, vendar pa samo skupaj, npr. *avtomontaža*, *elektroinštalacije*, *kinoaparati*. Problem še dodatno zaplete kvalifikator neskl.(onljivi) pril.(astek),⁹ s katerim so v SSKJ npr. označene prve besede pri *skaj torbica*, *sherry vino*, *tenis igrišče*, *tramvaj vozilo* itd. – vsi ti primeri so v SSKJ zapisani samo narazen.

Toporišič je v oceni 1. zvezka SSKJ (1971: 70) razumel dvojno pisavo v obravnavanih primerih kot »nepotrebno nedoslednost« in utemeljil kot edino pravilen zapis skupaj s tem, da je ta nesklonljivi prilastek dejansko določilna sestavina zloženke, kot tako pa jo pišemo skupaj z delom, ki ga določa. Toporišiču je odgovarjal Rigler (1971), ki je zapis takih primerov skupaj zavrnil z več vidikov (457–459), med njimi sta dva, ki sta ves čas uravnavala rabo in sta zaradi istega razloga relevantna še danes: govorniki slovenščine na tako dolge besede niso navajeni, zaradi česar se bo pisava skupaj težko uveljavila. Rigler je že za začetek 70. let ugotavljal, da so v dejanski jezikovni rabi ti primeri pisani narazen. Še eno pomembno lastnost je izpostavil Korošec (1972), namreč, mnoge od teh zvez so v takem zaporedju stalne in pri njih ne moremo prestaviti določilne besede za samostalnik, npr. **črta gol*, **dvorana kino*, **bomba seks*, v prilastku takih zvez pa je prepoznal večinoma besede tujega izvora. Pri zapisu je ločil dve skupini: pri tistih zvezah, pri katerih je »nesklonljivi prilastek strogo vezan samo na mesto pred samostalnikom« bi bila možna pisava skupaj, pri vseh drugih zvezah pa je priporočil pisavo narazen.

Vidovič Muha (1988: 157–158) se je strinjala z Riglerjevo ugotovitvijo, da je dejanska raba »na strani pisave narazen«, a je poudarila, da bi moral biti SSKJ v normativnem smislu doslednejši pri zvezah, ki jih je označil z neskl. pril., in sicer tako, da bi zraven navedel še »sistemsko ustrezn/o/ zvez/o/ samostalnika in pridevnika« (158), npr. da bi pri *angora volna* zapisal še *angorska volna*, ali da bi take enote zaznamoval s kvalifikatorjem, pri primerih, ki imajo v jeziku skladiškovnostrukturno enake zloženke, pa bi moral dopuščati možnost zapisa skupaj, npr. *koktajlobleka* < *obleka za koktajl*, ker je skupaj zapisano tudi *avtogaraža* < *garaža za avto*. Avtorica je zloženost dokazovala s tem, da se v medponsko obrazilo pretvori slovnično razmerje med obema samostalnikoma, kar pomeni, da je *avtocesta*, ki je nastala iz *cesta za avte*, ravno tako zloženka kot *zobozdravnik*, ki je nastal iz *zdravnik za zobe*. S tem se »strukturno /.../ zloženke z obrazilom, ki je homonimno s končnico /v našem primeru *avt-o-cesta*/, izenačujejo z zloženkami, ki imajo obrazilo izrazno samostojno /v našem primeru *zob-o-zdravnik*/« (177).

Normativna zapoved, ki iz ugotovljene zloženosti sledi, je zapis skupaj. Preden preverimo, kako je z njim v rabi, pogledajmo še, kako nas o tem pouči najnovjšem SP.

Običajno je, da se o zapisu skupaj ali narazen najprej poučimo v pravopisnih pravilih. V Pravidlih SP '01 je najprej ugotovljeno, da je »pisanje skupaj ali narazen /.../ deloma kompromisno in nedosledno tudi zaradi rabe in tujih vplivov« (§ 487), med primeri pa so tu med drugim navedeni: »*angoravolna* ali *volna angora*, *legokocke* ali *lego kocke*, *vikendhišica* ali *vikend hišica*«. Temeljno pravilo o pisanju zloženek, kakršne obravnavamo tu, sledi v § 492 in 495, kjer je določeno, da »zloženke z imenovalniško ali katero drugo medpono: *pikapolonica*, *figamož*; *generalpolkovnik*, *brucmajor* /.../« pišemo **skupaj**. Zadeva postane manj enoumna dva odstavka nižje, kjer v § 497 in 498 preberemo, da pišemo tiste zloženke iz prej navedene točke, »katerih sestavine se v zamenjanem besednem redu lahko uporabljajo kot besedne zveze: *alfažarki/alfa žarki* /.../, *legokocke/lego kocke*, *temperabarve/tempera barve* /.../« **skupaj ali narazen**, pri čemer je priporočljivejša besedna zveza tipa *žarki alfa*.

Tako v Pravidlih. Pisec pa, ki želi hiter odgovor o zapisu le konkretnega primera, bo verjetneje prej pogledal v slovarski del SP '01.¹⁰ Tam bo lahko hitro ugotovil, da je dvojni zapis pogost, dejansko še bolj pogost, kot bi smel biti, če bi se avtorji SP '01 držali lastnih Pravil. Namreč, tudi v primerih, ko zaporedja besed ne moremo kar preprosto zamenjati (vsaj ne brez ustreznega sklonskega razmerja med jedrnim samostalnikom in njegovim samostalniškim prilastkom tipa *avtogaraža* = garaža za avte (in seveda ne *garaža avto*), ki pa ga Pravila SP '01 ne previdevajo), je po slovarskem delu SP '01 možen tako zapis skupaj kot narazen, npr. *bivakvreča* tudi¹¹ *bivak vreča*, *golfklub* tudi *golf klub*, *safarisrajca* tudi *safari srajca*, *kvizoddaja* tudi *kviz oddaja*. Tudi pri pregledu zapisa, kot ga priporoča (zapoveduje?) SP '01 pri besedah z *video-*, *foto-* in *elektro-*,¹² smo ugotovili (več o tem gl. pri Logar 2003: 99–100), da je stanje popolnoma nejasno in neenotno: *videoposnetek* ima dvojni zapis, *videoigra* in ostale pa so zapisane samo skupaj; *fotosteklo*, *fotoposnetek* in *fotoslužba* imajo dvojni zapis, *fotostavek*, *fotomaterial* in ostale so zapisane samo skupaj; pri *elektro-* pa ima dvojni zapis 10 besed, npr. *elektrodelavnica*, *elektropeč*, druge pa so zapisane samo skupaj, npr. *elektroindustrija*. Zakaj je tako, kot rečeno, ni jasno.

Iz zapisanega je pričakovati, da stanje v dejanski jezikovni rabi ne bo enotno, in ugotovimo lahko, da takšno res ni, v veliki prednosti pa je vseeno zapis narazen. Težko je reči, da bo tudi na splošno popolnoma prevladal, deloma je to morda odvisno tudi od tega, koliko časa je določena beseda že v jeziku. Nezanemarljiva je tudi vloga črkovalnikov, ki jih imamo nameščene na osebnih računalnikih.¹³ Tudi zapis skupaj kar izginil ne bo, pri določenih besedah je že prevladal, pri določenih avtorjih ali v določenih besedilih je dosleden, pravopis ga priporoča, svoje delo opravijo tu tudi lektorji. Če si v referenčnem 100-milijonskem korpusu FIDA ogledamo le dva primera: *avtocesta* se pojavi 6.353-krat, *avto cesta* pa le 16-krat; *avtošola* se pojavi 185-krat, *avto šola* pa 182-krat – vidimo, da je en primer praktično vedno zapisan skupaj, drugi pa je popolna dvojnica. Krepi se tak vzorec tudi med lastnimi imeni, npr. *Murgle center*, *Tuš diskont*, *Metalka trgovina*. Še zlasti se narazen pišejo primeri z glasovno praznim medpionskim obrazilom, npr. *bas kitara* se v FIDI pojavi 89-krat, *baskitara* le 4-krat, *šok terapija* 55-krat, *šokterapija* le 5-krat. Obojni zapis se bo verjetno še za nekaj časa ohranjal in smiselno se zdi sklep, da bi bila tudi stroga prepoved zapisa narazen v SP '01 neučinkovita.

Taka dvojnost je sicer sistemsko moteča in razvoj bo verjetno eno od različic čez čas izločil. Pomembno je tudi, kako se bodo obnašali prihodnji slovarji, tudi terminološki. Leksikografi imajo dve možnosti: slediti sistemu jezika in vse take primere kot iztočnice zapisovati le skupaj ali pa bralca vsaj normativno (npr. s puščico) vedno usmeriti v zapis skupaj, druga možnost pa je slediti rabi, jo preveriti v reprezentativnem korpusu besedil in napisati le tisto različico, ki je (veliko) pogostejša, ali pa morda obe, če med njima po pogostosti ni velike razlike. V primeru slednjega bo v slovarju neenotnost, kar pa za noben tovrstni priročnik ni odlika.

Povzamemo lahko, da se je vzorec poimenovanj s samostalnikom kot določujočim delom pred samostalniškim jedrom v slovenščini zakoreninil, pišemo pa taka poimenovanja – tako kot npr. v angleščini – tako skupaj kot narazen.

2.2.1.2 Kratice in zloženke iz njih

Ko govorimo o kraticah in izkratičnih poimenovanjih, smo hitro tudi pri problemu, ki smo ga pravkar predstavili, tj. pri zloženkah iz dveh samostalnikov. Kratice se namreč kot podstava za nova poimenovanja zlasti povezujejo s samostalniki, in sicer tako, da ta samostalnik natančneje določajo, so torej njegov prilastek. Vse kratice so v slovenščini samostalniki in po zgoraj navedenem pravilu bi morale kratice kot prilastki stati *za* samostalniški jedrom, npr. *omrežje UKV*, *kartica SIM*. Pa vemo, da zopet ni tako. Pišemo in govorimo o *UKV-omrežju*, *SIM-kartici*, *DVD-predvajalniku*, *TV-zaslону*, *RTF-dokumentu* itd. Če pišemo tako, kot je bilo pravkar storjeno tu (torej z vezajem),¹⁴ smo to storili sistemsko in pravopisno pravilno, o čemer pa bomo govorili še v nadaljevanju. Tu bi radi najprej še bolj izpostavili prav *sámo* dejstvo, da so se kratice v slovenščini sploh pojavile, in predvsem, da se pojavljajo v vedno večjem obsegu. Kratice seveda niso pojav 20. stoletja, kljub temu pa opazki iz SP '62, da je kratic in krajšav »čedalje več, pa se tudi hitro menjavajo« (1037), in iz Bunčevega *Malega slovenskega pravopisa* (1966: 52)), da se »/v/ novejši dobi /kratice/ silno množijo«, opredeljujeta čas, ko je v slovenščini nastopil ta leksikalni pojav kot tako pogosto, da ga je opazilo tudi pravopisno jezikoslovje. Sicer primere kot *APZ*, *EKG*, *BBC* prinaša že SP '50 s komentarjem, da so se kratice začele pojavljati zaradi »hitrega tempa sodobnega življenja« (53), medtem ko predhodni pravopisi (Levec 1899, Breznik 1920, Breznik in Ramovš 1935) kratic v današnjem pomenu besede še nimajo.¹⁵ Zanimivo je morda še to, da je bilo pisno sklanjanje z dodanimi glasovnimi končnicami tipa *FDV-ja*, ki ni danes ni nič posebnega in je v skladu z zadnjim pravopisom,¹⁶ v SP '50 in SP '62 prepovedano, isto pa velja tudi za tvorjenke kot *RGL-ov*, *TV-naročnina*, ki naj jih po omenjenih pravopisih za knjižno rabo ne bi delali. V SSKJ bomo primere kot *TV-sprejemnik* našli zapisane narazen, in sicer spet ob kvalifikatorju neskl. pril. Iz današnje množičnosti zlasti zloženek iz kratic vidimo, da omenjena normativna prepoved ni bila učinkovita, pa očitno tudi ne smiselna, saj je izločala možnost izkratičnih (to pa je kratkih ali vsaj krajših) poimenovanj in omejevala zmožnosti slovenskega besedotvornega sistema.

Pravila SP iz leta 1990 so se pri zloženkah iz kratic že odmaknila od SP '62 in so sledila rabi. Navodilo o njihovem zapisu najdemo v § 496: »če je prva sestavina /zloženke/ /.../ kratična zveza črk /.../ se piše z vezajem«, med primeri pa sta tu navedena

tudi *TV-program* in *PTT-služba*. Dokaj veliko je izkratičnih zloženek tudi v slovarskem delu SP '01.

Nekoliko drugačna je v SP '01 slika pri izpeljankah tipa *RGL-ov* ali *HDZ-jevec/ha-dezejevec*, ki v Pravilih SP '01 niso registrirane, edini namig o tem, kako bi jih lahko pisali, je vzorec *a-jevska sklanjatev*, ki ga najdemo v § 421. V slovarskem delu SP '01 sicer lahko najdemo nekaj primerov, npr. *eldeesovski*, vendar ne v različici *LDS-ovski*, čeprav je ta v rabi na splošno pogostejša.

Ne da bi se podrobneje ustavljali pri načinu nastanka kratic, ponovimo le znano ugotovitev, da je občnoimenskih kratic veliko v terminologiji, lastnoimenskih pa v publicistiki. Ker mora termin vsebino poimenovati natančno, je pogosto več kot enobesedni, večbesedna poimenovanja pa so dolga in zato nepraktična – posledica je skrajšanje v kratico. Prvotno večbesedno poimenovanje je lahko celo nekakšen opis, pri katerem ima avtor že ob njegovi tvorbi v zavesti to, da ga bo skrajšal v tri-, štiri-, morda tudi petčrkovno/-glasovno kratico.

Danes tvorba kratic v slovenščini ni več nobena posebnost, kar pa je bolj opazno, je to, da je v slovensko terminologijo – pa zopet nikakor ne le v slovensko – v zadnjih približno dveh desetletjih prišla množica v angleškem jeziku nastalih terminoloških kratic, od katerih se je marsikatera razširila tudi v splošno rabo (se je torej determinologizirala). Kratičnih in izkratičnih terminov je več v tehničnih in naravoslovnih vedah kot v humanistiki, deloma verjetno tudi v družboslovju – to smo preverili v dveh letnikih treh znanstvenih revij, in sicer letnik 1967 in 2000 *Slavistične revije*, *Elektrotehniškega vestnika* in *Medicinskih razgledov*. Slavistična revija v letniku 1967 ni imela nobenega (iz)kratičnega termina,¹⁷ v letniku 2000 jih je bilo le šest; v Elektrotehniškem vestniku je bilo v letniku 1967 68 (iz)kratičnih terminov, v letniku 2000 pa 222 (število je torej naraslo trikrat); v Medicinskih razgledih iz letnika 1967 je bilo 13 kratičnih terminov, v letniku 2000 pa jih je bilo kar 184 (14-kratni porast). Očitno se je torej delež (iz)kratičnih terminov povečal. Za gradivo iz letnika 2000 smo preverili tudi izvor takih terminov in ugotovili, da jih je bila v Elektrotehniškem vestniku le četrtina s podstavo v slovenščini, v Medicinskih razgledih pa dobra tretjina, vsi ostali (iz)kratični termini so bili podstavno angleški.

Prezete kratice se v slovenščini skoraj avtomatično izgovarjajo in sklanjajo po pravilih slovenskega jezika in tudi besedotvorno se ne obnašajo nič drugače, kot se obnašajo kratice, ki so tvorjene v slovenščini. Zaradi povedanega se izrazna tujost prevzetih kratic praktično takoj izgubi. Druga možnost, tj., da bi se podstava prevedla oz. bi se zanjo tvorila domača ustreznica, nato pa bi se šele iz te naredila kratica, je precej manj pričakovana in bolj zapletena. Sistemsko jedro slovenščine s takim »posvajanjem« kratic dokazuje svojo prožnost ali – če bi hoteli – živost, je pa res, da je tak termin pomensko še za eno fazo manj predvidljiv: naprej je tak že kot kratica, ki je dokajšnje abstrahiranje jezikovnega izraza, zaradi katerega se mora uporabnik dodatno potruditi, da pride do podstave, nato pa sledi jezikovna prepreka, ki je pri kratlici iz lastnega jezika ne bi bilo.

2.2.1.3 Druge nove tvorjenke

Če smo pri zgornjih pojavih – zloženkah in kraticah – razmišljali kot o relativno novih vzorcih, ki si ju je slovenščina posvojila in prilagodila po tujem, pri kraticah pa bi dejansko lahko rekli mednarodnem vzorcu, v oba pa sedaj produktivno tudi sama na svoj način prispeva, potem iz uvida ne smemo izpustiti številnih tvorjenk – če še vedno ostanemo le na ravni besedotvorja –, ki dnevno nastajajo tako kot nova poimenovanja za (v slovenščini) še ne poimenovano kot tudi kot drugotna, vendar pa stilno zaznamovana poimenovanja za že poimenovano. Tvorba obojih se dogaja na dva načina: po **že ustaljenih postopkih slovenskega besedotvorja** in po **sistemsko nepredvidljivih postopkih**. Ker je pri tvorbi kratic od tvorca ali od enostavnosti izgovora in še česa drugega odvisno, katere črke/glasovi podstavne besede bodo v kratici ohranjeni, so kratice kot tvorjenke nepredvidljive in zato sodijo v skupino nesistemskih tvorjenk,¹⁸ čeprav lahko ugotovimo, da je najpogostejši vzorec za tvorbo kratic ta, da se vanjo pretvarjajo prve črke/glasovi vseh polnopomenskih podstavnih besed. Poleg kratic so na ta način neulovljive še npr. prekrivanke, npr. *Opoldnevnik* < *opoldne* + *dnevnik*, *RAPšeren* < *Prešeren* + *rap*, okrnjenke, npr. *mobi* < *mobilni* 'mobilni telefon', *Elizabeta* > *Beta*, *Ela*, *Iza*, *Eliza*, *Liza*, tudi tvorjenke *z e-*, npr. *e-grozljivka*, *e-izobraževanje*, ali pa celo vzorec, ki se je razmahnil zlasti z mobilnimi telefoni, kot *ju3* 'jutri' ali ;), ki pomeni 'mežikanje' – če seveda te besede sploh še lahko štejemo med tvorjenke (več o nesistemskih tvorjenkah gl. v Logar 2003: 145–198). Med naštetimi nesistemskimi besedotvornimi vrstami je najbolj produktivna tvorba kratic. Daleč večje številko novih tvorjenk pa dobimo na tisti drugi način, tj. po besedotvornih postopkih, ki so v slovenščini sistemski. Naj naštejemo nekaj tvorjenk, ki so stilno zaznamovane – so torej drugotno poimenovanje – in jih npr. v SSKJ ne bomo našli:¹⁹ *čistunski*, *mlatnica*, *polževost*, *spotnička*, *neznalec*, *kvakovščina*, *dogajališče*, *združek*, *klepetalnica*, *tiholazenje*, *samo-zgodovinjjenje*, *bunkabrcar*, *drugačevski*, *antismrdolin*, *vozakanje*, *Čezlužnik*, *bruhek*, *rezultatus*, *kimononošec*, *bejburina*, *čipovje*, *slikosuk*, *nekdojica* itd. Kot v tem okviru najproduktivnejša besedotvorna vrsta se je pokazala tista, ki je tudi sicer za slovenščino od vseh njenih začetkov najbolj značilna: navadno izpeljevanje.

3 Sklep

Sledili smo dvema leksikalnima pojavoma, ki sta bila ob prvih pojavitvah v slovenščini zavračana, celo normativno prepovedana, vendar pa sta bila in sta še vedno produktivna ter sta prevzela vlogo, ki je nobena od drugih poimenovalnih možnost, ki so do tedaj v jeziku že obstajale, ni mogla opravljati tako dobro. To pa pomeni, da sta spremenila del slovenske jezikovne norme – slovnične (besedotvorne) in slovarske – in sta danes njen tvorni del.

Opombe

1. Posamezni deli prispevka so skrajšana in prirejena poglavja magistrskega dela *Besedotvorna stilistika*, Logar 2003, mentorica: prof. dr. Ada Vidovič Muha.
2. Členitev, ki bo predstavljena v nadaljevanju, je deloma povzeta po SP: Pravila 1990, Gorjanc 1996: 254–255, Logar 2001/02, podrobnejša členitev je bila podana pri Vidovič Muha, predavanja SKJ III 2002/03, 2003/04.
3. Vir razlage: *Islovar*, <http://www.islovar.org/iskanje_enostavno.asp>, februar 2005.
4. Na vseh ravneh od citatne dalje lahko ločimo še podomačenost ali nepodomačenost v izrazu. Različica *manager -ja*, ki se že sklanja po slovensko, je največkrat opisovana kot polcitat.
5. Pojem *ohranjanje poimenovalnega ravnotežja* po Vidovič Muha 2000.
6. Prim. npr. v *Die deutsche Rechtschreibung* (2003), kjer so skupaj napisane tudi zloženke, pri katerih je eden od samostalnikom ohranil angleško izrazno podobo: *Computerspiel, Babyjahr, Jackettasche, Campinghänger*.
7. To tudi ni edini tip podrednih zloženek, ki ga imamo v slovenščini, obstaja namreč še tip *črnolaska, zvitorepec, šestkotni* itd., ki pa tudi ne povzročajo pisnih težav.
8. Kvalifikator *in* stoji pred enakovredno dvojnico (SSKJ I: § 117).
9. Pojem nesklonljivosti je v novejšem jezikoslovju nadomestilo sklanjanje po ničti/glasovno prazni sklanjatvi.
10. Naj še povemo, da je v slovarski del SP '01 vpeljana oznaka *prvi del podr.(edne) zlož.(enke)*.
11. Oznaka *tudi* uvaja še dopustno knjižno dvojnico (SP '01: § 1066).
12. Gre prav tako za zloženke z medponskim obrazilom, čeprav za drug podtip.
13. V elektronski obliki tega članka je večina skupaj zapisanih zloženek podčrtana kot napačna.
14. Pri čemer je vezaj zgolj pravopisni dogovor, teoretično bi se namreč lahko pisalo tudi skupaj brez vezaja, npr. *UKVomrežje, saj gre za zloženke. Sicer pa je zapis z vezajem pri zloženkah iz kratic (pa tudi simbolov in formul) določen tudi v nemškem pravopisu, prim. *Die deutsche Rechtschreibung* (2003): *DVD-Spieler, UKW-Sender, BMW-Motorrad*.
15. Že pri Levcu (1899) sicer najdemo pojem kratica, vendar je z njim razumljena današnja okrajšava, torej tip *t. l., dr.*
16. Sklanjanje kratic z glasovnimi končnicami je sicer normativno že v SSKJ (1970–1991).
17. Upoštevali smo tako samo kratične termine, torej tip *EKG*, kot tudi izkratične termine, torej tip *APC-gen*. Navadne izpeljanke iz kratic med termini ni bilo nobene.
18. To sicer ni edina lastnost, zaradi katere so kratice sistemsko nepredvidljive tvorjenke; druga lastnost, ki jih sem uvršča, je dejstvo, da jim ne moremo določiti besedotvorne podlage in obrazila, pa tudi o skladijenjski podstavi pri njih ne moremo govoriti.
19. Vire, iz katerih so te tvorjenke, gl. v Logar 2003.

Literatura

- Breznik, Anton (1920): *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna.
- Breznik, Anton, in Ramovš, Fran (1935): *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Znanstveno društvo.

- Bunc, Stanko (1966): *Mali slovenski pravopis*. Maribor: Založba Obzorja.
- Die deutsche Rechtschreibung* (2003). Ur. Ursula Hermann et al. Gütersloh, München: Bartelsmann Lexikon Institut.
- Glonar, Joža (1936): *Slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Umetniška propaganda.
- Gorjanc, Vojko (1996): Terminologija novejših naravoslovno-tehniških strok (Ob primeru računalništva in jedrske fizike). V A. Vidovič Muha (ur.): *Jezik in čas*: 251–260. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Islovar*. URL: [Http://www.islovar.org/slovar_oslovarju.asp](http://www.islovar.org/slovar_oslovarju.asp) (dostop: februar 2005).
- Jurjec, Peter (2004): Cvetka Šeruga Prek, Emica Antončič, Slovenska zborna izreka: Priročnik z vajami za javne govorce. *Jezikoslovni zapiski* 10, 2: 159–163.
- Kalin Golob, Monika (1996): Jezikovnokulturne smeri na Slovenskem: romantiki in realisti oz. puristi in protipuristi? V A. Vidovič Muha (ur.): *Jezik in čas*: 77–91. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Korpus slovenskega jezika FIDA*. URL: [Http://www.fida.net](http://www.fida.net) (dostop: februar 2005).
- Korošec, Tomo (1971): O načelih za oblikovanje terminov. V *Referati za strokovni sestanek terminologov in terminoloških svetovalcev z uredniki Slovarja slovenskega knjižnega jezika*: 9–13. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik SAZU, Leksikološka sekcija.
- Korošec, Tomo (1972): O novejši tvorbi sklopov v slovenščino. *Pet minut za boljši jezik*: 180–187. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Korošec, Tomo (2003): Soočenje jezikoslovnih nazorov. *Slavistična revija* 51, 2: 113–114.
- Levec, Fran (1899): *Slovenski pravopis*. Dunaj: Cesarska kraljeva zaloga šolskih knjig.
- Logar, Nataša (2001/02): Elektrotehniška terminologija glede na izvorni jezik. *Jezik in slovstvo* XLVII, 1–2: 41–52.
- Logar, Nataša (2003): *Besedotvorna stilistika: Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Pleteršnik, Maks (1894/95): *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- Pogorelec, Breda (1964): Ob Poskusnem snopiču slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 9, 7–8: 232–242.
- Pogorelec, Breda (2003): Slovenski knjižni jezik – norma in življenje. V A. Vidovič Muha (ur.): *Slovenski knjižni jezik – Aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje* (Obdobja 20): 203–208. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezi pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- Rigler, Jakob (1971): H kritikam pravopisa, pravorečja in oblikoslovja v SSKJ. *Slavistična revija* 19, 4: 433–462.
- Rupel, Mirko (1946): *Slovensko pravorečje: Navodila za zborna ali knjižna izreka*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Slavistična revija* 51, 2 (2003).
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I–V* (1970–1991). Ljubljana: SAZU in DZS.
- Slovenski pravopis* (1950). Ljubljana: SAZU.
- Slovenski pravopis* (1962). Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Slovenski pravopis I: Pravila* (1990). Ljubljana: DZS.
- Slovenski pravopis* (2001). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Spletni slovarji*. URL: [Http://www.sigov.si/slovar.html](http://www.sigov.si/slovar.html) (dostop: februar 2005).

- Suhadolnik, Stane (1997): Šolar-Ramovšev načrt za slovar knjižnega jezika. *Slavistična revija* 45, 3–4: 558–566.
- Šeruga Prek, Cvetka, in Antončič, Emica (²2004): *Slovenska zborna izreka: Priručnik z vajami za javne govorce*. Maribor: Aristej.
- Toporišič, Jože (1961): *Slovenski jezik na pločama: Izgovor i intonacija s recitacijama*. Zagreb: Jugoton.
- Toporišič, Jože (1971): Pravopis, pravorečje in oblikoslovje v SSKJ I. *Slavistična revija* 19, 1: 55–75.
- Toporišič, Jože (¹1976, ²1984, ³1991, ⁴2000, ⁵2004): *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Vidovič Muha, Ada (1988): *Slovensko skladenjsko besedotvorje ob primerih zloženek*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.
- Vidovič Muha, Ada (1995): Dva tipološka zgleda normativne vrednosti slovenske besedotvorne morfematike. V S. Gajda (ur.): *Język słowiańskie 1945–1995*: 153–165. Opole: Uniwersytet Opolski, Instytut filologii polskiej.
- Vidovič Muha, Ada (2000): *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

ODMEVI

Frane Adam

Še enkrat o zaupanju (replika)

Kolegica Hajdeja Igljč se v svojem obsežnem članku Dejavniki nizke stopnje zaupanja v Sloveniji (DR, št.46-47, 2004) med drugim polemično odziva na moj oz. soavtorski prispevek v dokumentu Strategija razvoja Slovenije, kjer je govora o socialnem kapitalu in predlogih za njegovo povečanje. Ugotavlja, da tu ni najti »resnega premisleka« ter, da je razprava ujeta v okvire Putnamovega modela, ki temelji na podmeni o pozitivnem vplivu socialnih omrežij in angažmaja v prostovoljnih organizacijah na zaupanje in socialni kapital sploh (str. 150). Po njenih najnovejših analizah in izračunih namreč ta pozitivna zveza – vsaj v Sloveniji - ne obstaja. Namreč povezava je obratna: najprej je treba vzpostaviti institucionalne pogoje za generalizirano zaupanje in šele to privede do sodelovanja. To pa tudi pomeni, da so naši predlogi brez osnove, implikacija pa je tudi ta, da ona razpolaga z boljšimi uvidi in projekcijami, kako priti do več in kakovostnejšega socialnega kapitala. Poskušal bom na kratko nanizati svoje ugovore in (proti)argumente.

1. Prvo, kar moram reči je, da glede pomena zaupanja, ki izhaja iz institucionalnega okvira, sploh ni spora. Celo več: tako v SRS kot v vseh drugih člankih je poudarjena vloga institucij (zlasti pravosodja) za ohranitev generaliziranega zaupanja. V vseh mojih člankih in tudi knjigi, ki je izšla pri mednarodni založbi, je poudarjen pomen institucionalnega okvira, kjer parafraziram Luhmannov pojem institucionaliziranega nezaupanja. Celo več; kolegica je bila ena od komentatoric na promociji zbornika »Socialni kapital v Sloveniji« in je lahko slišala in prebrala, da ne zastopam(o) nobene ekskluzivistične teorije zaupanja. Kar zadeva tekst Strategije Razvoja Slovenije, moram povedati, da je bila izvršena redakcija maja in junija 2004, torej za časa prejšnje vlade, kjer so uredniki po svoji presoji skrajšali posamezna poglavja. Obenem pa je tedaj prišlo tudi do vsebinskih popravkov oz. preformulacij, za katere avtorji ne nosimo odgovornosti. Vendar pa je na spletni strani UMAR tudi integralno besedilo poglavja, na katerega se kolegica sklicuje, in tu jasno piše, da je institucionalni okvir (zlasti pravosodje) pomemben za nastanek in ohranitev institucionalnega in generaliziranega zaupanja.

2. Teza, ki jo vehementno zagovarja je, da omrežja ne vplivajo na generalizirano zaupanje, temveč je kavzalna smer obratna: zaupanje je pogoj za formalno ali neformalno sodelovanje in povezovanje v socialnih omrežjih, torej tudi za članstvo v prostovoljnih asociacijah. Pri tem se odpira cela vrsta vprašanj, ki pa kolegice nekako ne zanimajo, saj je njeno rezoniranje ujeto v obrazce pozitivističnega enosmernega kavzalizma (kar je že zdavnaj zastarelo). Ker pa sem že pri besedi, naj povem nekaj več o problematiki zaupanja in različnih interpretacijah.

3. Poglejmo, kaj o tej zvezi pravijo drugi avtorji. Videli bomo, da o tem obstajajo divergentna stališča, ni pa nobenega, ki bi apodiktčno zagovarjal tezo o zaupanju kot vzroku ali neodvisni spremenljivki. Jan van Deth (ki tudi sodeluje v projektu CID) ima prav nasprotno stališče kot Igličeva. Takole pravi, sklicujoč se na Brehma in Rahna: » (da ona dva)...unambiguously report a much stronger impact of civic engagement on interpersonal trust than the other way around« in zaključuje na osnovi še drugih študij, da niti politično niti interpersonalno zaupanje nista ključnega pomena za razumevanje političnih orientacij in stališč na individualnem nivoju (van Deth, 2002: 18). Dva avtorja, ki sta objavila prispevek v zborniku, ki bazira na EVS podatkih, razpravljata o dejavnih regionalnega razvoja in ugotavljata, da generalizirano zaupanje nima nobenega vpliva, dočim je vpliv aktivnega članstva pozitiven in statistično pomemben (Beugeldijk/No-ordehaven, 2003: 136). V najnovejši raziskavi na podlagi analize omrežij ter metode bločnega modeliranja, M. Savage s soavtorji ugotavlja, da je narava omrežja in pozicija akterjev v njem tisti moment, ki vpliva tako na zaupanje kot na delež aktivnosti (Savage et al, 2004).

Nek drugi avtor je malo drugačnega mnenja in pravi, da izsledki potrjujejo tezo o povezavi članstva v prostovoljnih asociacijah in zaupanju, vendar pa ni močnih dokazov, da bi interakcije (članstvo) vplivalo na zaupanje oz. bilo vzrok zaupanju (Stolle, 2001: 131). Podobnega mnenja je tudi švedski sociolog Rothstein, ki poroča o tem, da so ugotovili, da ima zaupanje v sodstvo in policijo pozitiven učinek na zaupanje posameznika oz. na njegovo zaupanje drugim. Govora je tudi o pozitivni povezavi med zadovoljstvom in demokracijo, pa tudi o tem, da ljudje, ki zaupajo drugim, zaupajo tudi institucijam. Vendarle poudarja, »da te pozitivne korelacije ne povedo nič o kavzalnem mehanizmu, ali o tem, da je ta mehanizem sploh pomemben« (Rothstein, 2002: 321). Omenjeni avtor se nekako nagiba k tezi, da je vir socialnega kapitala v političnih institucijah prej kot v družbenih akterjih. Vendar to relativizira z izjavo oz. izsledkom...« the more organizations people are members of, the more likely are to trust others« (ibid, 322). Zgleda, da odgovora ni moč najti v okviru pozitivističnega vztrajanja na kavzalni unilinearnosti.

Dva avtorja pa sta bolj na strani teze, ki jo zastopa Igličeva. Uslaner tako poudarja, da je zaupanje boljši prediktor demokracije oz. kakovosti vladanja kot aktivnost v prostovoljnih združenjih (Uslaner, 2001; 183). Zaupanje pa po njegovi presoji izhaja iz optimizma, ki je povezano z socializacijo, družbeno promocijo in socialno državo (ter drugimi institucijami). Problem ZDA je v tem, da neenakost narašča in da mlajše generacije ostajajo na istem (ali slabšem) nivoju kot njihovi starši, zato je manj zaupanja in socialnega kapitala. Gre za pojasnitev, ki je alternativa Putnamu in ki kombinira psihološki (optimizem) in institucionalni vidik (Uslaner, 2004). Pipa Norris pa pravi, da ima Putnam prav, ko izpostavlja dve komponenti socialnega kapitala, generalizirano zaupanje in omrežja, vendar pa naj bi imela primat (»what is driving«) prva komponenta (zaupanje). Je pa previdna in na koncu zatrdi, da ne more govoriti o dejanski kavzalno-posledični zvezi, ter da v tem oziru ostaja »agnostik« (Norris, 2002: 48).

Vidimo, da gre za različna, celo divergentna mnenja in ugotovitve. To je pač posledica različnih pristopov, še bolj pa (ne)kakovosti vhodnih podatkov, izbire statističnih metod obdelave in načina interpretacije.

4. Vprašanje, ki si ga zastavlja kolegica Iglíčeva, je neustrezno. Zaupanje je rezultanta različnih dejavnikov oz. nujnih in zadostnih »vzrokov«. Iskanje in odkrivanje slovenske posebnosti na omejenem podatkovju oz. vzorcu je neplodno. Znano je tudi, da zaupanje ni (vedno) pogoj za kooperacijo, pač pa uspešna kooperacija (lahko) privede do zaupanja. Poanta ni v visokem zaupanju, temveč v tem, da nezaupanje ne sme biti preveliko oz. tako prevladujoče, da onemogoči vsak poizkus kooperativne igre. Vendar smo tu že zašli v potankosti in različne kontekste. Zaupanje in socialni kapital sploh sta kontekstualno zelo občutljiva koncepta, zato moramo biti pozorni in pazljivi, ko posplošujemo in ko prehajamo iz ene ravni na drugo.

Reference

- Beugeldijk, S./ Smulders, S. (2003), "Bridging and bonding social capital. Which type is good for economic growth?", v: Arts W., Hagenaar J. , Halman, L. (ur): *The Cultural Diversity of European Union*, Brill, Leiden, Boston.
- van Deth, J. (2002), "The proof of the pudding: Social capital, democracy and citizenship", v: van Deth, J. et al., 8ur), *Social Capital and Democratic Politics*, Russel Papers, Civic Series, no. 3.
- Rothstein, B. (2002), "Social Capital in Social Democratic State", v: Putnam, R. (ur), *Democracy in Flux*, Oxford University Press.
- Savage, M. et al. (2004): "Social Capital and Political activism", v: Franklin J. (ur), *Politics, Trust, and Networks: Social Capital in Critical Perspective*, Families and Social Capital ESRC RG, Working Papers, South Bank University, London.
- Stolle, D. (2003), "The sources of Social capital", v: Hooghe M., Stolle, D. (ur), *Generating Social capital*, Palgrave, New York.
- Norris, P. (2002), "Making democracy work: Social capital and civic engagement in 47 societies", v: Van Deth, et al, (ur), *Social Capital and Democratic Politics*, Russel Papers.
- Uslaner, E./ Dekker, P. (2002), " The Social in Social Capital", v: Dekker/Uslaner (ur), *Social Capital and Participation in Everyday Life*, Routledge - ECPR.
- Uslaner, E. (2003): *Trust, Democracy and Governance: Can Government Policies Influence Generalized Trust?*, v: Hooghe/Stolle (ur), *Generating Social Capital*, Routledge.

Hajdeja Igljč

Odgovor na komentar: še enkrat o zaupanju

Kolegu Franetu Adamu se zahvaljujem za tehten razmislek o ugotovitvah članka, v katerem obravnavam vzroke za notorično nizko stopnjo zaupanja v Sloveniji. Kolega Adam ima zelo prav, ko pravi, da si avtorji še zdaleč niso edini o tem, ali sodelovanje v prostovoljnih organizacijah, ob mnogih sicer pozitivnih učinkih na socialno in politično realnost, prispeva tudi k rasti generaliziranega zaupanja v neki družbi. Prav zaradi nejasnosti v obravnavanju vzročne povezanosti med obema pojavoma, ki jih je zaslediti v literaturi na temo socialnega kapitala, sem se lotila analize empiričnih podatkov. Odgovor na zastavljeno dilemo namreč ni mogoče najti drugače kot z razmislekom o konkretni empirični situaciji. Slovenija pri tem niti najmanj ni razumljena kot »poseben primer«, ki na pomemben način odstopa od drugih držav. Ravno nasprotno, prav za vzhodnoevropske države (vključno s Slovenijo) je bilo v dosedanjih objavljenih analizah ugotovljeno, da je statistična povezanost med zaupanjem in članstvom v prostovoljnih organizacijah šibkejša kot v zahodnoevropskih in drugih razvitih državah. Podrobna obravnava ene od držav v tem sklopu lahko pomembno prispeva k iskanju odgovorov na vprašanje, zakaj je temu tako. Je prvi korak v nadaljnji analizi, ki bo zajela večje število držav iz te skupine z namenom, da razišče dejavnike, ki so v zadnjih desetih letih po tranziciji prispevali k izgradnji in krhanju socialnega kapitala.

Metodologija, ki jo članek uporablja, je izrazito naravnava k odkrivanju povratnih vzročnih zvez (Two-Stage Least Squares). To pomeni, da hkrati ocenjujemo vpliv zaupanja na prostovoljne organizacije in obratno. Pri tem si pomagamo z instrumentalnimi spremenljivkami. Očitek, da je avtoričino »rezoniranje ujeta v obrazce pozitivističnega enosmernega kavzalizma«, je zato popolnoma neutemeljen. Avtorica preverja obe smeri učinkovanja in pokaže, da v dani situaciji o vplivu prostovoljnih organizacij na zaupanje pač ni mogoče govoriti. Moč zveze je namreč -0.07 in na podlagi takšnega koeficienta ni mogoče drugega kot z vso vehementnostjo trditi, da gre v primeru Slovenije za enosmerni kavzalizem (enosmerni kavzalizem torej kot rezultat analize in ne njeno izhodišče). Nasprotno pa je vzročno učinkovanje zaupanja na sodelovanje v prostovoljnih organizacijah pozitivno in statistično značilno. Še en zaključek, ki temelji na jasni analizi podatkov iz dveh neodvisnih raziskav, narejenih na reprezentativnih vzorcih prebivalcev Slovenije v zadnjih petih letih. Če je Pippa Norris, za razliko od Hajdeje Igljč, previdna in ostaja »agnostik«, je to zaradi odsotnosti analize, ki bi ji dala jasen rezultat (njena analiza temelji na korelacijskih koeficientih izračunanih na agregatnih podatkih, enota analize je država). Zato pa o podobnem rezultatu poroča Marcus Freitag

v članku *Beyond Tocqueville: The Origins of Social Capital in Switzerland* (European Sociological review, 2003).

Pozitivizem? Ne v letih študija na takratni FSPN, ne na Columbia Univerzi mi ni uspelo prodreti v skrivnost, kaj pomeni biti označen kot pozitivist. Ko je eden od študentov nekoč na seminarju Charlesu Tillyju očital, da v svojih zgodovinskih študijah na temo politične mobilizacije v Franciji ni dovolj teoretičen, je ta odgovoril, da pač ni eden tistih, ki bi pred javnostjo vzklikali: »Look mom, I am theorizing!« Najbrž bo to, da javno ne teoretiziram dovolj. To pa seveda še ne pomeni, da moje analize niso teoretično informirane.

Kolega Adam tudi meni, da je vprašanje, ki si ga zastavljam, neustrezno, saj je zaupanje rezultanta različnih dejavnikov oz. nujnih in zadostnih »vzrokov«. Mislim, da je ves članek namenjen prav odkrivanju teh multiplih poti za izgradnjo zaupanja v deželi, za katero je značilna ena nižjih stopenj socialnega kapitala. Kaj pa je razmišljanje o optimističnemu, napovednemu in altruističnemu zaupanju drugega kot konceptualizacija teh različnih poti. In, ali ni ravno avtorica tista, ki v uvodu v članek opozarja, da je maksimiziranje zaupanja, kadar to vključuje previsoka pričakovanja do sodržavljanov, problematično, saj zahteva izključujoče lojalnosti namesto generalizirane moralnosti. Zaupanje in socialni kapital sta res konceptualno zahtevna in kontekstualno občutljiva koncepta, vendar tako zahtevna in občutljiva pa spet ne, da ne bi bilo mogoče dati vsaj nekaterih enoznačnih priporočil, ki bi lahko služila kot podlaga za oblikovanje ustreznih politik.

RECENZIJJE KNJIG

uredili Boštjan Šaver, Lucija Mulej, Dejan Jontes

Tina Kogovšek

ur. Niko Toš, Ivan Bernik: Demokracija v Sloveniji – prvo desetletje.
Ljubljana: Založba FDV, IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja,
zbirka Dokumenti SJM, 2002
264 strani (ISBN 961-235-094-9), 4.200 SIT

Demokratizacija v Sloveniji je skupek študij, ki po nekaj več kot desetletju od začetka procesa demokratizacije in osamosvojitve Slovenije poskušajo narediti neke vrste evalvacijo dosedanjega poteka tega procesa in njegovih rezultatov v Sloveniji.

Urednika, priznana profesorja in raziskovalca s Fakultete za družbene vede (FDV) v Ljubljani, Niko Toš in Ivan Bernik, zbornik postavita v kontekst modernih socioloških in politoloških teorij ter empiričnih raziskav demokracije, še posebej pa demokratizacije v postsocialističnih tranzicijskih družbah. Ob prvih negotovih korakih demokracije v teh družbah je večina družboslovcev poudarjala kompleksnost, dolgotrajnost in nepredvidljivost teh sprememb in izražala precejšnjo mero dvoma v uspešnost tega procesa. Relativna uspešnost in hitrost demokratizacije v večini teh družb je tovrstna predvidevanja omajala in pozornost raziskovanja usmerila k natančnejšemu raziskovanju njenih posameznih vidikov v posameznih družbah in razkrivanju dejavnikov, ki so pripomogli k njenemu uspehu. Ta premik v raziskovalni praksi odražajo tudi poglavja v tem zborniku. Avtorji (vsi raziskovalci in/ali profesorji s FDV) tako poskušajo skozi različne teoretske in/ali primerjalno raziskovalne perspektive osvetliti posamezne vidike prehoda v demokracijo v Sloveniji, pa tudi njegove posebnosti v primerjavi z nekaterimi drugimi tranzicijskimi deželami.

Glavni vir podatkov, na katerih poglavja temeljijo, je mednarodna raziskava *Demokratizacija v srednje- in vzhodnoevropskih državah* (pri nas jo je izvedel Center za raziskovanje javnega mnenja FDV), nekateri avtorji pa ga dopolnjujejo tudi z drugimi mednarodnimi viri. Teksti se opirajo tako na ti. »mehke« (stališča, vrednote, ekspertne ocene ipd.) kot na (v manjši meri) »trde« (bruto družbeni proizvod ipd.) podatke. Zborniku so dodani tudi povzetki poglavij v angleščini, izbor novejših literature o postsocialističnih spremembah z nemškega govornega področja, ter predstavitev zgoraj omenjene raziskave (osnovni podatki o raziskavi, frekvenčne porazdelitve). Posamezna poglavja zbornika pokrivajo vsebinsko zelo različne teme, od, recimo temu, splošnejših, kot sta mednarodnoprimerjalna študija različnih indikatorjev demokracije M. Tomšiča ter študija sprememb v vrednotnih orientacijah I. Bernika in B. Malnar, do bolj specifičnih, od tranzicije v Sloveniji v (od demokratizacije neločljivem) kontekstu osamosvojitve (V. Miheljak in N. Toš), različnih razsežnosti politične participacije (M. Makarovič), elit v tranziciji (A. Kramberger) do preučevanja identitet (M. Hafner-Fink) in poudarkov na bolj neugodnih učinkih demokratizacijskih procesov (I. Bernik in S. Uhan, J. Štebe). Kljub precejšnji tematski raznolikosti poglavij pa vendarle lahko povzamemo glavno ugotovitev, ki se kot rdeča nit vije skozi, namreč da se je tudi v Sloveniji demokracija, vsaj v večini pomembnih razsežnosti, uveljavila relativno hitro in uspešno, v mednarodno primerjalni perspektivi pa Slovenijo lahko najdemo v skupini držav, ki so ta preizkus prestale oziroma prestajajo najuspešneje.

Ena od zanimivejših ugotovitev je, denimo, da tranzicija ni bila relativno hitra in uspešna le na manifestni ravni (npr. udeležba na volitvah ipd.), ampak tudi na vrednotnem področju, ki naj bi bil po mnenju marsikaterega raziskovalca precej trši oreh. Tako na primer I. Bernik in B. Malnar analizirata gibanje ti. egalitarnega sindroma v pred- in post-tranzicijskem obdobju, rezultati analize pa kažejo, da je bila njegova razširjenost ter spreminjanje, tako na splošno kot v različnih družbenih slojih ter v vseh obdobjih, precej kompleksnejši pojav kot se zdi na prvi pogled in kot kažejo mnogi bolj ali manj zdravorazumski ter relativno poenostavljeni razmisleki v medijih. Podatki tudi kažejo na hitro prilagoditev večine prebivalstva na novi politični in eko-

nomski sistem in da so se vrednotne usmeritve v tranzicijskem času izkazale za bolj fleksibilne in spremenljive, kot je predvidevala teorija, da pa po drugi strani obstajajo tudi razlike v stopnji prilagoditve v različnih družbenih slojih.

Kot je bilo že omenjeno, kar nekaj avtorjev v razpravi uporabi mednarodno primerjalni pristop, kar nedvomno obogati interpretativno bazo pričujočega zbornika. Koliko je Slovenija uspešna v tranzicijskih procesih, je možno zares dobro presoditi le v primerjavi s temi procesi v drugih tranzicijskih družbah. Bi pa vendarle veljalo z nekaj (povsem dobronamerne) kritične note omeniti, da vsaj v nekaterih (sicer teoretsko trdno podkovanih) poglavjih (M. Tomšič, M. Makarovič) nekoliko umanjka bolj poglobljen metodološki komentar. Gre za to, da so mednarodno primerjalne študije (tudi v metodološkem smislu izjemno zahteven projekt, v katerem lahko veljavnost izsledkov bistveno ogrozi cela vrsta dejavnikov. Avtorja v svojih poglavjih do določene mere ovrednotita uporabljene mednarodne baze podatkov, vendar pa ni povsem jasno razvidno, koliko so ti podatki zares primerljivi in zanesljivi. Neneavno je tudi, da, na primer, M. Tomšič v interpretaciji uporabi empirične podatke, kot jo sam označi, ugledne organizacije *Freedom House*, v zaključnem delu poglavja pa v teh podatkih najde vrsto pomanjkljivosti ter pride do nekaterih sklepnih ugotovitev, ki so v nasprotju s prikazanimi podatki (nekaj podobnega »se zgodi« tudi M. Makaroviču). Podatki tako kažejo na relativno dobro stanje demokracije v Sloveniji (npr., visoka stopnja političnih pravic in državljskih svoboščin, precejšnja svoboda medijev, relativno visoka stopnja podpore demokraciji) v primerjavi z drugimi tranzicijskimi državami, v nekaterih primerih pa celo glede na razvite zahodne demokracije. Hkrati pa se mnoge ocene demokratičnosti po Tomšičevem mnenju ne ujemajo z dejanskim stanjem. Avtor prizna, da je slednja ugotovitev rezultat njegove subjektivne presoje (do katere ima seveda pravico in ki je gotovo informirana), vendar čemu potem sploh uporabiti podatke, ki te interpretacije ne podpirajo?

V nekaterih primerih rahlo zmoti tudi nekoliko pomanjkljiva urejenost tabel in slik (npr. angleški izrazi, nejasnost, kaj številke v tabeli/na sliki predstavljajo, umanjkanje legende), ki se je očitno izmuznila v končni redakciji tekstov.

Demokracija v Sloveniji prinaša relevanten in zanimiv prerez razmišljanj slovenskih družboslovcev o različnih vidikih demokratizacije v Sloveniji, podkrepljen tako s teoretično utemeljenim razmislekom kot s kakovostnimi empiričnimi podatki. Je dokument, ki, čeprav ne izčrpno, pa vendarle dovolj široko in poglobljeno, pojasni nekatere bistvene vidike demokracije kot sistema in njihovo uveljavljanje v slovenskem prostoru v kontekstu širših družbenih, političnih in ekonomskih sprememb (razpad Jugoslavije, osamosvojitve, približevanje Evropski uniji itd.).

Franc Trček

Pierre Bourdieu: Praktični čut. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2002 (1./2. zvezek) 249/287 strani (ISBN 961-6262-35-1/961-6262-38-6), 5.000 SIT

prevod Jelka Kernev Štrajn, spremna beseda Darko Štrajn

V trinajstem letniku zbirke Studia Humanitatis smo dobili v prevodu prvo od ključnejših del vodilnega francoskega sociologa zadnje četrtine prejšnjega stoletja Pierra Bourdieuja. Gre za delo, ki je bilo v izvorniku objavljeno v avtorjevem konceptualno-teoretično najbolj plodnem obdobju prehoda iz sedemdesetih v osemdeseta leta prejšnjega stoletja, ko je ob Praktičnem čutu (*Le sens pratique*, 1980) Bourdieu izdal še *Distinkcije* (*La Distinction*, 1979) in *Vprašanja sociologije*

(Questions de sociologie, 1980). Če se na začetku vprašamo, zakaj smo tako dolgo čakali na prevod del enega od peščice vodilnih svetovnih sociologov v slovenščino, lahko rečemo, da je ta zamuda v veliki meri predvsem posledica nepriljubljenosti avtorja v domači, slovenski družboslovni srenji. Vzrok za to lahko predvsem iščemo v zahtevnosti in kompleksnosti Bourdieujevih razmišljanj, ki se kažejo že na ravni jezikovne zahtevnosti.

Ta, v domači francoski javnosti običajno poimenov, »tečni sociolog« ž s svojimi osnovnimi koncepti kot so družbene prakse, simbolni kapital in habitus, skozi katere poskuša kar se da kompleksno odgovoriti na večno temeljno sociološko vprašnje, kako in zakaj se vzpostavlja družbeni red in fizionomije družbenih moči skozi vsakdanja delovanja družbenih akterjev na različnih področjih pogosto neproblematizirano privzetih družbenih praks, ter se ob tem zaveda tudi pogostosti dualističnih poenostavitev in mitologizacij znotraj sociološkega diskurza kot tudi podjarmljanja sociološkega diskurza s strani opravičevanja ideoloških podstati hegemonij moči, nam svoja spoznanja podaja v izredno kompleksno strukturiranem strokovnem besednjaku. Tako nam pogosto ne le osnovno besedilo samo, ampak tudi opombe pod črto ponujajo številne ponovne premisleke o lahkotnosti uporabljanih terminov in posplošitev v sodobnem družboslovju.

Praktični čut pa je eno od ključnih avtorjevih del, ki v svoji strukturi vsekakor odraža to kompleksnost in avtorjev odpor do metodološke strogosti, ko nam podaja bistvene ugotovitve na takšen način, da imamo ves čas občutek o premikanju meja zmožnega znotraj sociološkega diskurza. Delo v sebi skriva, ob obsežnem in predgovoru, kjer nam avtor na osnovi svoje dotdanje bio- in bibliografije poda lastno profesionalno pot ter razloge za nastanek recenziranega dela, dejansko dve zaključni celoti, ki se lahko bereta tudi kot dve ločeni knjigi, kar tudi dejansko sta v primeru slovenskega prevoda. Dva dela se ne razlikujeta le po svoji tematski preokupaciji, ampak tudi že na ravni organizacije celotnega besedila v poglavja in podpoglavja. Tako I. del vsebuje ob predgovoru in uvodu še devet poglavij, II. del pa ob uvodu le tri poglavja in dodatek.

V prvem delu, ki ga avtor podnaslovi s Kritiko teoretičnega razuma, Bourdieu po preizpraševanju svojih intelektualnih predpostavk v drugem do šestem poglavju problematizira objektivizem. Pri tem izhaja iz delovanja posameznika, ki kot družbeni akter, seveda ne deluje po svoji svobodni volji, ampak je njegovo delovanje družbeno določeno. Sistem dispozicij znotraj katerih akter deluje poimenuje habitus, ki ga bolj natančno opredeli v tretjem poglavju.

Na tem mestu ni odveč omeniti, da gre za najbolj znan, a običajno tudi narobe razumljen, uporabljan in nenazadnje žal tudi prostituiran Bourdieujev koncept. Avtor sam ga opredeli kot »izdelek zgodovine, ki proizvaja individualne in kolektivne prakse – torej zgodovinske prakse«. Kot tak je habitus seveda strukturno determiniran s prisotnostjo minulih izkušenj, ki se nam v strukturacijskih procesih kažejo kot »pravilne« prakse oziroma povedano drugače, struktura, katere proizvod je habitus, upravlja z njegovo pomočjo prakso. Zavedajoč se kompleksnosti vsakdanjih praks in evolutivnega elementov znotraj družbenega delovanja, pa avtor tudi opozarja, da ne gre za nekakšen mehanični determinizem, ampak za robne pogoje delovanja in pri tem opominja, da je koncept habitusa težko misliti dokler vztrajamo znotraj mentalnih dualističnih shem kot so determinizem in svobodna volja, posameznih in družba, zavedno in nezavedno.

Družbene prakse, ki jih generira habitus, pa potekajo v strukturiranih območjih, ki jih avtor imenuje področja. Ta so običajno neodvisna od zavesti in volje družbenih akterjev, čeprav leti določajo nekatera pravila iger. Fizionomije družbene moči oziroma pozicioniranje akterjev znotraj različnih področij družbenih praks pa določa simbolni kapital. Simbolni kapital pa je tisti ključni Bourdieujev koncept, ki vsaj po mnenju recenzenta, verjetno na najbolj kompleksen in tudi najmanj posplošujoče abstrahirajoč način pojasnjuje v sodobnih socioloških teoretskih tokovih (re)produkcijo in (re)strukturiranje sistemov dominacij, ki jih v zaključku prvega dela Praktičnega čuta avtor kritično analizira.

Odlika koncepta simbolnega kapitala je, da s svojo pomensko gostoto presega običajne delitve, ki smo jim priča v poenostavljajočem družboslovju, na »politične, ekonomske in ostale sociološke dejavnike«, kot se to pogosto zapiše tako v načrtovanju kot tudi v poročilih družbos-

lovnega raziskovanja. Povedano drugače, če izhajamo iz koncepta socialnega kapitala, se nam polje ekonomizacij razširi na celotna področja družbenih praks. To nam avtor lepo pokaže na primerih povezovalnih obredov ob žetvah in gradnjah hiš v tradicionalni kabilski družbi, kjer se »za nazaj preoblikuje koristoljubno transakcijo v velikodušno izmenjavo«. Če torej z Bourdieujem opustimo dihotomijo ekonomskega in neekonomskega, je ravno simbolni kapital tisti kredit, ki nam daje največ materialnih in simbolnih jamstev. S procesi objektivizacije pa se vzpostavlja družbeni red in seveda tudi distribucija kapitala na kateri je konkretni red utemeljen oziroma povedano z avtorjevimi besedami iz zaključka prvega dela Praktičnega čuta: »že zgolj s samimi svojim obstojem prispevata k lastnem ponavljanju, se pravi s simbolnim učinkovanjem«.

Drugi del Praktičnega čuta, naslovljen Praktične logike pa je predvsem antropološka študija v kateri poskuša Bourdieu aplicirati svoja spoznanja in koncepte iz Kritike teoretičnega razuma. V dosti bolj deskriptivnem pristopu je za slovenskega bralca predvsem moteče dejstvo, da je antropologija Magreba med katero spada tudi preučevanje Kabilov pri nas dokaj neznano antropološko raziskovalno področje. Vseeno pa je tudi drugi del zanimivo branje demonstracije pojasnjevalne moči avtorjevih konceptov.

Če poskušam povzeti odliko Bourdieujeve sociologije, ki nam jo podaja v Praktičnem čutu oziroma predvsem v Kritiki teoretičnega razuma, lahko rečem, da dejstvo o objektivni opredeljenosti posameznikov in skupin, ki niso le to, kar so, ampak predvsem to, »za kar veljajo da so«, doseže pri Bourdieu, ko se pregledano skozi težavnost njegovega diskurza, enega od vrhov sodobne družboslovne misli. Tudi če upoštevamo dejstvo, da so ilustrativni primeri iz tradicionalne družbe Kabilov, berberskega ljudstva iz območja Magreba, ki nam jih avtor navaja predvsem na osnovi svojih lastnih antropoloških raziskav, spričo neseznanjenosti s kulturami Magreba, za slovenskega bralca pogosto uganka, gre vsekakor za zelo tenkočutno sociološko teorijo, ki se zaveda vse kompleksnosti praks kot tudi krhkosti konceptualnih poenostavljanj.

Ravno ta empatičnost Pierra Bourdieuja za slepe pege sodobnega sociološkega diskurza ga dela presežnega, a hkrati tudi tako zahtevnega. Tako se vsekakor lahko strinjam s piscem spremne študije Darkom Štrajnom, da gre za avtorja, ki gotov ne bo pustil za sabo gibanja sledilcev njegove misli. Čeprav smo lahko srečni, da je v obodnju po objavi tega temeljnega dela Pierra Bourdieuja sledilo še nekaj objav avtorjevih manj ključnih del ter zbornika o avtorju v slovenskem jeziku, je verjetno, da bo tudi na področju slovenskih družboslovnih praks ostal Pierre Bourdieu z zahtevnostjo njemu lastne sociološke empatičnosti na obrobju, ker pač ni tako priročno uporaben kot prevladujoča anglosaksonska KISS (keep it simple stupid) konceptualno-teoretska eklektična produkcija »tretje poti«. Če pa bo že prihajalo do uporab, bo to gotovo prej v maniri dosedanjih zlorab, ko se bežni empirično raziskovalni ugotovitvi, da določeni sloji pač naj ne bi kupovali v BTC, posiljuje koncept habitusa, kot pa v poskusih pregledanja skozi težavnost diskurza in razumevanja pestrosti teoretskega naboja sociologije Pierra Bourdieuja, ki bi, če ne drugega, vsaj pomagal raziskovalcem pri ugotavljanju, zakaj se tisti prej omenjeni sloji skrivajo in sramujejo nakupov v BTC-ju.

Vsekakor pa je berljiv prevod skorajda neprevedljivega avtorja nujno branje za vse družboslovke in družboslovce, ki jim ni vseeno, da zapadejo v nereflexivno delovanje na trgu ponudbe in povpraševanja, predvsem s strani političnih in ekonomskih elit pri poskusih opravičevanja »pravilnosti« njihovih praks s strani družboslovcev. Ob tem pa praktični čut kot recenzent predlagam tudi za enega od lakmusovih papirjev oziroma testov prisotnosti ali odsotnosti sociološke imaginacije ob izbira bodočih mladih raziskovalcev na celotnem področju družboslovja.

Dejan Jontes

John Fiske: Uvod v komunikacijske študije. Ljubljana: Založba FDV, zbirka Maklen, 2004
206 strani (ISBN 961-235-172-4), 3.510 SIT

prevod Maja Dimc

Uvod v komunikacijske študije ni najbolj reprezentativen izdelek Johna Fiska, čeravno gre za enega največkrat ponatisnjenih komunikoloških učbenikov. Fiske, *enfant terrible* kulturnih študij, se je precej bolj proslavil (oziroma je bil najbolj kritiziran) z deli, kot je denimo *Television culture* ali *Understanding popular culture*, če omenimo le dve iz sicer kar obsežnega seznama, in s koncepti, kot je semiotična demokracija. Tudi znotraj kulturnih študij je Fiske postal sinonim za populizem – ta je tu mišljen mcguiganovsko, torej kot predpostavka, da so simbolna izkustva in prakse »navadnih« ljudi analitično in politično pomembnejša kot Kultura z velikim K. Uredniki zbornika *Cultural Studies and Communications* James Curran, David Morley in Valerie Walkerdine so Fiska označili za glavnega krivca za obrat k nekritičnemu populizmu in poudarjanju "ritualov odpora", za katere se kasneje navadno izkaže, da niso nič več kot slavljenje iluzornih oblik potrošniške neodvisnosti (Curran, Morley in Walkerdine, 1996: 3).

Za Fiska popularna kultura ni določena s svojim industrijskim načinom produkcije, temveč s stopnjo, do katere lahko kulturni izdelki "nosijo interese ljudi". Da bi lahko to pokazal, je uvedel ločevanje med industrijsko/finančno in kulturno ekonomijo, saj izdelki s prodajo izčrpajo svojo vlogo v distribucijski ekonomiji in začnejo svoje delo v kulturni. "*Odcepljeni od kapitalističnih strategij, delo za šefe je zaključeno, postanejo izdelki viri za kulturo vsakdanjega življenja*" (Fiske, 1989: 35). V prvem delu gre za preprosto finančno menjavo, ki je skupna vsem proizvodom. Vendar se v primeru (popularno) kulturnega proizvoda po Fiskovem mnenju kroženje tu ne konča, saj kulturni proizvod ni isti kot materialni. Ekonomsko idejo je zato po njegovem prepričanju treba razširiti in v model vključiti tudi kulturno ekonomijo, kjer namesto denarja krožijo pomeni in užitki, občinstvo pa se iz blaga spremeni v proizvajalca pomenov in užitkov. Televizija zato svoje gledalce obravnava kot člane semiotične demokracije, ki so že opremljeni z diskurzivnimi kompetencami, da lahko ustvarjajo pomen, in so motivirani z užitki, da v tem procesu sploh sodelujejo. Ko Fiske loči kulturno od industrijske ekonomije, popularne tekste »osvobodi« industrijskega izvora, to pa mu omogoča vztrajanje pri trditvi, da ne obstaja "dominantna popularna kultura", saj popularna kultura vedno nastaja kot reakcija na sile dominacije in nikoli kot njihov del. Kakršnokoli branje teksta, ki ni opozicijsko, tako po Fisku sploh ni popularno. Še več, celo nekateri užitki, kot so "užitki konformnosti, s katerimi je ponotrjanjena moč" (Fiske, 1989: 49), niso popularni užitki, ampak hegemonski.

Nekatere od omenjenih idej, ki najbolj zaznamujejo Fiskovo delo, najdemo tudi v *Uvodu v komunikacijske študije*, predvsem v zadnjem poglavju, namenjenem obravnavi ideologije, ko skuša z ideološko analizo najstniške revije *Seventeen* bralcu približati teoretična dognanja Williamsa, Althusserja in Gramscija. Poleg prikaza ideoloških mehanizmov, kot so premestitev, inkorporacija in zakrinkanje na konkretnih primerih iz revije, se Fiske namreč posveti tudi odporu, saj mora »hegemonija trdo delati, ker ji zelo veliko vsakdanjih izkušenj mladih žensk nasprotuje« (str. 189). Kot strategije odpora prepozna med drugim »nenaličenost«, kot upiranje ideološki praksi ličenja obrazov, s katero se po njegovem mnenju prodajo sistemu, nošenje raztrganih kavbojk, kjer prihaja do odlašanja nakupa novega para in s tem do odpora pobjagovljenju, ali pa nošenje unisex kavbojk, s čimer naj bi dekleta zavračala razlike med spoloma. Fiske sklene, da mora revija, če hoče postati popularna, vsebovati tako možnosti opozicijskega branja kot tudi glas dominantne ideologije.

V uvodnih poglavjih se Fiske sicer posveti modelom, ki so komuniciranje tematizirali v okviru pošiljatelj-kanal-sprejemnik in poda osnovne definicije konceptov, s katerimi se ukvarja predvsem »šola procesa«, kot so nadmerje, entropija, informacija, šum in drugi. Sledi predstavitev modelov, s katerimi so proces (množičnega) komuniciranja skušali opisati Shannon in Weaver, Gerbner, Laswell, Newcomb, Westley in MacLean ter Jakobson. Modeliranje je po Fiskovem mnenju uporabno zlasti kot osnova za strukturiranje študijskega ali raziskovalnega programa, osnovno težavo modelov pa vidi v tem, da se sklicujejo na vsestranskost, ki pa je ne morejo nikoli doseči.

Obravnavo semiotike prične avtor s podajanjem definicij semiotike, znaka in pomena ter ovrednotenjem klasičnih prispevkov teoretikov, kot so C. S. Peirce, Ogden in Richards ter de Saussure, posebno poglavje pa nameni tudi obravnavi empiričnih metod, kjer najprej razgrne cilje empirizma in njegove ključne razlike v primerjavi s semiotiko, nato pa podrobneje predstavi analizo vsebine in teorijo zadovoljevanja potreb. Kot pristop, ki predstavlja nekakšen most med temi empiričnimi metodami, ki *“navadno obravnavajo komunikacijo kot niz sporočil, katerih vsebina je enakovredna dejanskim podatkom”* in semiotiko, ki jo zanima način, *“kako komuniciranje oblikuje pomen”*, vidi etnografijo. Ta se je razvila, da bi preverila ujemanje semiotskega razumevanja tekstov z *“dejanskim”* razumevanjem ljudi. Vendar pa prihaja pri etnografskem raziskovanju komunikacijskih procesov do drugačne vloge raziskovalca in drugačnega učinka njegove navzočnosti, saj *“zadnje čase etnografi uporabljajo svoje lastne izkušnje kot navdušenci nad tekstom, s katerim so delali, in tako sodelujejo pri samem procesu in ne zgolj opazujejo”* (str. 166). Tak tip etnografije pa po njegovem prepričanju ne more biti objektivna empirična znanost – v bistvu gre za razširitev semiotike, zato jo Fiske poimenuje *“etnosemiotika”*.

Ena glavnih odlik na devet poglavij razdeljenega učbenika je preseganje razcepa preučevanja komuniciranja, saj Fiske predstavi oba pristopa h komuniciranju, ki ju poimenuje šola procesa in semiotika, čeravno nameni več pozornosti slednji. Šola procesa dojema po njegovi opredelitvi komuniciranje kot prenašanje sporočil, kot proces, s katerim človek vpliva na vedenje ali razmišljanje drugega. Semiotika pa vidi komuniciranje kot oblikovanje in izmenjevanje pomenov. Kljub prepričanju, da ne obstaja napačen način preučevanja komuniciranja, se mu zdi, da se semiotika loteva pomembnejših vprašanj in je *“bolj uporabna v tem, da nam lahko pomaga razumeti neštete primere, s katerimi se srečamo v vsakdanjem življenju”* (str. 196). Vendar pa lahko bolj empirično usmerjen pristop šole procesa pokrije nekatere luknje, ki jih za sabo pušča semiotika, zato se Fiske zavzame za zблиžanje obeh pristopov. Poleg tega se bo slovenski prevod učbenika, ki na tukajšnje študentske klopi sicer prihaja 23 let za izvirnikom, med omenjeno populacijo najverjetneje izkazal za uporabnega tudi zaradi koristnih predlogov za nadaljnje delo, ki sledijo posameznim poglavjem, in priporočil za nadaljnje branje na koncu knjige.

Literatura:

Curran, James, David Morley in Valerie Walkerdine (ur.) (1996): *Cultural Studies and Communication*. Arnold, London.

Fiske, John (1989): *Understanding Popular Culture*. Unwin Hyman, Boston.

Blaž Lenarčič

Matjaž Uršič: Urbani prostori potrošnje. Ljubljana: Založba FDV, zbirka Teorija in praksa, 2003

133 strani (ISBN 961-235-144-9), 3.800 SIT

spremna beseda Breda Luthar

Nakupovanje – ena izmed glavnih strasti današnje sodobne družbe – je v zadnjem času postalo tesno povezano z drugimi, kulturno-zabavnimi in prosto-časovnimi dejavnostmi, kot so obisk kina, gledališča, koncertov, sprehajanje, ipd. To je v veliki meri vzrok, da postajajo nakupovalna središča vse bolj priljubljene kraji za preživljanje prostega časa. Ti kraji namreč privlačijo ljudi predvsem zaradi vrste (ne)avtentičnih multikulturnih prostorov potrošnje, znotraj katerih se odvija "instant" izpolnitev različnih fantazij, ki jih posameznik v realnem svetu, v tako kratkem času in zgolj na enem mestu nikakor ne more uresničiti. Množična in raznovrstna ponudba storitev današnjih prostorov potrošnje pomeni tudi dokaj veliko porabo prostora, kar je vzrok, da so tovrstni prostori locirani na mestnih obrobjih. Pomembnejši stranski učinek takšne lokacije prostorov potrošnje je množična preusmeritev tokov gibanja potrošnikov iz mestnega središča na mestno obrobje. Zato postajajo suburbani prostori potrošnje vse pomembnejša družbena stičišča, ki jih obiskuje vedno več ljudi, mestna jedra pa posledično (iz)umirajo. Ali povedano drugače, novi (urbani) prostori potrošnje na mestnih obrobjih širijo paleto ponudbe prosto-časovnih dejavnosti in na takšen način postopoma prevzemajo urbane funkcije, ki jih imajo po tradiciji mestna jedra.

Tovrstni procesi so privedli do "neenakega boja" med vedno šibkejšim mestnim jedrom in razvojno izredno dinamičnim, fleksibilnim in potrošniško uspešnim obrobjem mest. Kljub temu, da ima mestno jedro v primerjavi s suburbanimi prostori potrošnje določene prednosti (npr. historični ambient) so te prednosti slabo izkoriščene in jih, tudi z vidika vsakdanjega življenja v mestu, veliko število ljudi prepozna kot nezanimive.

Omenjeni procesi hitre rasti nakupovalnih središč imajo močne vplive tudi na slovenska mesta, med katerimi izstopa predvsem Ljubljana. Na obrobju Ljubljane nastajajo novi prostori potrošnje, ki s privabljanjem množice ljudi iz mestnega središča posredno vplivajo na kakovost življenja v ostalih delih mesta. Ker so ljubljanski suburbani prostori potrošnje locirani v bližini pomembnih infrastrukturnih povezav, postajajo vse bolj zanimivi tudi za prebivalce ostalih slovenskih regij. S tem pa posledično spreminjajo načine vsakdanjega družbenega obnašanja in delovanja na ravni širšega urbanega sistema Slovenije. Omenjene spremembe urbanih krajev v svojem knjižnem prvencu z naslovom *Urbani prostori potrošnje* podrobneje preučuje Matjaž Uršič. Njegova knjiga je smiselno razdeljena na dva dela: prvi del z naslovom *Prostor in potrošnja* obsega sociološko-zgodovinski pregled povezave med prostorom in potrošnjo, drugi del z naslovom *Analiza urbanih in suburbanih prostorov potrošnje: primer Ljubljane* pa predstavlja empirično študijo primera. Uršičev primarni cilj je iskanje vzrokov za preusmerjanje velikega števila potrošnikov iz mestnih središč v območja nakupovalnih centrov. Obenem pa tudi prepoznavanje in pojasnjevanje posledic tovrstnega preseljevanja potrošnikov za mestno jedro (predvsem zmanjševanje pomena urbanega mestnega jedra za opravljanje vsakdanjih prosto-časovnih aktivnosti). Z vključitvijo kulturne potrošnje (kinodvorane, razstave, gledališča, ipd.) v prostore potrošnje na mestnih obrobjih je namreč prišlo do pomembnega premika v ponudbi nekaterih prosto-časovnih dejavnosti, ki jih je od sedaj naprej mogoče opravljati tudi izven mestnega jedra. Pomemben vpliv na delovanje in utrip v mestnem jedru ima tudi podaljševanje delovnega časa v nakupovalnih središčih, ter poslovanje prostorov množične kulturne potrošnje, ki ponujajo zabavo in sprostitve po zaprtju

trgovin v nakupovalnih centrih.

Uršič skozi celo knjigo prikazuje prostore potrošnje kot pozitivni urbani element, ki lahko uspešno sodeluje pri (po)večanju privlačnosti mestnega jedra. Namreč "povečevanje in širitev ponudbe prostorov potrošnje je označeno kot dobrodošel urbani element, ki ga je potrebno znova vključiti v mestno središče z namenom obogatitve oz. dopolnitve visoke kulturno-zgodovinske privlačnosti starega mestnega jedra" (str. 11). Vendar prevlada enega nad drugimi, po avtorjevih ugotovitvah, zmanjšuje privlačnost mestnega jedra, zaradi česar se Uršič izkaže za zagovornika uravnoteženosti ponudbe kulturnih prostorov in prostorov kulturne potrošnje. Kajti zgolj z optimalno mešanico ponudbe različnih prostorov, ki zajemajo različno ponudbo trgovskih, umetniških, kulturnih in zabavnih prosto-časovnih dejavnosti je namreč mogoče zagotoviti živahen celodnevni mestni utrip oz. urbanost, ki je značilna za uspešna mesta. V nasprotnem primeru lahko kaj hitro pride do procesov postopnega zmanjševanja privlačnosti mestnega jedra, ki posledično postaja vse manj primeren prostor za prosto-časovne dejavnosti posameznikov.

Potrebno je tudi pojasniti termin, ki ga uvede Uršič, in sicer *prostor kulturne potrošnje*. S tem označi avtor ponudbo kulturnih storitev, ki je privlačna za veliko večino obiskovalcev. Novi nakupovalni centri na obrobjih mest poleg osnovne dejavnosti – nakupovanja dobrin – nudijo namreč vse več ostalih prosto-časovnih dejavnosti, med katerimi izstopajo predvsem prehranjevanje, zabava in rekreacija. V ta koncept avtor vključi tudi dejstvo, da je k sodobni potrošnji veliko pripomoglo nenehno manjšanje razlik med visoko in nizko kulturo, kar je privedlo do izenačevanja okusov potrošnikov. Takšno zlivanje visoke in nizke kulture pomeni porast priljubljenosti množične, popularne kulture in posledično tudi premik prostorov množične kulturne potrošnje navzgor po lestvici priljubljenosti. Uršič med drugim ugotavlja, da današnjemu potrošniku zaradi zmanjšanja kulturnih hierarhij ni več pomembno, kje je lokacija prostora potrošnje, ampak ga zanima le kako bo prišel tja.

V drugem delu knjige predstavi avtor na različne načine ponudbo in strukturo potrošnje na območju Ljubljane. Ljubljana je, kot prestolnica in obenem največje mesto v državi, zanimiv primer za analizo spreminjanja urbanih prostorov potrošnje. Vpliv, ki ga ima Ljubljana na svoje zaledje oz. celotno državo se med drugim kaže tudi v intenzivnem razvoju suburbanih nakupovalnih središč (prim. BTC in Leclerc). Vzroki, ki so prispevali k hitremu razvoju tovrstnih središč v okolici Ljubljane tičijo predvsem v specifičnih prostorskih okoliščinah, natančneje v sprostivni velikih skladiščnih površin ob osamosvojitvi Slovenije. Ne smemo pa spregledati tudi procesa relativno hitrega prilagajanja ponudbe potrošniku ter procesa avtomobilizacije družbe. Uršič poudarja zlasti nova razmerja med prostori potrošnje v mestu. V tem kontekstu ga zanima predvsem način s katerim potrošniki spreminjajo lokacije, kjer poteka nakupovanje ter ostale prosto-časovne dejavnosti. S tem namenom opravi avtor primerjalno analizo med mestnim jedrom Ljubljane in območjem nakupovalnega središča BTC (mestno jedro vs. "ulice" BTC-ja in Slovenska kinoteka vs. Kolosej). Po njegovih ugotovitvah je slednje območje tudi največji ponudnik raznovrstnih storitev, ki se uvrščajo ob bok nakupovanju (na primer: obisk kina, gledališča, lokalov, restavracij ipd.).

Uršič je v svoji študiji na primeru obiskovanja ljubljanskih kinematografov spretno in vsebinsko povezal razmerja med novo urbanostjo, prometom in spreminjanjem ponudbe prostorov kulturne potrošnje. Domneve o slabitvi urbanosti na ulicah mestnega jedra je povezal s selitvijo nekaterih prostorov potrošnje in kulturne potrošnje na suburbana področja, ki so (ekonomsko) uspešna predvsem zaradi obilice prostora, dostopnosti z avtomobili, izkoristka lege ob stičiščih najprometnejših cest in nenazadnje zaradi slabo razvitega javnega mestnega prometa (LPP). Slednjemu se avtor še posebej posveti, saj je prepričan, da izbor prevoznega sredstva pomembno vpliva na obiskovanje prostorov potrošnje in s tem sooblikuje urbanost v mestu.

V knjigi *Urbani prostori potrošnje* je Matjaž Uršič opravil širok nabor domačih in tujih relevantnih avtorjev, njihovih konceptov in teorij ter jih smiselno povezal s sekundarnimi podatki, pridobljenimi iz različnih raziskav ter primarnimi podatki, ki jih je pridobil s lastnim razisko-

vanjem. Poleg empiričnih podatkov je uporabil tudi informacije iz različnih časopisnih člankov, revij, spletnih strani ipd. Kvantitativna in kvalitativna analiza je podkrepjena tudi z obilico fotografij, katerih namen je bralca tudi vizualno seznaniti z obravnavanimi procesi. Skratka, avtorju je uspelo doseči zastavljeni cilj in sicer povezati teorijo z vsakdanjim življenjem, obenem pa tudi predstaviti stopnjo in intenzivnost razvoja procesov spreminjanja urbanih prostorov potrošnje v Ljubljani. Avtor na koncu poda tudi nekaj predlogov za oživitve mestnega jedra Ljubljane, na podlagi katerih je razvidno, da je mogoča preusmeritev tokov potrošnikov nazaj o mestnemu jedru. Vendar pri tem opozarja, da ne smemo pričakovati nostalgčnih predstav o flanerstvu 19. stoletja, katerega glavna značilnost so spontanost, nedoločenost in svoboda gibanja. Na žalost je danes takšno "romantično" postopanje po mestu iz golega užitka vse redkejša – vendar brez dvoma zelo prijetna izkušnja.

Vesna Laban

Marko Milosavljevič: Novinarska zgodba. Ljubljana: Založba FDV, zbirka Media, 2003
151 strani (ISBN 961-235-141-4), 3.900 SIT

Hkrati s številnimi družbenimi in političnimi spremembami, ki so se zgodile konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja, se spreminja tudi novinarstvo samo. Globalizacija medijskega kapitala, večinoma dramatični premiki k demokraciji in pluralizmu, velike tehnološke spremembe – vse to po eni strani novinarju omogoča kakovostnejše delo, hkrati pa pred njega prinaša nove zahteve, vplive in pritiske. Pomen ideje o velikem poslanstvu novinarstva za družbo in javnost se izgublja v vse večji komercializaciji medijev, zahtevi po maksimizaciji občinstva in s tem dobička ter vse pogostejšem ocenjevanju novinarstva le skozi ekonomsko vrednost, brez razmišljanja o kakovosti. Analize ene temeljnih značilnosti postmodernega medijskega diskurza – vse večjih sprememb v položaju in količini posameznih žanrov in vrst – se loteva *Novinarska zgodba*, prva samostojna znanstvena monografija Marka Milosavljeviča, asistenta na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani, ki je izšla v knjižni zbirki *Media*.

Prepotrebno delo na področju teorije novinarskega sporočanja pri nas prinaša genezo žanrov reportažne in portretne vrste, ki jih združi v enotno novinarsko vrsto novinarska zgodba, od začetka 20. stoletja do danes. Avtor uvodoma opredeli pomen naracije ter procesov narativizacije, tabloidizacije in popularizacije, ki so pripeljali k uvajanju naracijskega diskurza v novinarstvo. Pri tem opozarja predvsem na nujnost vzpostavitve kritične distance do pogosto neupravičene splošne kritike personalizacije in melodramatičnosti v novinarskem diskurzu, saj ju novinarska zgodba uporablja "kot zgolj dva od (možnih) elementov ali strategij za pridobivanje pozornosti in privlačnosti, sicer pa uporablja tudi racionalni diskurz in vsebuje racionalno kritično razpravo, ki jo kombinira s prej navedenima značilnostima" (str. 16).

Preglednim definicijam temeljnih pojmov in analizi okoliščin, ki so pripeljale do vzpona novinarske zgodbe kot temeljne oblike novinarske naracije, sledi definiranje vloge in pomena stila ter pripovednih razsežnosti novinarske zgodbe. Pri tem je očitno, da Marko Milosavljevič ni le teoretik, ampak je v svojih analizah konkreten in iz njega pogosto "govori" dolgoletna novinarska praksa. Avtor novinarsko zgodbo opredeli kot "vrsto novinarskega sporočanja, ki s pomočjo avtentične pripovedi in literarnih sredstev slika dogajanja oziroma stanja ali osebe" (str. 27) ter zaradi obilice skupnih značilnosti vanjo združi žanre, ki so bili v novinarski teoriji doslej razvrščeni v dve diametralno nasprotni novinarski zvrsti (glej Košir, 1988) – klasično reportažo, reportersko

zgodbo, potopis in portret. Poglavitni sklop pričujočega dela je posvečen novemu žurnalizmu kot najbolj zaslužnemu za začetek vzpona novinarske zgodbe. Kljub večinoma deskriptivnemu načinu pisanja in učbeniškem značaju povzemanja glavnih opisov značilnosti in pristopov različnih piscev, pa skuša avtor tudi kritično ovrednotiti njihovo delo ter opozarja na uporabo številnih spornih in predvsem stilno problematičnih tehnik pri ustvarjanju novinarskih zgodb. Pri tem izhaja iz nujnega razlikovanja med etiko oziroma novinarjevo zavezanostjo resničnosti in izpolnjevanjem estetsko-pripovedne funkcije ter s tem povezanega ločevanja novinarstva od umetnosti in fikcije, hkrati pa priznava, da "je meja med novim žurnalizmom, literarnim novinarstvom in novinarskimi zgodbami tanka, pravzaprav pogosto zabrisana" (str. 111).

Avtor nas v nadaljevanju seznanja s procesi strukturiranja novinarskih zgodb in principi njihove klasifikacije, na koncu pa se loti raziskave razvoja in vloge novinarske zgodbe v slovenskem sodobnem dnevnem tisku. Ob predpostavki Koširjeve (1988), da so za nastanek in razvoj novinarskih žanrov in vrst ključni komunikacijske okoliščine in družbenopolitični kontekst, Milosavljeviča zanima predvsem, ali sta se ob spremenjenih razmerah na komunikacijsko-medijskem trgu v devetdesetih letih prejšnjega stoletja okrepila tudi vloga in pomen naracije v slovenskem novinarskem poročanju. Potem ko z diahrono metodo pregleda značilnosti novinarske naracije v zadnjem stoletju v časnikih Slovenec, Slovenski narod, Jutro, Slovenski poročevalec in Delo ter ugotovi, da se novinarske zgodbe v slovenskem dnevnem tisku močnejše razvijajo v 40. letih, se loti sinhrono analize zastopanosti posameznih žanrov v časnikih Delo, Večer in Dnevnik v letih 1970, 1980, 1990 in 2000.

Avtor tu sprejme – časovno in prostorsko sicer razumljivo – odločitev, da analizo opravi na omejenem vzorcu naključno izbranih naslovnih in zadnjih strani prej omenjenih časnikov. Sklep, da v zadnjih 40 letih v slovenskem dnevnem tisku "ni prišlo niti do bistvene spremembe pri razmerju med obstoječimi žanri niti do pojava novih žanrov" (str. 126), Milosavljevič izpelje kot posledico ugotovitve, da na naslovnih in zadnjih straneh analiziranih časnikov prevladujeta vestičarska in poročevalska novinarska vrsta, povečanje števila narativnih elementov predvsem v časniku Delo pa je po njegovih ugotovitvah premajhno, da bi lahko govorili o pojavu novih žanrov. Morda bi bilo zanimivo večjo prisotnost oziroma odsotnost novinarskih zgodb preverjati še na drugih straneh izbranih časnikov, za kategoričen sklep pa bi bila verjetno nujna tudi predhodna ugotovitev razlik v značilnostih vestičarske in poročevalske vrste skozi čas, čeprav to ni bil poglavitni namen dela. A sklepna ugotovitev o "statičnosti na področju razvoja in spreminjanja posameznih novinarskih žanrov in vrst ter razmerij med njimi" (str. 135) se v današnjem času, ko je meja med informativnimi in interpretativnimi zvrstmi v medijih že na prvi pogled vidno zabrisana, posamezni žanri in vrste pa se med seboj prepletajo, vseeno zdi nekoliko preveč splošena.

Avtor delo zaključuje z ugotovitvijo, da čas novinarske zgodbe v slovenskem tisku še ni napočil (str. 136), mi pa dodajmo, da so sedanji in bodoči novinarski praktiki končno dobili delo, ki jim vsaj v osnovni razmislek ponuja napotke za premik k narativizaciji novinarskega diskurza. Pričujoča knjiga tudi nadaljuje pionirsko delo Mance Košir, ki je od leta 1988, ko so izšli njeni *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*, ostalo edina tovrstna referenca za teoretike in raziskovalce novinarskega diskurza na Slovenskem. Dolgo pričakovani premik naprej v prevetritvi žanrske razvrstitve in preoblikovanju obstoječe tipologije novinarskih žanrov in vrst v tiskanih medijih daje upanje, da bomo kmalu dočakali tudi prepotreben preporod raziskovanja specifičnih značilnosti novinarskega diskurza televizijskega in radijskega medija ter novih medijev, predvsem interneta.

Literatura:

Košir, Manca (1988): *Nastavki za teorijo novinarskih vrst*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Mateja Rek

Dimitrina Mihaylova: Social Capital in Central and Eastern Europe – A Critical Assessment and Literature Review. Budapest: Central European University Press, 2004
168 strani (ISBN 9638656905), 25.95 USD

Knjiga Dimitrine Mihaylove je posrečen odgovor na potrebo po sintezi in kritični predstavitvi širokega in raznovrstnega opusa teoretskih obravnav, empiričnih analiz in aplikacij socialnega kapitala v državah Centralne in Vzhodne Evrope. Gre za predstavitev in oceno raznovrstnosti pristopov v interdisciplinarnem polju družboslovnih znanosti s fokusom na študije in raziskave, ki kot sredstvo ali cilj svoje obravnave uporabljajo koncept socialnega kapitala. Obsežno polje raziskovanja in aplikacij koncepta socialnega kapitala avtorica razdeli na pet področij: socialni kapital in a.) institucionalna sprememba b.) civilna družba c.) zdravstvo in zdravje d.) izobraževanje in e.) ekonomija; ki ponazarjajo krovne topike umeščanja študij socialnega kapitala. Predstavljene so dominantnejše teorije in študije najvplivnejših avtorjev na izbranem področju ter osnovne teze, ki jih zagovarjajo.

V uvodu avtorica kontekstualno umesti študije socialnega kapitala, v zadnjem času najpopularnejšega in najpogosteje uporabljenega koncepta družboslovnega raziskovanja v državah Vzhodne in Centralne Evrope (VCE). Ponazorjene so glavne šole preučevanja tega koncepta, ki se nanašajo predvsem na teoretsko dediščino Bourdieua, Colemana in Putnama. Hkrati so izpostavljeni najpogosteje uporabljeni pristopi k raziskovanju socialnega kapitala: od razumevanja na makro nivoju (vpliv socialnega kapitala na družbeni sistem) do mikro nivoja (kakšne koristi socialni kapital prinaša posameznikom), preko osredotočenosti ali na strukturne, relacijske ali kulturne vidike (ali kombinacijo omenjenih vidikov).

Zanimiva je analiza splošnega stanja raziskovanja socialnega kapitala v državah Centralne, Vzhodne in Jugovzhodne Evrope. Pokaže, da so študije socialnega kapitala, objavljene v angleškem jeziku, skorajda neobstoječe na Kosovem, v Srbiji in Črni Gori, Makedoniji in Albaniji. V kvantitativnem smislu se še največ del in raziskav nanaša na proučevanje socialnega kapitala v Rusiji, sledijo države Centralne Evrope, medtem ko so, kot že omenjeno, objave v državah Zahodnega Balkana skorajda neobstoječe. Avtorica opozori tudi na določene razlike v obravnavani tematiki med Zahodno Evropo in vzhodnejšimi regijami. Izpostavi manjši opus tematik, kot so etnične, nacionalne študije ali raziskovanje migracij, v okviru katerih v nasprotju z Zahodno Evropo, aplikacija socialnega kapitala v vzhodnejših evropskih regijah še ni zasedla ustreznega mesta.

V prvem poglavju avtorica ugotavlja, da so bile *institucionalne spremembe* v VCE v večini primerov proučevane iz makro-sociološke in strukturne perspektive. Študija literature pokaže, da ta tematika ostaja v domeni raziskovanja ekonomistov in sociologov, socialni kapital pa se v tem kontekstu najpogosteje operacionalizira v kontekstu a.) tržne ekonomije in transformacij ekonomskih institucij ter b.) razvoja demokracije in transformacij političnih institucij, predvsem v smislu vpliva neformalnih struktur na oba omenjena procesa. V splošnem se raziskave povezane s socialnim kapitalom in institucionalnimi spremembami v VCE nanašajo na naslednja vprašanja:

- Ali gre pri institucionalni spremembi v državah VCE za tranzicijo, konsolidacijo ali transformacijo? Ali reformirane institucije ustvarjajo vrednost? Bolj specifična vprašanja se nanašajo na funkcioniranje lokalnih institucij in kako lahko principe participacije uporabimo v aplikacijah vladanja.
- Kakšna je povezanost socialnega kapitala z razvojem tržne ekonomije, še posebej v smislu vpliva na ekonomske odnose. Kakšne so lahko ovire na poti k tržni ekonomiji in katere de-

terminante socialnega kapitala lahko imajo pozitiven vpliv na to pot?

- Kako lahko človeški in socialni kapital pretvorimo v ekonomski kapital in obratno? Medsebojno vplivanje ekonomskih, političnih in kulturnih institucij predstavlja obsežno polje raziskovanja v okviru katerega se na koncept socialnega kapitala najpogosteje obrača z vprašanji po razlogih obstoja, količini in pomembnosti neformalnih institucij in omrežij, kakšna naj bo njihova vloga pri institucionalnih sprememba ter kako politični in tržni institucionalni pogoji vplivajo na manj formalne strukture družbe.

Avtorica predstavi nekaj teoretskih razprav in razvoj zgoraj omenjenih dilem. Poglavje strne v štiri tematsko zaključene celote preučevanja omrežij, elit, zaupanja ter preučevanja državnih in lokalnih institucij.

V drugem poglavju se nazorno izkristalizira ozkoglednost povezovanja socialnega kapitala in *civilne družbe* v VCE, saj se pogosto zdi, da imajo te raziskave le en interes, torej, kako zgraditi ali konsolidirati demokracijo. Predpostavlja se da je konsolidacija demokracij bistven faktor v razvoju držav VCE, na njeno udejanjanje pa naj bi pomembno vplivala večja količina zaupanja in obstoj norm recipročnosti, kot predpogoja fleksibilnejših oblik organiziranja, kooperacije in višjih nivojev koordinacije. V tem kontekstu se kot primarna naloga spreminjanja političnih institucij v post-socializmu dojema izgrajevanje novih institucij tretjega sektorja in dodajanje demokratičnih vsebin že obstoječim institucijam. Kot rezultat takšen stališča v teoretskih razpravah prevladujejo naslednja, tematsko prekrivajoča se vprašanja:

- Kako lahko h konsolidaciji demokracije prispeva civilna participacija?
- Ali in kako lahko družbena interakcija prispeva k izgradnji demokratične kulture?
- Kako lahko stimuliramo civilno vključevanje?
- Kakšen je odnos med državo in civilnimi organizacijami?
- Kakšen je vpliv mednarodnih civilnih organizacij in agencij pri demokratizaciji družb?
- Kaj je bolje: »top-down« ali »bottom up« pristop k participaciji ali ravnotežje med obema?
- Kako lahko okrepimo socialno kohezivnost?

Raziskovanje vplivov socialnega kapitala *na izobraževanje in zdravstvo ali zdravje* je po mnenju Mihaylove v VCE še v povojih. Raziskave se najpogosteje nanašajo na makro-strukturne spremembe izobraževalnih ali zdravstvenih institucij in redefiniranja njihovega odnosa z državo. Na splošno gre za osvetljevanje načinov vplivanja preteklih ali sedanjih kulturnih, ekonomskih ali socio-političnih procesov na izobraževalne in zdravstvene spremembe. Revščina, šibkost ekonomskega, političnega in pravnega okolja so izpostavljene kot glavne determinante dostopnosti do izobraževalnih in zdravstvenih storitev. Omenjeni problemi se povezujejo s širšo definicijo socialnega kapitala kot pomembnega vira participacije, kot pospeševalca kolektivnega delovanja in kohezivnosti. Socialni kapital se dojema kot vir nadomeščanja formalnih javnih struktur in mehanizmov, odgovornih za javno izobraževanje in zdravstvo v državi, ki pa očitno pogosto ne funkcionirajo.

Raziskovalci v VCE pa mnogo večjo pozornost posvečajo vprašanju ekonomskih procesov in razvoja, saj je aplikacija koncepta socialnega kapitala na tem področju najštevilnejša ter tudi teoretsko in metodološko najbolje dodelana in konsistentna. Socialni kapital in njegove komponente (zaupanje, omrežja, družbena participacija, družbena kohezivnost, recipročnost, kooperacija itd.) so bile uporabljene v vrsti socioloških, antropoloških in ekonomskih analizah dejavnikov ekonomskega razvoja, večinoma pa se nanašajo na naslednji vprašanji:

1. Ali in kako lahko socialni kapital vpliva na razvoj tržne ekonomije in ekonomsko rast?
2. Kako ekonomska rast, ekonomske krize in neenakosti vplivajo na socialni kapital?

Mihaylova v tem kontekstu opazi dva trenda uporabe socialnega kapitala. V prvem primeru gre za uvajanje makro perspektive, ki najpogosteje temelji na kvantitativnih raziskavah preučevanja odnosov med gospodarsko rastjo večjih entitet (npr. držav) in socialnim kapitalom (razumljenim v Putnamovih terminih zaupanja in civilne participacije). Poleg tega obstaja tudi trend osredotočenja na mikro nivo in manjša geografska področja. Ta pristop združuje tako kvantitativni kot

kvalitativni pristop in socialni kapital najpogosteje operacionalizira v strukturnem smislu interpersonalnih omrežij in v njih zakoreninjenih virov, z večjim poudarkom na analizi omrežij in individualnih koristih, kot posledicah večje količine socialnega kapitala.

Avtorica zaključuje z ugotovitvijo, da se raziskovanje in praktična aplikacija socialnega kapitala v regijah Centralne in Vzhodne Evrope razvija v mnogotero serijo raznovrstnih variant njegovega osmišljanja, analize in uporabe. Na mestu je opozarjanje na pomanjkanje interdisciplinarnega pristopa ter nevarnosti pogostega nekritičnega dojemanja in uporabe koncepta. Hkrati opozarja na odgovornost avtorjev, ki se z omenjenim konceptom ukvarjajo, saj se njihove ugotovitve pogosto uvajajo v nove politike oblikovanja npr. šolskih ali zdravstvenih sistemov v tranzicijskih državah. Nekritično povzemanje zahodnih konceptov socialnega kapitala in neupoštevanje kulturnega konteksta države apliciranja teoretskih izhodišč, še posebej če v teoretsko razmišljanje niso vključeni elementi politične odgovornosti in razmerij moči, ima lahko pri njihovi aplikaciji mnogo hujše posledice kot le zavrnitev hipoteze raziskave.

Pregledu je dodana zelo uporabna izčrpna anotirana bibliografija s kratkimi povzetki vsebine in glavnih tez omenjenih del.

Lucija Mulej

Marjan Svetličič: Globalizacija in neenakomeren razvoj v svetu.

Založba FDV, 2004

205 strani (ISBN 961-235-181-3), 3.150 SIT

Globalizacija kot vidik Janusovega obraza je, podobno kot razprave o postmodernosti, polna ambivalenc. Literatura, ki se pojavlja na temo, je prepolna polic tako knjigam kot knjižnic. V slovenskem prostoru je morda najbolj specifično delo na temo Globalizacija in individuacija (Mlinar, 1994), ki obravnava sociološko-prostorske vidike fenomena. Sorosova knjiga Globalizacija (2003) osvetli vidik monetarne distribucije in karakter transnacionalnih podjetij v duhu ameriške vizije prihodnosti praktičnih rešitev za boljše delovanje integriranih mednarodnih finančnih trgov in povečanega mednarodnega poslovanja.

Svetličičeva knjiga skuša dati odgovor na tipični slogan globalizacije kot igre z ničelno vsoto (negative zero sum game), kjer center pridobiva na račun periferije. Argument proti tej tezi je v mednarodni menjavi, kjer nas neoklasična in klasična ekonomska teorija opozarjata na dejstva, da v internacionalnih menjajah pridobivajo vsi, vendar pa ne vsi enako. Zanimivo je, da zadnje čase najbolj ostre kritike globalizacije izvirajo iz razvitih držav, ki naj bi imele največje koristi od nje, in ne od tam, kjer naj bi pričakovali, tj. iz nerazvitega sveta. Bhgwati (Bhgwati v Svetličič, 2004) to imenuje ironični zasok od 50-ih in 60-ih let, ko je bil položaj popolnoma drugačen, ko so misleci, kot Prebisch, Cardoso govorili o centru in periferiji, o odvisnosti, o dezintegraciji nacionalnih gospodarstev in o neokolonializmu. Svetličič argumentira, da so sprva prevladovale bolj površinske analize, ki niso bile temeljito in strokovno utemeljene in da so bile formirane po vzorcu rumenega tiska, ki je zakrival resnična razmerja.

Globalizacija je problematičen pojem, na kar avtor opozarja na več mestih. Govor o neenakosti je temu primeren, kjer se izpostavi nedohodkovna neenakost (poleg premoženjske) in vključuje neenakost v izobrazbi, priložnostih, sreči, življenjski dobi, mobilnosti in blaginji, kar je zlasti relevantno v minimalizaciji objektivnih in subjektivnih komponent fenomena.

Pojem kot tak je mnogostranski, torej družinski pojem (Kutschera, 1971), ki nakazuje netrivialnost skupnih lastnosti nekega pojava, kar seveda vpliva na metodološko plat fenomena;

merjenje neenakosti nasploh, še posebno z dodano variabla, tj. globalizacijo, zapletenost in kontraverznost dodatno zviša. Mnogo je nejasnosti in problemov, zato je najprej potrebno natančno definirati, kaj se sploh misli z neenakostjo (ali gre za dohodkovno, premoženjsko neenakost ali za druge vidike neenakosti). Problem ni le način merjenja, pač pa tudi časovni komponenta, ki nam predstavlja začetek procesa. Večina meni, da se je začel že v 19. st. in brez velikih tveganj začnemo o globalizaciji govoriti okoli let 1870. Globalizacija 19. stoletja se je namreč pričela z britansko doktrino svobodne trgovine in parolo svetovnega miru s pomočjo svetovne trgovine. Zgodovinski pohod liberalizacije mednarodnih ekonomskih odnosov, čemur danes pravimo globalizacija, je prekinila prva svetovna vojna in kriza v 30-ih letih.

Metodološka evidenca v pričujočem delu je poglobljena in korektna; implikacijo metodoloških premislekov in nenazadnje, epistemoloških, je čutiti v empirični evidenci in teoretskih utemeljitvah.

Dilema malignosti oz. benignosti procesa se z vprašanjem smeri razvoja, v kolikor bi bil le-ta usmerjan z drugimi procesi, dvigne na raven drugačnega reda. Vprašanje, ali je socializem pomenil večje ali manjše razslojevanje, dejstvo, da je avtarkija socializma pomenila počasnejše napredovanje v kateremkoli smislu, ter stanje, ki je razvidno v postsocialističnih državah, kjer se razlike po večini zvečujejo, analitika postavlja v nezavidljiv položaj.

Problem tranzicijskih držav je v vprašanju, ali je za poglobljanje razlik v državah bivšega socializma krivo odpiranje teh držav prepihu globalnega gospodarstva, ali pa je vzroke potrebno iskati v spremembi sistema in uvedbi tržne kapitalistične ureditve. Ključno vprašanje namreč je, ali je poglobljanje razlik med tranzicijo in globalizacijo specifično?

Gre za primer konvergence in divergence, vendar se je dejstvo odprtosti, kot navaja avtor preko empirične evidence, v dolgih valovih razvoja človeštva izkazalo za zagotovilo napredka, torej kot nujnost. Na tem mestu se zastavi realno vprašanje, koliko krivde za poglobljanje razlik lahko pripišemo globalizaciji? Resda se sociološke in kulturološke študije globalizacije zlasti osredotočajo na homogenizacijo kulture (enakost svetovnih standardov, tj. kokakolizacija idr.) in razpršitev družbenega nadzora pri upravljanju organizacij. Potrebno se je zavedati, da je politična globalizacija mnogo šibkeje raziskana kot njena ekonomska razsežnost – to je razumljivo že zato, ker je mnogo težje uvideti njene akumulirane politične učinke. Na nivoju nacionalnih držav gre dejansko za multicentrično odločanje in reguliranje.

Zanimivo vprašanje, ki je v tem delu izpostavljeno, se nanaša na (ne)povratnost procesa. Realno lahko pričakujemo naraščajoči proces globalizacije in ne krčenje le-te. Internetizacija globalne ekonomije lahko bistveno preobrazi dosedanje načine in oblike globalizacije, ki sicer ni linearna in konstantno rastoča tendenca.

Težko je opredeliti teoretične temelje za analizo vplivov globalizacije na porazdelitve dohodkov med državami in znotraj njih. Avtor izpostavi tri teze globalizacije, ki v grobem vključujejo navedene antizeze in ambivalence. Hiperglobalistična teza globalizacijo definira kot povsem novo obdobje v zgodovini človeštva, v kateri postajajo nacionalne države naravni družbeni pojav in nimajo mesta v globalni ekonomiji. Prihaja do ekonomij brez meja, v katerih nacionalnim vladam preostane le še transmissijska vloga. Skeptična teza prav tako podlega ekonomskemu razumevanju globalizacije, oz. domnevi, da predpostavlja popolnoma integrirano globalno tržišče in zakon ene same cene. Današnja stopnja globalizacije ne predstavlja zgodovinskega precedensa, oz. se z njo na veliko pretirava. Globalizacija in regionalizacija sta v bistvu razumljeni kot nasprotujoči si tendenci, kar povzroča, da je globalna ekonomija danes celo manj integrirana kot v času neoklasičnega obdobja ekonomije, ko je imel denar zlato podlago. Transformacijska teza temelji na prepričanju, da je napočilo novo tisočletje in da globalizacija predstavlja tisto ključno silo, ki povzroča hitre in globoke družbene, politične in ekonomske spremembe sodobnih družb.

Izkušnje zadnjih dveh desetletij so jasne: države, ki so se od srede 70-ih let hitro razvijale, so tiste, ki so namenile velik del BDP za naložbe in vzdrževanje makroekonomske stabilnosti. Te naložbe pa niso šle le v fizični kapital, pač pa zlasti v izobraževanje ljudi, ki so za rast pomembnejši

kot pa institucije (glej teorijo razvoja, institucionalno šolo, radikalne analize str.56-64). Čeprav je očitno, da ekonomska rast in revščina korelirata, pa ni jasne niti teoretične niti empirično dokazane zveze med revščino, dohodkom in rastjo, še manj pa, če analizi priključimo odprtost. Avtor povzema, da odprtost lahko pozitivno vpliva na rast, a ne vedno; da rast lahko zmanjšuje ali večja revščino; da odprtost lahko krepi ali zmanjšuje neenakost, da je zveza med neenakostjo in rastjo nejasna, lahko pa je tudi negativna in da neenakost praviloma vodi v revščino

Očitno je eden osrednjih problemov, glede katerega se lomijo kopja, kako upoštevati razlike znotraj držav in njihov vpliv na neenakost v svetu. Velike metodološke razlike so tudi med ekonomisti trga dela in mednarodne menjave. Metodološke razlike pri merjenju revščine najbolj nazorno kaže Deaton (2003), ko opozarja na pomanjkljivosti merjenja, ki ga izvaja Svetovna banka. Prvi problem je, ali je ustrezneje implicirati mednarodno ali pa državne definicije revščine, če že zanemarimo velike težave s cenami, tečajji oz. merjenjem s pariteto kupne moči. Strokovno je gotovo ustrezneje imeti državne opredelitve, saj je definicija revščine odvisna od razvojne ravni države in se z razvojem pomika navzgor, kar pomeni, da ni za vse enaka.

Neenakosti torej ni mogoče zmanjšati brez gospodarske rasti, zato je osrednji cilj vsake demokratično izvoljene vlade pospeševati gospodarsko rast, ker le tako vsi pridobivajo, čeprav kot vidimo realno, ne vsi enako. Vseeno pa povzroča velike skrbi dejstvo, da so bile stopnje rasti tako zgodovinsko kot v zadnjih desetletjih sila neenakomerne. Sicer pa ni dvoma, da je globalna ekonomija bistveno bolj varna kot pa ekonomija z manj intenzivnimi mednarodnimi povezavami ali ekonomija avtarkičnega gospodarstva.

Barbara Tomšič

**Mali Franc: Razvoj moderne znanosti – socialni mehanizmi. Ljubljana: Založba FDV, zbirka Teorija in praksa, 2002
191 strani (ISBN 961-235-111-2), 3.700 SIT**

Knjigo Razvoj moderne znanosti lahko beremo kot priročnik, če smo med tistimi, ki se želijo(mo) ukvarjati z znanostjo ali kot zgodovinski pregled nastanka znanstvene misli, ki je do danes prerasel v pojmovanje znanosti kot samostojne enitete (sistema) znotraj družbenega sistema (sistemska teorija). V tretjem primeru jo lahko vzamemo v roke kot učbenik in jo študiramo bodisi kot profesor bodisi kot študent. Napisana je namreč izredno pregledno, besedilo je razdeljeno v sedem delov, ki se zaključijo z zadnjim, osmim delom, ki je sklepna misel. Za konec se potopimo v razkošen seznam literature in zaman iščemo stvarno kazalo. Delo na 191 straneh je dobrodošel vpogled v razumevanje delovanja znanosti in njen nastanek.

V drugem delu, ki se ukvarja z družbenimi in epistemološkimi temelji nastanka moderne znanosti nas avtor vpelje v pojmovanje znanosti kot diferenciranega in funkcionalnega družbenega sistema, ki deluje odvisno od notranjih in zunanjih družbenih mehanizmov oz. predpostavk. Roberta Mertona imenujemo za očeta sociologije znanosti par excellence, saj je prvi opozoril na pomen in vlogo občega sistema kulturnih vrednot v povezavi s sistemom znanosti. Avtor poleg tega dokazuje, da ni naključje, da se je znanost pojavila (rodila) v Evropi, natančneje v Grčiji (obdobje grškega razsvetljenstva v 6 in 5 stol.pr.n.št.) in jo obravnava kot »organizirano in institucionalizirano socialno obliko produkcije novega znanja« (str.7). Predmet njegove obravnave niso posamezniki – znanstveniki (v tem primeru bi bilo zanimivo raziskovanje v povezavi z vprašanji intelektualnih elit), ampak znanstvena omrežja, ki so, kot ugotavlja, v današnji moderni družbi vse bolj heterogena in multidisciplinarna. Dodati velja, da je avtorjev izhodiščni zornik vedno

zorni kot sistemske teorije, torej se gibljemo na polju funkcionalno diferenciranega družbenega sistema, v katerem je znanstveni sistem samo eden poleg mnogih drugih, denimo ekonomskega ali političnega. Glede na negotovo prihodnost (in sedanost) take družbe v zadnjem poglavju posveti nekaj pozornosti družbenim tveganjem v moderni znanosti.

Kolikor govorimo o moderni, moramo potemtakem tudi o klasični znanosti. Klasičen pojem znanosti označuje/definira logos, pojem, ki med drugim pomeni tudi logično mišljenje in sklepanje. V 5. stol.pr.n.št. se je znanstvena misel kazala v abstraktnih znanostih, matematiki in astronomski geometriji. Pozneje se uveljavi pojem episteme, ki označuje zanesljivo oz. dokazano vedenje in ga lahko primerjamo s tem, kar danes imenujemo znanost. Za Platona in Aristotela, antična filozofa par excellence, je bil episteme teoretska dejavnost, kjer sta bili osrednji kategoriji dokazljivosti in posredovanosti. Platon je vpeljal vprašanje resničnosti (pristnosti in ponarejenosti), razlikovanje med dokazanim vedenjem (episteme) in mnenjem (doxa), Aristotel pa je dokončno vsebinsko utemeljil pojem znanosti kot duhovno oz. teoretsko mišljenje ter vpeljal metode logičnega sklepanja, silogizme, itd. Glede na pojmovanje posredovanja znanja razlikujemo med staroveško in novoveško znanostjo, pri čemer gre pri prvi za posredovanje znanja iz aksiomov, pri drugi pa po poti empirije.

Kakorkoli, prvi je uporabil pojem znanosti britanski filozof William Whewell leta 1833, da bi z njim označil praktično raziskovalno dejavnost. Do sinteze pojma znanosti kot sistema in metode je prišlo v drugi polovici 18.stol. po zaslugi nemških klasičnih filozofov, kot so Fichte, Kant in Hegel. Paradoksalno je, da je renesansa povzdigovala Platonove ideje mysticizma in zavračala Aristotelov naravoslovno-filozofski pristop. Summa summarum je Aristotelova zapuščina določala, kakšna vprašanja si bo postavljalo novoveško naravoslovje (vprašanja empirije in mehanicizma).

Za temelje moderne znanosti veljajo trije elementi: znanstveni zakon, eksperiment in napredek. Znanstveni zakon je postal s pojavom novoveške mehanicistične znanosti osnovni cilj raziskovanja. Eksperiment velja zaradi zavedanja pomena ponovljivosti in kontrole v procesu spoznanja ključno inovacijo v znanstveni misli in je osnova za razumevanje vzročnosti. Ideja znanstvenega napredka pa pomeni opustitev religioznih, magijskih in mističnih spon srednjega veka, hkrati pa bistveni del novoveške misli zaradi spoznanja, da je človek tvorec napredka. Pri utemeljevanju nastanka znanstvene misli pa ne moremo zanemariti idej kulturnega relativizma in predsodkov o kulturni superiornosti Zahoda. Na tem mestu bomo izpostavili le avtorjevo podrobno analizo problema in pomen socioloških raziskav o družbenih dejavnikih nastanka moderne znanosti, s katerimi je se je ukvarjal Max Weber in pozneje Rober Merton.

V tretjem delu spoznavamo proces družbene institucionalizacije znanosti, proces, ki je posledica spremenjene vloge znanstvene stroke v družbi. Prva faza je amaterska oz. ljubiteljska, za katero je značilno svobodomiselnno delovanje posameznikov (znanstvenikov amaterjev) z namenom raziskovati in ponoviti rezultate raziskav pred kolegi. Tovrstno delovanje poteka na akademijah znanosti, katerih namen je ustvarjanje novega, na preizkusu temelječega vedenja. Za prvo velja v Italiji nastala Accademia dei Lincei iz leta 1603, sledili pa sta ji londonska in pariška akademija znanosti. Druga ali akademska faza označuje enotnost poučevanja in raziskovanja (sožitje tradicije in inovacije). Osrednji prostor profesionalizacije in institucionalizacije znanosti postanejo univerze, ki nasledijo akademije znanosti. Slednje zaradi nesutrezne organizacijske strukture propadejo v 19. stol., ko se obudi v 10. stol. zamrlo ustanavljanje univerz. Na univerzah se uveljavi znanstveno delo kot družbeno legitimni poklic z upoštevanjo akademsko svobodo in avtonomijo. (Ob primerih nastanka univerz v Angliji, Franciji in ZDA manjka prikaz ustanovitve ljubljanske univerze). Zadnje obdobje institucionalizacije znanosti se začne v 20. stol. in se imenuje obdobje industrializacije, saj postaneta znanost in tehnologija ključna dejavnika spreminjanja družbenega okolja. Obdobje po drugi svetovni vojni, za katerega je značilna množična uporaba

znanstvenih rezultatov, imenuje Derek de Solla Price tudi »obdobje velike znanosti«.

Sodobno znanost pojmuje avtor kot znanstveno-tehnološko-ekonomski kompleks in poleg sprememb in novosti, kot so denimo interdisciplinarnost raziskovanja, kognitivna heterogenost, organizacijska heterarhičnost, uporaba eksternih meril znanstvene kakovosti, je eden izmed največjih družbenih izzivov znanosti v 21. stol. usmerjenost v aplikacijo. Aplikativna znanost postaja v povezavi z ekonomskim področjem, predvsem industrijo in gospodarstvom, razvojna možnost gospodarsko nerazvitih (neuvejavljenih) držav. Znanstvena praksa danes presega okvir država-znanost-industrija in je prisotna na nivoju lokalno-globalno. Ta premik prinaša v znanstveno prakso visoko stopnjo kompleksnosti, nepredvidljivosti, dinamičnosti in tveganja. Ne gre spregledati konteksta sodobne tržne družbe, kjer je informacija postala tržna dobrina. Informacija je postala tako dvorezen meč: po eni strani je blago na trgu, vsem dostopno, po drugi pa morajo znanstveniki kot njeni producenti poleg produkcije skrbeti tudi za njeno aplikacijo.

Četrty in peti del obravnavata vprašanja družbenih norm v znanosti in deviantne oblike obnašanj znanstvenikov ter družbeno moč v znanosti. Pri preučevanju znanstvene profesije je pomembna opredelitev znanstvenega poklica kot profesionalne dejavnosti istega tipa kot pravnik ali zdravnik, katere utemeljitelj je R. Whitley. Za preprečevanje deviantnih oblik obnašanja znanstvenikov mora biti vzpostavljen kontinuiran nadzor poklicne kakovosti in učinkovitosti, z drugimi besedami recenzijski sistem, kot so na primer peer review (kolegialna kontrola), gatekeepers (kontrolorji vstopnih informacij). Utemeljitelj etosa znanosti oz. nabora družbenih norm v znanosti je R. Merton. Vsebuje naslednja vrednostna načela: univerzalnost, komunalnost, nepristranost, sistematični/organizirani skepticizem, skromnost in izvornost. Avtor izpostavlja kot problematično vprašanje komunalnosti ob naraščajočih zahtevah po komercialni uporabi znanstvenih odkritij, zaščiti intelektualne lastnine in trženju znanstvenega vedenja. Tovrstne zahteve so lahko vzrok za kršenje etosa znanosti in pojav goljufij in prevar v znanosti. Deviantno obnašanje je lahko posledica eksogenih, denimo koruptivnega obnašanja zaradi finančnih apetitov, ali endogenih dejavnikov, denimo intelektualna nepoštenost, neupoštevanje avtorskih pravic. Med znanstveniki prevladujeta dve nasprotujoči si stališči glede goljufij in prevar, in sicer, da se znanost uspešno spopada z njimi in drugič, da so samo vrh ledene gore. Morda vseeno ne bi bilo napačno trditi, da z novimi primeri deviantnih obnašanj v znanosti narašča tudi število definicij in vzrokov za tovrstno početje, pri katerem so v večini primerov v ozadju ambicije po t.im. hitri slavi in pretirana ambicioznost.

V zadnjem delu je v širšem smislu izpostavljen problem družbene legitimnosti znanosti, pri čemer je vprašanje ocenjevanj znanstvenega dela eden izmed obravnavanih primerov. Pri vprašanju znanstvene legitimnosti gre za predstavljanje in sprejemanje znanstvenega dela kot družbeno potrebnega in sprejemljivega. Prva izmed dilem družbene legitimnosti znanosti je podarjanje njene praktične tehnične vrednosti. Naslednja je kritika utilitarne znanosti in potreba po obujanju »čiste znanosti«, kot jo je zagovarjal Pasteur z mislijo, da »ni nobene kategorije znanosti, ki bi jo lahko imenovali uporabna znanost«. Pridružujeta se ji kritika znanstvenega scientizma, ki verjame v linearni napredek in popolno premoč znanosti nad družbo in naravo ter kritika vrednostno nevtralne znanosti, ki zagovarja družbeno nevtralno pozicijo znanstvenikov in jim odklanja družbeno odgovornost pri uporabi znanstvenih rezultatov. Na koncu izpostavi avtor potrebo po večji meri »kritične avtorefleksije« znanosti ob upoštevanju položaja znanosti v družbi v nenehni odvisnosti od vsakokratnih družbenih okoliščin.

Tina Kogovšek

**ur. Jurij Fikfak, Frane Adam, Detlef Garz: Qualitative Research – Different Perspectives, Emerging Trends. Ljubljana: Založba ZRC, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 2004
280 strani (ISBN 961-6500-58-9), 3.620 SIT**

Zbornik *Qualitative research: different perspectives, emerging trends* je nasledek mednarodne konference o kvalitativnem raziskovanju na Bledu l. 2000. Nameni konference so bili trije: pregledati nekatere sodobne trende v kvalitativnem raziskovanju, tako po svetu kot v Sloveniji, ter predstavitev raziskovalnega dela slovenskih in tujih raziskovalcev z ambicijo ustvariti temelje za njihovo medsebojno sodelovanje in nadaljnji razvoj kvalitativnih raziskav.

Uredniki zbornika so priznani raziskovalci (tudi) s področja kvalitativne metodologije: Jurij Fikfak je sodelavec Inštituta za slovensko narodopisje, ki se, med drugim, ukvarja z zgodovino, teorijo in metodologijo etnoloških in folklorističnih raziskav, ritualnimi praksami vaških skupnosti, slovensko narodnostno skupnostjo za mejami Slovenije. Frane Adam deluje na Fakulteti za družbene vede kot predavatelj za metode kvalitativne analize, kot raziskovalec pa se v zadnjem času veliko ukvarja s preučevanjem razvoja tranzicijskih družb in socialnega kapitala. Detlef Garz pa kot predavatelj in raziskovalec (predvsem kvalitativnega raziskovanja na področju pedagogike) deluje na Johannes Gutenberg Universität v Mainzu.

Struktura in vsebina publikacije v večjem delu odraža štiri tematska področja konference: pregled kvalitativnega raziskovanja na Slovenskem, računalniško podprto kvalitativno analizo, nove metodološke prijeme ter aplikacije kvalitativnih metod za spodbujanje aktivnosti za demokracijo in civilnodružbene pobude.

Zbornik vsebuje šest zelo raznolikih tematskih sklopov. V epistemološkem F. Adam in D. Podmenik uvodoma pregledno, sistematično predstavi prisotnost kvalitativnega raziskovanja v slovenskem prostoru, tako v raziskovanju kot v akademskem kurikulumu, ter ga postavi tako v slovenski zgodovinski kontekst, kot tudi v kontekst razmaha tovrstne metodologije po svetu. Med drugim ugotavljata, da ima kvalitativno raziskovanje svojo tradicijo tudi v slovenskem prostoru vsaj od 70-ih let prejšnjega stoletja dalje, čeravno v primerjavi s kvantitativnim raziskovanjem relativno obrobno (kar je bilo vsaj delno pogojeno s tedanjo politično situacijo, v kateri so se kvalitativne metode morda zdele kot relativno grob vdor v občutljivo sfero zasebnosti). W. C. van den Hoonaard oriše epistemološki okvir kvalitativnega raziskovanja na liniji deduktivna – induktivna raziskovalna logika ter kritično ovrednoti njegovo pogosto obravnavo kot manjvrednega ali pa kot raziskovalno strategijo, ki je v najboljšem primeru podrejena in/ali dopolnilna eksaktnejšemu kvantitativnemu raziskovanju. R. Sieder pa se podrobneje posveti eni od kvalitativnih “tehniki” zbiranja podatkov – narativnemu intervjuju.

Drugi sklop tematizira vlogo raziskovalca v razmerju do “objekta” njegovega raziskovanja. T. Bajuk Senčar poskuša opredeliti vlogo terenskega dela v sodobni antropologiji. V izhodišču ga postavi v zgodovinski kontekst začetkov antropologije, ko je veljalo za obvezno iniciacijo vsakega “resnega” antropologa, praviloma pa je potekalo v “tuji” kulturi v pomenu druge etnije. V sodobnem, z medsebojnimi stiki in vplivi vedno tesneje povezanem svetu, ki praktično ne pozna več izoliranih kultur (kolikor jih sploh kdaj zares je), avtorica enega od produktivnih izzivov sodobne antropologije vidi v preučevanju kultur, ki niso nujno razumljene v pomenu kulture kot etnije, ampak širše, na primer kulture znotraj posameznih znanstvenih disciplin (kar je tudi njeno ožje raziskovalno področje). J. Fikfak skozi konkretne primere problematizira tako pogled informatorja kot pogled raziskovalca, ki ju usmerjajo specifična življenjska zgodba, širši zgodovinski in družbeni kontekst itd., raziskovalca pa še dodatno vpetost v specifični znanstveni diskurz, ki ga oblikuje skozi svoje profesionalne izkušnje. Avtor v sklepnem delu poskuša najti

načine, skozi katere oba akterja v raziskovalnem procesu lahko najdeta produktivne skupne točke. R. D. Egan išče "rešitev" nekaterih ključnih metodoloških problemov kvalitativnega raziskovanja (ustrezne reprezentacije "glasu drugega" in tudi, po eni strani interpretacije lastne avtentične izkušnje raziskovalke-udeleženke, po drugi strani pa samorefleksije pristranosti te izkušnje), posebej z aktivno udeležbo raziskovalca, v interpretaciji skozi optiko poststrukturalističnih in psihoanalitičnih teorij. Cilj tako usmerjene analize je osvetlitev specifičnega diskurza in nezavednih jezikovnih zdrsov, ki ima funkcijo kritične refleksije lastne raziskovalne prakse in njene umestitve v širši družbenozgodovinski kontekst.

Sklop *Objektivna hermenevtika* obsega opis tega metodološkega pristopa U. Oevermanna (ki ga je tudi razvil) ter njegovo aplikacijo na analizo šolske ure A. Fehlhaberja in D. Garza. Gre za združitev tako temeljnega kot aplikativnega raziskovanja, ki skozi konkretne primere s precizno zasnovano sekvenčno analizo išče latentne strukture smisla in objektivne pomenke strukture.

Četrty sklop vsebuje opis in aplikacije nekaterih pristopov kvalitativne metodologije. Uvodni članek K. Kazmierske je naravnano bolj teoretično in predstavi ter kritično ovrednoti narativni intervju kot eno od produktivnejših metod biografske analize. Druga dva članka sta bolj aplikativne narave. B. Mesec na primeru iz prakse socialnega dela uporabi znani in pogosto uporabljeni pristop induktivno izpeljane teorije (uporablja se tudi izraz utemeljitvena teorija, gre pa za težko prevedljiv originalni angleški izraz *grounded theory*). Vzorce delovanja vpletenih akterjev interpretira v kontekstu sodobnejših, aktivnejših in za uporabnika socialnih storitev senzibilnejših pristopov v socialnem delu. Induktivno izpeljano teorijo na primeru organizacije vaškega plesa na vaški praznik aplicira tudi V. Huzjan.

Zelo dobrodošla in informativna sta tudi članka v sklopu o računalniških programih za kvalitativno analizo podatkov. S. Friese pregledno in dokaj široko opiše lastnosti, funkcije, tehnične predpostavke ter prednosti in slabosti več zelo razširjenih računalniških programov za tovrstno analizo ter ovrednoti primernost njihove uporabe za različne vrste potencialnih uporabnikov. J. Zelger pa opiše inovativno metodo kvalitativne analize podatkov (h kateri sodi tudi računalniški program) GABEK, ki je katica nemškega izraza za »holistično procesiranje kompleksnosti«. Metoda omogoča natančen opis in interpretacijo problema, je procedura za njegovo reševanje, pri čemer upošteva izkušnje vseh vpletenih akterjev, in je tudi v pomoč v procesu sprejemanja odločitev. Avtor njeno uporabo izčrpno predstavi na primeru analize aktualnih etičnih problemov na področju medicine (genetska manipulacija, kloniranje, genetsko zdravljenje ipd.).

V zaključnem sklopu o etiki kvalitativnega raziskovanja W. C. van der Hoonaard izpostavi problem kvalitativnih raziskav, ki so (vsaj v ZDA in Kanadi) podvržene strogim etičnim komisijam, ki pogosto favorizirajo kvantitativno usmerjene raziskave. Avtor ugotavlja, da tudi kvantitativno usmerjene raziskave, kljub strogim merilom kakovosti in etičnosti, lahko vsebujejo elemente, ki so za kvalitativnega raziskovalca v etičnem smislu lahko sporni. Po drugi strani pa kvalitativno raziskovanje že v svojem izhodišču vsebuje nekatere visoke etične standarde (npr. obveščanje raziskovancev o rezultatih raziskave, včasih tudi preverjanje ustreznosti interpretacij pri raziskovancih, spoštovanje kulture raziskovancev, s kar se da nizko stopnjo vdiranja vanjo in nevsiljevanjem raziskovalčevega pogleda na svet, kar se da pazljiva in avtentična predstavitev življenjske izkušnje raziskovanih).

Qualitative Research predstavlja zanimiv in uporaben nabor tako splošnejših epistemoloških razmišljanj, kot tudi predstavitev in ilustrativnih aplikacij novejših metodoloških pristopov. Tej strukturi delno sledi zbornik kot celota, saj v prvem delu prevladujejo bolj teoretično metodološki članki, v drugem pa bolj aplikativni. Velja pa tudi omeniti, da je, kljub splošno zvenečem (glavnem) naslovu, knjiga vendarle namenjena zahtevnejšemu bralcu-raziskovalcu z določeno mero poznavanja kvalitativne metodologije.

Jana Nadoh

**Gareth Morgan: Podobe organizacij. Ljubljana: Založba FDV, 2004
425 strani (ISBN 961-235-152-X), 6.500 SIT**

prevod Dana Mesner Andolšek, Jana Nadoh

»Prehajamo od sveta s tradicionalnimi organizacijskimi oblikami v svet, ki je še neizrisan. Če bi moral izbrati eno vodilo za raziskovanje obeh svetov, bi izbral knjigo G. Morgana Podobe organizacij. Svetovalcem in vodjem bo pomagala okrepiti njihove sposobnosti gledanja, razumevanja in oblikovanja organizacij, da bodo kos sodobnim ekstremnim izzivom.«

Besede Billa Veltropa, ustanovitelja znamenitega *International Centre for Organizational Design* ter enega izmed vodilnih na področju organizacijskih oblik, ki se je na svoji 20-letni profesionalni poti večkrat izkazal za enega najboljših; knjiga *Podobe organizacij* se aktualne tematike delovanja organizacij loteva z izjemnim zanosom in izvirnostjo, ki ji prav gotovo ne bomo ponovno pričla še nekaj časa. Čeprav je delo nastalo že leta 1997 (pri SAGE Publications), še danes velja za eno izmed klasičnih svetovnih uspešnic, ki na pregleden in ustvarjalen način opisuje zgodovino sodobnih teorij organizacije in tako prispeva k nadaljnem razumevanju in razvoju organizacijskih študij.

V oporo ideji, da bi podala lastno oceno omenjenega dela stoji dejstvo, da sem kot soavtorica prevajanja kompetentna, saj sem delo spoznala veliko natančneje in na povsem drugačen način kot sicer. Verjamem, da so *Podobe organizacij* avtorja Garetha Morgana neprecenljiv vir informacij za tiste, ki se šele spoznavajo s področjem sociologije organizacije, obenem pa tako začetnikom kot izkušenim bralcem ponuja ustvarjalen in na trenutke popolnoma drugačen pristop k razmišljanju o organizacijah, ki bo prav gotovo prispeval k inovativnosti njihovih interpretacij in iz tega izhajajočega delovanja.

Ustvarjalnost pri razmišljanju o organizacijah in dinamiki delovanja njihovega sveta je tudi ena izmed najostrejših značilnosti publikacije. Avtor se tega loteva na povsem nenavaden način, za znanstvene razprave z netipičnim interpretativnim sredstvom - z uporabo metafor. Na 425-ih straneh bralcu predstavi osem različnih metafor organizacije, s katerimi pravzaprav ponazarja različne načine razmišljanja o organizaciji in posameznih organizacijskih fenomenih, kot so organizacijska kultura, struktura, dejavniki motivacije in nagrajevanja itd. Na ta način skuša razkriti več razsežnosti iste problematike in bralca navaditi na idejo, ki je v teoriji organizacije prisotna že vsaj nekaj desetletij: da naj bi bila odzivnost akterja diferencirana vsaj v tolikšni meri, kolikor je diferencirano tudi njegovo okolje. Vsekakor velja, da je sodoben svet organizacij dinamičen kot še nikoli poprej, vse hitrejši procesi globalizacije s seboj prinašajo nove izzive, te pa vedno intenzivnejše spremembe, ki zahtevajo še hitrejši in uspešnejši odziv. Torej je nujno, da postane dinamično tudi naše razumevanje teh procesov.

Podobe organizacije so razdeljene v tri dele. Prvi zajema uvodni pregled proučevanja organizacij. Avtor v njem razpravlja o naravi metafore kot sredstva interpretacije in o njeni vlogi pri razumevanju organizacij in menedžmenta. Obenem pojasnjuje strukturo publikacije in izpostavlja pomen posameznih elementov, ki jih je v delu uporabil.

Temu sledi drugi del, ki v osmih poglavjih predstavi nekatere metafore organizacije: stroj, organizem, možgane, kulturo, politični sistemi, duševni zapor, tok in transformacijo ter instrument dominacije. Avtor v vsakem poglavju predstavi specifičen pogled, ki ga predpostavlja posamezna metafora, nadaljuje z iskanjem vzporednic med to miselnostjo in obstoječimi teorijami organizacije, nato pa vsako poglavje zaključí z izpostavljanjem prednosti in omejitev proučevane metafore, kar se izkaže kot prednost, saj bralca po eni strani vodi k potrebnim sklepom, po drugi strani pa ga spodbuja k iskanju zlasti lastnih refleksij.

Med prvimi teoretičnimi pristopi, ki so organizacije začeli sistematično proučevati so t. i. tradicionalne oz. klasične teorije menedžmenta (Fayol, Weber), z začetka 20. stoletja, med katere Morgan uvršča tudi Taylorjev znanstveni menedžment. Skupni imenovalc teh teorij je vsekakor pojmovanje, da naj bi bila organizacija - če želi delovati optimalno in na ta način dosega maksimalno uspešnost – dobro naoljen stroj. Ne glede na uspešnost organizacije, pa je pomanjkljivosti v takšnemu pristopu najti v neupoštevanju človeškega dejavnika, potreb zaposlenih in vpliva organizacij na širše družbene sisteme. Morgan tako v prvem poglavju drugega dela publikacije razpravlja o takšnih oblikah organiziranja dela, katere še najbolje uteleša birokratska organizacija. Ta način razmišljanja je pravzaprav še danes najbližje splošni (in pogosto negativni) predstavi o organizaciji, na kar avtor opozori tudi v zaključnem delu, kjer razpravlja o prednostih in omejitvah mehanske metafore.

Kot neposredni odgovor na problem, ki ga izpostavlja razmišljanje o organizaciji kot stroju, avtor v naslednjem poglavju ponudi metaforo organizacije kot organizma, kjer pozornost usmeri na dva dejavnika: v odnos organizacije in okolja ter v odnose z zaposlenimi. Ta način razmišljanja se v organizacijskih teorijah pojavi v 30-ih letih teorijami o medčloveških odnosih in s kasnejšim sistemskim pristopom. V ospredje organizacijskega delovanja postavijo posameznika in skupine ter zadovoljevanje njihovih potreb, kar posledično prispeva k uspešnosti organizacije kot celote. Nadalje, s predstavitev kontingenčne teorije in temu sledečimi idejami populacijsko-ekološkega vidika organizacije, avtor ponazarja pomen prilagajanja organizacij okolju in išče analogije tudi v naravoslovnih in tehničnih disciplinah.

Tovrstno raziskovanje Morgan nadaljuje tudi v sledečem poglavju, kjer organizacijo primerja z možgani in holografom. Izhajajoč iz predpostavke, da se mora organizacija prilagajati eksternim spremembam, okolju, ki ga je nemogoče nadzorovati, in sledeč idejam v prejšnjem poglavju vpejlane sistemske teorije, avtor poudarja vzpostavitev notranje kohezivnosti organizacije. Na tem mestu se zateka h kibernetiki, ki kot odgovor na ta problem menedžmentu ponudi vzpostavitev informacijskih sistemov v organizacijah, avtor pa ob tem opozori na običajno bolj zanemarjen dejavnik, na pomen procesov učenja organizacije. Na osnovi slednjega avtor odgovarja na zahteve družbe znanja ter izoblikuje koncept holografske organizacije (v menedžmentu bolj poznane kot učeeče se organizacije) in pojasnjuje principe, ki omogočajo vzpostavljanje in ohranjanje takšne organizacije.

V petem poglavju drugega dela se avtor spogleduje s proučevanjem koncepta organizacije kot kulture. Začne razpravo o organizaciji kot kulturnem fenomenu in vplivom kulturnega konteksta na organizacije, kjer gre za dokaj klasične primerjave med ameriško in japonsko kulturo, ki pa jih avtor pronicljivo uporabi in bralca zapelje k razmišljanju o veliko bolj kompleksni problematiki organizacijske realnosti kot osnove za uspešno organizacijsko kulturo.

Razpravo nadaljuje s poglavjem o organizaciji kot političnih sistemih. Tu avtor poišče vzporednice med dinamiko znotraj organizacij in političnimi sistemi ter zlasti izpostavlja razmerje med različnimi interesi, cilji in močjo v organizacijah, ki bistveno vplivajo na delovanje organizacije kot celote. V ospredje potisne problematiko različnih oblik »vladanja« organizacijam, predstavi pa tudi kar 14 dejavnikov, na osnovi katerih lahko posameznik ali skupina pridobijo moč v organizaciji in tako vplivajo na procese odločanja. Glede na to, kako organizacija razume različnost interesov, pojav konfliktov in moč kot sredstva razreševanja konfliktov v organizaciji, Morgan izdela klasifikacijo pluralističnih organizacij. Na tem mestu sicer postane nekoliko nejasen, vsaj kar se tiče poimenovanja različnih tipov pluralistične organizacije (unitarne, pluralistične, radikalne), vendar mu je treba priznati, da s klasifikacijo bistveno prispeva k razumevanju tega (političnega) vidika delovanja organizacij.

Ko se že zdi, da je popolnoma izčrpal možnost razumevanja organizacije, nas avtor preseneti z verjetno najzahtevnejšim poglavjem v publikaciji, s poglavjem o organizaciji kot toku in transformaciji. Sledeč Hiraclitovi ideji o spremembah v okolju, s tem poglavjem pravzaprav nadaljuje zgodbo četrtega poglavja o pomenu prilagajanja organizacije okolju, le da v tem primeru skuša

problematico prikazati z drugega, na trenutke popolnoma kontradiktornega vidika. Tu gre še posebej pohvaliti avtorjevo interpretacijo procesa spreminjanja tako v okolju kot znotraj organizacije in implikacije le-tega za uspešno delovanje organizacije. Pri tem zajema iz več disciplin, tako naravoslovnih kot družboslovnih, kar je sicer lahko problematično, saj od bralca zahteva nekoliko širšo razgledanost. Pri opisovanju teh procesov sprva na osnovi teorije avtopoetičnosti predstavi egocentrično organizacijo, za katero je značilno, da je v odnosu do okolja zaprta (in tako v nasprotju s pojmovanjem sistemske teorije o odprtosti sistemov), sledi pa proučevanje organizacije in menedžerskih praks z vidika teorije kaosa, kibernetike in marksizma. Kot že rečeno, to poglavje od bralca prav gotovo zahteva največ pozornosti in koncentracije, kar pa avtor na več mestih omili s svojim zanimivim in lahkotnim ameriškim stilom pisanja.

Nenazadnje sledi še poglavje o organizaciji kot instrumentu dominacije, kjer avtor relativno enostavno problematizira vpliv multinacionalnih podjetij na širše politično, gospodarsko in družbeno okolje. Pri tem se postavlja na stran nasprotnikov multinacionalnih podjetij, kjer argumentacijo črpa iz klasičnih socioloških in ekonomskih razprav na to temo.

Tretji del publikacije, sestavljen iz dveh poglavij, se zdi še posebej relevanten. Avtor ga poimenuje *Implikacije za prakso*, s čimer bralca popelje korak dlje od običajnega tovrstnega branja – k uporabi vseh metafor v praktični situaciji. Ne gre torej zgolj za pojasnjevanje abstraktnih konceptov, ki jih povprečen uporabnik skoraj gotovo ne bi samoiniciativno skušal uporabljati v praktičnem okolju. Morgan takšnemu uporabniku skuša dokazati, kako to storiti in predvsem, zakaj je to nujno. Prav gotovo je ta del publikacije neprecenljiv, saj vse doslej proučevane metafore postavlja v specifično situacijo, znotraj katere vsakemu, še tako nedomiselnemu uporabniku, odkriva razsežnosti delovanja organizacij kot celot in menedžerskih praks znotraj njih. Da je mera polna, zaključuje svoje razmišljanje s sklepom in obsežnimi bibliografski zapiski, ki ponujajo obširen seznam referenc, le-te pa so dopolnjene z avtorjevimi pojasnili in predlogi, ki zainteresiranemu bistveno olajšujejo nadaljnje raziskovanje.

Knjiga je resnično izvirno, zanimivo in stimulatívno branje, ki tako začetnike kot bolj izkušeno publiko vzpodbuja k novim izzivom, razmišljanju o organizacijah ter ustvarjalnem delovanju znotraj njih. Morgan je z delom *Podobe organizacij* preskočil kar nekaj korakov od klasičnega nagovora in si resnično zasluži naziv guruja menedžmenta. Publikacijo priporočam vsem, ki želijo podrobneje raziskati področje sociologije organizacij in ob tem zajeti optimalen obseg informacij ter poiskati priložnosti za ustvarjalnost znotraj organizacijskega okolja menedžmenta.

Barbara Rajgelj

Benjamin Flander: Pozitivna diskriminacija.

Ljubljana: Založba FDV, 2004

274 strani (ISBN 961-235-175-9), 4.000 SIT

Delo Benjamina Flandra, višjega predavatelja na Fakulteti za policijsko-varnostne vede, je prvo delo v slovenski pravni znanosti, ki se sistematično ukvarja s pozitivno diskriminacijo. Razdeljeno je na dva dela. V prvem, z naslovom *Vsebinska enakopravnost*, avtor izpelje prehod od formalne k vsebinski enakopravnosti in poda njen filozofski, delno pa tudi zgodovinski in mednarodnopravni kontekst. V drugem delu se osredotoči na pojem pozitivne diskriminacije, predstavi temeljne opredelitve, zameji področje obravnave na pozitivno diskriminacijo v ožjem smislu, nato pa na ne preveč pregleden način predstavi delovanje pozitivne diskriminacije na dveh konkretnih področjih, in sicer pri zaposlovanju in izobraževanju ter pri javnem odločanju.

Pozitivna diskriminacija je razmeroma nov pravni institut, ki označuje »z zakonom določeno začasno različno oziroma prednostno pravno obravnavanje določenih kategorij oseb pri uresničevanju pravic, ki so pravnim naslovljencem praviloma zagotovljene v enakem obsegu in pod enakimi pogoji.« (Flander, 2004: 99). Pozitivna diskriminacija torej temelji na vsebinski interpretaciji načela enakosti, po kateri je enako treba obravnavati enako in različno različno. Pri pozitivni diskriminaciji gre za različno obravnavo različnega; konkretnije, za privilegirano obravnavo depriviligiranih družbenih skupin. Iz tega izhaja tudi bistven problem fenomena, in sicer opredelitev enakosti oz. različnosti (družbenih, ekonomskih in političnih) položajev, opredelitev (različnih) področij, na katerih je različna obravnava dopustna, ter opredelitev (različnih) ukrepov, ki so dopustni za uravnoteženje depriviligiranih položajev. Avtor tega vprašanja ne obravnava podrobneje, ampak se osredotoči zgolj na različnosti, ki so v pravnih redih že deklarirane in bolj ali manj nesporne, kot so spol, rasa in etnična pripadnost. Za nadaljnjo obravnavo ostaja odprto, ali je pozitivna diskriminacija dopustna tudi pri vseh ostalih družbenih skupinah, za katere velja prepoved diskriminacije (npr. spolna usmerjenost, starost, verska pripadnost, tujstvo), na katerih področjih je ta dopusta (npr. pri zaposlovanju, izobraževanju, dostopnosti bivanjskih prostorov, avtonomnost pri urejanju prostora, javnem odločanju) in kakšni ukrepi privilegirane obravnave so pri tem primerni (npr. ekonomske spodbude, kvote v sferi javnega odločanja in zaposlovanja, nižje zahteve pri dostopu do zaposlitve in izobraževanja). Pri izbiri ukrepov je treba biti še posebej pozoren, saj tendenciozna in politično motivirana interpretacija različne obravnave lahko pomeni zgolj prikrito segregacijo in je daleč od namena instituta pozitivne diskriminacije. Zdi se, da bi bilo pri iskanju odgovorov na vprašanja, katere identitete upravičujejo posebno obravnavo, na katerih področjih in s kakšnimi ukrepi treba izhajati iz zgodovinskih položajev posameznih skupin, opredeliti obseg njene depriviligiranosti, s tem pa vsebino in obseg upravičenih ukrepov. Trditve v smislu »seveda je [...] jasno, da morajo imeti manjšine, kot so homoseksualne, etnične in druge, več pravic kot večinski narod, ker jih njegova večinskost naravno ogroža« (dr. Peter Jambrek, intervju, Mladina, 6.9.2004), se zdijo daljnosežne z vidika opredelitve upravičencev privilegirane obravnave, hkrati pa površinske glede opredelitve privilegiranih področij in ukrepov.

Zagata, iz katere bralec pri branju pričujočega dela le stežka najde izhod, je problem razmejitev med pozitivno diskriminacijo v ožjem in v širšem smislu. Med položajem brezposelnega, ki prejema denarno nadomestilo (pozitivna diskriminacije v širšem smislu), ter osebo določenega spola, ki dobi študijsko mesto na fakulteti zaradi obstoja kvot (pozitivna diskriminacije v ožjem smislu), na videz ni velike razlike. Ker se delo izrecno omejuje zgolj na obravnavo pozitivne diskriminacije v ožjem smislu, bi bila potrebna poglobljena razprava o tej delitvi in o njenih posledicah. Avtor pojma razumeje na podlagi trajanja pozitivne diskriminacije (ukrepi diskriminacije v ožjem smislu sočasne narave) in vsebine ukrepov (pri ukrepih diskriminacije v ožjem smislu gre za prednostno obravnavo pri uresničevanju pravic, ki so načeloma vsem osebam zagotovljene pod enakimi pogoji in v enakem obsegu), ne pa na podlagi namena ukrepov. Namen ukrepov pozitivne diskriminacije v ožjem smislu je namreč odprava neenakosti, zaradi katere se ukrepi izvajajo (npr. s kvotami naj se vzpostavi stanje, ko kvote ne bodo več potrebne), medtem ko pozitivna diskriminacija v širšem smislu tega namena nima niti ga ne more doseči (namen denarnega nadomestila za brezposelnost ni odprava brezposelnosti, ampak lajšanje socialne stiske določene družbene skupine). Kljub temu je številna dejanska stanja z nakazanim instrumentarijem težko podrediti v eno ali drugo skupino. Težko je npr. ugotoviti, kaj je namen dodatnih poslanskih sedežev avtohtonih narodnih skupnosti v slovenskem državnem zboru: gre morda za ukrep začasne narave, ki naj odpravi neenakosti v položaju avtohtonih narodnih skupnosti v primerjavi z večinskim narodom ali morda za ukrep, ki naj trajno zagotavlja njihove posebne pravice.

Obravnavana tematika, tako kot številna druga ustavnopravna vprašanja, posega iz področja pozitivnega prava na področje vrednostnih opredelitev. Pravno je v razmerju do političnega avtonomno pri izpeljevanju in uporabi posameznih tehničnih rešitev, precej manj pa pri postavljanju vrednostnih temeljev, na katerih te rešitve temeljijo. Tudi pri pozitivni diskriminaciji

gre v izhodišču za vprašanja svetovnonazorske in politične narave. Raziskovalec do takšne teme po naravi stvari ne more zavzeti popolne distance in se osredotočiti zgolj na tehnično uporabo in primerjavo pozitivnopravnih pravil. Zato ima na voljo le dve možnosti: lahko bodisi razkrije svoja osnovna vrednostna izhodišča in na podlagi konsistentne kritike obstoječih rešitev oblikuje morebitne alternative, bodisi svojih vrednostnih preferenc ne razkrije, kar seveda ne pomeni, da te ne obstajajo. Flandrovo delo je eno redkih del v slovenskem pravnem prostoru, ki svoje vrednostno izhodišče pošteno in pogumno razkrije, kar je vredno priznanja in posnemanja.

Razen mestoma premalo koherentne in zgoščene obravnave in pomanjkljive sistematike (zlasti v drugem delu), je delo za slovenski pravni prostor zelo pomembno, saj predstavlja obsežno zbirko domačih in primerjalnopravnih dokumentov in sodne prakse ter kot tako pomemben prispevek k razumevanju pravno zapletenega in pojmovno še vedno ne-napolnjenega instituta. Na podlagi celovitega pregleda ameriške in evropske (točneje skupnostne) sodne prakse in njene precizne analize in kritike avtor pokaže, da so kljub *in abstracto* deklariranim spodbudam za uravnoteženje depriviligiranih skupin na konkretni ravni odločitve še vedno zelo konservativne in pozitivni diskriminaciji nenaklonjene. V tem kontekstu se dosedanje odločitve Ustavnega sodišča RS zdijo relativno napredne. Kljub temu bi bila prehitra in prepovršna ocena, da je takšna celotna slovenska ustavnopravna doktrina pozitivne diskriminacije. Morda je razlog za videz naprednosti prej v konservativnosti slovenske politične elite, ki izven ustavno zaščitenih dolžnosti, ne uzakonja vplivnejših pozitivno diskriminirajočih pravnih pravil, ali pa morda v neaktivnosti depriviligiranih skupin, ki slovenskega ustavnega sodišča doslej niso postavljale pred ravno težke odločitve.

Roman Vodeb

**Darja Kobal Grum, Janez Kolec, Nada Lebarič, Bojan Žalec:
Samopodoba med motivacijo in tekmovalnostjo – interdisciplinarni
pristop. Ljubljana: Študentska založba, zbirka Scripta, 2004
171 strani (ISBN 961-6446-76-2), 3.900 SIT**

Tisti, ki smo bolj ali manj vpeti v teorijo športa, smo z veliko ambicijo vzeli v roko knjigo z naslovom *Samopodoba med motivacijo in tekmovalnostjo* štirih avtorjev psihologinje Darje Kobal, sociologa Janeza Kolenca, defekotologinje Nade Lebarič ter filozofa Bojana Žaleca. Tekmovalnost je eden od vodilnih fenomenov športa in njegov glavni atribut. Brez tekmovalnosti ni športa – in brez tekmovalnosti tudi ni življenja, bi lahko filozofsko dodali.

Prav filozofski vidik, ki je prepleten z veliko psihologije tvoritveno vpelje bralca v knjigo. Bralec računa, da mu bodo s filozofske pozicije postavljena pametna vprašanja, ki ga bodo zmedla do te mere, da na koncu *edino dvom tisti, v katerega bralec definitivno ne bo dvomil*, vse ostalo, kar naj bi se navezovalo na *samopodobo, motivacijo in tekmovalnost*, pa bo bralec zaradi filozofije postavil pod vprašaj. Vendar se pričakovanje oz. bojazen prelevi v precej bolj prepričljivo dikcijo, ki je odprta na precejšnje število filozofov, ki so tako ali drugače oplazili tematizirana področja. Namesto *dvoma oz. spoznavne skepse* avtor filozofskega vidika smelo, vendar vseeno razsodno predlaga, kaj je v kontekstu *samopodobe, motivacije in tekmovalnosti* prav in kaj ne. Izhodišče filozofskega pogleda je seveda *etika*. Avtor v dispozitivu vpelje simpatičen pojem oz. koncept *idealne identitete* in v objemu »sodobnih filozofskih razprav« pravi, da je »*življenje po idealih lahko smiselno, ker je življenje, ki smo si ga sami zbrali ali pa zato, ker obstaja določeno soglasje, ubranost ali konsistentnost med osebinimi ideali in njenim značajem ter njenim načinom življenja...*«.

Kot filozof avtor na koncu preudarno simpatizira z znanostjo, in v dispozitivu zlije vodo na svoj filozofski mlin, ko pravi, da *znanost potrebuje filozofijo*, in celo, da *filozofija potrebuje znanost*. Zdi pa se, da je avtor v svojih traktatih mnogokrat mislil na *praktično »filozofijo«* (pod narekovaji) – torej na *ideologijo*, kakršna je npr. etika.

Videti je, da avtor celo preveč podlega etiki kot imperativu, ki je v svojih temeljih obrnjen proti tekmovalnosti. V svojem filozofskem vidiku se Žalec odloči za napotek češ, da (pretirana) tekmovalnost ni nič dobrega. Sociolog Kolenc nam v isti knjig v povezavi s kapitalizmom namiguje ravno nasprotno. Skozi sociološki vidik namreč dobimo občutek, da družbenega napredka ne bi bilo, če človek ne bi bil tako tekmovalen. Tekmovalnost je skozi sociološko analizo prepoznana kot kategorija napredka, ki ljudi vodi k boljšemu življenju.

Medtem ko nam filozof in sociolog vsak na svoj način namigujeta kako bi se bilo dobro znajti v kontekstu tekmovalnosti, pa sta ženski avtorici Kobalova in Lebaričeva s tega vidika precej bolj zadržani oz. previdni. Psihološki vidik je konceptualno precej bolj podoben sociološkemu kot Žalcevi filozofski psihologiji. Avtorici podobno kot Kolenc ugotavljata kako je s *samozavestjo*, *motivacijo* in *tekmovalnostjo* pri slovenskih, srbskih in španskih študentih. Bralca najprej spreleti občutek, da je bilo v to psihološko-sociološko raziskavo vloženo veliko truda, vendar pa hitro postanejo aktualni tudi metodološki pomisleki. Združevanje študentov in študentk v enoten vzorec postane z metodološkega vidik problematično, če vemo, da so se določena vprašanja nanašala na telesne sposobnosti, šport in zunanji videz. Tukaj so razlike lahko zelo pomembne, in to ravno v kontekstu samopodobe, motivacije in tekmovalnosti.

Psihoanalitični vidik, ki je kot replika aktualen pri vseh treh vidikih, je v tem kontekstu še kako relevanten. Skozi psihološki vidik sta avtorici sicer opozorili, da so mnoge raziskave nakazale znatne razlike med moškimi in ženskami v kontekstu tekmovalnosti – jasno pa je tudi, da je ženska samopodoba v veliki meri narcistično strukturirana. Ravno koncept *narcizma* je tisti, s katerim bi bilo mogoče marsikaj interpretativnega povedati, še posebno v povezavi na *patološki narcizem*, ki ga je kot sociološki fenomen leta 1978 predstvil Christopher Lasch.

Kakorkoli že, knjiga bo dobrodošla za vse tiste bralce, ki bi radi kaj novega zvedeli o samopodobi, motivaciji in tekmovalnosti. Radikalnih novosti oziroma »drugačnosti« v knjigi sicer ni, kar niti ne moti, saj knjiga ne sodi med t.i. težka branja. Že to da zvelo nekaj novih socioloških in psiholoških dejstev oz. informacij nekaj šteje. Če pa bralca napodti k nadaljnjemu študiju in branju drugačnih strategij in konceptov razumevanja samopodobe, motivacije in tekmovalnosti pa toliko bolje.

Milan Hosta

ur. Niko Toš, Brina Malnar: Družbeni vidiki zdravja – sociološka raziskovanja odnosa do zdravja in zdravstva. Ljubljana : Založba FDV, IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, zbirka Dokumenti SJM, 2002 239 strani (ISBN 961-235-110-4), 4.200 SIT

V času, ko smo mobilni, ne da bi obremenili telo, problematika zdravja postaja vse bolj aktualna. To je lahko znak ozaveščenosti posameznika ali pa ravno nasprotno – pomanjkljiva prilagoditev na spremenjene bivalne razmere. Lahko je znak odkrite skrbi pristojnih institucij, ali pa ideološko sprenevedanje in premeščanje družbene odgovornosti. Mar zdravje postane vrednota, šele ko ga izgubimo? Kaj sploh je zdravje ter kako ga obravnavati, da bomo čim bližje

zadovoljivemu odgovoru? Vprašanj je mnogo in vsaj nekaj odgovorov dobimo v predstavljeni knjigi.

Knjiga zdravje obravnava kompleksno; na način zbranih prispevkov, ki se vsak po svoje in hkrati vsi skupaj obračajo k zdravju v kontekstu družbenega ter tako tvorijo zanimivo študijo, ki med drugim temelji na raziskavah opravljenih v Centru za raziskovanje javnega mnenja pri Fakulteti za družbene vede.

Zdravje naj bi se utemeljevalo kot aktivni, dinamični princip, pri katerem je jasno, da posameznik ni nikoli ločen od celote (od okolja in okoliščin) in tako pred vstopom v knjigo zavzamemo distanco do morebitne normalizacije in opredelitve zdravja kot *stanja*. Primerna začetna kontekstualizacija zdravja, ki se vzpostavlja ob mnogih v knjigi izpostavljenih kriterijih: življenjske razmere in stil, socialno-ekonomski status, okoljske danosti itd., je odločilnega pomena. Kot se izkaže skozi vsebino je bila začetna previdnost odveč, saj gre za družbeno konceptualizacijo zdravja, ki se razlikuje od fiziološke, ki je v športnih krogih, iz katere sredine prihaja avtor prispevka, pogosto obremenjena predvsem s statistično utemeljenimi dejstvi, ki vodijo v interpretacijo narejene normalnosti in se pomanjkljivo, če sploh, umešča v širši družbeni kontekst.

Knjigo sestavlja pet prispevkov, ki jih na kratko povzemamo. Uvodni prispevek avtorice Brine Malnar predstavlja najrelevantnejše aktualne koncepte iz sociologije zdravja (Foucault, Marx, Parson, Goffman) in se nato obrača k trem tematskim sklopom: medikalizacija družbe, družbene neenakosti in življenjski slog. Pri prvem sklopu avtorica kritično prikaže obe plati medalje medikalizacije, ki v skrajnosti obravnava celo socialno problematiko in s tem povzroča tudi politične učinke, ki pa jih na račun individualizacija in biologizacije bolezni skuša izničiti. Z empiričnimi raziskavami, ki jih Malnarjeva navaja, v drugem delu utemelji socialno neenakost oz. socialni stres kot zdravju škodljiv dejavnik in nato v tretjem delu, ob dejstvu da je znano, da življenjski slog pojasnjuje le tretjino variance v zdravju, obravnava rekreacijo, prehranske navade, odnos do telesne teže in kajenje kot nekatere izbrane elemente 'zdravega življenjskega sloga'.

Drugi članek, Muller, Nemeth in Toš, predstavlja nove teoretične utemeljitve in empirične vidike kot pomembnejše povezave med življenjskimi razmerami, socialno-ekonomskimi tveganji, neenakostjo glede na zdravje. V prvem delu avtorji ugotavljajo, da je z empiričnega vidika, izraženo s statističnimi merami, povezanost med omenjenimi področji sorazmerno šibka in nepomembna, kar pa ne velja za medicinsko-fiziološki vidik. Empirični del prispevka je izdatno podprt s primerjanjem podatkov Euromodule iz petih držav. Skozi analizo socialno-ekonomskih tveganj in neenakosti na področju zdravstva avtorji utemeljijo nov pristop do temeljnega nevrofiziološkega opisovanja povzročiteljev stresov.

Tretji članek, Nevenka Černigoj Sadar, že z naslovom – Kakovost različnih področij življenja in zdravje – pokaže na kompleksnost vsebine, ki upošteva tako pozitivne kot negativne vidike zdravja, ki jih okvirja Allardtova teorija potreb in Veenhovnova klasifikacijska shema konceptov blagostanja. V študiji avtorica naredi sintezo analiz, večina jih je bila narejena v okviru projekta 'Zdravje in kakovost življenja', ki pojasnjujejo socialne, materialne, delovne in zunajdelovne okoliščine, v katerih različne socialne skupine vzpostavljajo svoje zdravje oz. bolezen. Ena od zanimivejših ugotovitev nanizanih v sklepu prispevka je zagotovo spolna razlika pri vplivu uravnoteženosti različnih področij življenja. Pri moških je pomen uravnoteženosti življenja na bolezensko simptomatiko sicer zaznan, vendar ne nosi take pomembnosti kot pri ženskah, kjer je uravnoteženost bolj vsebinsko različna, medtem, ko pri moških odstopa občutek kontrole življenja.

Naslednji prispevek, Niko Toš in Brina Malnar, predstavlja Stališča o zdravju in zdravstvu glede na SJM v obdobju 1994-2001. Gre za široko zasnovano raziskavo, ki vsebuje pester sklop kazalcev zdravega življenjskega sloga, vprašanja, ki zadevajo subjektivno doživljanje zdravja in telesne kondicije, sklop kazalcev neposrednih zdravstvenih težav. V drugem delu se obrača k odnosu oz. zadovoljstvu uporabnika z zdravstvenim sistemom, v tretjem pa zaključuje s kratko obravnavo javnomnenjske zaznave tematike zdravstvenega zavarovanja. Ker gre za longitudinalno

študijo, so razvidni tudi morebitni trendi v spreminjanju stališč in vedenjskih praks, ki zadevajo zdravje. Ugotovitve vsekakor prinašajo koristne informacije tistim, ki jih zanima sociološki vidik zdravja, tistim, ki soustvarjajo politiko in sistem zdravstva in seveda tistim, ki se v to posredno vključujejo; politično ali sistemsko delujejo na področjih, ki zadevajo zdrav življenjski slog.

Zadnji prispevek, avtor Niko Toš, presenetljivo izvira iz leta 1983, kar se v uredniški konceptualizaciji knjige izkaže za strateško pozitiven doprinos k kompleksnosti aktualizacije problematike. Raziskava temelji na podatkih SJM leta 1982 in obravnava socialne determinante zdravstvenega vedenja. Teoretične postavke se obračajo predvsem na področje razredno-slojne strukturiranosti družbe, s pomočjo katerih naj bi identificirali zdravstveno kulturo, razkrili stopnjo zaupanja in zadovoljstva uporabnikov in primernost organizacijske kulture v smislu dostopnosti in prijaznosti. Ker gre za pogled nazaj, morda bralca zbode v oči danes zanemarjena vrednota solidarnosti, ki jo uporabniki izpostavljajo. Morda bi se lahko ob podrobnejši primerjavi z izsledki drugih raziskav omenjenih v knjigi tudi po tem kriteriju (solidarnost) pokazalo na spremembe družbene klime in dojemanje zdravja in zdravstva.

Ker ne gre zaključevati s posameznimi ugotovitvami, bi izpostavili pristop, ki ga omenjajo avtorji drugega prispevka in bi lahko veljal za celotno knjigo. Med mejami, ki jih postavljajo znanstvene panoge in se ohranjajo v družbenih znanostih ter med socialno psihologijo in medicinskimi raziskavami se vzpostavlja polje pomembnih vprašanj. Zato je prehajanje med znanostmi, uporaba različnih metodologij in združevanje le-teh edina pot, ki vodi k zadovoljivim odgovorom.

Maruša Perat

**Bojana Kunst: Nevarne povezave – Telo, filozofija in razmerje do umetnega. Ljubljana: Maska, zbirka Transformacije, 2003
223 strani (ISBN 961-91078-7-X), 3.900 SIT**

Življenje sodobnega človeka je prepleteno s tehniko in sodobnimi tehnologijami, ki v nas budijo dvome in strahove tako v sedanjosti, še večjo negotovost in strah pa prinašajo v našo prihodnost. Odgovor na vprašanje, kje je meja integracije umetnega v vse plasti življenja in celo v nas same, skuša podati pisateljica knjige. Ali človeško telo, ki se ni spremenilo že stoletja in nas omejuje, izgublja bitko z modernimi tehnologijami? Gre že za skoraj tradicionalni spopad med naravnim in umetnim, ki pa po mnenju avtorice verjetno ni bil nikoli bolj aktualen kot je sedaj, še posebej s sodobno biopolitiko telesa.

Avtorica knjigo razdeli na tri tematske sklope, in sicer *Razvezavo, Povezavo in Nevarne povezave*. V *Razvezavi* se ukvarja s še danes aktualno filozofijo Descartesa; predvsem z njegovim velikim delom *Le Mond*, ki pa je tudi začetek dveh nadaljnjih del *Traite de la lumiere (Razprava o svetlobi)* in *L'Homme (Razprava o človeku)*.

Rene Descartes (1596-1650) je eden najpomembnejših filozofov zahodnega sveta. Na novo je izgradil temelje filozofije kot novega filozofskega sistema in poskušal popolnoma integrirati filozofijo s takratno novo znanostjo. Njegova filozofska dela so imela velik vpliv tudi na kasnejše velike mislece, zato se ga pogosto smatra za očeta moderne filozofije; je utemeljitelj filozofije novega veka.

Ukvarjal se je predvsem z vprašanjem, kaj moramo vedeti, pa tudi z vprašanjem o zanesljivosti našega spoznanja; zanj pa je bilo pomembno tudi vprašanje, kakšno je *razmerje duše in telesa*. Descartes je bil prepričan, da obstaja neka povezava med materijo in dušo. Duše se samo zavedamo, kajti ni snovna. Torej je tudi ne moremo deliti. Medtem ko je materija snovna in jo lahko delimo, vendar ni zavestna. Misel je popolnoma svobodna glede na materijo, ravno

tako kakor se materialni procesi odvijajo popolnoma neodvisno od misli. Zato Descartesa lahko označujemo za *dualista*, ker izpelje ostro delitev na duhovno in prostorsko stvarnost. Samo človek spada v duhovno stvarnost, medtem ko vse ostalo, po mnenju Descartesa, tudi živali, spadajo v prostorsko stvarnost. Človek je dvojno bitje, saj misli, vendar poleg tega zavzema tudi prostor; telo je predmet mehanike, vendar ima tudi dušo, ki deluje neodvisno od telesa. Ko mislimo, se to ne dogaja v telesu, ampak v duši, ki je popolnoma svobodna, telo pa omejujejo zakoni po katerih mora delovati. Vendar pa gre kljub temu za vzajemno delovanje duše in telesa. Ker sta telo in duša povezana z občutki in čustvi, lahko le ti konstantno motijo delovanje duše, vendar pa se le ta, lahko odtrga od teh "nizkotnih" vzgibov in deluje popolnoma svobodno. Misel se dvigne nad telesne potrebe in nastopi suvereno razumno.

V svoji teoriji nam prikaže generalno-univerzalno razliko med notranjostjo in zunanostjo; če uporabimo Descartesovo terminologijo, govorimo o ločitvi med zaznavami, ki se oblikujejo v nas samih, in zunanjimi telesi, ki v nas proizvajajo te zaznave, to pa je že zunanost, tujost. Po Descartesu umetno demonstrira naravno, še več, jo tudi temeljno transformira in prevaja; tehnika je bistveni element razgrinjanja resničnega sveta, pokaže nam tudi možnost vzporednih svetov in svet brez skrivnosti. Sedaj je točno določena meja med živim in neživim, med humanim in nehumanim. Tu pa se že prične formirati razvezava.

V drugem delu se avtorica ukvarja s povezavami; z baročnimi kuriozitetami, celotno poglavje v tem delu knjige pa posveti mojstru povezav Leibnitzu. Baročne kuriozite nam kažejo obsedenost baročnega časa s povezavami in na drugi strani vzpostavitev znanstvenega odnosa do sveta, narave in človeka; so središče novega načina prepoznavanja; združujejo umetno in naravno. Zbirke kuriozitet ne generirajo zgolj fluidnosti med naravnim in umetnim, pač pa prinašajo tudi transformacijo tradicionalnih kategorij naravnega in umetnega. Eno od bistvenih pravil teh zbirk je, kako ta zbirka zamaje tradicionalno razmerje umetnega in naravnega. Kolekcije in muzeji kuriozitet torej oblikujejo nove znanstvene kriterije. To je čas, ko kuriozite in čudesa stopijo v naravno filozofijo. S koncem 17. st. pa je že čutiti odklon do vseh teh čudes, ki se najbolj jasno artikulara kasneje v času razsvetljenstva. Leibnitz v duhu svojega časa vidi v perspektivi dvojnosti, prav tako kot Descartes. Vendar središče subjekta vidi drugače kot on, od tu izhaja tudi njun drugačen odnos do zunanosti in do razmerja med subjektom in svetom. Leibnitz kritizira zlasti Descartesovo prepričanje, da je resnično tisto, karkoli zaznavamo jasno in razločno, torej kritizira razvezavo med zunanjim in notranjim. Obstaja »drugost« nas samih. Tu ta »drugost« sodi v polje stika. Stika z naravnostjo. Tisto, kar je drugačno, je vzrok raznolikosti. Svet se pred nami razgrinja kot svet magičnega iluzionizma. Leibnitz, ki misli kot baročni mislec, meni, da se iluzija ne pretvarja kot prisotnost, pač pa gre za neprestano povezovanje in razvezovanje; je igra reprezentacij, odsevov in mikroprojekcij. Telo je neločljivo od duše, vendar je naša pozicija do njega eksistenčna. Vse je lahko združeno v vsem, vendar pa je hkrati tudi različno; tu pa se kaže neločljivost duše in telesa. Telo je tisto, ki je neločljivo od nas, je potencialnost misli, in naša notranjost je tista, ki potrebuje naše telo. Leibnitzova vizija sveta je kompleksna. Je sistem relacij, kjer je vsak posameznik potencialno združen z vsakršno okoliščino in kjer se vseskozi krhajo meje organskih in neorganskih hierarhij.

V tretjem delu se avtorica ukvarja z nevarnimi povezavami, ki jih razume kot skok v sedanost. Avtorica nam osvetli razmerje med organskim in tehnološkim. Sodobno umetnost razume kot pomembno polje artikulacije političnega, sodobni subjekt pa kot posthuman, zaradi nekega novega načina povezave, zaradi novih povezav, ki nam jih ponujajo objekti, ki so zunaj. Umetno ima pri subjektivizaciji, po mnenju avtorice, danes jasno vlogo; saj v le tem moderni človek najde nov red reprezentacije. Umetno podaja sliko zunanjega sveta, vendar hkrati daje občutek, da sam producira zunanji svet. V sodobnem svetu, se kljub strogosti in urejenosti, vedno nekdo prenareja. A v tem novem svetu vedno obstaja nek manko, nevarna povezava, ki opozarja na nek (ne)vidni (ne)red modernege sveta. Prenarejanje je namreč negativna značilnost, vendar pa hkrati daje politično moč. Sodobni subjekt, postane posthuman zaradi slike o samemu sebi, ki mu jo dajejo

kompleksni objekti zunanosti. Ljudje gradimo okoli sebe mreže, fetiške, konstrukte, da nam je kompleksen sodobni svet lažje razumljiv. Vseskozi prehajamo med notranjim in zunanjim, med telesom in umetnim itd.; mej ni več. Po avtoričinem mnenju gre za iskanje novega ravnotežja, nove zgodbe sveta, na katero pa nimamo odgovora.

Bojana Kunst sistematično in dokaj razumljivo obdela zgodovinsko ozadje modernega razlikovanja in povezovanja. Prične pri samem začetku modernih povezav in razvezav, s teorijo razvezave, kjer ji kot poglavitni vir služi filozofija Descartesa. V drugem delu skozi monstrozno, kuriozite in teorijo Leibnitza, ki ga smatra za mojstra povezav, predstavi teorijo povezave. V tretjem delu pa se avtorica posveti sodobnosti, kjer se še bolj poglobljajo dihotomije, kot je umetno – naravno, vendar pa smo postali hkrati tudi bolj senzibilni za polje *vmes*; *srednji vmes*, ki nikoli ne obstane, vendarle se ga lahko zgolj dotaknemo.

Joca Zurc

Mojca Doupona Topič: Ženske in šport. Ljubljana: Fakulteta za šport, 2004
202 strani (ISBN 961-6405-86-1), 4.650 SIT

Znanstvena monografija *Ženske in šport*, slovenske avtorice, profesorice in raziskovalke na področju sociologije športa, dr. Mojce Doupona Topič, se loteva obravnave razlik med spoloma na področju športa in športnega udejstvovanja, in sicer vse od šolske športne vzgoje, preko vrhunškega športa, do prostočasnih športnih aktivnosti. Na vseh treh področjih je v ospredje postavljeno obravnavanje udejstvovanja žensk z vidika primerjave zastopanosti z moškimi. Gre za edinstveno delo v slovenskem prostoru, ki opredeljuje značilnosti ženskega športa, s posebnim poudarkom na analiziranju razmer v Sloveniji.

Šport in gibalno udejstvovanje je namreč eno izmed posebnih družbenih polj, kjer prihaja do razlik med spoloma. Po mnenju Darlinsona (2000) so razlike med spoloma na področju gibalnega in športnega udejstvovanja še izrazitejše kot pa na marsikaterem drugem področju socialnega življenja. Vzrok temu so tradicionalni stereotipi, družbena patriarhalnost ter neločevanje med biološkimi in družbenimi razlikami med spoloma. Izhajajoč iz slednjega, avtorica že v prvem poglavju knjige prikazuje obstoj razlik med spoloma v športu zaradi družbene oziroma natančneje kulturološke pogojenosti, ki pa se na ravni vsakdanjega življenja pojasnjuje kot biološko določena, prirojena in zato nespremenljiva. Pripisovanje razlik med spoloma v športnem udejstvovanju samo biološkimi razlogom namreč pomeni, da posameznika obravnavamo kot individuuma, ki je ločen od družbenih in zgodovinskih okoliščin, v katerih živi. Za uresničitev navedenega je jasno, da bi morali živeti v »zastekljenih komorah«, neodvisno od vplivov socialnega okolja.

Pa vendarle je danes šport v vseh svojih pojavnih oblikah, tako udejstvovanje v športnih dejavnostih, zasedanje vodilnih mest v športnih organizacijah ali pa znanstveno delo na področju kinezioloških znanosti, še vedno domena moških. Čeprav vemo, da je gibanje ključnega pomena za rast in razvoj vsakega otroka, kot tudi za ohranjanje zdravja in normalnega funkcioniranja organizma v odraslosti ne glede na posameznikov spol ali katerokoli drugo socialno, versko ali etično opredelitev. Zakaj je temu tako? Avtorica vzroke za današnje stanje razlik med spoloma išče tudi v zgodovini, in sicer v miselnosti družbe oziroma reproduciranju zastarelih medicinskih prepričanj, da šport ni primeren za zdravstveno stanje ženske. Ugotavlja, da se je ženski šport skozi zgodovino razvijal zelo počasi. Kakršnekoli nove dejavnosti, nad katerimi so se navduševale predvsem aristokratkinje, so hitro naletele na neodobranje javnosti. Ženske so se tako

začele množično vključevati v športne aktivnosti šele v prvih desetletjih 20. stoletja. Navedeno pričakovano vodi k ugotovitvi, da razlike med spoloma tudi v današnjem športu ostajajo. Vendar pa je zaznati velik pozitiven premik, zlasti v zmanjševanju razlik med spoloma v olimpijskem programu. Leta 2000 so namreč prvič v zgodovini olimpijskih iger ženske tekmovaly v enakem številu ekipnih športov kot moški.

Nadalje avtorica enega izmed poglobitvinih razlogov spolne diskriminacije žensk v športu pripisuje procesu socializacije, v katerem vsak posameznik prevzema spolno (gender) identiteto. Zato je razumljivo, da med poglavji *Ženske in vrhunski šport*, *Ženske in rekreacija* ter *Ženske in šolski šport*, ravno slednje zavzema največ prostora. Avtorica poudarja pomen procesa socializacije, preko katerega otroci oblikujejo svojo spolno vlogo, značaj in identiteto, kar pomeni, da sta zgodnje in pozno otroštvo odločilna za oblikovanje spolnih vlog in s tem ohranjanje obstoječih vzorcev razlik med spoloma na posameznih področjih vsakdanjega življenja. Šolska športna vzgoja je tisto temeljno področje, na katerem se otrok prvič sistematično sreča s poukom športa, športnega načina življenja in s tem tudi opredelitev, neotipljivih in ne konkretno razloženih, a tako jasno prepoznavnih značilnosti ženskega in moškega športa. Avtorica s tem poglavjem nakazuje, da se socialni konstrukt spolnega razlikovanja na področju športa in športnega udejstvovanja, ki v naši družbi postavlja ženske v slabšo vlogo, izgrajuje že zelo zgodaj. Zato ga je moč preseči, piše v nadaljevanju, samo ob spremembi obstoječega procesa otrokove socializacije z vidika spolne diferenciacije.

Med poglavji velja izpostaviti tudi poglavje z naslovom *Mediji in ženski šport*, ki prinaša obravnavo tematike, katera v našem prostoru še ni bila preučevana. Avtorica izpostavi, da mediji na dva načina vplivajo na oblikovanje ženskega športa, in sicer s količino poročanja in vsebino prikazovanja ženskega športa ter športnic v medijih. Navaja, da so že številne raziskave pokazale, da mediji (televizija, radio, tisk) poročajo več o športnih dogodkih, pri katerih so glavni akterji moški. Ob sami količini predvajanja pa je zelo pomembna tudi njena vsebina. Avtorica ugotavlja, da so sposobnosti športnic v primerjavi s športniki večkrat podcenjevane oziroma njihovi uspehi in dosežki, ki so v športnem smislu enakovredni moškim športnim dosežkom, niso deležni enake pozornosti. Razlika med spoloma pri poročanju medijev se kaže v naslavljanju (športnike se največkrat poimenuje po priimku, športnice po imenu ali vzdečku) ter opisovanju (športnike se opisuje po športnih sposobnostih, športnice po videzu – zunanosti in telesni atraktivnosti). Nadalje avtorica navaja ugotovitev raziskave, ki je pokazala, da se športni neuspeh ženske pripisuje v medijih največkrat pomanjkanju zaupanja, nervozi in nesproščenosti, skratka osebnostnim lastnostim. V primeru, da doseže športni neuspeh moški, pa novinarji razloge iščejo izven tekmovalca, v moči in inteligenci njegovega nasprotnika. Ženske neuspehe se hkrati komentira bolj neprizanesljivo, strogo, ne išče se olajševalnih okoliščin, medtem ko se moške neuspehe interpretira prizanesljivejše. Navedeno stanje seveda reproducirajo gledalci oziroma celotna družba, saj je šport bolj popularen med moškimi. Ob koncu poglavja avtorica navaja raziskavo, v kateri je analizirala komentiranje 14 slovenskih rokometnih tekem v sezoni 2001/02 in 20 tekem v sezoni 2002/03. Vse tekme je komentiral isti novinar. Analizirala je primerjavo tehnične produkcije ter komentiranje športnega novinarja med žensko in moško rokometno športno tekmo. Ugotovila je, da so razlike med spoloma še vedno zelo očitne – tako v tehničnem prikazu tekmovalca (manj počasnih posnetkov, manj različnih zornih kotov, manjše število kamer pri ženskah) kot tudi po komentiranju tekme (pri moških je govor o njihovih sposobnostih, moči, vzdržljivosti, talentu, inteligenci, instinktu; pri ženskah pa o njihovi šibkosti, čustvih, sreči in družini).

Knjigo zaključujeta poglavji *Ženske na vodilnih položajih v športu* ter vedno aktualno in nikoli povsem odkrita tematika *Nasilje nad športnicami*. Pri ugotavljanju, da so ženske zelo izključene iz vodstvenih položajev v organizacijah, avtorica piše, da je slednje predvsem tako razlog kot posledica tega, da ženske nimajo zgledov in mogoče zato tudi ne ambicij za poseg na višja mesta oziroma na pozicije odločanja in moči, kjer bi dejansko lahko kaj spremenile v

razmerju med spoloma na posameznih področjih športa. V športnih organizacijah namreč danes še vedno prevladuje moška kultura.

Tema nasilja nad športnicami je "tabu" tema, ki pa je vsekakor vredna nadaljnega poglobljanja in analiziranja. Z jasno postavljenimi razlikami med spoloma, tako biološkimi in kulturološkimi, je črta nasilja nad športnicami jasneje določljiva. Vedeti je namreč treba, da so športniki za uspeh v svojem športu pripravljeni narediti praktično vse, kar pomeni da so do nasilja nad seboj, tako telesnega, psihičnega kot spolnega, tolerantni v višji meri kot ne vključeni posamezniki. Ker pa je pri pojavu kakršnega koli nasilja ključno, da se ga prepozna in ustavi dovolj zgodaj, preden povzroči trajne telesne in psihične posledice, je avtorica posebno pozornost posvetila napotkom staršem, kako prepoznati morebiten pojav nasilja pri otroku ali nedoraslem najstniku, ki je vključen v tekmovalne procese določene športne panoge.

Delo tako sistematično in uravnoteženo pokriva področje udejstvovanja žensk na vseh ravneh športa. Temelji na bogatih podatkih dosedanjih raziskavah, ki jih avtorica vsakokrat dopolni s povzemanjem, največkrat pa z lastno analizo stanja v Sloveniji. Ob sami aktualnosti tematike je delo pregledno urejeno in berljivo. Gradivo je smiselno razdeljeno na poglavja, tekst pa na ustreznih mestih dopolnjuje bogat slikovni material, ki ga predstavljajo izredno kvalitetne in predvsem visoko izpovedne fotografije, delo profesionalnih športnih fotografov. Izpostaviti velja tudi samo naslovno knjige, ki prikazuje svetovno teniško igralko Rusinjo Ano Kurnikovo, slikano z zadnje strani. Vse te fotografije najkonkretnije kažejo pogled današnje družbe na žensko, njeno telo in ukvarjanje s športom. Avtorica navedeno lepo z mislijo, da gre za prikaz videnje ženskega športa skozi moške oči.

Žensko vprašanje v športu postaja vedno bolj prepoznaven problem in zato tudi vedno bolj predmet različnih raziskav, čeprav je še vedno dokaj na začetku svojega raziskovalnega razvoja. Delo Mojce Doupona Topič je zato aktualno. Dotika se prikazov razlik med spoloma na tistih področjih družbenega življenja, kjer jih je težko prepoznati oziroma kjer se razlike med spoloma pojmujejo kot samoumevne (npr. medijsko poročanje o športnih prireditvah, učni načrt športne vzgoje). Ob prikazu konkretnih primerov se vsak laični bralec lahko zamisli, ali so ženske resnično manj zanimive (z vidika prenosa športnih prireditev), manj sposobne in na sploh manj primerne za ukvarjanje s športom. Kako je mogoče, da se ob tako številnih raziskavah medicine in biologije, ki so dokazale, da gibanje koristi vsakemu človeku, pozitivno učinkuje na njegov razvoj in ohranjanje zdravja in to ne glede na starost, spol, rasno ter kakršno koli versko ali drugo pripadnost, spolni stereotipi, ki postavljajo žensko v slabši položaj, konstanto ohranjajo.

Knjiga *Ženske in šport* poskuša odgovoriti na zgornja vprašanja, predvsem pa je to delo, ki pogumno odstira tančice današnjega spolnega razlikovanja. Gibanje in športno udejstvovanje naj bi bili namreč po *Deklaraciji o človekovih pravicah*, kot po mnogih drugih pravnih aktih, ki izhajajo iz nje (npr. *Svetovna deklaracija o obstanku, zaščiti in razvoju otrok*, sprejeta 30.9. 1990, *Konvencija o otrokovih pravicah*, sprejeta 20.11. 1989), dostopno vsakemu človeku ne glede na raso, barvo, spol, jezik, versko, politično ali idejno prepričanje, narodno, etnično ali družbeno poreklo, premoženje, rojstvo ali kakršen koli drug položaj (*Otroci imajo prednost*, 1993). Kljub temu je področje razlik med spoloma v gibalnem in športnem udejstvovanju zakonsko slabo določeno. Naše odločitve so prepuščene lastnim občutkom, kaj menimo, da je prav in kaj se nam dozdeva za spremenljivo. Ženska na nogometnem igrišču? Deček s pisanim trakom v rokah? Zgražanje, kot posledica biološke neprimernosti ali sociološko ustvarjenih značajev? Naši predsodki, mnenja in stičišča se preko vzgoje otrok nadaljujejo. Zato je zlasti pomembno področje šolske športne vzgoje, ki lahko hitro postane možno torišče spolne diskriminacije. Zaradi anatomske rasti in fizioloških značilnosti bodo dečki dosegli boljše rezultate, kar pa ne pomeni, da deklicam določene športne panoge ne bi ponudili zaradi že v naprej slabšega rezultata ali pa možnosti nastopa na tekmovanju.

Knjiga bo v prvi vrsti prepotrebno čtivo vsem, ki se ukvarjajo z otrokom, to so učitelji, vzgojitelji, starši. Vsakemu otroku je ne glede na njegov spol potrebno za nemoteni razvoj omogočiti

udejstvovanje v športni dejavnosti, ki ga veseli, za katero kaže interes. Več različnih gibalnih spodbud bo deležen, več različnih športnih zvrsti in gibalnih dejavnosti bo spoznal, večja bo njegova baza gibalnih znanj, iz katere bo črpal v odraslosti, ko bo gibanje predstavljalo ob ustrezni prehrani osrednji dejavnik ohranjanja njegovega zdravja. Knjiga pa bo pomembno gradivo tudi vsem ženskam pri prepoznavanju vzorcev spolne diskriminacije in lastnem omejevanju, kar je prvi korak, ki vodi k ukrepanju ter zavzemanju za enake možnosti. Znanstvena monografija *Ženske in šport* opozarja na vrednost posameznikove svobode na področju športnega udejstvovanja in bo nepogrešljiva referenca za nadaljnje raziskave na tem področju. Zato lahko le upamo, da nas bo avtorica kmalu razveselila z njenim nadaljevanjem.

Literatura:

Darlison, E. (2000): Gender and physical activity. *Orthopade*, 29, 11: 957-968.
(1993) Otroci imajo prednost: Svetovna deklaracija in načrt ukrepov s svetovnega sestanka na vrhu, posvečenega otrokom; Konvencija o otrokovih pravicah. Ljubljana: Unicef.

Roman Vodeb

**Mojca Doupona Topič: Ženske in šport. Ljubljana: Fakulteta za šport, 2004
202 strani (ISBN 961-6405-86-1), 4.650 SIT**

Mojca Doupona Topič je predavateljica Sociologije športa na Ljubljanski Fakulteti za šport in je napisala knjigo *Ženske in šport* – monografijo, ki v Sloveniji predstavlja nekakšno pionirsko delo na področju sociologije spolov v športu. Avtorica se je lotila ženske diskriminacije (v primerjavi z moškimi) na klasičen, feminističen način: skozi zgodovinsko analizo in analizo sedanjega družbenega trenutka. Glede na to, da je izbira teme vselej simptomatična in gleda na to, da se avtorica bralcem predstavila kot bivša vrhunska športnica (rokmetašica), bralci kmalu prepozna ti. profeministični stil pisanja, v katerem je ženska oziroma športnica predstavljena v luči krivic, ki se športnicam, v primerjavi k njihovimi moškimi športnimi kolegi, resnično že od nekdaj dogajajo. Ženske so na nek način zapostavljene. Delajo se jim medijske, finančne in še kakšne druge krivice, in na to nas skuša opozoriti avtorica. Športnice so zapostavljene in nihče se ne potruzi, da bi krivično športno politiko (in ideologijo) spremenil. Tisti, ki smo bili tako ali drugače vpeti v kolesje ženskega športa, smo diskriminacijo ženskega športa boleče občutili na lastni koži – bodisi kot trenerji ali kot funkcionarji. Toda tisti, ki so nas tovrstne krivice prizadele in smo hoteli razodeti resnične vzroke zapostavljenosti žensk v športu, nas knjiga *Ženske in šport* ne zadovolji povsem.

Avtorica se v glavnih poglavjih loteva treh temeljnih segmentov športa: *vrhunskega, rekreativnega in šolskega*. V treh poglavjih tematizira še *medije, seksizem na vodstvenih oz. funkcionarskih mestih ter nasilje nad športnicami*. V knjigo bralce in bralke popelje z osnovno predpostavko, da se ženskam v športu delajo krivice, in začne s Freudovo psihoanalizo, problemom identitete, nato pa preide na ideologijo. Ne sklicuje se na Freudova dela, pač pa se dokaj korektno sklicuje na Giddensovo interpretacijo Freud in na nekaj feminističnih avtoric. Ko govori o ideologiji, vpelje znan koncept *kulturnega stereotipa*, ki ga uporabljajo tudi profeministične avtorice. Na ta način se nekako ogne konceptu *naravnosti*. Za nekatere bralke (in celo bralce) bo verjetno dovolj prepričljiva. Zdi se, da je avtoričina tiha ambicija, da bi skozi knjigo spremenila aktualno športno politiko oz./in ideološko paradigmo, ki na nek način resnično zanemarja in diskriminira športnice v primerjavi s športniki.

Da bi avtorica svoj ideološki projekt oz. tiho, morda celo nezavedno ambicijo uresničila, uporablja oz. se sklicuje na številne (pro)feministične avtorice. V teh svojih prizadevanjih je avtorica za odtenek preveč tendenciozna, saj formulira nekatere kontradiktorne dikcije, s katerimi jasno nakazuje svojo ideološko naravnost v sicer znanstveni oz. raziskovalni knjigi.

Med drugim na enem mestu zapiše: »*Osnovni cilj športna vzgoje za dekleta je razvijanje telesa, ki bo videti lepo – torej razvijanje telesa predvsem in zaradi moških.*« Da to ni bil deklariran kurikularni cilj športne vzgoje kot šolskega predmeta, se pri nas natančno ve – in ve se tudi, kdo so bili konceptualni ideologi oz. pisci slovenskega šolskega kurikula. Na drugem mestu (in drugem kontekstu) avtorica prvo dikcijo nekako zanika in zapiše: »*Cilj šolske vzgoje je predvsem, da otrok pridobi trajne športne navade, ki jih bo ohranjal do pozne starosti ...*« V takšnih teoretskih zagatah bi si avtorica lahko pomagala s konceptom »*skrbno načrtovanega (ciljanega)*« in »*tiho (ponižno) pričakovanega oz. nenačrtovanega (neciljanega)*« – ne bi pa smela biti kontradiktorna sama s sabo. To, da imajo telesne oz. gibalne (torej tudi športne) aktivnosti učinke na telesno (in seksualno) samopodobo, sicer drži. Izstop iz (kakršnekoli) ideologije je namreč nemogoč. Avtorica v svoje apodiktične dikcije nekako ne (po)dvomi. Velikokrat piše v apodiktičnem tonu, kot da bi bilo (znanstveno) *spoznanje* mogoče, oz. da obstaja nekakšna »izvenideološkost« ali pa vsaj »dobra ideologija«. Avtorica namreč kritizira eno (obstoječo) ideologijo (, ki je domnevno *slaba*) in odločno ponuja svojo, (pro)feministično (kot *dobro*). Ravno na tej točki bo morda razočarala marsikaterega kritičnega bralca – in celo bralko.

V enem od poglavij poskuša bralce in bralke prepričati, da je ženska prav tako lahko uspešna kot trenerka. Ravno v tem kontekstu bi si lahko produktivno pomagala s psihoanalizo oz. s konceptom t.i. *transferega odnosa*, ki ga je v psihiatrični praksi ustoličil prav Freud. Avtorica nekako ne polemizira, da bi moški trenerji lahko prav skozi *transforni odnos* (beri: nezavedne infantilno »oživljenje« libidinalne vezi) znali precej lažje prepričati svoje športnike in športnike v njihove zmagovalne sposobnosti. »Vrnjeni« oz. »oživljeni« (transferirani) oče je v teh teoretskih povezavah še kako aktualen. »Vrnjena« (»oživljena« oz. transferirana) mati pa ima za športnike in športnice (večinoma) povsem drugo (libidinalna) obeležja – in prav zato je biti trener ženski izredno težko. Nehvaležen status, ki ga ima, ji ne omogoča vzpostaviti avtoritete oz. statusa »subjekta, za katerega se predpostavlja, da zmore« (športnika oz. športnico pripeljati do zmage). Avtorica pravilno ugotavlja, da je trenerstvo za ženske »nedosegljiv poklic«. Da bi ženske prepričala, da so lahko tudi trenerke, celo naniza napotke. Sklicuje se tudi na mnenja nekaterih igralcev in trenerk.

Da ne ob pomote – avtorica je v zbiranje podatkov vložila veliko truda. Nanizala nam je obilico statističnih in drugih podatkov ter zanimivost, ki so povezane z zgodovino ženskega športa. Študenti in študentke se bodo iz te knjig lahko marsikaj naučili – bolj rečeno, izbrskali bodo lahko določene podatke o ženskah v športu (slovenskem in svetovnem). Številni statistični podatki povedo svoje, čeprav so na nekaterih mestih tendenciozno oz. profeministično koncipirani. Videti je, da je avtorica hotela dokazati, da se ženskam v športu tudi na področju trenerstva, sojenja in medijske pozornosti delajo krivice.

Če bi se potrudila in razpredala tisto, kar ji je bilo neljubo, torej koncept *naravnega*, bi lahko bila bolj produktivna in ustvarjalna ter manj ideološka. Namreč – to, da je (ženstvena) ženska manj dovzetna za moške tipe športov, vseskozi pripisuje *patriarhalni kulturi* in nanjo vezanim (*kulturnim*) stereotipom. Skozi konceptom *nezavednega misljenja* oz. *mišljenja* (in koncept *naravnega*), bi lahko dopustila opcijo, da ženske v svojem nezavednem mislijo mimo kulturnih zahtev. Če bi pogledala v psihiatrično prakso oz. literaturo, ki se resno spopada za zagatami psihičnega patosa, bi videla, da mimo koncepta *zavidanja penisa* in (faličnega) *z gledovanja po moškim* ne more veliko povedati o ženskem športu – vsaj tistem ne, ki ima attribute *možatosti* oz. *faličnosti*. Mimo nadgrajevanj dejstva, da so si šport izmislil, da ne rečemo (nezavedno) »iz-želeli«, *moški* – in verjetno prav *zaradi žensk* – se avtorica ne bi smela lotiti pisanja knjige – in to prav zaradi

transparentnega naslova: *Ženska in šport*.

Avtorica naniza ogromno število obrobnih t.i. seksističnih podatkov (največkrat v povezavi z raketomtom) in jih začini z malce tendenciozno interpretacijo. Psihatri ali klinični psihologi bi namreč spolne razlike v športu popolnoma drugače interpretirali.

Poleg že nakazanega v knjigi pogrešamo še kakšno teoretsko malenkost. Avtorica bi se morda lahko vprašalo, kaj bi se zgodilo z ženskim športom, če bi iz trenerstva, funkcionarstva in sojenja umaknili vse moške. Zdi se, da bi kopica možatih ženskih športov hitro zamrla. Prosperiral pa bi seveda neagresivni ženstveni oz. estetski šport – vodilni bi postal ples (z vsemi izpeljankami). Avtorica bi lahko malce bolj drzno posegla v tezo, da je ženska v športu na nek način izkoriščana za moško identitetno bahanje. O spolnih zvezah med trenerji in športnicami (tudi tistih malce bolj »nasilnih«), se sicer obsežno razpiše – kar je pohvalno, vendar je čutiti, da bi se o tej temi lahko razpisala na bolj teoretski in analitičen način. Če bi načela psihoanalitični koncept *transfera* (in *kontratransfera*), bi bili zapleteni teoretski pasusi neizbežni.

Vsekakor pa pogrešamo poglavje, o krivicah, ki se dogajajo ženstvenim ženskam – le-te si (nezavedno) želijo estetskih in nenasilnih športov. Avtorica mestoma sicer namigne v to smer, češ: »Zakaj bi silili dekleta z nogometom ali drugimi 'moškimi' športi, če obstaja cela paleta športnih aktivnosti, za katere kažejo dekleta več zanimanja.« Vendar pri namigu ostane – v to temo resno ne poseže. To je po svoje razumljivo, saj bi bilo razpredanje te teme z njenega, (pro-)feminističnega, vidika celo »nevarno« oz. dvorezno. Kaj hitro bi se lahko izkazalo, da si ženske v resnici ne želijo enakosti z moškimi, temveč (svojevrstno) enakopravnost skozi različnost.

Avtorici lahko tudi očitamo, da se ni resno zamislila nad številnimi teksti, ki so v zadnjih letih tematizirali žensko v športu. Gre za tekste, kjer avtorji niti niso pomembni: *Odnos družbe do »ženske« športne rekreacije, Ženska se giblje drugače, Psihične značilnosti žensk in športna rekreacija, Kaj ženske resnično pričakujejo od športne rekreacije?, Dilema: kakšno športno vzgojo ponuditi učencem in dijakinjam?, Moški in ženski šport pod drobnogledom teoretične psihoanalize, Šport in Ojdipov kompleks, Libidinalno-investicijski model in etiologija športnega užitka, Seksualna aktivnost in tekmovalna uspešnost, Nastanek košarke – »iz-um« ali »iz-želja«?, Janica Kostelić – plod fanatičnega očeta ...* Prepričani smo, da je avtorica precej teh tekstov tudi prebrala. Med več kot 160-imi navedenimi viri literature ni nobenega od zgoraj navedenih...

To, da je avtorica podlegla *ideologiji enakosti* oz., kot sama pravi, »*novi strategiji*« imenovani »*gender mainstreaming*«, ne pomeni, da bo preko knjige spreobrnila aktualno ideološko paradigmo na področju spolnih razlik v športu – vmes, v zgodnjih 90-ih letih, se je namreč zgodil *postfeminizem*. Je pa očitno, da to poskuša, saj dodaja, da »bo to dolgotrajen proces«. Videti je, da prav zato v knjigi mrgoli ideoloških apelov »treba je« in »morali bi«. Jasno je, da bo tendenciozna proizvodnja enoumja na študentih in študentkah Fakulteta za šport zagotovo zapustila marsikaj »gender-mainstreamovskega« – torej *ideološkega*, in to skozi »*spontano znanstveno ideologijo*« kot bi rekel Althusser. Prepričani smo, da bo knjiga Mojce Doupona Topič *Ženska in šport* obvezna literatura na *Katedri za sociologijo športa*, kar je bil konce koncev verjetno tudi njen »tihan« cilj. Morda bi v tej zvezi lahko pripomnili, da bi se na izobraževalnih institucijah moralo izobraževati in ne indoktrinirati z *novimi ideološkimi strategijami*. Knjige, ki imajo predznaka sociološko-izobraževalnega, bi morale bralce in bralke *izobraževati* in *ne indoktrinirati* z *ideologijo*.

Lucija Mulej

**Ovidie: Pornomanifest. Tržič: Učila International,
zbirka Žepna knjiga, 2004
179 strani (ISBN 961-233-724-1), 4.990 SIT**

prevod Bratko Restif, spremna beseda Max Modic

Ovidie, ki je skladno s svojo izobrazbo diplomirane filozofinje, etiketirana kot pornointelektualka, sama s tem častnim nazivom nima večjih težav. Kot trdoerotična zvezdnica, v Pornomanifestu odpira hipokrizijo družbe in njenih pripadnikov na več ravneh. Preko poudarjanja prevečkrat zanemarjenega dejstva, ki pravi, da pornografija nosi močan politični potencial in naboj, odpira tematiko metanja peska v oči, in to ne zgolj uporabnikom storitev, pač pa zlasti tistim, ki so, kar se tiče priznanih družbenih norm, vsaj v osnovi in glede na večinsko normirano mnenje, nesporni. Prav tako vzdevek *L intello du Porno* razume kot suverzivno manipulacijo, ki ostale spolne delavke in njihove izkušnje postavlja v položaj nekumunikabilnosti.

Je spolna delavka, Francozinja. Ovidie je svoj poklic izbrala prostovoljno in zavrača mite o žrtvah seksistične industrije in moškega šovinizma; leta 1998, ko je postala polnoletna, je debitirala v filmu vodilnega francoskega pornoproducenta Marca Dorcela, pri katerem je posnela več trdih pornofilmov, nekaj pa jih je režirala tudi sama.

Po njenem mnenju se v medijih pre pogosto govori o njenem intelektualnem diskurzu, o njeni drži in o njenem proporno feminizmu; dejavnost v okolju pornofilma uporablja kot opazovanje z udeležbo pri pisanju doktorske disertacije.

Knjiga v revolucionarnem duhu s subtilno kritiko razbija mite na več ravneh. Kot prvega, mit o ženski kot uporabljenem kosu mesa, mit o nevarnostih AIDS (njihova osveščenost je nadpovprečna; v vsej zgodovini porno posla skoraj ni bilo primera, da bi kdo zbolel za aidsom, problem so druge spolno prenosljive bolezni). Drugi presežek zgrešenega mita se v duhu feminističnega pristopa loteva vizualne pornografije; ne postavlja se na stran ženskih pravic v smislu enakopravnosti spolov (enaka plača za enaka dela), saj na več mestih izpostavlja vlogo moškega, ki morda ni tako svoboden, kot je videti. Nastopa za žensko seksualnost, in s tem ne pljuva po moškem »šovinizmu«. Odkrito spregovori o uporabi kontracepcije (oralna uporaba) in navaja, da je ne uporablja, ker zastruplja tako njeno telo kot psiho.

Z nasprotjem romantičnega subjekta, ki ljubi zgolj takrat, ko resnično ljubi, pornomanifest opozarja na seks industrijo malega človeka: pravica do užitka se spremeni v čisto navadno spolno potrošništvo; nič ni drugače s spolnostjo kot s z drugimi izdelki, kupljenimi v supermarketu; orgazem je norma (ne cilj), ki je na ravni kateregakoli kozmetičnega preparata.

Implicitno in eksplicitno pove marsikatero krepko na račun feminizma, zlasti v kontekstih lažnega feminizma, kot mu pravi sama. V osnovi gre za prenos vloge zatiralca, kjer se akterji, ženske in moški, zgolj zamenjajo. Ne oporeka volilni pravici in pogumnim sufražetkam; ne pljuva po historični evidenci boja izjemnih žensk – ne, opozarja na izrojenost določenih pogledov in idej, ki so, pripeljane do skrajnosti, kontraproduktivne tako za protagoniste kot antagonist. Po njenih besedah gre zgolj za to, da je Gospodarja zamenjala ženska. Torej?

Enačenjem, ki so pogosta o temah, o katerih nimamo pojma, (ali pa smo prikriti eksperti), posveti precej pozornosti. S prvim enačenjem, pornografije-pedofilije, opozori na družbeno amnezijo; v primeru, kjer se kar naprej govori o pedofiliji, ljudje prenehajo aktivno razmišljati o resničnih in perečih družbeno političnih vprašanjih. Seveda ne zanika dejanskih odklonov in patologij, vendar je mnenja, da klasična pornografija ni odgovorna za takšna linearna sklepanja. Podobna enačenja veljajo za pornografijo in snuff filme, pornografijo in prostitucijo in nenazadnje pornografijo in

mafijo; takšna pojmovanja radikalno in z veliko mero gotovosti pretresa na številnih ravneh. Ozadje kritike je pornošik, zloraba pornografije s strani medijev, ki s »kruhonom« naslade hrani javnosti ob škandalih (Dutroux), ki ne pomenijo drugega kot razvedrila, ki nadomesti akcijsko dramo.

Klasična pornografija je po besedah avtorice umetnost, če ne zgolj umetnost dolgotrajne erotične akcije (snemanja so izrazito naporna, četudi gre za primer pornozvezde), pa vsaj umetnost obvladovanja telesa in moči le-tega. Kot odgovorna in korektna umetnost spoštuje pravila, kot so polnoletnost, izogibanje patološkim oblikam spolnega udejstvovanja itd. Klasična pornografija namreč črta s seznama vse, kar zadeva otroke, verska čustva ali druga »sporna« področja.

Stereotip, da ženska v tem poklicu ne more dolgo zdržati, je mit. Uporabnik ne zahteva mladih ali vedno znova drugačnih teles, nasprotno, ciljna pornofilmska publika se rada srečuje z znanimi obrazi, telesi in genitalijami. Mnoga dekleta uspešno ustvarjajo svoje kariere deset let in več in s svojimi »šokantnimi« udeležankami (Annie Sprinkle, Sharon Mitchell, Candida Royalle, Nina Hartley, Ginger Linn itd.), in ne samo da burijo duhove in skrbno prikrite frustracije popolnih parov in družin, pač pa imajo velik pomen in vpliv na puritansko moralno določenega dela javnosti. Sporna navajanja mnogih teoretičnih ekspertov o spolnosti, kot je v knjigi omenjena analitična študija Bertranda in Carvaisove – Uvod v pornografijo: kritični pregled, Ovidie z realnimi argumenti razkrinka kot študijo frustracij in zdravljena lastnega strahu pred erotiko.

Kar se tiče povezave prostitucije in pornografije, Ovidie kar se da odkrito in pošteno navede, da je prostitucija vedno tisto nekaj, kar si, v tem tistem, pripravljen zatajiti. Gre za zatajitev lastnih načel in principov, kar je po mnenju avtorice in ostalih pornozvezd sinonim prostitucije. Enačenje sovraštva in pornografije eksplicitno referira na feminizem. V tem kontekstu aktivistke feministke razume kot kuzle čuvajke, ki ne dovolijo užitka lepim in ubijalsko privlačnim ženskam (pa tudi manj lepim in privlačnim); same z zatrti ženskostjo in frustracijami zatirajo spolno svobodo. Seks je greh! Ko ugotavljajo, da užališ vse ženske, če užališ eno samo, prikažejo izid (cilj?) menjave stola Gospodarja. Ovidie se ponosno razgláša za mrho in meni, da so sklepanja v stilu enačenja nasprotnih si polov nerealna.

Osnovni mit, ki nasprotuje pornu, je ločevanje ljubezni od spolnosti, ter, po mnenju avtorice, iluzorna ideja iskanja romantične ljubezni, oz. sorodne duše. Meni, da iluzija ljubljenja z ljubljenim bitjem navdaja s krivdo in muči vse tiste, ki bi radi uživali z moškimi in z ženskami.

Če pornografija uprizarja spolni užitek, ki je ločen od ljubezni, še ni razloga za obsodbo. Seks kot čisto iskanje užitka razume kot nekaj nujno potrebnega tako za blagor posameznika, kot tudi širše družbene ureditve. Ovidie poudarja, da se spolne delavke ne počutijo ponižane, pač pa boginje. Pravi, da nima nihče namesto njih pravico soditi, ali so ponižane žrtve (s čimer navadno tolažijo svoj moralni kompas, kompleks). Annie Sprinkle npr. kot pornozvezda svojo umetniško pot nadgradi v paradni disciplini, tj. tantricnem seksu, kjer njeni učitelji spolnosti postanejo Betty Dodson, doktorica seksologije in učiteljica samozadovoljevanja, taoist Jwala, spolni guru Franck Moore in Kuttira, ki jo iniciira v oceansko tantra. Leta 1990 se razglasi za umetnico in razvije t.i. postpornoumetnost; razvije magične uprizoritve samozadovoljevanja na odru in performance. S kolegicami Candido Royalle, Veronico Vero in drugimi, podpiše Postpornomodernistični manifest, s katerim vplivajo zlasti na žensko seksualnost in erotiko, kar pa nima zanemarljivih terapevtskih in osvobajajočih učinkov (primer filma Kurbe in boginje, kjer skuša prikazati, da je ženska, ki se v svoji koži, telesu in seksualnosti počuti dobro, boginja).

Betty Dodson, kraljica samozadovoljevanja, je leta 1992 doktorirala iz seksologije, ki s svojo metodo prebujá ženske v poznavanju njihovih teles in izločkov (učenje stimulacije točke G itd). Glede na to, da v pornografiji manjka ženskega načina, le tega razvija Dorrie Lane (Univerza Vulva); je aktivistka ženske naslade; njeno delo je praktično (opazovanje z udeležbo tako tečajnikov kot nje) in teoretično poučevanje orgazma, masturbacije, točke G, erotične oblike masaž, tantra, lezbične spolnosti, alternativne spolnosti, kjer je v ozadju varen seks in ginekologija.

Sporočila te knjige, ki sem jih navajala faktografsko, se združijo v osrednji misli: obsojati

pornografijo zato, ker obstaja nekaj postranskih pogrošnih gradiv, je nezrelo. Terapevtskega učinka porno filmov, kjer je prikazovanje spolnega užitka na pozitiven in netabuiran način spremenilo spolno frustrirane in motene osebe, ne gre zamenjevati z omenjenimi enačaji. Prav tako ne gre kupiti vsake aktivistične šare; aktivisti namreč, ki si prizadevajo za človekoljubne dejavnosti, poskušajo zapolniti frustracije lastnega spodletelega samouresničenja. Prav tako je napačen odnos feministk do trženja telesa: levičarske in feministične skupine se znajdejo v zadregi, saj bi na podlagi takšnega pojmovanja težko utemeljevale svoje argumentiranje zoper poklice, povezane s spolnostjo. Delavci v spolnih panogah ne prodajajo ne duše ne telesa; prodajajo zgolj usluge kot kdor koli drug, ki za svoje delo prejema plačilo.

Opredelitev feminizma, ki je za spolnost, se avtorici zdi težka, če ne celo neizvedljiva naloga. Več o tem in onem pa si preberite sami.

Tomaz Kaštrun

**Claudio Magris: Mikrokozmosi. Ljubljana: Slovenska matica, 2003
255 strani (ISBN 961-213-100-7), 4.991 SIT**

prevod Vasja Bratina, Rada Lečič

Claudio Magris velja za kritičnega oživiljevalca zgodovine, ki marginalne dogodke v večini pripenja na krožnico evropske unije in jih ne obravnava kot mimobežne pretekle dogodke, pač pa jih v kontekstu zgodovine kot tudi na poljanah lastnega poznavanja vklaplja v vsakdanje življenje. Pa naj si gre za problem slovenske manjšine, za probleme slovenske meje ali probleme Tržačanov, zgodovino Piemonte, Friulije, torej problemov, na katerih so se že nabrale skladovnice prahu, jih Magris prinaša na vsakodnevni meni.

Kot že pretekle uspešnice Trst, obmejna identiteta, O Donavi, idr avtor vedno znova streže z značilnim mediteranskim melosom svojega rodnega Trsta, hkrati pa prav prijetno prikazuje občutke iz pokrajine, občutke iz tematike, o katerih teče beseda. Čeprav je specializiran predvsem s področja germanske literature, se prav iz teh korenin povzpenja v študije (največkrat v obliki esejev) med lastno kulturo in germanskimi kulturami v geografskem, političnem ter zgodovinskem pomenu. Hkrati pa pri značilni popotovalno literaturi – kot bi lahko opisal njegov način pisanja esejev ter podobnih razmišljujočih potopisov – prehaja v ospredje predvsem tretje osebna pripoved; saj je avtor prevelikokrat zapeljan s pravih pota, prav zaradi lepih pokrajin in obrazov romanske ter germanske kulturne dediščine. In čeprav velikokrat »zamrznjen v času«, njegovo potovanje simbolično ponazarja kot pot skozi labirint zgodovine in s konfrontacijo dejstev in delčkov mozaika, ki jih počasi sestavlja. Čeprav značilna postmoderna drža, ki ne trpi velikih in globokih kontemplacij, se Magrisu vseeno uspe zlivati skozi čas, uživati v potovanju (de Botton), ter zraven premagovati bistvena vprašanja lastnega obstoja.

Sicer del spominja na intimno delo. Hkrati pa, na latentni ravni, manjšo komparativno študijo. Prvič, intimno zato, ker ga avtorjeva naracija ne vodi po velikih tirnicah zgodovine, pač pa po njegovih osebni psihološki zgodovini, na mejnike, ki se vežejo na njegovo rast. Zato Trst, zato okoliške regije, zato jadransko morje, navsezadnje tržaški zaliv in predvsem zato tudi njemu najljubše kavarne. In tudi zgodbe, ki bi spominjale na Flaubertjeve intimne težave, ko je zapisoval nekakšno literarno-sociološko plat takratne družbe in zgodbe, ki bi spominjale na Heideggerja in njegovo Bitnost v času. Pa pravzaprav sploh ni »bitno«, Magrisu to bistvo predstavlja sožitje izdaje svoje lastne domovine in sprijaznitev z identito, ki ni v obliki forme, pač pa v obliki eksistence.

Knjiga Mikrokozmosi zatorej namiguje na presežek vsega, kar je v preseku mediteranskega

okolja – tržaškega zaliva, Gradeža, vse tja do Udin in Benetk. Ta presek je zatorej veliko večji prav zaradi te mikrokulture v velikem kozmosu. Kot tudi beseda mikrokozmosi nakazuje, gre prav zato, kako lahko intimni svet prekosa celoten kozmos in kako lahko nekaj še tako neskončnega kot je kozmos, postane ščepec zrna – prav takšno fascinacijo poznamo pri poeziji Williama Blakea. Pa čeprav je bila Blakeova ideja v ozadju, da se rodimo goli, brez znanja, se Margisova ideja razteza prav v tej smeri, ko obiskuje in srečuje različne ljudi teh krajev, ugotavlja da, ko smo enkrat sposobni procesiranja znanja, ko enkrat postanemo »intelektualno razcepljeni« med redom in znanjem, potem bo vsaka trditev, vsako dejanje, preplavljeno s kulturnim šokom družbenega reda.

Kulturni šok pa nastaja predvsem zaradi razgibane zgodovine teh krajev. Tudi on sam je odraščal na meji med Italijo in Jugoslavijo, nato je živel v sami kotlovnici druge svetovne vojne in bil postavljen pred samo železno zaveso. Navkljub zgodovinski preteklosti in lastnim majhnim fascinacijam, pa je njegov jezik zelo živahen, velikokrat sarkastičen in nadvse poetičen. V knjigi opisuje svoje rodno mesto, obmorsko regijo, obalni del avtonomne regije Friuli, ki se razteza okoli Benetk in vse do Trsta, regijo Piemonte (s Torinom) ter severo-zahodni del Italije, Istro ter obmejne dele Slovenije in Italije (Furlanija), Slovenije ter Hrvaške in navsezadnje tudi južno Tirolsko. Torej točke, ki so bile zgodovinsko povezane, in nato ponovno razvezane, so kasneje postale avtonomne regije, ter se v njih prebujala t.im. nova ekonomija zrele kulture, cerkvenega premoženja ter bogate arhitekturne dediščine. S ponosom zato opisuje tudi naravna bogastva od jezer, gora, gričev, kjer so posejane vasice, mesta in ostale atraktivnosti, ki ne uidejo Magrisovemu očesu. Intenzivno in zelo reflektivno opisuje anekdote tamkajšnjih ljudi, njihovo zgodovinsko ozadje, hkrati pa prežvekuje teme o literaturi, o filozofskih temah, razširja ter odpira različne horizontne v načinu razmišljanja, obrekuje tamkajšnje jezike, razmišlja o tradicijah, ter se navsezadnje spogleduje z umetnostjo, ki je vplive črpala vse naokoli, kolikor je lahko stegnila roke čez gričevnato pokrajino, v objem različnimi ljudem. Pozornost posveča (oziroma se nekako zahvaljuje samemu sebi, da si je podaril takšen »sprehod« po teh krajih) kulturnim razlikam, vrta v dejstva, zakaj so nekatere kulture razblinele, se druge obrabile, nekatere izginile z zemljevida. Hkrati pa se v navezi s kulturnimi vprašanji, spotika tudi ob etnična čiščenja, vojnim dogodkom, ter nikakor ne more najti enoznačnega odgovora na vprašanja o evropski kulturni dediščini.

Kljub edinstvenemu pisanju – žanrski mešanici zgodovine, spominov, potopisov in različnih razmišljujočih vložkov, v osnovi Magris išče zgodovinske relikte, s katerimi se poigrava, jih »muči«, dokler ne pokažejo svoje svete skrivnosti. Okoli takšnih skrivnosti, obija obilico faktološke zgodovine, ki je sila bogata, zanimiva, a zna tudi hitro postati malce preobilna prav zaradi njegove note pripovedništva (ki je lahko mešanica filozofije in pravljicizma). A ne glede na takšna dejstva, mikrokozmosi so kraji, ki ne potrebujejo toliko meja, kot jih predpisuje današnja mednarodna politika, so mesta, kjer se mitologija skriva vsepovsod, so mesta metamorfoz, mesta, kjer je bi Publius Ovidius Naso; krajše Ovid, brez velikih težav spisal novi set mitov, ki bi obogatili ne le evropsko kulturo, pač pa tudi kulturo teh mikrokozmosov. No, velik korak proti novemu, obširnemu epu, je Magris takorekoč že storil, le da je spustil glavnega protagonista (česar Homer vsekakor ne bi odobral), in na njegovo mesto postavil korpus zgodb malih – na prvo žogo nepomembnih – ljudi, s katerimi piše svoje metamorfoze.

Roman Vodeb

**Sigmund Freud: Vic in njegov odnos do nezavednega. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, zbirka *Analecta*, 2003
266 strani (ISBN 961-6376-16-0), 3.472 SIT**

prevod Simon Hajdini, Samo Tomšič, urednik Mladen Dolar

Končno, sem dahnil, ko sem uzrl Freudov *Vic in njegov odnos do nezavednega*. Že dolgo sem se loteval ponovnega branja tega »drugačnega« Freudovega dela. Srbohrvaščina me sicer ne odbija – no, tudi angleščina ne, nemško pa pač ne obvladam, čeprav je nemščina edini jezik, v katerem se resnično spleča brati to knjigo. Prva asociacija, ki me je spreletela, je bila: le kako so se slovenski prevajalci lotili tega zahtevnega teksta? Na koncu sem ugotovil, da je prevod sicer (dovolj) dober, da pa je originalen jezik verjetno edini, ki omogoča dojetje vseh razsežnosti tega Freudovega dela iz leta 1905. Osebnostno menim, da bi bilo to Freudovo delo potrebno posloveniti in ne prevesti. Bralci bi na ta način bolje dojel vse pasti in teoretske traktate, ki so udeleženi pri celostnem razumevanju paradigme *vica* oz. *smešnice* v odnosu do *nezavednega*. Tisti, ki še niste zagrizli v Freuda, imate možnost, da to storite prav skozi *Vic in njegov odnos do nezavednega*. Značilnega panseksualizma v tem delu namreč ni (preveč) – mogoče se vam Freud lahko prav zato prikupi. Če mu boste očitali dolgovestnost, ostajam brez moči – vedite pa, da se je Freud skozi ves svoj teoretski opus obupno trudil, da bi bralce prepričal, da tisto, kar (znanstveno-teoretsko) razlaga, resnično drži. Za njegovega naslednika Lacana se namreč zdi, da se je trudil, da ga ne bi razumeli.

Kakorkoli že – tudi Slovenci lahko končno preberemo Freudovo teorijo nastanka in občutenja *smešnega*. Predstavljeni koncepti so tako produktivni in uporabni, da jih je mogoče aplicirati tudi na kakšno drugo družboslovno-humanistično področje – npr. na teorijo ideologije, umetnosti, športa itd.

Knjiga je razdeljena na tri temeljna poglavja: *analitično*, *sintetično* in *teoretično*, ter krajši in nepomemben *Dodatek* (o Brentanovih ugankah). V prvem, analitičnem delu, Freud govori o *tehnikah vicov*. Bralca je treba opozoriti, da v tem delu večinoma ne govori o klasičnih *vicih*, kakršne poznamo (v Sloveniji danes) iz vsakdanjega življenja, pač pa o *smešnicah*, *anekdotah* in o t.i. *besednih igrah*. No, razkol med Slovenščino in Nemščino ter današnjo slovensko kulturo ter dunajsko kulturo iz začetka 20. stoletja je tak, da nastanka *smešnega* skozi branje ne doživimo na povsem pristen način, ker se ta učinek izgubi s prevodom (seveda ne po krivdi obeh prevajalcev – to sta Simon Hajdini in Samo Tomšič) – najbolj očitno je to pri razlagah *besednih iger* in/oz. *rim*.

Ko Freud ne nekem mestu (str.148) v opombi (137) zapiše (po današnjih merilih) klasičen *vic* (gre pa za dodatek iz leta 1912), pravi, da gre *vicu* podoben proizvod: »*neumnost, ki je videti kot vic*«. Tudi Srbohrvaški prevajalci so Freudov »*vic*« prevajali z »*dosetko*« (= domisljico). Prevajalka *Intepretacij sanj* (Zdenka Erbežnik) z recenzentom Bogdanom Lešnikom govori o »*šali*« (in njenem odnosu do *nezavednega*) in ne o *vicu*. Freudova distinkcija med *šalo* in *vicem* bo morda bralcu po prebrani knjigi ostala nejasna. Mestoma celo sam Freud ne ve, ali bi govoril o *komičnem ali o duhovitem* (npr. str. 217) – vendarle pa pravi: »*Vir ugodja v vicu smo morali umestiti v nezavedno; v primeru komičnega pa ne moremo najti nobenega povoda za isto lokacijo* . /... / *Vir komičnega ugodja je primerjava med dvema psihičnima izdatkoma, ki ju moramo pripisati nezavednemu. Vic in komika se razlikujeta zlasti v svoji psihični lokaciji; vic je tako rekoč prispevek h komiki iz območja nezavednega.*«

Kakorkoli že, logiko in mehanizme *tehnik vicov* (oz. *smešnic*), ki jih je Freud skušal pred-

staviti bralcu, je zagotovo mogoče razumeti. Na znamenitem primeru »*familionar*«-nega jasno nakaže, da ima *nezavedno* oz. *nezavedni procesi* še kako markantne vplive na določena (zavestna) psihična dogajanja.

Klasičnih povezav s psihoanalizo v tem delu ni veliko, čeprav nam namiguje analogijo s sanjami in nekaterimi koncepti, ki jih je Freud predstavil v *Interpretaciji sanj* – npr.: »*delo sanj*« = »*delo vica*« ... T.i. *zgodstitev* oz. *zgoščujoča sila* (v povezavi z nastankom *mešane tvorbe*) je temeljni proces oz. mehanizem, ki mu v tem prvem delu posveča največ pozornosti. Pri razlagah vseskozi govori o *toku nezavednih oz./in predzavestnih misli*, ki potekajo v »ozadju« vica oz. smešnice. *Zgodstive (mešane oz. nadomestne tvorbe)* v bistvu omogočijo, da se nezavedno (predzavestno) »ubesedi« oz. »izpove« na svojevrsten način, kar v končni fazi botruje nastanku *smešnega in/oz. določenemu ugodju*. V tem delu (str. 48) že vpelje najpomembnejši koncept, koncept *prihranka (varčevanja) psihične energije* (»izdatka«, kot se izrazita prevajalca), ki ga teoretsko dodela šele v nadaljevanju (v *sintetičnem odseku*). Ko pa govori o *tendencialnih vicih* in o t.i. *kvantah* (»umazanih« oz. »pokvarjenih« šalah), ga seveda hitro potegne v panseksualizem (str. 106-108 in 118), vendar se vidi, da leta 1905 določenih psihoanalitičnih konceptov še ni imel teoretsko dodelanih – in to lahko bralca zmede.

Z vpeljavo tretjega (poslušalca) v kontekstu *sovražnih tendenc* (str. 110) je Freud še kako aktualen za vse tiste kulturologe, ki se ukvarjajo s teorijo spektakla (npr. športnega) in nanj navezujočim *užitkom*. V kontekstu *obscenih vicev*, ki so se razvili iz *kvante*, Freud govori o tretjem, ki ga pripovedovalec vica *podkupi s podeljevanjem dobička ugodja*.

Ko tematizira *cinizem* omenja »mejni« vic (ki potencialno ni več tako duhovit), kako bogataš trpečega reveža nažene iz sobe: »*Vrzite ga ven; strl mi bo srce!*« in nadalje: »*V resnici ni nobena prednost biti bogataš med Židi. Tuja beda človeku ne pusti uživati lastne sreče.*« (Spotoma oz. čisto mimogrede na ta način opozori na sebičen temelj etike in altruizma, s čimer se dandanes verjetno ne bi strinjali mnogi filozofi.) V tem kontekstu je evidentno, da se tovrstni (nezavedno) *tendenciozni vici* tvorijo v *nezavednem* – oz. kot pravi Freud: »*nezavedna tendenca potegne predzavestno misel v nezavedno, da bi jo tam preoblikovala.*« Analogija s teorijo nevroz je na tej ravni več kot očitna. Pri nedolžnih (a še vedno tendencioznih) vicih in šalah pa vloga nezavednega ni tako transparentna oz. odločujoča.

V sintetičnem delu začenja s problemom *mehanizma ugodja in psihogenezo vicev*. Za tendenciozni vic pravi, da je »*prihranek izdatka za inhibicijo in zator*« povzročitelj *ugodja*. To bi pomenilo, da se *tendencioznim vicem* smejemo zato, ker imamo *oddvojeno* oz. *prihranjeno psihično energijo* na račun (*na*)*kopičenja energije*, ki je ne *investiramo* v dotično smer (tendenco), pač pa jo *prihranimo*. Iz tega oz. na račun tega *prihranka* se v vico sprosti *smeh* oz. *ugodje*.

Ko Freud govori o »*ponovnem odkritju znanega*«, pravi, da nam v določenih okoliščinah (ko bi pričakovali nekaj novega, drugačnega) ravno to »*prepoznanje*« že vidnega nudi *ugodje* oz. *veselje*. Seveda v tem primeru Freud ne misli starih oz. že slišanih vicev, ki si jih nihče ne drzne ponavljati (ker niso več smešni). Po drugi strani pa verjetno otroci prav zaradi »ponovnega odkritja znanega« tako radi poslušajo ene in iste pravljice. Tudi v tem primeru je *energetski prihranek* bistven za občutenje *ugodja*. Če bo bralec v tem kontekstu dobil preblisk, da so glasbeni hiti in evergrini vselej prijetni za uho ravno zato, ker so že slišani, Freud skozi Aristotela svari, da ni nujno, da je temu res tako.

V tem sintetičnem poglavju je omenjeno še *ugodje ob nesmislu*, in to v takšnem kontekstu, da Freud jasno naznanja, da mimo *načela ugodja* ni mogoče razumeti ne samega človeka (»*neutrudnega iskalca ugodja*«) ne ustroja družbe oz. človeške kulture. V tem kontekstu vpelje tudi *igro* (kot predstopnjo najprej *šale*, nato tudi samega *vica*), ki jo otrok iznajde v trenutku, ko zna uporabljati *jezik* oz. *besede* in jih povezovati v *misli*. *Šalo* prav tako povezuje kot nekakšno predstopnjo vica, ki omogoča, da človek pride do zadovoljstva oz. *ugodja* takrat, ko je eksplicitna kritika »*prepovedana*«. Smisel *šale* je *tendenca po ugodju*.

Nadalje vpelje celo temeljni koncept psihopatologije: *potlačitev*. *Tendenciozni vic* zmore *sprostiti* (abreirati) *ugodje* celo iz virov, ki so podvrženi *potlačitvi*, in to po principu *osvoboditve ugodja z odstranitvijo ovire*. *Energetska pomoč*, ki se porabi za *ugodje* (*smeh*), prihaja oz. se seštevata iz *potlačenih vzgibov*.

V tem delu (str. 147) Freud predstavlja koncept t.i. »vnaprejšnjega ugodja«, ki ga je uporabil tudi v nekaterih drugih svojih delih (*Treh razpravah o teoriji seksualnosti*, *Spisih o umetnosti in Psihopatskih osebah na odru*), kjer govori o nekakšnem »preduživanju« oz. »predhodnem uživanju«, ki se nanaša na neko (poznejše) ugodje. To »predugodje« deluje kot sprožilni vzrok prihajajočega ugodja, ki zaradi inhibicij, zatorov (npr. družbene nesprejemljivosti, socialnih kodeksov itd.) in potlačitev ne bi našlo sprostitve. Pri ponazoritvi Freud uporabi termin »spodbujajoča nagrada« in načelo »vnaprejšnjega ugodja« ter načelo označi kot »načelo pomoči?«. Načelo *vnaprejšnjega ugodja* je v službi sprostitve ugodja in omogoča zaobiti cenzuro ter odpraviti blokade (inhibicije). *Vnaprejšnje oz. predhodno (pred)ugodje*, torej meri na ugodje, ki *predhodi* nekemu večjemu ugodju in deluje kot spodbuda, ki človeka prelisiči oz. prepriča, da opusti svoje inhibicije. Na ta način odpre pot neki *naknadni* sprostitvi ugodja, ki sicer ne bi prišlo do svoje uveljavitve (zato Freud govori tudi o *podkupljujočem* načelu *vnaprejšnjega ugodja*). Smisel koncept *vnaprejšnjega ugodja* je ugodje ter obljuba (še večjega) ugodja – je ugodje, do katerega pride, a ki za seboj tako rekoč potegne več od samega sebe.

Ena od pomembnejših Freudovih teoretskih ugotovitev v ekonomsko-libidinalnem kontekstu je, da vic oz. šala (smešnica) s svojo tehniko ustvari *prihranek energije*, ki v končni fazi ustreza *ugodju*, ki se sprosti pri poslušalcu, kateremu je vic (šala, smešnica) namenjen. Poslušalec to *prihranjeno energetsko investicijo* »odsmeje«. Pripovedovalec vica se seveda smeji zaradi druge logike. Poslušalec pa načeloma ne ve, zakaj se smeje – to pokaže zgolj analiza. V ozadju se dogaja avtomatičen proces, ki je mogoč šele (in takrat), ko zavestna pozornost do tega avtomatičnega procesa nima dostopa – seveda le, če vic prvič sliši. Vic mora poslušalca ujeti nepripravljenega, kar ga ob soočenju z vicem naredi osuplega. Freud pravi, da, ker se lastnemu vicu ne moremo smejati, smo ga prisiljeni izpovedati drugemu. Šele ko vic (iz)povemo drugemu, nam to zagotovi *ugodje in/oz. smeh*.

Ko Freud v prispodobi pove, kako *prijetnost* oz. *ugodje* doživljajo tisti, ki so plinsko razsvetljivo zamenjali z električno, in vsakič, ko se spomnijo, koliko napora (energije) so morali vložiti, da so s plinsko lučjo razsvetlili prostor, se nam vsili asociacija na teorijo ideologije in teorijo institucije. Institucija in nanjo vezana ideologija sta danes tisti, ki občestvu prihranita toliko psihične energije, ki bi se po definiciji morala sprostiti v obliki *ugodja*, da bi v tem kontekstu lahko govorili o »komediji vsakdanjega preživetja«.

Da bi razložil vlogo nezavednega v odnosu do vica, je Freud v *Tehničnem delu* prisiljen, da bralcu osveži spomin na koncept *interpretacije sanj*. Na nekaj straneh je v tem (tehničnem) delu predstavljena logika nastanka in interpretacije sanj. Dotakne se treh (od štirih) temeljnih operacij tvorjenja oz. »dela sanj«: *premestitve*, *zgoditve* in *posrednega prikaza* (oz. »upoštevanja predstavljenosti«, kot je prevedeno v *Interpretaciji sanj*), izpusti samo »sekundarno obdelavo«. Šele ko bralec razume logiko nastanka in interpretacije sanj, Freud vzpostavi teoretsko analogijo z vicem oz. »delom vica« – in to z domnevo, da je pri tvorcu vica *predzavestna misel za trenutek prepuščena nezavedni predelavi*, njen rezultat pa takoj pograbi zavestna zaznava. V tem delu Freud tudi dokončno vic oz. *smešnico* poveže z *nezavednim*. Je pa ekspliciten, ko razlaga koncept *komičnega oz./in duhovitega*, kjer nezavedno ne igra nobene (pomembne) vloge. Medtem ko za sanje pravi, do »so še vedno želja« (čeprav spremenjena do nerazpoznavnosti), je »vic razvita igra, ki služi pridobivanju ugodja«.

Freud se kar precej časa zadrži pri razlagi razlik med *vicem* in *komičnim* in pravi, da »se vic naredi, komično pa se (nehotno) odkrije«. Onstran vica se skrivajo miselni (predzavestni in nezavedni) procesi pripovedovalca vica, ki seveda predpostavljajo določeno socialno tradicijo in konvencije. V kontekstu *komičnega* se dotakne tudi *naivnega* (kot predpostavko *nevednega*), ki

se skozi *višek psihične energije* (energetski izdatek, kot se izrazita prevajalca) pretvori v *smeh oz. dobiček ugodja*. Skozi tematizacijo *naivnosti oz. naivnega vica* (npr. pri otroku ali neizobraženemu odraslemu) in (prihranka) *inhibicije* se dotakne tudi *ogorčenja* in *predrznosti* (posledično tudi *prezira* in *sovraštva*). V določenem kontekstu *smeh nastane na račun prihranjenega ogorčenja* (ali obratno). Generalno rečeno: *ugodje nastane z odpravo inhibicije* (v mislih) – v *olajšanju oz. sprostitvi (abreakciji)*.

Freud se vseskozi trudi in bralcu ponuja določeno sistematiko. Kot sredstva komičnosti ponuja: *umestitev v komično situacijo, posnemanje, preobleko, razkrinkanje, karikaturu, parodijo, travestijo, pantomimo* idr. S primeri otrokovih, klovnovih in kegljačevi odvečnih oz. nepotrebnih in nesmiselnih gibov razloži, da se »moteči« gibi odražajo v obliki prevelikega energetskega izdatka (oz. *prihranka oz. neuporabljenega presežka*), kar se potroši za smejanje. Koncept *anticipacije* (vnaprejšnjega *pričakovanja*) razloži tudi z znamenitim Pavlovim psom, ki se slini, ker pričakuje hrano na podlagi (po)prejšnjih izkušenj.

V tem delu se Freud še enkrat razpiše o ključnem psihoanalitičnem konceptu, ki se ga psihologi tako branijo: o *nezavednem mišljenju oz. o toku nezavednih misli*, ki se včasih prebije tudi v zavest – npr. pri nekaterih vrstah t.i. »*posrednjega prikaza*« (kot se izrazita prevajalca) oz. »*upoštevanja prikazljivosti*«, kot je zapisano v slovenski izdaji *Interpretacije sanj*. Z nekaj udarnimi mislimi posredno napove troslojnost duševnosti: »*Ko poslušamo misel, ki je bila tako rekoč oblikovana v nezavednem, jo primerjamo z njenim popravkom in pri nas nastopi razlika v izdatku, iz katerega izhaja komično ugodje.*« Dober poznavalec psihoanalize v tovrstnih dikcijah spozna, da je Freud že okrog leta 1905 vseskozi namigoval na topiko *Jaz-Nadjaz-Ono oz. zavest(no)-predzavest(no)-nezavedno*.

V sklepu knjige se dotakne še *humorja*, vendar le površno (kot vrste obrambnega procesa, ki preprečuje porajanje neugodja), saj se k humorju vrne čez dobrih dvajset let – leta 1927. V dispozitivu knjige (str. 248) še enkrat povzame, da »*ugodje v vicu izvira iz prihranjenega izdatka pri inhibiciji, ugodje v komiki iz prihranjenega izdatka pri predstavljanju (investiciji), ugodje v humorju pa iz prihranjenega izdatka pri občutkih*«. Generalno rečeno ugodje ob učinkih dobrega vica, šale, smešnice, anekdote in humorja izhaja iz *prihranka psihične energije*.

Vic in njegov odnos do nezavednega ne moremo šteti kot Freudovo ključno delo, temveč kot »nekaj drugačnega«. Lahko pa se zgodi, da boste prav skozi to knjigo »začutili« Freuda oz. psihoanalizo do te mere, da vas bo vleklo naprej. V tem primeru lahko preidete na *Interpretacije sanj* ali pa morda kar Freudovo »predprvo« delo *Študije o histeriji*, ki ga je napisal skupaj z Breuerjem.

Novosti na knjižnem trgu namenjene recenziji (do aprila 2005)

- Aleš Debeljak: *The Hidden Handshake: National Identity and Europe in The Post Communist World*. New York & Oxford: Rowman & Littlefield, 2004.
- ur. Breda Luther, Vida Zei, Hanno Hardt: *Medijska kultura – kako brati medijske tekste*. Ljubljana: Študentska založba, 2004.
- Claude Levi-Strauss: *Divja misel*. Ljubljana: Krtina, 2004.
- Aleš Debeljak: *Evropa brez Evropejcev*. Ljubljana: Sophia, 2004.
- John Holloway: *Spreminjamo svet brez boja za oblast*. Ljubljana: Študentska založba, 2004.
- Eric J. Hobsbawn: *Zanimivi časi – moje doživetje 20. stoletja*. Ljubljana: Sophia, 2004.
- Immanuel Wallerstein: *Zaton ameriške moči*. Ljubljana: Založba /*cf, 2004.
- ur. Maja Sunčič, Brane Senegačnik: *Antika za tretje tisočletje*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2004.
- Tomaž Krpič: *Kognitivno delovanje človeškega telesa*. Ljubljana: Založba FDV, 2004.
- Maja Breznik: *Kulturni revizionizem – kultura med neoliberalizmom in socialno odgovorno politiko*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije, 2003.
- ur. Ivan Svetlik, Branko Ilić: *Razpoke v zgodbi o uspehu – primerjalna analiza upravljanja človeških virov v Sloveniji*. Ljubljana: Sophia, 2004.
- Leonardo Benevolo: *Mesto v zgodovini Evrope*. Ljubljana: Založba /*cf, 2004.
- ur. Mojca Pajnik, Simona Zavratnik Zimic: *Migracije, globalizacija, Evropska unija*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije, 2003.
- Ulrich Beck: *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma - odgovori na globalizacijo*. Ljubljana: Krtina, 2003.
- Pierre Bourdieu: *Sociologija kot politika*. Ljubljana: Založba /*cf., 2003.
- Jean-Claude Milner: *Strukturalizem: liki in paradigma*. Ljubljana: Krtina, 2003.
- ur. Frane Adam, Matevž Tomšič: *Kompendij socioloških teorij*. Ljubljana: Študentska založba, 2004.
- ur. Igor Škamperle: *Ars magna: Alkimija med mitom in znanostjo*. Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Noam, Chomsky: *Somrak demokracije*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2003.
- Mitja Velikonja: *Mitografije sedanjosti: študije primerov sodobnih političnih mitologij*. Ljubljana: Študentska založba, 2003.
- Jan Makarovič: *Antropologija ustvarjalnosti: biologija, psihologija, družba*. Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Edward Sapir: *Jezik: uvod v proučevanje govora*. Ljubljana: Krtina, 2003.
- Benedict Anderson: *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2003.
- Hagen Schulze: *Država in nacija v evropski zgodovini*. Ljubljana: Založba /*cf., 2003.
- Walter Benjamin: *Izbrani spisi*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2003.
- Bogomil Ferfila: *Družboslovni preseki Avstralazije in Indonezije*. Ljubljana: Založba FDV, 2003.
- Franc Trček: *Problem informacijske (ne)dostopnosti*. Ljubljana: Založba FDV, 2003.

- Petra Svovljšak: *Soča, sveta reka: italijanska zasedba slovenskega ozemlja (1915-1917)*. Ljubljana: Nova revija, 2003.
- France Vreg: *Politično komuniciranje in prepričevanje: komunikacijska strategija, diskurzi, prepričevalni modeli, propaganda, politični marketing, volilna kampanja*. Ljubljana: Založba FDV, 2003.
- Alojzija Židan: *Za kakovostnejša družboslovna znanja – didaktični in znanstveni prispevki*. Ljubljana: Založba FDV, 2004.
- Stanislav Andolšek: *Družbeni odnos kot proces (iz)menjave*. Ljubljana: Založba FDV, 2003.
- Cirila Toplak: *Združene države Evrope: zgodovina evropske ideje*. Ljubljana: Založba FDV, 2003.
- Gershom Gerhard Scholem: *Poglavitni tokovi v judovski mistiki*. Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Janez Šušteršič: *Tranzicija kot politično gospodarski cikel*. Ljubljana: Založba FDV, 2003.
- Anton Žabkar: *Marsova dediščina: temelji vojaških ved*. Ljubljana: Založba FDV, 2003.
- Vlado Miheljak: *Spoznavnji temelji psihologije*. Ljubljana: Založba FDV, 2003.
- Gisela Bock: *Ženske v evropski zgodovini*. Ljubljana: Založba /*cf, 2004.
- Andre Lacocque: *Misliti Biblijo*. Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Michel Vovelle: *Ideologije in mentalitete*. Ljubljana: Studia humanitatis, 2003
- Igor Grdina: *Slovenci med tradicijo in perspektivo: politični mozaik 1860-1918*. Ljubljana: Študentska založba, 2003.
- Božo Repe: *Rdeča Slovenija: tokovi in obrazi iz obdobja socializma*. Ljubljana: Sophia, 2003.
- Antonio Negri, Michael Hardt: *Imperij*. Ljubljana: Študentska založba, 2003.
- Uroš Lipušček: *Ave Wilson: ZDA in prekrajanje Slovenije v Versaillesu 1919-1920*. Ljubljana: Sophia, 2003.
- ur. Vlado Miheljak: *Mladina 2000. Slovenska mladina na prehodu v tretje tisočletje*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport, Urad RS za mladino, Aristej, 2002.
- Maja Bučar, Metka Stare: *Inovacijska politika male tranzicijske države*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2003.
- Paolo Rossi: *Rojstvo moderne evropske znanosti*. Ljubljana: Založba /*cf, 2004.
- ur. Peter Lovšin: *Punk je bil prej: 25 let punka pod Slovenci*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2003.
- Jasminka Dedić, Vlasta Jalušič, Jelka Zorn: *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2003.

ABSTRACTS AND TABLE OF CONTENTS

Franček Drenovec

What Happened with the Success Story?

Before the transition, the point of departure in Slovenia was a long-lasting and a very efficient “reform” process. During the transition, the lean on this legacy was extremely effective. We avoided larger breaks and destructions of the majority of productive capital, as seen elsewhere in the region. Mainly due to high quality of this legacy (in economy and in politics) we were able to maintain a significant, an above average performance in economy and in the state in general. In economy, i.e. within enterprise sector, the transition has been more or less over already. But at about the time of the break-through (in years from 1997 to 2000) also the “continuity” has been exhausted – as it was expected sooner or later – namely, the leaning against the political sphere legacy. Thus the “continuity” was followed by a delayed, typical “transition shock”, with many consequences for an already solidly functioning of economic base. Hopefully, we also shall witness some positive impacts from this connection.

Keywords: Slovenia, development, transition, economic and political legacy

Tomaž Boh

Implementation of the Habitats Directive in Slovenia: the Case of Impact of the EU Policy on the Nation State in the Process of Adjustment

The article analyses the transposition of the EU's Bird and Habitats Directives and the related designation of Natura 2000 sites in Slovenia in terms of adaptation pressure and the elimination of legal, institutional and policy misfits. The conceptualisation of a misfit and adaptation pressure is followed by focusing on the process of designating Natura 2000 areas. Due to the complexity of the process and the shortage of suitable expert knowledge needed for designating areas the process was characterised by technocratic procedures, including the important role of epistemic communities. Yet one important question remains: are expert-based decisions and communications with different stakeholders adequate substitutes for democratic procedures and a way of reducing conflict? The article analyses the formal and informal networks of Natura 2000, identifies the roles played by certain actors and seeks to identify the reasons for differences seen between the two networks.

Key words: EU, Environmental policies, Natura 2000, mis-fit, adaptation pressure

Peter Sekloča

Promotional Struggle for Influence in the Public Sphere: Is a Dialog Always the Matter of a Secondary Importance?

Through the theory of framing and through the criticism of institutionalized system of journalism the author analyses the process of gaining the influence in public deliberation. Examination of techniques of rationalized persuasion reveals that the strategy to contest the salience and resonance of competitive discourses first implies expansion of actors' realm of influence and only latter its justification, which means that actors with communicative intentions are in application of persuasive means aligned with strategic actors.

Keywords: framing, social recognition, influence, journalism.

Vlado Kotnik

Myths, Taboos, Hypocrisies and Other Problems in Scientific Policy and in Social Position of the Science in Slovenia: Contribution to the Anthropology of a Delusive World

The article, through historico-anthropological and socio-anthropological perspective, deals with some current conditions in the Slovenian science (as an administratively homogenised and institutionalised field), deals also with some trends in the scientific policy and some concrete problems in their social status. It seems problems appearing recently in Slovenia are only exceptions proving the rule. Denominations and reflections of some shocking but concerning ideological myths, illusions, misunderstandings, delusions and anti-intellectual deformations are based on writing material and ethnographical experience. The author shows how scientific myths and misunderstandings strongly determine the social habitus of scientific administrators and state bureaucrats as well as the mental world of those who inhabit the domain of high education, science and academic culture.

Key words: anthropology of academic worlds and scientific environments, Slovenian science, scientific policy, academic culture, anti-intellectualism

Boštjan Šaver

Cultural Construction of Mountain World: Religious Symbols and the Concept of Sacred

The basic ambition of the article is theoretical reconstruction of traditional social projections, principally of religious myths and basic human concepts, into the natural environment of mountain world. In this aspect author is empasizing the thesis of tra-

ditionally constructed cultural landscape with numerous concepts of classical theories of religious, antropological and cultural studies. With discourse analysis author is interpreting the meaning of mountains in religious reality and the notion of sacred, where mountains are often used as a cultural sign or a symbol – that is in modern era still interpreted as important part of everyday life from sport practices to construction of national identity.

Key words: sociology of religion, sacred mountain, religion, mythology, sacred, Alpine culture, symbol, discourse analysis

Srna Mandič

Quality of Life: Between New Welfare Concepts and Social Challenges

An overview of contemporary welfare concepts is presented and their dynamic development analysed with two focuses. The first is about the social context and actors and highlights the impact they have on how "welfare" is particularly articulated. Three specific courses of articulation are identified – the scientific, policy and that of administrative statistics; they are found to be increasingly interpenetrated in contemporary Europe. The second analytical focus is in the content of welfare concepts; it is argued that they substantially differ according to the level to which they locate the responsibility for welfare under circumstances of increasing institutionalisation of individualised risks. In conclusion, the specific situation of the concept of 'quality of life' is observed and its advantage pointed out in being less impacted by the contemporary policy rhetoric.

Key words: quality of life, welfare concepts, articulation of welfare, indicators, public policy

Mojca Novak, Ružica Boškić, Maša Filipović

Social Quality, an Opportunity to Rethinking on New Possible Applications of Old Sociological Concepts

Social quality concept consideration in Slovenia has been limited to narrow professional circles, so far. Articles under consideration are aiming at transcending this limited sociological interest by its critical reviewing. In this respect, concepts of social cohesion and empowerment, and social-economic security are employed as instruments. Further, political and professional aspects of social quality concept implementation are highlighted, too.

Key-words: social quality, social-economic security, social cohesion, empowerment

Mojca Novak

Temporary and Permanent Labour Market Exit: European Perspectives on Reforms of Unemployment Insurance and Pension Schemes

The basic common characteristics of all European welfare regimes is that they were formed as specific clusters of their own tradition and initiative ideas from environment, with the decisive role and influence of German-Austrian idea of social insurance against basic social risks. The scope of insurance mostly depended on which target groups were the original core of those welfare regimes: vulnerable groups of society in the residual ones, employees in industrial achievement ones, and all citizens in institutional redistributive ones. The schemes of individual kinds of social insurance were introduced gradually while old age insurance was mostly introduced by the beginning of the Second World War. "The Golden Age" of welfare state in the Sixties was followed by the crisis caused by the growing gap between social costs and available resources. Of all social insurance schemes, unemployment schemes and pension schemes are subject to the most comprehensive and thorough reforms. To identify the characteristics of these change processes, the author of this article analysed the major unemployment scheme properties, and the target groups of pension insurance and the means of their insurance in different welfare regimes, comparing them to the same in West European countries and in transition countries. They found out that the original characteristics of individual welfare regimes influence more significantly the characteristics of old age insurance schemes than those of unemployment insurance, although the central characteristic of all analysed schemes is the focus on contribution-based social security, particularly emphasised during economic crisis. The particular social security characteristic of the transition countries is their industrial-achievement nature. The socialist governance abandoned the unemployment insurance, it did indeed failed to contribute to the development of multi-pillar schemes of pension insurance. Conversely, it transcended the differences in the insurance of different occupational categories – fragmentation, which is one of the central characteristics of the industrial-achievement welfare regimes.

Key-words: Welfare state regimes, social insurance, unemployment schemes, activation policy, pension insurance schemes

Maša Filipović

The Analysis of the Concept Social Cohesion through the Distinction between the Life-world and the System

The article presents and systematically analyses the concept of social cohesion, as it is used in the social quality approach. The concept is related to traditional understandings, as well as to more modern understandings, ranging from academic debates to political debates about the concept. Two main perceptions of the concept have been distinguished: first, that understanding of the concept is limited to the everyday world

and, second, that understanding may include the role of social systems. The traditional approaches (Durkheim, Lockwood) emphasized social cohesion as part of the everyday world, while modern understandings include the systems. This is mostly visible in the political discourse. On the other hand the development of indicators of social cohesion within the social quality approach has been the following: from including system indicators at the beginning to the narrowing the concept on the every-day world and individual level at the end, even though the concept was defined as belonging to the macro level.

Key words: social cohesion, social inclusion, social integration, social quality

Ružica Boškić

Empowerment: Critiquial Review of the Concept

In the last few decades, the concept of empowerment has found its place in sociology as well as in other social science disciplines. The main aim of this article is to introduce the concept and to outline its main characteristics, which are important for its understanding, and to highlight some of the problems it creates. *It also discusses the origin and development of empowerment, and the various academic disciplines in which it exists.* Two possible directions of empowerment are discussed. In the second part of the article the role and development of empowerment in the social quality theory is examined. Social quality initiative is especially important for the further development of the empowerment concept since it represents one of the first attempts of conceptualisation and operationalisation of the concept at the macro level.

Key words: empowerment, social quality, empowerment indicators

Vojko Gorjanc

Directly and Indirectly Offensive Speech in Language Reference Books: Discourse of Slovene Language Dictionaries

While contemporary lexicographic practice throughout the world is striving to provide an adequate non-offensive account of phraseology containing negative connotations related to members of a particular (mainly marginalised) community, the descriptions of the Slovene language given in dictionaries are far from social sensitivity. Slovene language dictionaries feature directly and indirectly offensive language, contained on the level of entries, dictionary definitions, and examples of use, respectively. Since language reference books, and dictionaries in particular, are commonly perceived as authoritative books in a society, the lexical solutions they provide can also serve as an argument in encouraging and spreading intolerance. Authors therefore need to be aware

of that fact and act responsibly and in accordance with social sensitivity in the process of compiling dictionaries.

Key words: lexicography, discourse, Slovene language, political correctness

Nataša Logar

The Norm in the Lexicon of the Modern Slovenian: Compounds and Abbreviations/Acronyms

Lexicon as an aggregate of lexemes of a certain language is a changeable entity. New words for items, conceptions, etc. are constantly becoming part of it. They originate from one's mother tongue and from foreign languages. Word-formation is the most productive way of creating new words in Slovenian. Two word-formation phenomena have been analysed. At the time they had been new to Slovenian they had both been rejected from the normative point of view, but they stayed in the language and are now ever more productive. We are talking about compounds coined of two nouns as in *kinospored*, which are mostly written apart (*kino spored*), this being encouraged by the state as it is presented in the *Slovar slovenskega knjižnega jezika* and *Slovenski pravopis 2001*. The second phenomenon are the compounds, coined of an abbreviation/acronym and a noun as in *UKV-omrežje*, which also belong to the same word-formation group. In addition abbreviations/acronyms themselves as well as the compounds with them are more and more common in the Slovenian terminology. It has also been noticed the abbreviations/acronyms already being a part of the Slovenian terminology are mostly borrowed from English language.

Key words: lexicon, norm, word-formation, compound, abbreviation/acronym

Table of Contents

Editorial: Only Transit or also Recasting and Export of the Imported Concepts?

Anton Kramberger 7

ARTICLES

What Happened with the Success Story?

Franček Drenovec 13

Implementation of the Habitats Directive in Slovenia: the Case of Impact of the EU Policy on the Nation State in the Process of Adjustment

Tomaž Boh 27

Promotional Struggle for Influence in the Public Sphere: Is a Dialog Always the Matter of a Secondary Importance?

Peter Sekloča 47

Myths, Taboos, Hypocrisies and Other Problems in Scientific Policy and in Social Position of the Science in Slovenia: Contribution to the Anthropology of a Delusive World

Vlado Kotnik 65

Cultural Construction of Mountain World: Religious Symbols and the Concept of Sacred

Boštjan Šaver 93

Quality of Life: Between New Welfare Concepts and Social Challenges

Srna Mandič 111

THEME: "QUALITY OF LIFE"

(ed. by Mojca Novak)

Social Quality, an Opportunity to Rethinking on New Possible Applications of Old Sociological Concepts

Mojca Novak, Ružica Boškić, Maša Filipović.....135

Temporary and Permanent Labour Market Exit: European Perspectives on Reforms of Unemployment Insurance and Pension Schemes

Mojca Novak 141

The Analysis of the Concept Social Cohesion through the Distinction between the Life-world and the System	
Maša Filipović	159

Empowerment: Critiquel Review of the Concept	
Ružica Boškić	177

LANGUAGE and SOCIETY

(ed. by Monika Jalin Golob)

Directly and Indirectly Offensive Speech in Language Reference Books: Discourse of Slovene Language Dictionaries	
Vojko Gorjanc	197

The Norm in the Lexicon of the Modern Slovenian: Compounds and Abbreviations/Acronyms	
Nataša Logar	211

ECHOES and REJOINDERS

Once Again about Trust (<i>Echo</i>)	
Frane Adam	229

A Reply to Comment: Once Again about Trust	
Hajdeja Iglič	233

BOOK REVIEWS

(ed. by Boštjan Šaver, Lucija Mulej, and Dejan Jontes)

ed. Niko Toš, Ivan Bernik: <i>Demokracija v Sloveniji – prvo desetletje</i> . Ljubljana: Založba FDV, IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja, zbirka Dokumenti SJM, 2002 (<i>Tina Kogovšek</i>)	237
--	-----

Pierre Bourdieu: <i>Praktični čut</i> . Ljubljana: Studia Humanitatis, 2002 (1./2. zvezek) / prevod Jelka Kernev Štrajn, spremna beseda Darko Štrajn (<i>Franc Trček</i>)	238
---	-----

John Fiske: <i>Uvod v komunikacijske študije</i> . Ljubljana: Založba FDV, zbirka Maklen, 2004 / prevod Maja Dimc (<i>Dejan Jontes</i>)	241
--	-----

Matjaž Uršič: <i>Urbani prostori potrošnje</i> . Ljubljana: Založba FDV, zbirka Teorija in praksa, 2003 / spremna beseda Breda Luthar (<i>Blaž Lenarčič</i>)	243
---	-----

Marko Milosavljevič: <i>Novinarska zgodba</i> . Ljubljana: Založba FDV, zbirka Media, 2003 (<i>Vesna Laban</i>)	245
--	-----

Dimitrina Mihaylova: Social Capital in Central and Eastern Europe – A Critical Assessment and Literature Review. Budapest: Central European University Press, 2004 (<i>Mateja Rek</i>)	247
Marjan Svetličič: Globalizacija in neenakomeren razvoj v svetu. Založba FDV, 2004 (<i>Lucija Mulej</i>)	249
Mali Franc: Razvoj moderne znanosti – socialni mehanizmi. Ljubljana: Založba FDV, zbirka Teorija in praksa, 2002 (<i>Barbara Tomšič</i>)	251
ed. Jurij Fikfak, Frane Adam, Detlef Garz: Qualitative Research – Different Perspectives, Emerging Trends. Ljubljana: Založba ZRC, Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, 2004 (<i>Tina Kogovšek</i>)	254
Gareth Morgan: Podobe organizacij. Ljubljana: Založba FDV, 2004 / prevod Dana Mesner Andolšek, Jana Nadoh (<i>Jana Nadoh</i>)	256
Benjamin Flander: Pozitivna diskriminacija. Ljubljana: Založba FDV, 2004 (<i>Barbara Rajgelj</i>)	258
Darja Kobal Grum, Janez Kolec, Nada Lebarič, Bojan Žalec: Samopodoba med motivacijo in tekmovalnostjo – interdisciplinarni pristop. Ljubljana: Študentska založba, zbirka Scripta, 2004 (<i>Roman Vodeb</i>)	260
ed. Niko Toš, Brina Malnar: Družbeni vidiki zdravja – sociološka raziskovanja odnosa do zdravja in zdravstva. Ljubljana: Založba FDV, IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, zbirka Dokumenti SJM, 2002 (<i>Milan Hosta</i>)	261
Bojana Kunst: Nevarne povezave – Telo, filozofija in razmerje do umetnega. Ljubljana: Maska, zbirka Transformacije, 2003 (<i>Maruša Perat</i>)	263
Mojca Doupona Topič: Ženske in šport. Ljubljana: Fakulteta za šport, 2004 (<i>Joca Zurc</i>)	265
Mojca Doupona Topič: Ženske in šport. Ljubljana: Fakulteta za šport, 2004 (<i>Roman Vodeb</i>)	268
Ovidie: Pornomanifest. Tržič: Učila International, zbirka Žepna knjiga, 2004 / prevod Bratko Restif, spremna beseda Max Modic (<i>Lucija Mulej</i>)	271

Claudio Magris: Mikrokozmosi. Ljubljana: Slovenska matica, 2003 / prevod Vasja Bratina, Rada Lečič (<i>Tomaž Kaštrun</i>)	273
Sigmund Freud: Vic in njegov odnos do nezavednega. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, zbirka Analecta, 2003 / prevod Simon Hajdini, Samo Tomšič, urednik Mladen Dolar (<i>Roman Vodeb</i>)	275
New books - for reviewing (received until April 2005)	279

DR

Franček Drenovec

Kaj se je zgodilo z zgodbo o uspehu?

Tomaž Boh

Implementacija habitatne direktive v Sloveniji: primer vplivanja EU politik na nacionalno državo v procesu prilagajanja

Peter Sekloča

Promocijska borba za preboj na boljše pozicije v javni sferi: je vloga dialoga ob tem sekundarna?

Vlado Kotnik

Miti, tabuji, hipokrizije in drugi problemi v znanstveni politiki in v družbenem statusu znanosti v Sloveniji: prispevek k antropologiji zablodelega sveta

Boštjan Šaver

Kulturna konstrukcija gorskega sveta: religiozni simboli in koncept svetega

Srna Mandič

Kakovost življenja: med novimi blaginjskimi koncepti in družbenimi izzivi

TEMATSKI SKLOP: »KAKOVOST ŽIVLJENJA«

Mojca Novak, Ružica Boškić, Maša Filipović

Družbena kakovost: priložnost za razmislek o novih možnostih uporabe znanih socioloških konceptov

Mojca Novak

Evropska perspektiva na začasni in trajni izstop s trga dela: reformiranje zavarovanja za brezposelnost in pokojninskega zavarovanja v Sloveniji

Maša Filipović

Analiza koncepta družbena kohezija skozi prizmo ločitve vsakdanjega sveta in sistema

Ružica Boškić

Krepitev moči: kritična presoja koncepta

JEZIK IN DRUŽBA

Vojko Gorjanc

Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika

Nataša Logar

Norma v slovarju sodobne slovenščine: zloženke in kratice

ODMEVI

Frane Adam

Še enkrat o zaupanju (replika)

Hajdeja Igljč

Odgovor na komentar: Še enkrat o zaupanju

ISSN 0352-3608

9 770352 360015